ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ

ΜΥΡΤΩ ΒΑΣΣΗ

«"Τὸ πρῶτον βιβλίον ἑκάστου ἔθνους". Ἀπὸ τὸν "Τετράγλωσσο Θησαυρό (1757)" τοῦ Γεωργίου Κωνσταντίνου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων στὸ "Μέγα Λεξικόν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης (Greek English Lexicon)" του H.G.Liddell και του R.Scott. Η πολιτική παιδεία του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και η ευρωπαϊκή συνέχεια του 19ου αι.».

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Απόστολος Γ. Παπαϊωάννου

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2017

ΜΥΡΤΩ ΒΑΣΣΗ

«"Τὸ πρῶτον βιβλίον ἑκάστου ἔθνους". Ἀπὸ τὸν "Τετράγλωσσο Θησαυρό (1757)" τοῦ Γεωργίου Κωνσταντίνου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων στὸ "Μέγα Λεξικόν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης (Greek English Lexicon)" του H.G.Liddell και του R.Scott. Η πολιτική παιδεία του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και η ευρωπαϊκή συνέχεια του 19ου αι.».

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ
ΠΟΥ ΥΠΟΒΛΗΘΗΚΕ ΣΤΟ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ
ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:
ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ, ΟΜ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΜΠΑΜΠΟΥΝΗΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ ΤΡΙΑΝΤΟΥ, ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ, ΟΜ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΜΠΑΜΠΟΥΝΗΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ ΤΡΙΑΝΤΟΥ, ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ
ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΦΥΡΙΠΠΗΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΑΚΚΗΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ, ΛΕΚΤΟΡΑΣ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2017

Εγκρίθηκε στη Συνεδρία αριθμ ... /… του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών.

Η έγκριση διδακτορικής διατριβής από το Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών της Σχολής Επιστημών Αγωγής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων δεν υποδηλώνει αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα. (Ν.5343/32 άρθρο 202 παργρ. 2).

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Αρχίσαμε την έρευνα από τη μελέτη των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων του Αδαμάντιου Κοραή και συγκεκριμένα από τη «Συλλογή των εις την Ελληνικήν Βιβλιοθήκην και τα Πάρεργα Προλεγομένων και τινών συγγραμματιών», τόμος πρώτος, εν Παρισίοις 1833 (εκδόσεις Φ. Φουρναράκης) [=Αδαμάντιου Κοραή, Προλεγόμενα εις τους αρχαίους Έλληνας συγγραφείς και η αυτοβιογραφία του, τόμος Α΄ Πρόλογος, Κ. Θ. Δημαρά, Αθήνα 1986 (Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης). Επίσης μελετήθηκε το «Τα εις την έκδοσιν (1812) του Βίου του Πλουτάρχου Προλεγόμενα, Ακολουθία των Αυτοσχέδιων Στοχασμών Περί της Ελληνικής Παιδείας και Γλώσσης (ό.π., σ. 486-525). Στα Προλεγόμενα γίνεται ιδιαίτερη μνεία για το Τετράγλωσσο Λεξικό του Γεωργίου Κωνσταντίνου, το οποίο εκδόθηκε στη Βενετία το 1757, γιατί «ο συντάκτης του έγραψε μακρόν κατάλογον των ευρισκομένων εις την Ελλάδα σχολείων». Τα Προλεγόμενα, έστω και υπό την έννοια των «Αυτοσχέδιων Στοχασμών», αξιοποιήθηκαν ποικιλότροπα καθ' όλη τη διάρκεια των ερευνών και μελετών. Απόψεις όπως: «αρχή παιδεύσεως ή των ονομάτων επίσκεψις» και «το πρώτον βιβλίον εκάστου έθνους είναι της γλώσσης το Λεξικόν, ήγουν ή συνάθροισις και έρευνα των συμβόλων με τα οποία εκφράζει τας ιδέας του (ό.π., σ. 495-496) αποκτούν ιδιαίτερη σημασία για τη γνώση και κατανόηση του παρελθόντος, αφού η γλώσσα ως κοινωνικό φαινόμενο είναι απόδειξη, τεκμήριο και φορέας πολιτισμού.

Μελετήθηκαν επίσης και οι προσφωνήσεις που προτάσσονται στο τετράγλωσσο λεξικό του Γ. Κωνσταντίνου καθώς και η ενασχόληση με τις πολλές και ποικίλες έννοιες των λέξεων, οι οποίες είναι το αποτέλεσμα της μακράς εξελικτικής πορείας των ιδεών.

Στόχος μας ήταν η επιβεβαίωση της συνάντησης της Ιστορίας με τις επιστήμες, που έχουν ως αντικείμενό τους τη γλώσσα σε έναν ευρύτατο κοινωνικό-ιδεολογικό ορίζοντα. Ειδικότερα, η μελέτη του Προοιμίου, το οποίο φέρει το τίτλο «Τοις εντευξομένοις φιλολόγοις και ερασταίς της Ελληνίδος Διαλέκτου, χαίρειν» ήταν αποκαλυπτική και από μια άλλη πλευρά. Πρόκειται για μεθοδολογικές υποδείξεις του λεξικογράφου Γ. Κωνσταντίνου σχετικές με τη διδακτική, τις οποίες θεωρεί απαραίτητες, καθώς τις απευθύνει προς τους μαθητές. Μια από τις μεθοδολογικές κατευθύνσεις, η οποία αποτελεί και ταυτόχρονα διδακτική προσέγγιση, είναι η αρχή: «Βλέποντας δε εγώ εις τοιαύτην

κατάστασιν τους εραστάς της Ελληνικής σπουδής, εκινήθην εις τοιούτον φιλοπόνημα χάριν των φιλομαθών του Γένους, εξ ων γαρ έπαθον, έμαθον τοις άλλοις χορηγήσαι την θεραπείαν. Διο και εις την έκθεσιν τούτου λυσιτελεστέραν πως τάξιν, ως οίμαι, και μέθοδον ευχερεστέραν προειλόμην παρά τα μέχρι του νυν φανέντα λεξικά, με σκοπό τοιούτον, δια να ευκολύνουν τους κόπους των μαθητών, και να συντέμνω την πολυκαιρίαν. Διότι έχοντες οι μαθηταί το παρόν Λεξικόν, μεθ' εαυτών εις την κατ' ιδίαν αυτών σπουδήν, έχουσι τον διδάσκαλον πάντοτε μαζί τους πρόχειρον εις οποιανδήποτε γραμματικήν απορίαν εξηγήσεως δηλαδή, τεχνολογίας ή συντάξεως. Και ούτως υπάγουσιν εις τον διδάσκαλον προητοιμασμένοι, και προσμένουσι παρ' αυτού άλλο τι υψηλότερον, όπου είναι η εξήγησις και ανάπτυξις των νοημάτων. Τοιούτων τρόπον φυλάττουσιν εις τα σχολεία της Ευρώπης, πάντα τα αυτών λεξικά οπιασδήποτουν γλώσσης, όπου διδάσκουσιν, είσιν εξηγημένα εις την πάτριον και κοινήν, η απλήν αυτόν διάλεκτον καταληπτήν εις όλους».

Λάβαμε επίσης υπόψη το ενδιαφέρον το οποίο είχε επιδείξει ο Γεώργιος Κωνσταντίνου για την «πάτριον κοινήν ή απλήν διάλεκτον καταληπτήν εις όλους». Συγκεκριμένα, ο λεξικογράφος με βάση τις διδακτικές μεθόδους και αρχές που επικρατούσαν την εποχή του και από τη διδακτική του εμπειρία, διαμόρφωσε και αποκρυστάλλωσε διδακτικές και παιδαγωγικές κατευθύνσεις [υποδείξεις], τις οποίες, ακόμη και σήμερα δεν μπορούμε να αγνοήσουμε.

Υπό αυτή την οπτική οι έρευνές μας στράφηκαν στην αναζήτηση θεμελιακών βιβλιογραφικών πηγών, προκειμένου να έχουμε μια ουσιαστική δημιουργική επαφή με το αντικείμενο που πολύ γενικά αποκαλούμε πνευματική ιστορία του Νέου Ελληνισμού και ειδικότερα Νεοελληνικό Διαφωτισμό. Η Ελληνική Βιβλιογραφία του Emile Legrand και οι Προσθήκες του Φίλιππου Ηλιού αποτέλεσαν την αφετηρία των αναζητήσεών μας (E. Legrand, Bibliographie Hellenique: XVIIIe S. Oeuvre posthume complete et publiee par L. Petit et H. Pernot, τ. Α' – Β', Paris 1918-1928, -Φίλιππος Η. Ηλιού, Προσθήκες στην Ελληνική Βιβλιογραφία Α Τα βιβλιογραφικά κατάλοιπα του Ε. Legrand και του Η. Pernot (1515-1799), Αθήνα 1973 [=Νεοελληνικές Έρευνες, Διογένης=].

Χρησιμοποιήσαμε επίσης το δημοσίευμα Ο Κοραής και η εποχή του (επιμέλεια Κ.Θ. Δημαρά), Αθήναι 1953 [=Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 9=] και τη σχετική βιβλιογραφία με τον Νεοελληνικό Διαφωτισμό¨Κ. Θ. Δημαράς, Νεοελληνικός Διαφωτισμός, Αθήνα 2007 (Εκδ. Ερμής), -Παναγιώτης Κονδύλης, Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός, οι φιλοσοφικές ιδέες, Αθήνα 1988 (Εκδ. Θεμέλιο). –Πασχάλης Κιτρομηλίδης, Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες, Αθήνα 2009 (Εκδ. ΜΙΕΤ). –Άλκη Αγγέλου, Των Φώτων. Όψεις του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, Αθήνα 2000 (Εκδ. Ερμής). –G.P. Henderson «Η αναβίωση του Ελληνικού Στοχασμού 1620-1830. Η ελληνική Φιλοσοφία στα Χρόνια της τουρκοκρατίας, Αθήναι 1977 [=Ακαδημία Αθηνών=].

Από το Τετράγλωσσο Λεξικό (1757) του Γ. Κωνσταντίνου ὡς τα μέσα του 19ου, που έρχεται στο φως της δημοσιότητας το Greek English Lexicon των Henry George Liddell και Robert Scott (χρησιμοποιούμε την τέταρτη (Oxford University Press, 1855) και την έκτη έκδοση, 1869) παρεμβάλλεται ένας αιώνας. Στο διάστημα αυτό ο Νικόλαος Γλυκύς τυπώνει το Λεξικό (Βενετία 1779) του Βαρίνου Φαβορίνου, ο Άνθιμος Γαζής δημοσιεύει το Λεξικόν Ελληνικόν (τρίτομο, Βενετία 1809, 1812, 1816) και ο

Κωνσταντίνος Κούμας προβαίνει στη δημοσίευση του δικού του Λεξικού, σε δύο τόμους (Βιέννη 1826). Στη διάθεσή μας ακόμα είχαμε σπάνια δημοσιεύματα που υπάρχουν στη βιβλιοθήκη του Εργαστηρίου, καθώς και το Λεξικόν του Ησύχιου (Λούγδουνο [Lugdunum Batavorum] 1668) όπως και τα Άπαντα (του Αδαμάντιου Κοραή) –σειρά τόμων, 1828-1835.

Χρησιμοποιήσαμε επίσης και τη μετάφραση του Ελληνο-Αγγλικού Λεξικού από τον Ξενοφώντα Π. Μόσχο (τόμοι δύο, Αθήναι 1925, Εκδ. Ιωάννη Σιδέρη).

Στόχος μας ήταν να δώσουμε απαντήσεις σε ποικίλα ερωτήματα, να λύσουμε προβλήματα και να τοποθετηθούμε απέναντι σε θέματα και ζητήματα όπως:

- Η Ιστορία, ο Πολιτισμός, οι λαοί, τα έθνη υπάρχουν, κινούνται και εξελίσσονται μέσα στις λέξεις, στις έννοιες, στη γλώσσα.
- Η οθωμανοκρατούμενη Ελλάδα αναγνωρίζει τον εαυτό της, σκέφτεται την ελευθερία της (πως θα κατακτήσει την ελευθερία της).
- Η αποκρυστάλλωση της κοινωνικής, της εθνικής συνείδησης.
- Η γνώση των γλωσσών, ειδικά τον 18ο και τον 19ο αιώνα, ήταν στην κυριολεξία ένας πλούτος, ένας θησαυρός, που δεν έπρεπε να υποτιμηθεί η αξία του (ενδεικτικά πρβλ. το «Λεξικό» του Du Cange, Glossarium ad Scriptones mediae et infimae Graecitatis, Λονδίνο 1688)
- Οι τέσσερις γλώσσες του Λεξικού προβάλλουν την αξία μιας ευρύτερης επικοινωνίας και ταυτόχρονα αποδεικνύουν την πολιτιστική ακτινοβολία με ιδιαίτερο συμβολισμό, με ιδεολογική πολιτική υπεροχή και κύρος. Εμφανίζονται οι de facto γλώσσες επικοινωνίας και παράλληλα η πνευματική-πολιτιστική άνθηση εθνικών εστιών και κοινοτήτων.
- Η ιστορία της ελληνικής γλώσσας (είναι ενιαία) μετεξελίχθηκε οργανικά, είναι μοναδική.
- Το λεξικό ως εκδοτικός άθλος, ως ανθεκτική βιβλιοδεσία (περγαμηνή) που υπερβαίνει το χρόνο.
- Ως Λεξικόν Τετράγλωσσον προβάλλει τη δύναμη της ελληνικής γλώσσας (γλωσσική ηγεμονία). πρόκειται για έναν ανεκτίμητο πλούτο που απομνημειώθηκε και συσσωρεύτηκε από τη μακρόχρονη πορεία και προσπάθεια του Έλληνα να κατανοήσει τον κόσμο.

Θεωρώ υποχρέωσή μου να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή Κο Απόστολο Παπαϊωάννου για τις πολύτιμες υποδείξεις του σε όλα τα στάδια της έρευνάς μου, καθώς επίσης και τον Κο Χαράλαμπο Μπαμπούνη γιατί με ενεθάρρυνε στις προσπάθειές μου και μου έκανε καίριες παρατηρήσεις σε θέματα και ζητήματα της ελληνικής γλώσσας. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω, επίσης, στην Κα Ιφιγένεια Τριάντου που στάθηκε δίπλα μου, πολύτιμος αρωγός και συμπαραστάτης. Είναι ευνόητο ότι οι οποιεσδήποτα παραλήψεις, αβλεψίες, σφάλματα ή λάθη βαρύνουν στο ακέραιο την υποψηφία.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος 4
Περιεχόμενα 7

Μέρος Α΄ *Ελληνικά Λεξικά: ιστορική παράδοση*

Κεφάλαιο Ι: Ελληνικά Λεξικά 10
Κεφάλαιο ΙΙ: Συνοπτική Ιστορία της ελληνικής γλώσσας 11
Κεφάλαιο ΙΙΙ: Η αρχαία ελληνική γλώσσα των Μέσων Χρόνων 13
Κεφάλαιο IV: Από τον Ουμανισμό στον Διαφωτισμό: Η διδασκαλία Γραμματικής της αρχαίας Ελληνικής γλώσσας 15
Κεφάλαιο V: Η διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής γραμματικής και ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός 18
Κεφάλαιο VI: Η παιδεία του ελληνισμού 17ος -19ος αι. 19
Κεφάλαιο VII: Προτάσεις του ελληνικού διαφωτισμού 24
Κεφάλαιο VIII: Το ελληνικό ββιβλίο την εποχή του διαφωτισμού 26
Κεφάλαιο ΙΧ: Οι Συνδρομητές 33

Μέρος Β΄ : *Ο Αδαμάντιος Κοραής (1748-1833)*

Κεφάλαιο Ι: Εισαγωγικά 41
Κεφάλαιο ΙΙ: Οι θεωρητικές κατευθύνσεις 47
Κεφάλαιο ΙΙΙ: Γλώσσα και πραγματικότητα 51

Μέρος Γ΄: *Ο ελληνισμός της Αγγλίας*

Κεφάλαιο Ι: Προοίμιο 53
Κεφάλαιο ΙΙ: Έλληνες στην υπηρεσία των Ρωμαίων στη Βρετανία 55
Κεφάλαιο ΙΙΙ: Αριστόβουλος ο Κύπριος και Θεόδωρος ο από Ταρσού 56
Κεφάλαιο IV:Το Βυζάντιο και η Δύση 57
Κεφάλαιο V: Βυζάντιο και Αγγλία 59
Κεφάλαιο VI: Ο Αυτοκράτορας Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος στο Λονδίνο 60
Κεφάλαιο VII:Η μεγάλη φυγή προς τη Δύση 61
Κεφάλαιο VIII: Εμπορικές σχέσεις Δύσης – Σουλτάνου 62
Κεφάλαιο ΙΧ: Οι "Stratiotti" – Μισθοφόροι στην υπηρεσία Δυτικών ηγεμόνων 63
Κεφάλαιο Χ: Σχέσεις Πατριαρχείου Αλεξανδρείας και Άγγλων τον 17ο και 18ο αιώνα και οι Έλληνες της Αγγλίας 68

Μέρος Δ΄: Το Ελληνοαγγλικό λεξικό

Κεφάλαιο Ι: Οι συγγραφείς του Greek English Lexicon 71
Κεφάλαιο ΙΙ: Βασικές εκδοτικές παρατηρήσεις 73
Κεφάλαιο ΙΙΙ: Η τέταρτη έκδοση του 1855 75
Κεφάλαιο IV: Σύνοψη των σημαντικότερων περιόδων της Ελληνικής Φιλολογίας 77
Κεφάλαιο V: Κατάλογος των Συγγραφέων και των εκδόσεων (στις οποίες γίνεται η αναφορά) 78
Κεφάλαιο VI: Η έκτη έκδοση του 1869 86
Κεφάλαιο VII: Η ένατη έκδοση του 1925 88
Κεφάλαιο VIII: Οι βασικοί συγγραφείς 89
Κεφάλαιο ΙΧ: Συμπλήρωμα της 8ης Έκδοσης (1972) 103
Κεφάλαιο Χ: Επιτομή του Μεγάλου Λεξικού της Ελληνικής Γλώσσης (2007) 104

Κεφάλαιο XI: για την αναγκαιότητα του Λεξικού 105
Συμπεράσματα 107
Βιβλιογραφία 109
Αναγκαίο Παράρτημα 137 – 192
Τόμος Β΄, Επίμετρο (Πηγές, Τεκμήρια, Μαρτυρίες) 1 - 148

Μέρος Α΄
Ελληνικά Λεξικά: ιστορική παράδοση

Κεφάλαιο Ι

Ελληνικά Λεξικά

Αναφέρθηκε ήδη η σημασία που έδινε ο Αδαμάντιος Κοραής για το Λεξικό γενικότερα και ειδικότερα για το ελληνικό λεξικό.

Επισημαίνουμε το Λεξικό του Βαρίνου Φαβορίνου, που αναφέρθηκε ήδη, το οποίο επανεκδόθηκε το 1779 από το τυπογραφείο του Νικολάου Γλυκή με την οικονομική συνδρομή της Μεγάλης Αικατερίνης.

Από μια διαφορετική οπτική γωνία αξίζει να αναφερθεί ότι η μάχη των γλωσσών δινόταν μέσα από τις συνεχείς εκδόσεις και επανεκδόσεις των Λεξικών. Η λατινική γλώσσα αντιστεκόταν μπροστά στη διαφαινόμενη υπεροχή της ελληνικής γλώσσας. Τα λατινικά λεξικά τυπώνονταν συνεχώς στο διάσημο τυπογραφείο του Άλδου Μανούτιου. Ενδεικτικά αναφέρουμε το VOCABULARIO VOLGARE ET LATINO του Luc' Antonio Beuilacqua (Βενετία 1581).

Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα είχαν πλέον ωριμάσει οι συνθήκες ώστε οι εκδόσεις των ελληνικών λεξικών να έχουν ουσιαστική και καθοριστική κατεύθυνση. Πέρα από το ανυπολόγιστο σε σημασία έργο του Αδαμάντιου Κοραή πρέπει να επισημανθεί η συστηματική παραγωγή λεξικών από τον Σκαρλάτο Βυζάντιο (1798 -1878). Σχεδόν όλος ο 19^{ος} αιώνας καθορίζεται από την εκδοτική παραγωγή του Σκαρλάτου Βυζάντιου. Άλλωστε, ακόμη και σήμερα, η βιβλιακή παραγωγή του Βυζάντιου, σε όλα τα επίπεδα, θεωρείται πολυτιμότατη.

Κεφάλαιο ΙΙ

Συνοπτική ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας

Θεωρήσαμε απαραίτητο να αναφερθούμε εν συντομία στην ιστορική εξέλιξη της ελληνικής γλώσσας η οποία άλλωστε είχε επισημανθεί στο έργο του Δ. Μαυροφρύδη «Δοκίμιον Ιστορίας της Ελληνικής Γλώσσης», το οποίο βραβεύτηκε από το Εθνικό Πανεπιστήμιο το 1860. Στο κείμενο του Μαυροφρύδη διαφαίνεται η αξιολόγηση της γλωσσικής αλλαγής μέσα από το σχήμα ακμή/παρακμή, άνθηση/μαρασμός. Σε αυτό συμβάλλει και η ιδιαίτερη συμβολική φόρτιση που έχει για τη νεοελληνική ενθογένεση η συνέχεια με την αρχαιότητα, ως απάντηση της ευρωπαϊκότητας των Νεοελλήνων. Η επίκληση της συνέχειας και της ενότητας της ελληνικής γλώσσας απευθύνεται στους δυτικούς διαχειριστές της κλασικής αρχαιότητας επισημαίνοντας ότι ο αρχαιοελληνικός πυλώνας (ένας από τους δύο πυλώνες του δυτικού κλασικισμού μαζί με τον λατινικό) άντεξε γλωσσικά τον χρόνο (Αγγέλου).

Από τον 17ο αιώνα αρχίζει να εμφανίζεται στο δυτικοευρωπαϊκό πλαίσιο ένας τρόπος σύγκρισης ελληνικής και λατινικής γλώσσας. Πολλοί είναι αυτοί που θεωρούσαν ότι η ελληνική γλώσσα είχε εκβαρβαριστεί σε τέτοιο βαθμό ώστε η σχέση της με την αρχαία ελληνική ήταν αντίστοιχη με τη σχέση που είχε η ιταλική γλώσσα με τα λατινικά. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Αθανάσιος Χριστόπουλος θεωρεί ότι η νεοελληνική γλώσσα είναι αδελφή της Αττικής διαλέκτου. Η ομιλούμενη γλώσσα είναι σε ανοδική πορεία λόγω της προόδου των Ελλήνων στο εμπόριο και τις προνομιακής θέσης τους στις παραδουνάβιες ηγεμονίες. Ωστόσο, αυτό που παρατηρείται στις αναφορές τόσο των Ελλήνων όσο και των Ευρωπαίων λογίων είναι ότι η σχέση της νεότερης και της αρχαιότερης ελληνικής εξακολουθεί να τίθεται σε όρους συγγένειας και όχι «ταύτισης».

Η ιδιαιτερότητα της εξελικτικής ιστορίας της ελληνικής –η συνέχειά της σε αντίθεση με την πολυδιάσπαση της λατινικής- θα γίνει ένα κρίσιμο ιδεολογικό εργαλείο του νεοελληνικού έθνους-κράτους (Μάμουκας).

Το γλωσσικό ζήτημα θα αποτελέσει το έναυσμα για μια ευρύτατη κοινωνική και ιδεολογική σύγκρουση τον 19ο και τον 20ο αιώνα δύο κινημάτων: της καθαρεύουσας και της δημοτικής, κινήματα που αντλούν από την παράδοση της ευρωπαϊκής νεωτερικότητας: αναγεννησιακή παλινόρθωση των καθομιλουμένων, ουμανισμός, διαφωτισμός, ρομαντισμός. Εν συντομία αναφέρουμε ότι για τη κλασικιστική θεώρηση η απόδειξη της συνέχειας και της ενότητας της ελληνικής γλώσσας βρίσκεται στον ανάμεικτο λόγο που αποτελεί προϊόν όσμωσης του παλαιού και του νέου, λόγιου και λαϊκού, ομιλούμενης και γραπτής γλώσσας. Για τον δημοτικιστικό χώρο, απόδειξη της συνέχειας της ελληνικής είναι οι διάλεκτοι, κατά κύριο λόγο και η κοινή. Η γλωσσική ενότητα της ελληνικής διασώθηκε μέσα στις διαλέκτους, οι οποίες εμφανίζουν στενές ομοιότητες που απέτρεψαν τη διάσπαση (Χριστίδης, Ψυχάρης).

Όσον αφορά στην εξελικτική συντήρηση αυτή επικεντρώνεται σε δύο όψεις της γλωσσικής δομής της ελληνικής: τη μορφολογία και το «βασικό» λεξιλόγιο και αφορά κατά κύριο λόγο στις «κοινές» μορφές της ελληνικής. Ο Karl Krumbacher αναφέρει ότι

«Η νέα ελληνική είναι μια γλώσσα νέα που συνδέεται με τα αρχαία ελληνικά με τον ίδιο τρόπο που συνδέονται τα λατινικά με τις νεολατινικές γλώσσες. Θα πρέπει να αποφεύγουμε να την ταυτίζουμε με την παλαιότερη ελληνική». Αντίθετα, ο Ροΐδης σημειώνει ότι τόσο η λατινική όσο και η ελληνική γλώσσα χρησιμοποιήθηκαν για την ομιλία και γραφή και επομένως διαστρεβλώθηκαν από πολλούς λαούς όπως οι Ιουδαίοι, οι Σύροι, οι Αιγύπτιοι κ.α. Σύμφωνα με την ιστορική γλωσσολογία της εποχής η γλωσσική αλλαγή έχει κατά βάση εσωτερική αιτιολογία. Είναι μια άποψη που απηχεί τον ιδεολογικό καθορισμό της παραδοσιακής γλωσσολογίας από το έθνος-κράτος και τη συστατική του σχέση με την έννοια της καθαρότητας και της ομοιογένειας. Πρέπει να αναφερθεί ότι ως καθαρός πυρήνας της γλώσσας που αντιστέκεται αποτελεσματικά στις εξωτερικές επιδράσεις, είναι η μορφολογία και ασφαλώς το λεξικό όπως εξάλλου υπογραμμίστηκε.

Οι μελετητές της ελληνικής γλώσσας, σήμερα, χαρακτηρίζουν τη νεότερη νεοελληνική γλώσσα ως «συνθετική» γλώσσα αλλά και αναλυτική.

Η εξελικτική ιστορία της ελληνικής γλώσσας αποδεικνύει ότι η νεότερη ελληνική δεν υστέρησε σε νεωτερισμούς σε σχέση με τις άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες (Ψυχάρης).

Κεφάλαιο ΙΙΙ

Η αρχαία ελληνική γλώσσα των Μέσων χρόνων

Οι βυζαντινοί συγγραφείς θεωρούσαν τιμητικό να μιμούνται τη γλώσσα των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων. Ο ζήλος αυτός είναι ενδεικτικός περισσότερο μιας γενικής αρχαϊστικής τάσης παρά μιας απόλυτης συμμόρφωσης στα διδάγματα του αττικισμού, όπως αυτά διατυπώθηκαν ιδιαίτερα κατά τον 2ο αιώνα μ.Χ (Iorga).

Παρά τις μεταρρυθμίσεις που γνώρισε η παιδεία κατά τη διάρκεια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, ακολούθησε τη σχολική παράδοση που είχε καθιερωθεί από τους ελληνιστικούς χρόνους, και επίσης διατήρησε κάποια συνοχή στα διάφορα κέντρα του βυζαντινού κράτους, ιδιαίτερα στην Κωνσταντινούπολη και τη Θεσσαλονίκη. Η διδασκαλία της γραμματικής βασιζόταν στην ανάλυση και σχολιασμό εκτεταμένων περικοπών από αρχαίους συγγραφείς (όπως ο Όμηρος). Η διδακτική μέθοδος συνίστατο κυρίως σε ερωταποκρίσεις και συζητήσεις ανάμεσα στους καθηγητές και στους μαθητές ενώ κοινά διδακτικά μέσα αποτελούσαν ο «επιμερισμός», δηλαδή η λεπτομερής εξέταση της λέξης από κάθε σκοπιά και η «σχεδογραφία», δηλαδή η γλωσσική και γραμματική ανάλυση των μεμονωμένων λέξεων ενός συγκεκριμένου χωρίου, με σκοπό τη συνολική ερμηνεία του κειμένου (Mayser).

Παρ' όλη την προσήλωση των βυζαντινών συγγραφέων στα αρχαία πρότυπα, υπήρχαν πάντοτε γλωσσικές διαφοροποιήσεις ανάλογα με το λογοτεχνικό είδος και την παιδεία του συγγραφέα. Ενδεικτικά αναφέρουμε ορισμένους συγγραφείς:

- Ο Προκόπιος και Αγαθίας (6ος αιώνας μ.Χ.) που έχουν ως κύρια γλωσσικά πρότυπα τον Ηρόδοτο και το Θουκυδίδη, ένα συνδυασμό δηλαδή ιωνικής διαλέκτου και αττικού λόγου.
- Ο Μέναδρος Προτέκτωρ (6ος αιώνας μ.Χ.) που ανατρέχει συχνά στον Θουκυδίδη χωρίς, όπως δηλώνει ο ίδιος, να επεμβαίνει γλωσσικά στις πηγές του.
- Ο Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, ο οποίος ακολουθεί πιστά τα αττικά πρότυπα, και ο Ποιητής Γεώργιος Πισίδης (7ος αιώνας μ.Χ.) ο οποίος όχι μόνο χρησιμοποιεί μια γλώσσα επηρεασμένη από την επική και δραματική λογοτεχνία αλλά και από τη Βίβλο και τους Πατέρες.
- Ο Θεοφάνης Ομολογητής (τέλη 8ου έως αρχές 9ου αιώνα μ.Χ.) αντλεί από την καθομιλουμένη τις σύγχρονες ονομασίες, αλλά ακολουθεί τους αττικούς τύπους ως προς τη σύνταξη και τη γραμματική.
- Ο Θεόδωρος Στουδίτης με ένα λεξιλόγιο που δεν είναι απόλυτα αττικό.
- Ο Πατριάρχης Φώτιος, ο οποίος όπως ο ίδιος αναγνωρίζει αποτελεί κανόνα και μέτρο αττικού λόγου παρότι ο αττικίζων ζήλος δεν τον σώζει από μερικές ασυνέπειες στη χρήση των χρόνων και των ρημάτων και της ευκτικής.
- Ο Λέων ο Διάκονος (10ος αιώνα μ.Χ.), ο οποίος χρησιμοποιεί συχνά σπάνιες λέξεις της αρχαίας ελληνικής.

- Ο Ιωάννης Καμενιάτης, ο οποίος επηρεάζεται γλωσσικά μόνο από τη Βίβλο και από εκκλησιαστικά κείμενα.
- Κατά τον 11ο και 12ο αιώνα ανθεί ο κλασικισμός και εντείνεται η μελέτη της γραμματικής με τη διάδοση της σχεδογραφίας. Τον 11ο αιώνα δεσπόζει ο Μιχαήλ Ψελλός ο οποίος παρότι δεν τηρεί πάντα τους ορθόδοξους τύπους, αρχαΐζει. Ο ίδιος αναφέρει ότι ανάλογα με τον προορισμό των γραπτών του ποικίλλει και ο βαθμός του αττικισμού του. Η σύζυγος του Νικηφόρου Βρυέννιου, Άννα Κομνηνή, γράφει σε μια γλώσσα που τείνει περισσότερο προς την αρχαία. Τον 12ο αιώνα ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης αν και υποστηρικτής του αττικισμού και πολέμιος της δημώδους γλώσσας, συχνά καταγράφει πολλές λέξεις και εκφράσεις της καθομιλουμένης. Ο Νικήτας Χωνιάτης αντλεί από το λεξιλόγιο των αρχαίων συγγραφέων και από τη Βίβλο ενώ ο Ιωάννης Κίνναμος από τους αρχαίους και πρώιμους βυζαντινούς συγγραφείς.
- Τον 13ο αιώνα ο Γεώργιος Ακροπολίτης, η γλώσσα του οποίου είναι αρχαΐζουσα αλλά απλή.
- Τον 14ο αιώνα γενικεύεται με επιτυχία η απομίμηση του αττικού λόγου. Ενδιαφέρουσες περιπτώσεις είναι του ιστορικού Νικηφόρου Γρηγορά και του αυτοκράτορα Ιωάννη Καντακουζηνού όπως και του Δημητρίου Κυδώνη ο οποίος υπήρξε δεινός ελληνιστής και λατινομαθής.

Στη Δύση η συστηματική μελέτη των αρχαίων ελληνικών αρχίζει τον 15ο αιώνα με τη φυγή των βυζαντινών λογίων στην Ιταλία πριν και μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης. Κατά τους προηγούμενους αιώνες η χρήση της ελληνικής ως γραπτής γλώσσας γινόταν μόνο στη Σικελία και στη νότια Ιταλία. Ενδεικτικά αναφέρουμε τον υμνογράφο Ιωσήφ εκ Παλέρμου (9ος αιώνας), τα ελληνικά του οποίου δε διαφέρουν από αυτά που έγραφαν οι σύγχρονοί του βυζαντινοί λόγιοι. Τον ίδιο αιώνα γράφουν και οι Κωνσταντίνος Σικελιώτης και Θεοδόσιος Μοναχός. Τον 12ο αιώνα έδρασε ο ποιητής Ευγένιος εκ Παλέρμου ο οποίος έγραψε ποιήματα σε βυζαντινό δωδεκασύλλαβο. Τον 13ο αιώνα ο Γεώργιος από την Καλλίπολη, ο Giovanni Grasso από τον Ιδρούντα και ο Νικόλαος από τον Ιδρούντα, οι οποίοι ανήκουν σε μια ομάδα ποιητών από το Σαλέντο της Νότιας Ιταλίας και συνεχίζουν την παράδοση της σικελικής λογοτεχνίας σε αρχαία ελληνικά. Τον 14ο αιώνα ακμάζει ο Βαρλαάμ Καλαβρός, στις επιστολές του οποίου διακρίνεται άνετη χρήση της αρχαίας ελληνικής. Μαθητής του Βαρλαάμ υπήρξε ο Leonzio Pilato, με τον οποίο εγκαινιάζεται η διδασκαλία των ελληνικών στη Δύση σε πανεπιστημιακό επίπεδο. Στην Ιταλία ωστόσο, και συγκεκριμένα στα μοναστήρια των ιταλοελληνικών κοινοτήτων της νότιας Ιταλίας και Σικελίας, η διδασκαλία των ελληνικών, βασισμένη στη βυζαντινή σχολική παράδοση συνεχίστηκε χωρίς διακοπή ὡς τον 14ο αιώνα (Lupas, Mackridge).

Κεφάλαιο VI

Από τον Ουμανισμό στον Διαφωτισμό: Η διδασκαλία Γραμματικής της αρχαίας Ελληνικής γλώσσας.

Την εποχή του Μεσαίωνα καμιά γλώσσα, εκτός από τη λατινική δε διδασκόταν στην εκπαίδευση. Η κατάσταση αυτή άρχισε να αλλάζει με την εμφάνιση του ουμανισμού, του πνευματικού κινήματος που αποδέσμευσε τη γνώση από την αποκλειστική κυριαρχία της εκκλησίας. Το μονοπώλιο της λατινικής κλονίστηκε στα τέλη του 14ου αιώνα με την είσοδο της ελληνικής και εβραϊκής στο χώρο τον ανθρωπιστικών σπουδών. Η κυριαρχία των τριών αυτών γλωσσών διήρκεσε ὡς την έλευση του Διαφωτισμού (Δημαράς).

Η Δύση άρχισε να ανακαλύπτει την ελληνική γλώσσα ως γλώσσα των γραφών τον 15ο αιώνα αρχικά από την Ιταλία που λόγω και της γεωγραφίας διέθετε ένα πλήθος μνημείων του αρχαίου ελληνικού κόσμου. Οι Ιταλοί ουμανιστές λόγω της επιθυμίας τους να γνωρίσουν την κλασική παιδεία μυήθηκαν στην ελληνική γλώσσα. Η διδασκαλία των ελληνικών σε πανεπιστημιακό επίπεδο εγκαινιάστηκε στη Φλωρεντία από τον Leonzio Pilato και τον Μανουήλ Χρυσολωρά (1350-1415). Έδρες ελληνικής γραμματικής και γλώσσας δημιουργήθηκαν σύντομα και σε άλλες ιταλικές πόλεις ενώ από τα μέσα του 15ου αιώνα και στο Παρίσι. Παράλληλα άρχισαν να κυκλοφορούν ευρύτατα τα απαραίτητα διδακτικά σύνεργα όπως οι γραμματικές και τα λεξικά, αρχικά σε χειρόγραφη μορφή και αργότερα με την έλευση της τυπογραφίας και τη χάραξη ελληνικών χαρακτήρων, ως τυπωμένα βιβλία. Το πρώτο χρονολογημένο ελληνικό βιβλίο είναι *Η Επιτομή των οκτώ του λόγου μερών*, του Κωνσταντίνου Λάσκαρη (1476) ενώ, είκοσι χρόνια μετά τυπώθηκε και η τετράτομη Γραμματική του Θεόδωρου Γαζή και η οποία ὡς τον 16ο αιώνα πραγματοποίησε πενήντα επανεκδόσεις. Ένα ακόμα αξιόλογο σύγγραμμα ήταν και τα *Ερωτήματα* του Χρυσολωρά, στα οποία η γραμματική ύλη ήταν οργανωμένη με βάση το σύστημα των ερωταποκρίσεων (Ευαγγελίδης).

Γενικά κάθε Ιταλός ή Ευρωπαίος εκδότης θα περιλάμβανε στο εκδοτικό του πρόγραμμα μια ή περισσότερες ουμανιστικές γραμματικές, οι οποίες παρά τις διαφορές στην οργάνωση και την έκταση της ύλης χρησιμοποιούσαν κατ' ουσία ένα κοινό θεωρητικό λεξιλόγιο σε ό,τι αφορά τις γραμματικές κατηγορίες, τη διατύπωση των ορισμών και παραδείγματα (Μπαμπινιώτης).

Τον 16ο αιώνα το 50% περίπου της ελληνικής παραγωγής βιβλίων ήταν αρχαία κείμενα (Αίσωπος, Θεόκριτος, Ησίοδος, Όμηρος, Ισοκράτης) ενώ απαραίτητο συμπλήρωμα ήταν οι Γραμματικές του Χρυσολωρά, του Λάσκαρη και του Γαζή. Πρόσφορο έδαφος βρήκαν και τα ελληνολατινικά και ελληνικά λεξικά (όπως ο Θησαυρός του Άλδου Μανούτιου, το Ετυμολογικό λεξικό του Ζαχαρία Καλλιέργη, το Λεξικό του Σουίδα και το Λεξικό του Ησύχιου) στα οποία προχώρησαν άμεσα οι τυπογράφοι που ασχολούνταν με τα κλασικά γράμματα (Χατζιδάκις).

Να τονίσουμε ακόμη τη συμβολή του ουμανιστή γραμματικού Antonio de Nebrija ο οποίος το 1481 εκδίδει τις *Introductiones latinae*, μια συμπύκνωση της λατινικής

γραμματικής παράδοσης ενώ το 1492 εκδίδει τη *Gramatica de la lengua castellana*, μια γραμματική περιγραφή της μητρικής του γλώσσας και η οποία χαρακτηρίστηκε ως μια άνευ προηγουμένου κίνηση γραμματικοποίησης-εξοπλισμού των ευρωπαϊκών και έξω-ευρωπαϊκών γλωσσών με τις δύο βασικές μεταγλωσσικές τεχνολογίες, τη γραμματική και το λεξικό. Το ελληνικό ανάλογο, η *Γραμματική της κοινής των Ελλήνων γλώσσης*, του Νικόλαου Σοφιανού αν και συντάχτηκε το 1550 έμεινε άγνωστη στο ευρύ κοινό μέχρι το 1870 που την εξέδωσε ο Emile Legrand (Browning).

Κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας τα αρχαία ελληνικά αποτελούσαν αναπόσπαστο κομμάτι της διδακτέας ύλης. Μέχρι και τα μέσα του 17ου αιώνα τα μαθήματα φιλολογικού και θεολογικού περιεχομένου συνιστούσαν το αποκλειστικό αντικείμενο διδασκαλίας. Τα λιγοστά ιδρύματα που λειτουργούσαν, όπως η Μονή Φιλανθρωπηνών των Ιωαννίνων, ήταν οργανωμένα με βάση τη βυζαντινή παράδοση και δίδασκαν αρχαίους Έλληνες συγγραφείς και Πατέρες της Εκκλησίας. Τα αρχαία ελληνικά και η φιλοσοφία παρέμειναν για πολλές δεκαετίες μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης προνόμιο της κατ' οίκον διδασκαλίας που απολάμβαναν οι ευπορότερες οικογένειες. Αντίστοιχη εικόνα διαπιστώνουμε και στις βενετοκρατούμενες ελληνικές περιοχές, όπου οι μαθητές μαζί με τη λατινική και ιταλική διδάσκονταν και την αρχαία ελληνική (Buck).

Άγνωστο είναι και ποια ακριβώς γραμματικά εγχειρίδια χρησιμοποιούσαν για τη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής τους πρώτους αιώνες της οθωμανικής κυριαρχίας. Πιθανότατα, οι δάσκαλοι αξιοποίησαν τις μελέτες που είχαν παραχθεί κατά την εποχή των Αλεξανδρινών ὡς το τέλος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, ενώ παράλληλα πρέπει να είχαν αναπτύξει και συγγραφικό έργο οι ίδιοι (Cammerer).

Τα μέσα του 17ου αιώνα που άρχισε να συγκλίνει το πρόγραμμα διδασκαλίας στα σχολεία μέσης και ανώτερης βαθμίδας ως πρότυπο λειτούργησε άτυπα η Πατριαρχική Σχολή της Κωνσταντινούπολης. Στη μέση βαθμίδα διδασκόταν η αρχαία ελληνική - γραμματική και συντακτικό- και η «Εκυκλοπαιδεία». Στην ανώτερη βαθμίδα κυριαρχούσε η μελέτη της θεολογίας και της φιλοσοφίας. Τα «επιστημονικά» μαθήματα ήταν συνάρτηση των προσωπικών αντιλήψεων του εκάστοτε σχολάρχη. Ως εγχειρίδια για τη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής χρησιμοποιήθηκαν οι ουμανιστικές γραμματικές του 15ου αιώνα. Με την ανάπτυξη της τυπογραφίας ακολούθησε μεγάλη παραγωγή ελληνικών βιβλίων από τα τυπογραφεία της Βενετίας τα οποία προορίζονταν πλέον για το ελληνικό κοινό και όχι για περιορισμένο αριθμό δυτικών λογίων. Οι κυριότερες γραμματικές που χρησιμοποιήθηκαν το διάστημα αυτό, σύμφωνα με τα στοιχεία επανεκδόσεων, είναι η *Επιτομή των οκτώ του λόγου μερών* του Κωνσταντίνου Λάσκαρη και σε μικρότερο βαθμό το Δ' βιβλίο του Γαζή (Λαδάς –Χατζηδήμος).

Ωστόσο, όσο δοκιμασμένες και αποτελεσματικές και αν ήταν οι γραμματικές του Λάσκαρη και του Γαζή εξακολουθούσαν να είναι ογκώδεις και πολλές φορές δυσνόητες στη σχολική πράξη. Από το 1686 και μετά τυπώθηκαν νέες γραμματικές όπως η *Σταχυολογία τεχνολογική* που συνέταξε ο Βησσαρίων Μακρής (1686), η *Γραμματική ελληνική ακριβεστάτη* του Αντωνίου Κατηφόρου (1734) και η *Επίτομη Γραμματική* του Γεωργίου Σουγδουρή (1752). Το 1768 εκδόθηκε το μνημειώδες έργο του ιερομόναχου Νεόφυτου Καυσοκαλυβίτη με υπέρμετρη διόγκωση της γραμματικής ύλης. Το 1787

εκδόθηκε σύνοψη του έργου του Νεόφυτου μετά από παρότρυνση του Ευγένιου Βούλγαρη (Mackridge).

Κεφάλαιο V

Η Διδασκαλία της αρχαίας Ελληνικής γραμματικής και οΝεοελληνικός Διαφωτισμός.

Ὡς το 1829 οι απόπειρες σύνταξης γραμματικών της ομιλούμενης γλώσσας είχαν αποτύχει για πολλούς και διάφορους λόγους όπως γιατί δεν άντεξαν στην έντυπη κυκλοφορία, γιατί δεν καθιερώθηκαν στη σχολική πρακτική ή γιατί χρησιμοποιήθηκαν αποκλειστικά για να θεραπεύσουν τον κίνδυνο του αφελληνισμού των μαθητών στα σχολεία του παροικιακού ελληνισμού (Βελούδης).

Η αποτίμηση της κυριαρχίας της ελληνομάθειας και της προγονικής παιδείας στις συνειδήσεις των νεωτέρων θα επηρεαστεί από τις αντιτιθέμενες αντιλήψεις σχετικά με την ιστορία της ελληνικής γλώσσας κατά τον νεοελληνικό Διαφωτισμό (όπως τα σχέδια κα οι λόγοι για την «κοινή παιδαγωγία του έθνους» του Καταρτζή ή οι αυτοσχέδιοι στοχασμοί «περί της Ελληνικής παιδείας και γλώσσης» του Κοραή). Οι λόγιοι της εποχής αυτής διαφωνούν για τη γραμματική που έχει ανάγκη το ελληνικό κράτος: γραμματική της αρχαίας γλώσσας ή της ομιλούμενης; Ωστόσο, τη γραμματική της ομιλούμενης γλώσσας απαξιώνουν από διαμετρικά αντίθετες απόψεις τόσο οι εκπρόσωποι του «ελλαδικού» δημοτικισμού όσο και οι γνήσιοι αρχαϊστές. Είναι φανερό ωστόσο ότι η γραμματική της αρχαίας ελληνικής δεν αποτελεί την αποκλειστική πρόσβαση στη γνώση για τη γλώσσα που διαθέτει ο νεότερος ελληνισμός κατά την περίοδο «γραμματικοποίησης» των γλωσσών στην Ευρώπη καθώς και της αλλαγής ως προς την πρακτική κατεύθυνση της γραμματικής από μέσο περιγραφής των γλωσσών σε παιδαγωγική τεχνική εκμάθησης της γλώσσας (Δημαράς).

Η γραμματική διδασκαλία γνώρισε τα χρόνια εκείνα έκταση καταπληκτική. Η ελληνική λογιοσύνη απασχολείται με την αρχαία γραμματική. Για τους ξένους οι Έλληνες λόγιοι ταυτίζουν την έννοια του βιβλίου με την έννοια της Γραμματικής (Δημαράς).

Κεφάλαιο VI

Η παιδεία του Ελληνισμού (17ος - 19ος αι.)

Από τις αρχές του 17ου αιώνα ὡς τις αρχές του 19ου αιώνα εκδηλώνεται μια πνευματική κίνηση από Έλληνες, στην ελληνική γλώσσα, που είναι άξια μελέτης από εκείνους που διερευνούν την αμοιβαία επίδραση της γενικής πολιτικής ή κοινωνικής ιστορίας και της ιστορίας του πολιτισμού. Στο διάστημα αυτό συντελέστηκε η πρώτη διστακτική αναβίωση των αριστοτελικών σπουδών στη δεκαετία από το 1620 και εξής ὡς την καθιέρωση ενός γενικού προγράμματος νεωτεριστικών σπουδών, φιλολογικών, φιλοσοφικών και επιστημονικών κατά τη δεύτερη δεκαετία του 19ου αιώνα. Η πνευματική αυτή δραστηριότητα διακόπηκε από τον πόλεμο της ελληνικής Ανεξαρτησίας και την επικράτηση των νέων κοινωνικών και οικονομικών σπουδών (Γκίνης – Μέξας).

Το πλήγμα στην ελληνική πνευματική ιστορία μετά την κατάκτηση της Ελλάδας από τους Οθωμανούς ήταν πολύ σοβαρό. Μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης και για 150 χρόνια δεν πραγματοποιήθηκε κανένα πνευματικό ξεκίνημα. Η βυζαντινή διανόηση και η φιλοσοφία αργοπέθαιναν ενώ στη Φιλοσοφία δεν υπάρχει ούτε ίχνος πρωτότυπης συγγραφής στην ελληνική γλώσσα. Αντίστοιχη ήταν η κατάσταση και στην Παιδεία αφού το μοναδικό ίδρυμα που θα μπορούσε να προσφέρει ανώτερη διδασκαλία κάτω από ξένη κυριαρχία, η Πατριαρχική Ακαδημία της Κωνσταντινουπόλεως, δεν προχώρησε ιδιαίτερα στον τομέα της μη θεολογικής διδασκαλίας. Η ελληνική πνευματική ζωή γνώρισε τον 16ο αιώνα τη χαμηλότερη πνευματική κίνηση της ιστορίας αφού ακόμα και οι Έλληνες λόγιοι της διασποράς δεν έγραφαν στην ελληνική γλώσσα. Η Ορθόδοξη Εκκλησία το μόνο που μπορούσε να κάνει ήταν να διατηρήσει την παράδοση (Δραγούμης).

Με βάση αυτή την παρακμή της Ελληνικής πνευματικής ζωής δημιουργήθηκε σοβαρό πρόβλημα. Πὼς ήταν δυνατόν να αφομοιωθούν και να μεταλαμπαδευτούν νέες ιδέες στην ελληνική παιδεία; Η ελληνική γλώσσα τον 17ο αιώνα ήταν ακατάλληλη για να εκφράσει τρόπους σκέψης οι οποίες ανήκαν είτε στην κλασική αρχαιότητα είτε στη νέα δυτικοευρωπαϊκή λογοτεχνία, φιλοσοφία και επιστήμη. Ακόμα και η εκκλησιαστική γλώσσα δε θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί έστω και αν εμπλουτιζόταν (Ευαγγελίδης).

Οι τροποποιήσεις ή ακόμα και οι επαναστατικές αλλαγές στους καθιερωμένους τρόπους σκέψης δεν θα αρκούσαν για να αναβιώσει η ελληνική παιδεία μετά τον 16ο αιώνα. Με την Οθωμανική κατοχή οι Ελληνικές χώρες είχαν αποκλειστεί από την Αναγέννηση της Δυτικής Ευρώπης, στην οποία οι βυζαντινοί λόγιοι είχαν προσφέρει τόσα πολλά. Και ενώ στη Δυτική Ευρώπη οι πιο «επαναστατικές» ιδέες μπορούσαν να γεννηθούν και να αναπτυχθούν σε συνάρτηση με το πνευματικό κλίμα, στον ελληνικό χώρο μόνο με την εισαγωγή ξένων ιδεών και την κατά κάποιο τρόπο αφομοίωσή τους, θα μπορούσε να δημιουργηθεί σταδιακά ένα τέτοιο πνευματικό περιβάλλον. Ως προς τη μορφή και το περιεχόμενό του, αυτά θα μπορούσαν να είναι αντικείμενο μακροχρόνιων συζητήσεων και τελικά δεν θα ήταν αναγκαίο να έχουν μονόπλευρο χαρακτήρα (Ζακυθηνός).

Η Φιλοσοφία αποτέλεσε το σύνθημα, σήμα και έμβλημα των μεγάλων διδασκάλων του αναγεννώμενου Ελληνισμού. Ο όρος είχε πολύ μεγαλύτερο πλάτος από ότι η λογική, η μεταφυσική, η ηθική και η επιστημολογία, που σε γενικές γραμμές αντιπροσωπεύουν σήμερα το πλάτος του όρου στην ακαδημαϊκή γλώσσα. Σήμαινε έναν ορθολογιστικό τρόπο σκέψης, ελεύθερο από δεισιδαιμονίες και δογματικά στοιχεία σε όλους τους τομείς της πνευματικής ζωής. Επεκτεινόταν ακόμα και στις φυσιογνωστικές και φυσικές επιστήμες τονίζοντας δυο πτυχές: την αντικειμενική τους βάση και τη σημασία τους στον άνθρωπο (Βορέας).

Παρ' όλη τη γενικότητά του ο όρος «Φιλοσοφία» για τον οποίο αγωνίστηκαν οι Έλληνες του 17ου, 18ου και 19ου αιώνα συμπεριλαμβάνει ένα μεγάλο πεδίο φιλοσοφικής μαθήσεως και αυτό γιατί ουσιαστικά η «Φιλοσοφία» ταυτίστηκε με την ανώτερη παιδεία και την αυτοδύναμη κριτική πνευματική καλλιέργεια. Η παιδεία πίστευαν πρέπει να έχει ένα υψηλότερο στόχο: η επιστημονική γνώση παρέμεινε έτσι ξεχωριστή από ένα φιλοσοφικό στοχασμό και αποτελούσε μαζί του μια ενότητα. Οι εκπρόσωποι του κινήματος εκτιμούσαν τη Φιλοσοφία με την ακαδημαϊκή έννοια του όρου, και προσπάθησαν να εισαγάγουν ή να επεξεργαστούν και οι ίδιοι φιλοσοφικά συστήματα, πιστεύοντας ότι αυτή είναι η πιο σημαντική προσφορά τους στην πνευματική αναγέννηση των Ελλήνων. Οι εκπρόσωποι αυτοί ήταν διανοούμενοι που φοίτησαν σε Σχολεία ή Πανεπιστήμια της Γερμανίας, της Ιταλίας ή και άλλων χωρών σε περιοχές δηλαδή που δεν ήταν υπό την οθωμανική κατοχή. Οι πιο πολλοί από αυτούς έγιναν αργότερα κληρικοί και ιδρυτές ελληνικών σχολείων ή διδάσκαλοι σε τέτοια σχολεία, που λειτουργούσαν στην οθωμανοκρατούμενη Ελλάδα υπό από την άμεση εποπτεία της Εκκλησίας. Κατά συνέπεια και στα πιο ελευθερόφρονα έργα τους θέλουν να διατηρήσουν ορισμένες θεολογικές θέσεις όπως για την ύπαρξη του Θεού, την αθανασία της ψυχής και την προσδοκία της μεταθανάτιας ανταμοιβής της αρετής. Επειδή γνώριζαν πόσο εύκολα μπορούσε το στοιχείο αυτό να παρερμηνευτεί βρισκόταν σε μια κατάσταση αληθινής ομηρίας μέσα στους εκκλησιαστικούς κόλπους. Αν υπάρχει η παραμικρή υποψία για την «ορθοδοξία» τους κινδύνευαν με την κατακραυγή και δεν θα ήταν ελεύθεροι να διδάξουν αλλά και ούτε η επαγγελματική τους θέση ήταν ασφαλής Ωστόσο η ελληνική διανόηση ὡς τον αγώνα της Ανεξαρτησίας επιδεικνύει έναν αυξανόμενο φιλελευθερισμό (Κουμαριανού).

Αρχικά δημιουργήθηκε μια σειρά από «ανώτερα» σχολεία τα οποία με τον καιρό αυξάνονταν συνεχώς. Τα σχολεία των παροικιών του εξωτερικού –στη Βενετία, στη Βιέννη, στη Βλαχία και τη Μολδαβία, εκεί που υπήρχαν μεγάλες Κοινότητες Ελλήνων- είναι και αυτά ελληνικά. Μεγάλης σημασίας ήταν και τα σχολεία στα Ιόνια νησιά. Η ύπαρξή τους, ο βαθμός δραστηριότητας και το επίπεδο της διδασκαλίας καθορίζονταν από έναν ή περισσότερους από τους εξής τρείς παράγοντες: την ενεργητικότητα και το πατριωτικό ενδιαφέρον των εκκλησιαστικών αρχών κάθε περιοχής, τον πατριωτισμό, την προνοητικότητα και τη γενναιοδωρία ιδιωτών ευεργετών. Επίσης από την παρουσία και την αφοσίωση ενός ή περισσοτέρων διδασκάλων με την κατάλληλη ηθικοπνευματική προπαιδεία (Βογιατζίδης).

Υπήρχαν και σχολεία που λειτουργούσαν στις τουρκοκρατούμενες περιοχές όπως η Πατριαρχικής Ακαδημία στην Κωνσταντινούπολη, οι Σχολές των Ιωαννίνων καθώς και άλλες σχολές στα μικρασιατικά παράλια. Σε ορισμένα από αυτά τα σχολεία επέστρεφαν Έλληνες λόγιοι και διδάσκαλοι από το εξωτερικό και τα μετέτρεπαν σε εστίες

διαφωτισμού των συμπατριωτών τους. Επίσης, τα σχολεία αυτά προσήλκυαν δωρεές είτε με τη μορφή χρημάτων είτε με τη μορφή βιβλίων και σχολικού εξοπλισμού από διάφορα άτομα ή ομάδες αλλά και σε μεγάλο βαθμό από Έλληνες του εξωτερικού. Οι δωρεές δεν ήταν πάντα μεγάλες αλλά ήταν αξιόλογες και χάρη σε αυτές δημιουργήθηκαν συλλογές βιβλίων σε διάφορους τόπους όπως στη Χίο και στις Μηλιές του Πηλίου. Τα σχολεία αυτά μέσω της δραστηριότητάς τους και της πνευματικής ακτινοβολίας έγιναν τα σύμβολα της νεοελληνικής αναγέννησης. Τα σχολεία της τουρκοκρατούμενης Ελλάδας τα συναντάμε κυρίως στην περιφέρεια: στα Ιόνια νησιά, στη Μ. Ασία, στην Ήπειρο και όχι στο κέντρο δηλαδή στην Αττική και την Πελοπόννησο. Μια πιθανή εξήγηση του γεγονότος είναι ότι τα κέντρα του εξωτερικού όπως η Βενετία, η Βιέννη αλλά και άλλες ευρωπαϊκές πόλεις είναι πλησιέστερα σε αυτά τα μέρη και η επικοινωνία είναι πιο εύκολη. Τα σχολεία αυτά δεν φαίνεται να ήταν σε άμεση καταπίεση από την τουρκική διοίκηση. Οι ίδιοι οι Τούρκοι δεν είχαν εκτιμήσει επαρκώς την κοινωνική και κυρίως, την πολιτική σημασία της νεοελληνικής πνευματικής αναγέννησης. Η κίνηση αυτή αναπτυσσόταν υπό την αιγίδα της Εκκλησίας ώστε στα μάτια των Τούρκων μπορεί να μην είχε διαφοροποιηθεί από την Ορθοδοξία, την οποία σύμφωνα μη τη γενικότερη πολιτική τους ήταν διατεθειμένοι να την αφήσουν να ζει. Στα σχολεία αυτά η προμήθεια βιβλίων και διδακτικού εξοπλισμού πραγματοποιούνταν είτε με την προσωπική πρωτοβουλία των διδασκόντων είτε εξωσχολικοί ευεργέτες έφερναν από το εξωτερικό τον ανάλογο εξοπλισμό (Ευαγγελίδης).

Το πιο μεγάλο πρόβλημα ήταν η έκδοση βιβλίων-εγχειριδίων ή βιβλίων για τις εγκύκλιες σπουδές. Στο θέμα αυτό η ελληνική παιδεία οφείλει πολλά στους πλούσιους Έλληνες έμπορους, που χρηματοδοτούσαν την έκδοση διδακτικών έργων αποκλειστικά για το καλό των συμπατριωτών τους. Τα ελληνικά τυπογραφεία της Βενετίας, της Βιέννης, της Λειψίας, της Χάλλης καθώς και άλλων πόλεων τύπωναν έργα -κυρίως παραφράσεις, επιτομές, απανθίσματα ή απλώς μεταφράσεις δυτικοευρωπαϊκών έργων και σε μικρότερο βαθμό πρωτότυπα συγγράμματα- από όλους τους τομείς ης θεωρητικής και επιστημονικής γνώσης. Επίσης γίνεται και μια προσπάθεια για την έκδοση φιλολογικών έργων της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας (Δημαράς).

Την τελευταία δεκαετία του 18^{ου} αιώνα είχαν κάνει την εμφάνισή τους περισσότερα διδακτικά βιβλία διαφόρων θεμάτων από όσα όλη την προηγούμενη περίοδο από την πτώση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Επομένως, η άποψη ότι η πνευματική αναγέννηση προηγήθηκε της πολιτικής αναστάσεως της νέας Ελλάδας, θεμελιώνεται με τον πιο σοβαρό τρόπο στην ύπαρξη του όγκου εκείνου της διδακτικής γραμματείας.

Το όλο κίνημα μπορεί να διαιρεθεί σε τρεις χωριστές φάσεις που εν μέρει καλύπτουν η μία την άλλη. Η πρώτη φάση άρχισε τη δεκαετία του 1620 και ήταν η αναβίωση του ανθρωπισμού, ενισχυμένη από την Εκκλησία και βασισμένη κατά κύριο λόγο στον νέο Αριστοτελισμό, που είχε ξεκινήσει από την Πάδοβα. Ο πιο σημαντικός ανάμεσα σε εκείνους που μετέφεραν τις σπουδές αυτές στον ελληνικό χώρο ήταν ο Θεόφιλος Κορυδαλλεύς, ο οποίος διηύθυνε την Πατριαρχική Ακαδημία για μερικά χρόνια ὡς το 1640. Ο Κορυδαλλισμός ως φιλολογική παρουσία περιλαμβάνει ουσιαστικά μόνο τα έργα του ιδρυτή του, αλλά η επίδρασή του στην ελληνική παιδεία κράτησε μια ολόκληρη εκατονταετία (Δημαράς).

Αρκετά πριν το τέλος της πρώτης φάσης, από το 1670 περίπου, εμφανίζονται δύο ρεύματα, όχι ανεξάρτητα το ένα από το άλλο, που μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελούν τη δεύτερη φάση. Πρόκειται για την ανερχόμενη επιρροή μιας διοικητικής τάξης, που θα πάρει τη θέση της δίπλα στον κλήρο. Οι Φαναριώτες –με την οικογένεια των Μαυροκορδάτων να είναι η πιο φημισμένη- υπήρξαν προστάτες της παιδείας αλλά και συγγραφείς. Ως συγγραφείς είχαν μια προτίμηση για τα ηθικολογικά και πρακτικά θέματα δείχνοντας έκδηλο ενδιαφέρον για τις ανθρώπινες υποθέσεις. Με την πάροδο του χρόνου και ως κάποιο βαθμό μεταφύτεψαν δυτικοευρωπαϊκές ιδέες στην ελληνική σκέψη και γραμματεία. Το στοιχείο αυτό αποτελεί και το δεύτερο ρεύμα στην ίδια φάση. Ό,τι ενώνει τους Φαναριώτες με τους άλλους εκπροσώπους του δεύτερου ρεύματος είναι η ενημέρωσή τους στη σύγχρονη φιλοσοφική και επιστημονική κίνηση στη Γαλλία και σε άλλες χώρες και η συμβολή τους στη διάδοση μερικών από τις ιδέες της κίνησης εκείνης. Ο πιο αξιόλογος από τους λόγιους αυτούς ήταν ο Ευγένιος Βούλγαρης, κληρικός και διδάσκαλος με ευρύτατη πολυμάθεια και προσόντα, ο οποίος στη μια ή στην άλλη περίοδο της δραστηριότητάς του μετέφερε στην ελληνική γλώσσα πολλά στοιχεία από τη σκέψη του Descartes, του Locke, του Voltaire και πολλών άλλων φιλοσόφων και επιστημόνων. Η έκδοση της *Λογικής* του Βούλγαρη το 1766 αποτελεί το αποκορύφωμα της δεύτερης φάσης της ελληνικής γραμματείας (Βελούδης).

Η τρίτη φάση γεννήθηκε ως αντίδραση κατά της αυθεντίας του Ευγένιου Βούλγαρη, που διαδέχθηκε την αυθεντία του Κορυδαλλέως. Η επιβολή του Βούλγαρη είχε συντελεστεί όταν ήταν ακόμη ένας εκλεκτικός, εκλαϊκευτής της φιλοσοφίας και της επιστήμης, που η σκέψη του κινούνταν σε ευρύτερα όρια ελευθερίας. Είχε φθάσει στο σημείο αυτό ακολουθώντας διαφορετικό δρόμο με τη στάση που κράτησε στο θέμα μιας λόγιας ελληνικής γλώσσας πρόσφορης για τους στόχους της εποχής του. Ο ακραίος αρχαϊσμός του αντιπροσωπεύει έναν πόλο διαμάχης που δεν έχει ακόμα παραμεριστεί.

Η φάση αυτή καλύπτει το τελευταίο τέταρτο του 18ου αιώνα και το πρώτο του 19ου αιώνα στην οποία παρατηρείται μια θεαματική αύξηση της πνευματικής δραστηριότητας και με την επίγνωση πολλών από τους εκπροσώπους της ότι ο στοχασμός τους και η διδασκαλία τους είχαν για την ανάσταση του Ελληνικού Έθνους δυναμικό χαρακτήρα. Το γράψιμό τους και ιδιαίτερα στη Φιλοσοφία αποκαλύπτει κάποιον επαγγελματισμό και μια τάση των συγγραφέων να εμπλέκονται σε διανοητικά προβλήματα και να τα αντιμετωπίζουν ως αυτοσκοπό. Οι πιο ολοκληρωμένοι συγγραφείς σύμφωνα με την άποψη αυτή ήταν ο Αθανάσιος Ψαλίδας και ο Βενιαμίν Λέσβιος (Δημαράς).

Η τρίτη φάση φέρνει στην επιφάνεια δύο βαθιές και στενά συνδεόμενες μεταξύ τους αντιθέσεις. Η Εκκλησία ως προστάτης της παιδείας χάνει συνεχώς την επιρροή της και γίνεται όλο και πιο συντηρητική και αντιδραστική στην πολιτική και στις μεθόδους της. Ακόμα, το γλωσσικό πρόβλημα έρχεται ολοένα και πιο επιτακτικά στο προσκήνιο. Κύριοι ανταγωνιστές και φορείς ήταν ο Δημήτριος Καταρτζής, ο Ιώσηπος Μοισιόδαξ, ο Αδαμάντιος Κοραής και ο Νεόφυτος Δούκας. Η μία πλευρά υποστήριζε τη δυνατότητα προσαρμογής της γλώσσας του λαού –εξευγενισμένης και πλουτισμένης σε μεγάλη έκταση- για τους σκοπούς της εκπαίδευσης και η άλλη την αποδοχή της αττικής μορφής της αρχαίας γλώσσας με μικρές και όχι σοβαρές τροποποιήσεις. Η Εκκλησία στο πρόβλημα αυτό εμφανίζεται αδρανής. Δεν ενδιαφέρεται για τις δυνατότητες της λαϊκής

γλώσσας, δεν συμπαθεί τις μεταρρυθμίσεις αλλά και δεν έχει και δική της λύση να προτείνει (Βορέας, Βογιατζίδης).

Σε όλη αυτή την περίοδο η εισροή δυτικών ιδεών συνεχίζεται. Την εποχή αυτή έχει τις ρίζες της και μια άλλη αντιδικία, σχετικά με τη θέση που πρέπει να έχουν μέσα στη γενική παιδεία οι πειραματικές επιστήμες σε αντιδιαστολή με τις επιστήμες που σπουδάζονται με την ανάγνωση βιβλίων. Ο Νεόφυτος Δούκας και ο Κωνσταντίνος Κούμας ασχολήθηκαν με το θέμα και κήρυξαν φιλολογικό πόλεμο μεταξύ τους. Το όνομα του Κούμα σφραγίζει ολόκληρη την τρίτη φάση. Στο πρόσωπό του συγκεντρώνονται τρείς από τις κύριες «προοδευτικές» τάσεις της εποχής του, δηλαδή η προθυμία για μόρφωση με τις τέχνες και επιστήμες της «φωτισμένης» Ευρώπης, η απόφαση να χρησιμοποιηθεί η γλώσσα του λαού, απλή και ευκολονόητη και η αναγνώριση της ανάγκης για συγκερασμό της στενά «γραμματικής» δηλαδή γλωσσικής και φιλολογικής παιδείας, με κάποιαν απευθείας σπουδή του περιβάλλοντος κόσμου (Κοραής).

Συνήθως, όταν οι Έλληνες αναφέρονται στην κατάσταση υποτέλειας στην τουρκική κυριαρχία προφέρονται αυτομάτως οι λέξεις δουλεία ή σκλαβιά. Κατά τη διάρκεια της τουρκικής κυριαρχίας ο ελληνικός λαός μιλούσε τη δική του γλώσσα, ασκούσε τα θρησκευτικά του καθήκοντα, οργάνωνε σε περιορισμένη έκταση την εκπαίδευση, διατηρούσε τις παραδοσιακές συνήθειες, τα έθιμα και τις αξίες του, συντηρούσε το λαϊκό πολιτισμό τους, τη μουσική, το χορό του και τις καλλιτεχνικές ροπές. Έχοντας όλες αυτές τις δυνατότητες ο ελληνικός λαός δεν ήταν «υπόδουλος» Επίσης οι Έλληνες διατήρησαν και αξιοποίησαν το συναίσθημα της μοναδικότητας, ότι αποτελούσαν συνέχεια των αρχαίων Ελλήνων, και το γεγονός αυτό ήταν από τους πιο ισχυρούς παράγοντες που έκανε δυνατή την πνευματική αναγέννηση. Ο Κοραής για το θέμα αυτό αναφέρει ότι «…μέγα μέρος του έθνους θεωρεί εαυτό πάντοτε ως αιχμάλωτον, ουδέποτε δε ως δούλον» (Κοραής).

Κεφάλαιο VII

Προτάσεις του Νεοελληνικού Διαφωτισμού

Εστίες παρουσίας του ελληνικού πνευματικού κόσμου δεν άργησαν να δημιουργηθούν δύο αιώνες ήδη από την Άλωση. Το 1642 στο Καρπενήσι, το 1647 στα Γιάννενα και την Αθήνα, το 1702 στον Τύρναβο της Θεσσαλίας δημιουργούνται ανώτερες σχολές μάθησης όπου μαζί με τα πατερικά κείμενα διδάσκεται οΑριστοτέλης, ο Πλάτων και άλλοι κλασικοί συγγραφείς. Οι εμπορικές επαφές με τη Δύση θα επιταχύνουν στα μέσα του 18ου αιώνα τη συστηματοποίηση στο πνευματικό επίπεδο. Φυσικές επιστήμες διδάσκονται σε περίπου 40 σχολές που βρίσκονται σε αστικά κέντρα και παροικίες. Ο αριθμός των κειμένων που αναφέρονται σε θετικές επιστήμες αυξάνεται με εκθετική μορφή ανά δεκαετία ὡς το τέλος του 18ου αιώνα (Ευαγγελίδης).

Ο πνευματικός χώρος κυριαρχείται από την ορθόδοξη ιδεολογία, η οποία ωστόσο παραμένει λαϊκή μέσα στα ευρύτερα στρώματα. Μάλιστα στο πρόλογο της Νεωτερικής Γεωγραφίας διακρίνεται ένας καθαρά ανθρωπιστικός προσανατολισμός αλλά και ένας προβληματισμός γενικότερος, μια τάση εκλογίκευσης της ζωής, που αντανακλά τα συμφέροντα των ανερχόμενων στρωμάτων του ελληνικού αστισμού (Δημαράς).

Ὡς τις αρχές της τελευταίας δεκαετίας του 18ου αιώνα η δίψα της απελευθέρωσης που ήταν κοινή επιθυμία του κάθε μορφωμένου και αναλφάβητου Έλληνα δεν αφήνει να διαφαίνεται ένας διαχωρισμός στην ιδεολογία του Νεοέλληνα. Η Εκκλησία είναι ακόμα ο διοργανωτής σε οτιδήποτε αφορά τον στοχασμό και τη νόηση, και ορίζει τα πλαίσια μέσα στα οποία κινείται οποιαδήποτε κριτική. Η θρησκεία είναι παντού το υπόστρωμα της σκέψης. Για καιρό η ορθόδοξη ιδεολογία ενστερνίζεται ή ανέχεται κάποιες ιδέες του ευρωπαϊκού διαφωτισμού. Ωστόσο μετά τη γαλλική επανάσταση, η ιδεολογία που επικράτησε της πολιτικής, κοινωνικής και ιδεολογικής αναδιοργάνωσης των εθνών, βρίσκει από το 1791 αντίπαλο την επίσημη εκκλησία που απορρίπτει ό,τι αποκόμισε από τον ουμανισμό, το σεβασμό προς τις ιδέες που δεν τη θίγουν άμεσα, την ενθάρρυνση της παιδείας και την αποχή από τη συνταύτιση με την οθωμανική κρατική πολιτική (Δημαράς).

Στην περίοδο από το 1791 ὡς το 1821 οι πρωτοπόροι του διαφωτισμού που προέρχονται είτε από τον κύκλο του Κοραή, από το Παρίσι, είτε από τον κύκλο του Καταρτζή, από τις παραδουνάβιες ηγεμονίες, θα θέσουν βασικό στόχο της πνευματικής τους εργασίας το ιδεολογικό κατεστημένο και τους αρχηγούς του, τους συντηρητικούς επισκόπους και την αυλή τους (Κοραής).

Προπύργια του νεωτερικού πνεύματος γίνονται οι ορεινές βιοτεχνικές πόλεις, οι παροικίες και τα εμπορικά κέντρα της Δυτικής Ελλάδος και σε πολύ μικρότερο βαθμό τα νησιά. Στα βιομηχανικά κέντρα η εξέλιξη της συνείδησης θα είναι γραμμική. Στα εμπορικά όμως κέντρα το νεωτερικό πνεύμα θα έρθει σα μια φυσική πολιτιστική επίδραση από τη Δυτική Ευρώπη. Το 1791 ο έμπορος Ίβος Χατζηίβος χρηματοδοτεί την πρώτη έκδοση της Νεωτερικής Γεωγραφίας των Δημητριέων και την Ελληνική Νομαρχία αλλά

και πολλά άλλα πρωτοεκδιδόμενα κλασικά κείμενα που δημοσιεύονται από εμπόρους των παροικιών (Ανώνυμος, Ελληνική Νομαρχία).

Το χάσμα θα παραμείνει ανοικτό, ανάμεσα στον τελικό σκοπό του ελληνικού διαφωτισμού –την εθνική αναγέννηση- και τις θυσίες που ο σκοπός αυτός απαίτησε από τα άτομα και τις κοινωνικές ομάδες. Η εθνοποιητική διαδικασία δεν υπήρξε ποτέ τόσο δυνατή, ώστε να ξεπεράσει τις εσωτερικές αντιθέσεις και να οδηγήσει σε ένα κοινό μέτωπο απέναντι στον οθωμανό κατακτητή και τις ξένες δυνάμεις (Αινιάν).

Κεφάλαιο VIII

Το ελληνικό βιβλίο την εποχή του Ελληνικού Διαφωτισμού

Την περίοδο 1801- 1820 στον κόσμο μορφοποιούνται οι καίριες αλλά και εύθραυστες αναδιατάξεις που έχουν την αφετηρία τους στις νέες οικονομικές και κοινωνικές πραγματικότητες και στα συνακόλουθα κινήματα του νεοελληνικού Διαφωτισμού. Ένας νέος κόσμος που έχει αρχίσει να διαμορφώνεται από τα μέσα του 18ου αιώνα και επιβάλλει τη στροφή προς την επιστήμη και τη γνώση, στροφή προς την αρχαιότητα, διαμόρφωση μιας νεωτερικού τύπου κοσμικής ηθικής και κυρίως, αποδέσμευση από την κυριαρχία μιας γενικώς, ως τότε, αποδεκτής και επιβαλλόμενης θρησκευτικής αυθεντίας, η οποία έχει αρχίσει να αμφισβητείται και να υπονομεύεται, τις περισσότερες φορές με πολύ έμμεσες και εύστροφες μεθοδεύσεις: «Όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά». Όλα αυτά συνδυάζονται με την αντίληψη ότι τα νέα πνευματικά κινήματα, ανατρεπτικά από τη φύση τους, προετοιμάζουν το δρόμο της εθνικής απελευθέρωσης. Οι πιο τολμηροί, ο κύκλος του Ρήγα, ο κύκλος του Κοραή, θεωρούν ότι η απελευθέρωση πρέπει να είναι διπλή: «από τον ζυγόν των τυρράνων» αλλά και «από τον ζυγόν εκείνων, εις όσους αι δεισιδαιμονίαι έγιναν αργυρίου και χρυσίου μεταλλεία ανεξάντλητα» (Κοραής).

Το ελληνικό βιβλίο θα αποτελέσει τρόπο έκφρασης, ίσως τον σημαντικότερο, αυτών των διαφορετικών τάσεων. Επιτρέπει την άνετη και ταχύτερη διάδοση των νέων γνώσεων και ιδεών, με τη μηχανική αύξηση των αντιτύπων και τη δυνατότητα διάχυσης στις περιοχές που διαμένουν ελληνικοί ή ελληνόφωνοι πληθυσμοί. Αποκτά και συμβολικό ρόλο καθώς η ανάπτυξη της εκδοτικής ζωής και ο πολλαπλασιασμός των εκδόσεων και των βιβλίων αποτελεί προϋπόθεση και δείκτη της ανάκαμψης του Γένους. Τα χειρόγραφα, τα σχολεία, τα ξενόγλωσσα έντυπα –για ένα μικρό κύκλο αναγνωστών- θα λειτουργήσουν συμπληρωματικά. Υπάρχουν βέβαια και οι δρόμοι των προφορικών διεισδύσεων, της διάδοσης και της υποδοχής μέσα από τα αναπτυγμένα επικοινωνιακά δίκτυα. Όλα αυτά αποτυπώνουν την εικόνα μιας κοινωνίας που επιχειρεί τον ανασχηματισμό της, προσκρούοντας σε ανελαστικές και δύσκαμπτες αντιστάσεις (Δημαράς).

Στη νέα αυτή πραγματικότητα παραμένουν εξαιρετικά ισχυρές και διευρύνουν τις λειτουργίες τους οι μορφές του κοινωνικού και πνευματικού βίου που εκφράζουν ο παραδοσιακός κόσμος και ο κυρίαρχος θρησκευτικός λόγος. Οι άνθρωποι της εκκλησίας έχουν τη δυνατότητα να προσαρμόζονται συνεχώς στις νέες πραγματικότητες για να είναι σε θέση να τις χειραγωγήσουν: επιθυμούν την ανάσχεση των νεωτερικών ιδεών και τον έλεγχο της βιβλιοπαραγωγής. Το παραδοσιακό θρησκευτικό, ψυχωφελές βιβλίο δεν επαρκεί για τη διατήρηση της εσωτερικής συνοχής του ορθόδοξου πληρώματος και επομένως η παραγωγή του εμπλουτίζεται και συμπληρώνεται συνεχώς με τη συστηματική, συγχρονισμένη θρησκευτική και αντιρρητική φιλολογία. Έτσι η ιστορία του ελληνικού βιβλίου, στα ύστερα χρόνια του νεοελληνικού διαφωτισμού, είναι μια ιστορία όπου η κάθε κοινωνική ομάδα διαμορφώνει τα εργαλεία που επιτρέπουν την ικανοποίηση και τη διεύρυνση των διαφοροποιημένων αναγκών της, χωρίς πάντα τα όρια να είναι ευκρινή.

Σε επίπεδο βιβλιοπαραγωγής εμφανίζονται συνεχώς νέες κατηγορίες παραγόμενων εντύπων, γεγονός που μαρτυρεί την ποικιλία αναζητήσεων. Το βιβλίο παύει να είναι ένα είδος απλώς ωφέλιμο για χρήσεις που αναφέρονται στην πίστη, τα χρηστά ήθη ή τη γνώση. Εμφανίζονται και διαμορφώνονται νέες ανάγκες και νέες ανέσεις. Οι Φαναριώτες, οι έμποροι, οι άνθρωποι που ζουν στις πόλεις έχουν την ανάγκη και την άνεση να οργανώσουν την ψυχαγωγία τους και τον ελεύθερο χρόνο τους με διαφορετικό τρόπο από αυτόν σε προγενέστερες εποχές. Ψυχαγωγία σημαίνει και πνευματική καλλιέργεια με την ανάγνωση βιβλίων, με τη λογοτεχνία, το θέατρο, τη μουσική και τα σύγχρονα παίγνια. Ένα τμήμα του πληθυσμού, μικρό στην αρχή, εντάσσει το βιβλίο και την οργάνωση της ατομικής βιβλιοθήκης στις συνήθειες και ανάγκες του (Ηλιού).

Η νέα αυτή πραγματικότητα οδηγεί και σε ανανέωση των μορφολογικών στοιχείων του βιβλίου (στήσιμο σελίδας, εικονογράφηση, θεματολογία …) καθώς και σε νέου τύπου γεωγραφικές και κοινωνικές κατανομές. Η γεωγραφία των τόπων έκδοσης διαφοροποιείται αισθητά. Αναπτύσσονται νέα κέντρα παραγωγής βιβλίου ιδίως σε πόλεις όπου οι Έλληνες και οι βαλκάνιοι έμποροι έχουν ισχυρή παρουσία. Τροποποιείται ακόμη και η κοινωνική σύνθεση του κόσμου του βιβλίου. Συγγραφείς, μεταφραστές, επιμελητές εκδόσεων προέρχονται πλέον από τις τάξεις των κοσμικών ή από μια μικρή ομάδα κληρικών του Διαφωτισμού, οι οποίοι κατά κανόνα κατάγονται από φαναριώτικες ή εμπορικές οικογένειες οι οποίες κρατούν διακριτικές αποστάσεις από τη συντεταγμένη εκκλησία και τον επίσημο λόγο της. Διαμορφώνεται ένα διαφορετικού τύπου αναγνωστικό κοινό το οποίο και συμπίπτει αλλά και διαφέρει σε πολλά σημεία με το παραδοσιακό κοινό. Διαμορφώνεται μια νέα γεωγραφία αναγνωστικού κοινού η οποία συνδέει τα κέντρα δραστηριοτήτων των Ελλήνων εμπόρων, τα οποία βρίσκονται κυρίως σε εδάφη εκτός των ελληνικών περιοχών. Ωστόσο στις περιοχές που κατοικεί ο κύριος όγκος των ελληνικών πληθυσμών, στην κυρίως Ελλάδα αλλά και στη Μικρά Ασία, το παραδοσιακό βιβλίο και η αυστηρά ελεγχόμενη, από την εκκλησία πνευματική ζωή, εξακολουθούν να διατηρούν μια σαφή υπεροχή και έναν προσδιοριστικό ρόλο (Δημαράς).

Αυτές οι διεργασίες και οι αλλαγές άρχισαν να εμφανίζονται από τις αρχές ης δεύτερης πεντηκονταετίας του 18ου αιώνα και η πορεία τους κορυφώνεται στην πρώτη εικοσαετία του 19ου. Τεκμήριο και εργαλείο για τη διαμόρφωσή τους υπήρξε το ελληνικό βιβλίο το οποίο με τη δυναμική που αποκτά τα χρόνια του Διαφωτισμού σηματοδοτεί την προσπάθεια για την αποδέσμευση από τις παραδοσιακές αδράνειες και τις παραδοσιακές ισορροπίες (Ηλιού).

Το χρονικό διάστημα από το 1801 ὡς το 1820 τυπώθηκαν 1434 ελληνικά βιβλία σε 1686 τόμους. Η παραγωγή αυτή αντιπροσωπεύει βιβλία που απευθύνονται σε ελληνικό και ελληνόγλωσσο αναγνωστικό κοινό, με τους όποιους περιορισμούς και διευρύνσεις περιέχουν αυτοί οι όροι. Τα βιβλία χωρίζονται σε τρεις πρώτες διακριτές ενότητες, οι οποίες ορίζονται από το γλωσσικό εργαλείο και την τυπογραφική του απόδοση: α) βιβλία ελληνικά, δημοσιευμένα στην ελληνική γλώσσα, με ελληνικούς τυπογραφικούς χαρακτήρες (1400 τίτλοι σε 1652 τόμους), β) βιβλία ελληνικά, με λατινικούς χαρακτήρες (6 τίτλοι και ισάριθμοι τόμοι) και γ) βιβλία σε τούρκικη γλώσσα, τυπωμένα με ελληνικούς τυπογραφικούς χαρακτήρες (28 τίτλοι σε ισάριθμους τόμους). Το 1801 η μηνιαία παραγωγή τίτλων ήταν 4.4 και αντίστοιχα 4.8 τόμοι ενώ το 1820 η μηναία παραγωγή ανέρχεται σε 9.2 τίτλους και 10.8 τόμους. Ο γενικός μέσος όρος της περιόδου 1801-1820

είναι 5.6 τίτλοι και 6.6 τόμοι τον μήνα. Η μικρή παραγωγή σημαίνει περιορισμένες ανάγκες και αντίστοιχα μικρές διαθεσιμότητες για τέτοιου είδους εγχειρήματα. Αν και σε χαμηλά επίπεδα παρατηρήθηκε μια σαφώς ανοδική τάση: από τους 53 τίτλους του 1801 στους 130 του 1820 με όλες τις εσωτερικές διαχρονικές διακυμάνσεις η παραγωγή του βιβλίου κατακτά έδαφος και νέες αγορές. Σε σχέση με την αμέσως προηγούμενη περίοδο η άνοδος είναι εμφανής. Από τις περίπου 300 εκδόσεις της δεκαετίας 1781-1790 στις 780 τις δεκαετίας 1811-1820. Χαμηλοί αριθμοί και μια αύξηση της βιβλιοπαραγωγής κατά 160% μέσα σε 40 χρόνια. Στο τέλος του 19ου αιώνα η μέση ετήσια παραγωγή ξεπερνά τους 1000 τίτλους (Γκίνης-Μέξας).

Με την αύξηση της παραγωγής αλλάζει και το μέγεθος των βιβλίων. Πλέον πιο κοντά στο κλίμα της εποχής είναι το μικρό, εύχρηστο, άνετα αναγιγνωσκόμενο βιβλίο. Τα βιβλία αυτά δεν απαιτούν μεγάλη δαπάνη για την έκδοσή τους και κυκλοφορούν ευκολότερα με αποδέκτες ένα πολύ διαφοροποιημένο κοινό. Το 31% των βιβλίων δεν υπερβαίνει τις 48 σελίδες ενώ το 50% των εκδόσεων είναι βιβλία με λιγότερες από 201 σελίδες (Ηλιού).

Για την περίοδο 1801-1820 τα διαθέσιμα στοιχεία σχετικά με τον αριθμό των αντιτύπων της κάθε έκδοσης είναι σχετικά λίγα, διάσπαρτα και μονοσήμαντα. Αφορούν σχεδόν αποκλειστικά σε εκδόσεις λόγιων βιβλίων και αφήνουν τους μεγάλους όγκους της παραγωγής των παραδοσιακών εκδόσεων που γνωρίζουν μεγαλύτερη διάδοση και απευθύνονται στο ευρύτερο κοινό. Συνήθως τα 500 αντίτυπα αποτελούσαν ένα συνηθισμένο ύψος για ειδικευμένα δημοσιεύματα και έργα πολεμικής, δηλαδή για εκδόσεις που προορίζονταν για έναν μικρό κύκλο αναγνωστών. Σε πόλεις οι οποίες έχουν συνεχή τυπογραφική παραγωγή ο συνήθης αριθμός λόγιων εκδόσεων έφτανε στα 1000 με 3000 αντίτυπα. Για παράδειγμα σε 5000 αντίτυπα τυπώθηκε η Καινή Διαθήκη από την αγγλική Βιβλική Εταιρεία το 1810. Σχέδια και συμφωνητικά στην Πατριαρχική Τυπογραφία της Κωνσταντινούπολης για τα έτη 1819-1820 προέβλεπαν εκτυπώσεις της τάξης των τριών και πέντε χιλιάδων για την έκδοση μεταφράσεων της Αγίας Γραφής.

Τα στοιχεία αυτά προέρχονται από έμμεσες ενδείξεις, κυρίως, από τους καταλόγους των συνδρομητών. Για παράδειγμα για την (σχολική) *Ιστορία συνοπτική της Ελλάδος*, του Βασιλείου Παπά Ευθυμίου (Βιέννη 1807) είχαν προεγγραφεί περισσότεροι από 1800 συνδρομητές. Στους αριθμούς αυτούς πρέπει να υπολογίσουμε επιπλέον και εκείνα που προορίζονταν να κυκλοφορήσουν στην αγορά. Γενικά τα τεκμήρια αυτά ενισχύουν την άποψη ότι οι εκδόσεις σε 1000 ή 3000 αντίτυπα, αντιπροσωπεύουν τις συνηθισμένες καταστάσεις στην παραγωγή λόγιων βιβλίων (Ηλιού).

Οι αριθμοί αυτοί αφορούν σε ένα τμήμα της παραγωγής το οποίο δεν είναι και το σημαντικότερο από την άποψη του αριθμού των εκδόσεων που καλύπτει. Συνήθως τα παραδοσιακά βιβλία μονοπωλούσαν τις εκδόσεις. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι στα παραδοσιακά βιβλία ο αριθμός των αντιτύπων μπορεί να έφτανε ὡς και τις 20000, όταν πρόκειται για βιβλία που προορίζονταν για σχολική χρήση ή για εκκλησιαστικά βιβλία που ὡς τον 19ο αιώνα χρησίμευαν και ως σχολικά (Ηλιού).

Με βάση τα παραπάνω δεδομένα μια γενική εκτίμηση της συνολικής παραγωγής για το διάστημα 1801-1820 είναι της τάξεως των 1.700.000 αντιτύπων (ή 2.000.0000 τόμων) (Γκίνης-Μέξας, Ηλιού).

Το νέου τύπου λόγιο βιβλίο που παράγεται από τα χρόνια του Διαφωτισμού είναι ένα βιβλίο της μιας και μόνης έκδοσης. Πολύ σπάνια γίνεται επανέκδοση, που θα υποδείκνυε επαναλαμβανόμενη ζήτηση και εκδοτική επιτυχία, ενώ το παραδοσιακό βιβλίο είναι ένα βιβλίο συνεχών επανεκδόσεων, και από την άποψη αυτή, ένα καλό σχήμα αναπαραγωγής ιδεολογικών σχημάτων και γνωστικών αντιλήψεων. Τα βιβλία που επανεκδίδονται αντιπροσωπεύουν εκδόσεις τις οποίες το αναγνωστικό κοινό αποδέχεται και απορροφά, με εντυπωσιακή συνέχεια και κανονικότητα, σε ένα χρονικό διάστημα που υπερβαίνει τις τρείς εκατονταετίες. Αντίστοιχα, το νεοφανές λόγιο βιβλίο έχει χαμηλό ορίζοντα κυκλοφορίας που υποδηλώνει χαμηλότερη ζήτηση και περιορισμένη δεκτικότητα από την πλευρά του αναγνωστικού κοινού (Ηλιού).

Και ενώ οι εκδόσεις των παραδοσιακών βιβλίων εξαντλούνται σε τακτά διαστήματα, πράγμα που οδηγεί τις συνεχείς ανατυπώσεις, ένα μεγάλο τμήμα από τα αντίτυπα των μη παραδοσιακών βιβλίων στοιβάζεται σε αποθήκες, παραμένει στα «αδιάθετα» και δεν κατορθώνει να φτάσει στην αγορά. Την πενταετία 1828-1832/3 όταν το νεοσύστατο Ελληνικό κράτος αναζητά τρόπους να εφοδιάσει με βιβλία την κεντρική και τις σχολικές βιβλιοθήκες αποστέλλονται από αποθήκες σε όλη την Ευρώπη κατά εκατοντάδες αντίτυπα βιβλία που είχαν τυπωθεί σε 1000 ή 2000 αντίτυπα στο διάστημα των 25 χρόνων που είχαν προηγηθεί (Γκίνης-Μέξας).

Τα τυπογραφεία που παράγουν ελληνικά βιβλία κατά την περίοδο 1801-1820 είναι διάσπαρτα σε 33 διαφορετικές πόλεις. Από αυτές μόνο 3 ή 4 μπορεί να θεωρηθεί ότι αντιπροσωπεύουν τυπογραφικά κέντρα παραγωγής ελληνικού βιβλίου: η Βενετία, η Βιέννη, η Κωνσταντινούπολη και το ιδιότυπο Παρίσι. Η Βενετία παράγει περισσότερο από τα μισά βιβλία που δημοσιεύτηκαν αυτό το διάστημα μέσω κυρίως, των τυπογραφείων των Γλυκήδων και το τυπογραφείο των Θεοδοσίου. Η ισχύς τους πηγάζει από το άτυπο μονοπώλιο που έχουν για την έκδοση βιβλίων εκκλησιαστικής λειτουργίας, παραδοσιακών σχολικών εγχειριδίων, θρησκευτικών βιβλίων και λαϊκών αναγνωσμάτων. Όσον αφορά στο νεωτερικό λόγιο βιβλίο λειτουργούν κυρίως ως τυπογράφοι που δέχονται με συμβόλαιο αναθέσεις από τους συγγραφείς, παρά ως τυπογράφοι-εκδότες, όπως κατά κανόνα συνέβαινε με τις μεγάλες σειρές του παραδοσιακού βιβλίου (Ηλιού).

Πρώτο κέντρο των λόγιων ελληνικών εκδόσεων που εντάσσονται στο κλίμα του διαφωτισμού είναι η Βιέννη που ωστόσο, δεν είναι σε θέση να συναγωνιστεί τη Βενετία καθώς η παραγωγή της το διάστημα 1801-1820 αντιπροσωπεύει το 36% της βενετικής παραγωγής. Οι ντόπιοι τυπογράφοι στα τυπογραφεία των οποίων τυπώνονται πολλά ελληνικά βιβλία, δεν απασχολούνται αποκλειστικά με την παραγωγή ελληνικών εντύπων, και ενδιαφέρονται αποκλειστικά με τις αυστηρά τυπογραφικές εργασίες: λαβαίνουν παραγγελίες και τις εκτελούν βάσει λεπτομερειακών συμβολαίων. Η απουσία ελληνικών τυπογραφικών επιχειρήσεων –δείγμα της στρατηγικής των ελληνικών κεφαλαίων εκείνη την εποχή- πρέπει να αποδοθεί στο γεγονός ότι η Βιέννη δεν μπόρεσε και ίσως δε θέλησε να συναγωνιστεί τη Βενετία. Όταν κάποια στιγμή λειτούργησαν ελληνικά τυπογραφεία, οι Πούλιοι, στις αρχές της δεκαετίας του 1790, επιχείρησαν να ανταγωνιστούν τη Βενετία εκδίδοντας λειτουργικά βιβλία. Η προσπάθεια τους όμως δεν είχε διάρκεια για άγνωστους λόγους. Παρ’ όλα αυτά αυτά η Βιέννη αναδεικνύεται το δεύτερο μεγαλύτερο κέντρο

παραγωγής ελληνικών βιβλίων και η σημαντικότερη πηγή που τροφοδότησε τις ελληνικές περιοχές με έργα τα οποία εξέφραζαν το νεωτερικό πνεύμα και τις νέες αναζητήσεις.

Η Κωνσταντινούπολη ακολουθεί τη Βενετία και τη Βιέννη από πολύ μεγάλη απόσταση καθώς ουσιαστικά λειτουργεί μόνο ένα τυπογραφείο, το Πατριαρχικό, από το 1798. Ελέγχεται πλήρως από τις πατριαρχικές λογοκρισίες, παράγει κατά μέσο όρο ὡς το 1815 δύο βιβλία τον χρόνο, ενώ είναι ελλιπώς οργανωμένο και χρηματοδοτούμενο. Η κατάσταση βελτιώνεται τα τελευταία πέντε χρόνια της εικοσαετίας, όταν με νέα διεύθυνση και ανανεωμένο εξοπλισμό λειτουργεί και ως ιδιωτικό τυπογραφείο. Ο επίσημος λογοκριτής και διευθυντής της Πατριαρχικής Τυπογραφίας θα διατυπώσει το 1820 το φιλόδοξο και ανεδαφικό σχέδιο να συγκεντρωθεί το σύνολο της ελληνικής βιβλιοπαραγωγής στην Πατριαρχική Τυπογραφία, για τη δόξα του Έθνους όπως λέει ο ίδιος και για να μην αναγκάζονται οι Έλληνες λόγιοι να τυπώνουν τα έργα τους σε ξένους τόπους. Οι οπαδοί του Διαφωτισμού του απάντησαν ότι απλά πρόκειται για μια προσπάθεια λογοκρισίας (Daskalakis).

Το Παρίσι, αν και το ύψος της βιβλιοπαραγωγής είναι σχετικά μικρό, ωστόσο συγκαταλέγεται στα πιο σημαντικά τυπογραφικά κέντρα γιατί την περίοδο αυτή είναι εγκατεστημένος εκεί ο Αδαμάντιος Κοραής. Ο Κοραής έχει κατορθώσει να εξασφαλίσει τα εισοδήματά του αποκλειστικά από τις συγγραφικές του εργασίες. Με συνεχείς εκδόσεις, έναν ή δύο τόμους ανά έτος, καλύπτει μόνος του το 70% της παρισινής βιβλιοπαραγωγής στην περίοδο 1801-1814 και λιγότερο τα επόμενα χρόνια, όταν και άλλοι Έλληνες που έχουν έρθει στο Παρίσι για σπουδές, τυπώνουν εκεί τα βιβλία τους (Κοραής).

Υπάρχουν ορισμένα τυπογραφεία που ενώ εμφανίζουν στο σύνολο της περιόδου χαμηλή παραγωγή η οποία όμως εντοπισμένη σε συγκεκριμένες χρονικές στιγμές και σε συγκεκριμένη γεωγραφική θέση, αποκτά ιδιαίτερη σημασία για την ιστορία του ελληνικού βιβλίου. Τα τυπογραφεία αυτά αρχίζουν να λειτουργούν τη δεύτερη δεκαετία του 19^{ου} αιώνα. Το Ιάσιο αρχίζει να έχει συνεχή παραγωγή από το 1813, το Βουκουρέστι το 1820, τα τυπογραφεία της Χίου και των Κυδωνιών το 1819 και 1820 αντιστοίχως. Όλα μαζί αντιπροσωπεύουν το 2% της συνολικής παραγωγής του ελληνικού βιβλίου της περιόδου 1801-1820. Το 1820 όμως που λειτουργούν και τα 4 μαζί εκτοξεύουν την παραγωγή στο 22% του έτους και μαζί με την Κωνσταντινούπολη φτάνουν στο 29%. Είναι μια εξέλιξη η οποία οφείλεται στη δυναμική του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και η οποία θα ανακοπεί το 1821 με την Επανάσταση και θα δώσει τη θέση της σε μια νέα γεωγραφία παραγωγής του ελληνικού βιβλίου κατά την επόμενη περίοδο. Σε συνολικά μεγέθη και για το σύνολο της παραγωγής της περιόδου 1801-1820 μόνο το 6.5% των ελληνικών βιβλίων τυπώνονται σε τυπογραφεία που βρίσκονται σε πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Φτάνει το 12% αν συνυπολογίσουμε την Κέρκυρα και τις πρωτεύουσες της Βλαχίας και της Μολδαβίας (Horkheimer- Adorno).

Η απομάκρυνση των τυπογραφείων από τις ελληνικές περιοχές λειτουργεί αμφίδρομα. Λόγω των μεγάλων αποστάσεων και την ανυπαρξία δικτύων διακίνησης βιβλίων η διάδοσή τους και η διάθεσή τους δυσκολεύει πολύ την όλη κατάσταση. Ακυρώνουν επίσης σε μεγάλο βαθμό την παράμετρο της εντοπιότητας, η οποία τις επόμενους περιόδους θα λειτουργήσει καταλυτικά για την προσέλκυση αναγνωστών που κατοικούν στην πόλη και στην περιοχή όπου λειτουργεί τυπογραφείο. Από την άλλη πλευρά η απομάκρυνση των τυπογραφείων από τις περιοχές όπου λειτουργούν μηχανισμοί

ελέγχου και λογοκρισίας επιτρέπει στους λόγιους του Διαφωτισμού να τυπώνουν και άρα να συγγράφουν τα βιβλία τους πιο ελεύθερα, απαλλαγμένοι από τις πιέσεις που θα μπορούσε να δημιουργήσει όχι τόσο η παρέμβαση της οθωμανικής εξουσίας, όσο η σύμφυτη με τις λειτουργίες της λογοκριτική ροπή της εκκλησίας (Daskalakis).

Οι ελληνικές εκδόσεις επωφελούνται από την πείρα και τις τεχνικές δυνατότητες των ξένων τυπογραφείων στα οποία τυπώνονται. Τα τυπογραφικά στοιχεία απλοποιούνται και εξελίσσονται. Με τον τρόπου αυτό το βιβλίο γίνεται πιο προσιτό σε ένα ευρύτερο κύκλο αναγνωστών. Ο νέος τύπος των τυπογραφικών στοιχείων σηματοδοτεί και μια διεύρυνση των αποδεκτών της βιβλιοπαραγωγής οι οποίοι δεν περιορίζονται στον κόσμο των εγγράμματων κληρικών και των λογίων. Την τάση αυτή θα ακολουθήσουν τα ελληνικά τυπογραφεία της Βενετίας, ενώ στο Παρίσι οι Didot θα χαράξουν ειδικά στοιχεία για να λαμπρύνουν την έκδοση της σειράς της *Ελληνικής Βιβλιοθήκης* του Κοραή (Κοραής).

Όταν ο Έλληνας συγγραφέας ή εκδότης είχε τη δυνατότητα να προσθέσει ολοσέλιδες εικόνες έπρεπε να απευθυνθεί σε ξένο χαράκτη και σε ξένο χαλκογράφο. Κάποια ονόματα χαρακτών και χαλκογράφων τα οποία αναφέρονται συχνά στις σελίδες των ελληνικών βιβλίων φανερώνουν μια μονιμότερη συνεργασία με Έλληνες συγγραφείς και εκδότες. Οι άνθρωποι αυτοί φέρνουν στο ελληνικό βιβλίο τα αισθητικά ρεύματα και τις καλλιτεχνικές αναζητήσεις των χωρών στις οποίες ζουν και των σχολών στις οποίες ανήκουν. Οι ελληνικές απεικονίσεις ακολουθούσαν τους κανόνες των δυτικών τεχνοτροπιών. Ακόμα και οι Έλληνες που επιδόθηκαν στην εικονογράφηση ελληνικών βιβλίων ακολουθούν το πλαίσιο των προδιαγραφών που κυριαρχούν στις χώρες των σπουδών τους και μιμούνται με αυστηρή προσήλωση τους τρόπους των διδασκάλων τους.

Ελάχιστα ήταν, αρχικά, και τα ελληνικά βιβλία τα οποία κυκλοφόρησαν με εξώφυλλο. Ένα από τα πρώτα βιβλία με εξώφυλλο ήταν η *Οικιακή Οικονομία* του Δημητρίου Γοβδελά, το οποίο τυπώθηκε στο Ιάσιο το 1816. Τα επόμενα χρόνια τα βιβλία με εξώφυλλο θα αυξηθούν εντυπωσιακά δίνοντας τη δυνατότητα μεταφοράς εικονογραφικών και διακοσμητικών στοιχείων στο εξώφυλλο. Πριν από την εποχή των εξωφύλλων τα βιβλία κυκλοφορούσαν με περίβλημα από χοντρό χαρτί ή από χαρτόνι στα οποία δεν αναγραφόταν κανένα στοιχείο του τίτλου. Οι πιο προσεγμένες εκδόσεις κυκλοφορούσαν με πάνινο δέσιμο ή δέσιμο από δέρμα. Παρά την εμφάνιση των εξωφύλλων, η συνήθεια να κυκλοφορούν τα βιβλία με περίβλημα από χοντρό χαρτί χωρίς αναγραφή του τίτλου διατηρήθηκε ὡς τα τέλη του 19^{ου} αιώνα (Ηλιού).

Η διακίνηση του βιβλίου παρουσιάζει προβλήματα σε όλη τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας. Τόσο η χαμηλή παραγωγή όσο και η χαμηλή ζήτηση δεν ευνοούν τη δημιουργία δικτύων εμπορίας βιβλίου, ενώ η μεγάλη γεωγραφική διασπορά του αγοραστικού κοινού επιδεινώνει την κατάσταση. Για να κυκλοφορήσει το βιβλίο χρειάζεται πολλούς διαμεσολαβητές ενώ συνήθως πωλείται από εμπόρους που μεταφέρουν και άλλα εμπορεύματα. Διαμορφώνεται τουλάχιστον ένα υποτυπώδες δίκτυο που διευκολύνει τη διακίνηση του λόγιου βιβλίου. Γιατί όσον αφορά στις παραδοσιακές εκδόσεις, οι τυπογράφοι της Βενετίας έχουν δικά τους δίκτυα: αξιοποιούν τα πανηγύρια, χρησιμοποιούν τους δρόμους του θαλάσσιου εμπορίου και των εμπορικών καραβανιών. Από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα αναλαμβάνουν τη διακίνηση βιβλίων που έχουν τυπωθεί σε άλλες πόλεις της δυτικής Ευρώπης, με επωφελείς όρους (Ηλιού).

Οι συγγραφείς και εκδότες που ήθελαν να τυπώσουν τα έργα τους σε μακρινούς τόπους αναλάμβαναν και τα έξοδα. Ήταν απαραίτητο ένα αρχικό κεφάλαιο για να χρηματοδοτήσουν την έκδοση: τυπογραφείο, χαρτί, βιβλιοδεσία, έξοδα μεταφοράς και διακίνησης. Για να λύσουν αυτό το πρόβλημα κατέφευγαν σε χορηγούς και χρηματοδότες. Η περίπτωση των αδελφών Ζωσιμά είναι ενδεικτική: χρηματοδότησαν πολλές εκδόσεις και υποσχέθηκαν τη δωρεάν διανομή των αντιτύπων. Οι περισσότεροι από αυτούς είναι έμποροι οι οποίοι μετέχουν στην εμπορία των βιβλίων που είχαν χρηματοδοτήσει. Ως χορηγοί εμφανίζονται και Φαναριώτες και κληρικοί αλλά σε πολύ μικρότερη αναλογία και με πολύ μεγαλύτερη επιδεκτικότητα (Legrand).

Κατά κανόνα μόνο ένα μικρό τμήμα των τυπογραφικών φύλλων διπλώνεται και βιβλιοδετείται: όσα υπολογίζει ο κάθε συγγραφέας ή ο εκδότης ότι μπορεί να διαθέσει άμεσα. Τα υπόλοιπα αποθηκεύονται και ανασύρονται όταν υπάρξουν νέες ζητήσεις. Τα βιβλία που προορίζονται για τις ελληνικές βιβλιοαγορές τοποθετούνται συνήθως σε μπαούλα ή κασέλες και αποστέλλονται από την πόλη που τυπώθηκαν σε κάποιο ενδιάμεσο λιμάνι. Εκεί υπάρχει συνήθως κάποιος έμπορος ή αντιπρόσωπος του εκδότη που θα φροντίσει να φορτώσει τα βιβλία στο καράβι για κάποιο μεγάλο κέντρο της Ανατολής: συνήθως τη Σμύρνη ή την Κωνσταντινούπολη και κάποτε τη Θεσσαλονίκη. Από εκεί ένας δεύτερος αντιπρόσωπος του εκδότη, συνήθως κάποιος τοπικός έμπορος, θα φρόντιζε τη διάθεσή τους στην τοπική αγορά, συνήθως κομμάτι-κομμάτι και την προώθηση των υπόλοιπων αντιτύπων όπου υπήρχε ζήτηση ή δυνατότητα πωλήσεων. Ο πολύ μεγάλος αριθμός λόγιων εκδόσεων που παρέμεινε στις αποθήκες μαρτυρεί όχι μόνο τη στενότητα της αγοράς αλλά και την κακή οργάνωσή της (Ηλιού).

Κεφάλαιο ΙΧ

Οι Συνδρομητές

Πολύ πιο αποτελεσματικός και προσοδοφόρος αποδείχθηκε ο δρόμος της έκδοσης βιβλίων με τη μέθοδο προεγγραφής συνδρομητών. Έτσι οι Έλληνες συγγραφείς τοποθετούσαν αγγελίες και γνώριζαν από την ανταπόκριση αν ήταν σε θέση να προχωρήσουν στην πραγμάτωση της εκδοτικής τους προσπάθειας. Από τους ομογενείς και το αναγνωστικό τους κοινό ζητούσαν όχι μόνο να προαγοράσουν το βιβλίο αλλά να γίνουν και συμμέτοχοι στην προσπάθεια για τη διάδοση των Φώτων και την ανάπτυξη της παιδείας που θα οδηγήσουν στην ανάσταση του έθνους. Δηλώνουν επίσης ότι θα δημοσιεύσουν στα βιβλία τους τον κατάλογο των ονομάτων των συνδρομητών για να γνωρίζουν όλοι ποιοι συμβάλλουν στην προαγωγή της παιδείας. Η αναγραφή του ονόματος στον κατάλογο των συνδρομητών προσδίδει κοινωνικό κύρος σε όσους εγγράφονται, ενώ όσοι είναι περιβεβλημένοι με αξιώματα, κληρικοί και κοσμικοί, αρχίζουν να θεωρούν ότι η κοινωνική τους θέση δεν τους επιτρέπει να μη συμμετέχουν στην κοινή εξόρμηση, ακόμη και όταν το βιβλίο για το οποίο εγγράφονται δεν τους ενδιαφέρει. Το σύστημα αυτό γνώρισε μεγάλη επιτυχία καθώς έγινε ένας από τους συνηθισμένους τρόπους έκδοσης των ελληνικών βιβλίων (Δημαράς).

Από τη γενίκευση αυτού του τρόπου έκδοσης των βιβλίων ωφελημένο βγαίνει κυρίως το λόγιο βιβλίο και οι ογκώδεις, πολύτομες εκδόσεις. Άλλωστε, τα παραδοσιακά έντυπα χρηματοδοτούνται από τους τυπογράφους της Βενετίας που τα παράγουν (Βελουδής).

Στα χρόνια 1801-1821 κυκλοφόρησαν με προεγγραφή συνδρομητών περισσότερα από 110 βιβλία ενώ 85 από αυτά αναφέρουν και τον κατάλογο των συνδρομητών. Από την ανάλυση των στοιχείων προκύπτει ότι υπήρχε μια διαφορά στον αριθμό των συνδρομητών και στον αριθμό των αντιτύπων. Αυτό οφείλεται στο ότι πολλοί συνδρομητές εγγράφονταν για πολλά αντίτυπα, μερικές φορές εκατοντάδες. Αποτελούσε μια εκδήλωση ευεργετισμού με την πρόθεση πολλές φορές εμπορίας μικρού αριθμού βιβλίων. Καθώς πολύ από τους ευεργέτες είναι έμποροι και πραγματευτές που διαμένουν σε μεγάλα εμπορικά κέντρα είναι πολύ πιθανό μικρές ποσότητες βιβλίων να διοχετεύονται προς τις εσωτερικές αγορές.

Το σύνολο των συνδρομητών της περιόδου 1801-1820 είναι 79.2% κοσμικοί, 19.2% κληρικοί και 1.6% ιδρύματα (σχολεία, μοναστήρια και εκκλησίες). Οι γυναίκες έχουν ελάχιστη παρουσία, αντίστοιχη με τη θέση τους στην κοινωνία της εποχής: μόλις το 0.5%. Το 95% των συνδρομητών αντιπροσωπεύει αυτό που θα μπορούσαμε συμβατικά να αποκαλέσουμε «ελληνικό» αναγνωστικό κοινό: ένα μίγμα Ελλήνων και ελληνόφωνων ή ελληνομαθών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Ηλιού).

Η κοινωνική σύνθεση του σώματος των συνδρομητών είναι η ακόλουθη: οι έμποροι και οι πραγματευτές αντιπροσωπεύουν το 27.2% επί του συνόλου των εγγραφών. Οι κληρικοί και τα εκκλησιαστικά ιδρύματα το 20%. Οι Φαναριώτες και όσοι κατέχουν αξιώματα σε παραδουνάβιες ηγεμονίες το 11.2%. Δάσκαλοι, καθηγητές, μαθητές και φοιτητές (σχολικό δυναμικό) το 8.3%. Οι επιστήμονες το 1% επί των εγγραφών. Από εκεί

και πέρα οι αριθμοί είναι χαμηλοί (κάτω από 1%) αλλά αντιπροσωπεύουν σε κάποιες περιπτώσεις επαγγέλματα με ισχυρή κοινωνική εμβέλεια όπως ευγενείς, προεστοί, κοτζαμπάσηδες, γραμματικοί, αξιωματούχοι, προξενικοί υπάλληλοι, υπάλληλοι της εκκλησίας … Υπάρχει και ένα ποσοστό της τάξης του 29.5% για το οποίο δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία (Ηλιού).

Όσον αφορά στη γεωγραφία των συνδρομητών είναι η εξής: στην κορυφή βρίσκεται η Κωνσταντινούπολη, ακολουθεί το Βουκουρέστι, η Βιέννη και το Ιάσιο. Οι τέσσερις αυτές πόλεις συγκεντρώνουν το 45% των συνδρομητών και απορροφούν το 46.3% των αντιτύπων. Ακολουθούν πόλεις όπως η Σμύρνη, η μοναστική πολιτεία του Άθω, οι Κυδωνίες, η Χίος, η Τεργέστη και η Οδησσός. Πολύ χαμηλότερα η Θεσσαλονίκη, η Ζάκυνθος, η Μόσχα, η Πέστη, τα Ιωάννινα και το Λιβόρνο. Από την ανάλυση των στοιχείων προκύπτει επίσης ότι οι συνδρομητές ήταν χωρισμένοι σε δύο ίσες ομάδες: το 49.8% διαμένει σε περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και σχεδόν άλλοι τόσοι, το 45%, στις παραδουνάβιες ηγεμονίες και στις παροικίες του εξωτερικού (η Κωνσταντινούπολη και ο Άθως αυτονομούνται και δεν εντάσσονται στις γεωγραφικές περιοχές στις οποίες ανήκουν). Ένας μικρός αριθμός, το 2% διαμένει στα Επτάνησα. Αυτή η γεωγραφική δομή του κοινού των συνδρομητών δε διαφέρει πολύ από τη δομή του συνολικού αναγνωστικού κοινού του λόγιου βιβλίου. Από την άποψη αυτή δεν είναι χωρίς σημασία το γεγονός ότι μόνο το 6.3% των συνδρομητών ζει σε τόπους οι οποίοι, μετά το 1821, θα αποτελέσουν τμήματα του ελεύθερου ελληνικού κράτους. Και από αυτούς πάλι, οι περισσότεροι από τους μισούς, το 60%, έχουν εγγραφεί συνδρομητές σε θρησκευτικά βιβλία. Από τους 286 τόπους όπου σημειώνεται παρουσία συνδρομητών, λιγότεροι από 20 είναι εκείνοι στους οποίους το κοινό των συνδρομητών έχει μια σταθερή, συνεχή παρουσία. Σε άλλους 30 εμφανίζονται συνδρομητές με αραιότερο ρυθμό που ωστόσο υποδηλώνει την ύπαρξη αναγνωστικού κοινού. Στους υπόλοιπους τόπους η παρουσία συνδρομητών μπορεί να θεωρηθεί ακόμη και τυχαία. Πολλοί από τους συνδρομητές εμφανίζουν τη διαμονή τους στον τόπο εργασίας τους και όχι στον τόπο καταγωγής τους. Είναι πολύ πιθανό ειδικά από συνδρομητές που αγόρασαν ένα σημαντικό αριθμό αντιτύπων, μέρος της αγοράς τους να κατευθύνθηκε και προς τον τόπο καταγωγής τους ως δωρεές (προς σχολεία και διδασκάλους κυρίως) αλλά και ως εμπορεύσιμο είδος (Δημαράς).

Σχετικά με τον χαρακτήρα των βιβλίων του διαστήματος 1801-1820: τα θρησκευτικά βιβλία αντιπροσωπεύουν το 41% της συνολικής παραγωγής. Ακολουθούν τα τυπικά σχολικά εγχειρίδια με 13% στο σύνολο των εκδόσεων. Τα βιβλία που συγκροτούν την παραδοσιακή λαϊκή λογοτεχνική βιβλιοθήκη αντιπροσωπεύουν το 6.9% των εκδόσεων ενώ η λόγια λογοτεχνική βιβλιοθήκη (πεζογραφία, ποίηση, θέατρο: πρωτότυπα και μεταφράσεις) το 7.5%. Τις επόμενες θέσεις, με 4.8%, καταλαμβάνουν έργα με μια αύξουσα αρχαιομάθεια. Ακολουθούν με μικρότερα ποσοστά λεξικά, επιστημονικά βιβλία, ιστορικά και φιλοσοφικά συγγράμματα (Γκίνης –Μέξας).

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονιστεί ότι στη συγκεκριμένη περίοδο καθώς και στις προηγούμενες η ευρυχωρία του τιτλολογίου, με επιστήμες και φιλοσοφίες, αρχαιομάθειες και ιστορίες και γλωσσομάθειες, έχουν έναν κοινό παρανομαστή: τη σχολική χρήση. Τα βιβλία αυτά, αν πραγματοποιούνταν διαφορετική ταξινόμηση, θα εντάσσονταν στην κατηγορία των σχολικών εγχειριδίων: διδάσκονται στις ανώτερες τάξεις

των Γυμνασίων και, τις περισσότερες φορές, το αναγράφουν και στην προμετωπίδα τους: «προς χρήσιν των ελληνικών σχολείων», «παιδείας ένεκα των την Ελλάδα φωνήν διδασκομένων Ελλήνων». Παρ' όλα αυτά, συντελούν στην εξοικείωση του κοινού και τη διάχυση των νέων επιστημονικών και φιλοσοφικών εννοιών και αντιλήψεων. Έτσι αποδεικνύονται εξαιρετικής σημασίας μέσα και εργαλεία για τις πνευματικές ανανεώσεις που σημειώνονται (Ηλιού).

Σταθερή παραμένει την περίοδο αυτή η διχοτομία μεταξύ του παραδοσιακού βιβλίου και των νεωτερικών αναζητήσεων. Αν στη πρώτη ομάδα κατηγοριοποιηθούν βιβλία τα οποία είχαν αρχίσει να εκδίδονται τους προηγούμενους αιώνες και με συνεχείς ανατυπώσεις και επανεκδόσεις παραμένουν ζωντανά στην αγορά του βιβλίου, τότε το παραδοσιακό βιβλίο καλύπτει το 58% της συνολικής παραγωγής. Απέναντί του το νεωτερικό και νεωτεριστικό βιβλίο με χαμηλότερες κυκλοφορίες και μεγαλύτερες δυσκολίες στη διακίνηση, αντιπροσωπεύει τον υπονομευτικό δυναμισμό νέων κοινωνικών ομάδων, οι οποίες εμφανίζονται με πολλαπλότητες αναγκών και διεκδικήσεων (Δημαράς).

Σε αντίθεση με τα νέα λόγια βιβλία τα οποία, κατά κανόνα, εκδίδονται άπαξ, το παραδοσιακό βιβλίο διαιωνίζεται μέσα από τις επανεκδόσεις του. Πρόκειται για έργα που χρονολογούνται το 16ο και 17ο κυρίως αιώνα και σε μικρότερη αναλογία το 18ο αιώνα και εξακολουθούν να αντιπροσωπεύουν τους μεγάλους όγκους της τυπογραφικής παραγωγής. Στην περίοδο 1801-1820 οι επανεκδόσεις αντιπροσωπεύουν το 54% της παραγωγής και το 80% των αντιτύπων που ρίχτηκαν στην αγορά βιβλίου. Και με απορροφητικότητες από την πλευρά του αγοραστικού/αναγνωστικού κοινού πολύ υψηλότερες από εκείνες που γνώρισε το λόγιο βιβλίο. Παρότι κατά την τελευταία περίοδο σημειώνεται μια πτωτική τάση, οι επανεκδόσεις δεν πέφτουν ποτέ κάτω από το 40% (Ηλιού).

Οι μεταφράσεις καλύπτουν το 22% της παραγωγής ελληνικών βιβλίων σε τίτλους και το 24.5% σε τόμους. Αν προστεθούν και οι καραμανλίδικες και φραγκοχιώτικες εκδόσεις τότε το ποσοστό ανεβαίνει στο 24% και 26% αντίστοιχα. Οι δηλούμενες μεταφράσεις είναι 300 περίπου βιβλία, σε 392 τόμους. Αν εξαιρεθούν τα λειτουργικά βιβλία της εκκλησίας και οι μικροί βίοι των αγίων, η αναλογία των μεταφράσεων ανέρχεται στο 28% των υπόλοιπων τίτλων. Το 30% αυτών των τίτλων καλύπτεται από επανεκδόσεις ενώ η συντριπτική αναλογία προέρχεται από περιοχές του παραδοσιακού βιβλίου, ιδιαίτερα στο τομέα των ψυχωφελών και της λαϊκής λογοτεχνικής σειράς. Από τα υπόλοιπα το μεγαλύτερο μέρος ανήκει στα λόγια βιβλία: επιστήμες, ιστορία, φιλοσοφία, λογοτεχνία και σχολικά εγχειρίδια. Το νεωτερικό βιβλίο διεμβολίζει τη βιβλιοπαραγωγή με αιχμή τις μεταφράσεις. Ανάμεσα τους και οι μεταφράσει αρχαίων κειμένων, λόγω της αυξανόμενης ροπής προς την αρχαιογνωσία και οι μεταφράσεις της Αγίας Γραφής, που από το 1814 με επίσημη πατριαρχική απόφαση, επιτρέπεται η κυκλοφορία στην Ορθόδοξη Ανατολή, μεταφράσεις των Γραφών της αγγλικής Βιβλικής Εταιρίας. Αν και την επόμενη δεκαετία το Πατριαρχείο θα αναθεωρήσει τη στάση και θα εξαπολύσει βιαιότατους διωγμούς κατά των «χυδαϊκών» μεταφράσεων της Γραφής, ο δρόμος όμως μεταφράσεων των ιερών κειμένων έχει πλέον ανοίξει (Ηλιού).

Οι μεταφράσεις εκείνης της περιόδου έχουν γίνει από δεκατέσσερις διαφορετικές νεκρές και ζωντανές γλώσσες: ελληνική (αρχαία, αλεξανδρινή κοινή, μεσαιωνική), λατινική, αγγλική, αραβική, γαλλική, γερμανική, εβραϊκή, «ιλλυρική», ιταλική, μολδαβική, ουγγρική και ρωσική. Την πρώτη θέση κατέχουν, χάρη στα παραδοσιακά

βιβλία, τα ιταλικά και τα γαλλικά ενώ ακολουθούν τα γερμανικά και ρωσικά. Τον τόνο δίνει η γαλλική παιδεία που κυριαρχεί την εποχή αυτή στα ιδεολογικά ρεύματα που διαχέονται στις τουρκοκρατούμενες περιοχές αλλά και στην δυτική Ευρώπη (Δημαράς).

Ωστόσο, ο όρος μετάφραση δεν αποδίδει ακριβώς την πραγματικότητα. Οι ελευθερίες που παίρνουν οι μεταφραστές είναι τις περισσότερες φορές πολύ μεγάλες: τροποποιούν το κείμενο, το συντέμνουν, του προσθέτουν δικές τους αναπτύξεις, το διασκευάζουν, χωρίς να θεωρούν πάντα απαραίτητο να δηλώσουν τις παρεμβάσεις τους.

Την ελληνική προοδευτική λογιοσύνη από τον 18ο αιώνα τη χαρακτηρίζει μια ορμή προς τη Δύση, η οποία εκφράζεται χαρακτηριστικά και στο κόσμο των εκδόσεων. Και όχι μόνο με τις μεταφράσεις. Αν και οι τελευταίες αντιπροσωπεύουν το 22% των βιβλίων, τα ποσοστά αυτά υπερδιπλασιάζονται αν συνυπολογιστεί μια κατηγορία εκδόσεων που δεν διαφέρει πολύ από τις μεταφράσεις που γίνονται με τους τρόπους που αναφέρθηκαν παραπάνω. τις παραφράσεις, τις απομιμήσεις και τα ερανίσματα. Με όλους αυτούς τους τρόπους, οι μεταφράσεις και οι συμπληρωματικές τους μορφές εμφανίζονται να κυριαρχούν στην παραγωγή του ελληνικού βιβλίου, ιδίως του βιβλίου που είναι ενταγμένο στο κλίμα της νέας γνώσης και των προβληματισμών στους οποίους οδηγούν τα κινήματα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού (Daskalakis).

Οι νέες γνώσεις και η δυτική παιδεία κάνουν την εκκλησία και τους συντηρητικούς λόγιους να ανησυχούν. Θεωρούν ότι υπονομεύουν τα θεμέλια της πίστης και μαζί με αυτά το κύρος των «καθεστώτων». Έτσι τα αντιρρητικά κείμενα θα πολλαπλασιαστούν επιχειρώντας να καταδείξουν τους κινδύνους. Οι μηχανισμοί της πατριαρχικής λογοκρισίας θα επιχειρήσουν να εφαρμόσουν ένα πρόγραμμα να πείσουν τους πιστούς να μη διαβάζουν τα βιβλία. Θα αποτύχουν ωστόσο καθώς οι χώροι του βιβλίου, όπως είναι δομημένοι, είναι πολύ δύσκολο να ελεγχτούν αποτελεσματικά (Ηλιού).

Από το 1801 ως το 1820 καταγράφεται η παρουσία 215 συγγραφέων και μεταφραστών εν ζωή οι οποίοι εκδίδουν τα έργα τους στο διάστημα αυτό. Σε αυτούς δε περιλαμβάνονται συγγραφείς παλαιότερων εποχών τα έργω των οποίων επανεκδίδονται. Ο αριθμός τους είναι υψηλός ιδίως αν τον συγκρίνουμε με τα τελευταία 50 χρόνια του 18ου αιώνα όπου ο αντίστοιχος αριθμός δεν υπερβαίνει τα 120-125 πρόσωπα εκ των οποίων οι 45 πρωτοεμφανίζονται τη δεκαετία 1791-1800, στο ίδιο ιδεολογικό κλίμα και πνευματικό παλμό με τους συγγραφείς που παρουσιάζονται μετά το 1800. Το διάστημα αυτό θα αποβιώσουν και μερικές από τις πιο επιβλητικές μορφές της συντηρητικής λογιοσύνης (ο Ευγένιος Βούλγαρης, ο Νικηφόρος Θεοτόκης, ο Μακάριος Νοταράς, ο Νικόδημος ο Αγιορείτης) (Δημαράς).

Από τους 215 που δημοσιεύουν έργα την περίοδο αυτή, οι 53 παρουσιάζονται μόνο με δημοσιεύσεις μεταφράσεων (ανάμεσά τους και τέσσερις γυναίκες). Οι υπόλοιποι δημοσιεύουν «πρωτότυπα» έργα (με ότι μπορεί να σημαίνει ο όρος αυτός, όπως αναφέρθηκε παραπάνω). Οι περισσότεροι είναι νέοι σε ηλικία και πολλοί εμφανίζονται με μόνο ένα έργο χωρίς να συνεχίζουν, αφού τρέπονται προς άλλα επαγγέλματα όπως το εμπόριο. Ενισχύεται επίσης η ομάδα των ανθρώπων που δεν είναι υποχρεωτικά κληρικοί, διδάσκαλοι ή ιατροφιλόσοφοι και οι οποίοι συγγράφουν για τη χαρά της πνευματικής δημιουργίας. Εμφανίζεται μια νέα παραγωγή έργων εμφανώς ενισχυμένη και διαφοροποιημένη από ότι συνέβαινε παλαιότερα (Ηλιού).

Από τις αρχές της δεύτερης δεκαετίας του 19ου αιώνα κάνουν την εμφάνιση τους στη Βιέννη, τα πρώτα φιλολογικά περιοδικά (ο Ερμής ο Λόγιος, ο Ελληνικός και ο Φιλολογικός Τηλέγραφος, η Καλλιόπη) τα οποία θα περιλαμβάνουν στην ύλη τους την κριτική των βιβλίων που εκδίδονται. Από μια απλή παρουσίαση ως συστηματικές πολυσέλιδες και συχνά επικριτικές βιβλιοκρισίες, το νέο αυτό είδος που εμφανίζεται στην ελληνική πνευματική αγορά θα ενισχύσει με τον τρόπο τους τα εκδοτικά εγχειρήματα. Αν και η αρχή είχε γίνει νωρίτερα, στα τέλη του 18ου αιώνα, σε αυστριακά και γαλλικά περιοδικά της Βιέννης και του Παρισιού, με την εμφάνιση των ελληνικών περιοδικών τα πράγματα αποκτούν μια νέα σημαντικότητα: ανάπτυξη του κριτικού λόγου, αλά και ενίσχυση της ροπής προς τις φιλολογικές έριδες, και μικρολογίες, οι οποίες βρίσκουν συχνά την προέκταση τους, στη δημοσίευση φυλλαδίων και αντιφυλλαδίων που παρατείνουν τις αντιδικίες. Τα φιλολογικά περιοδικά θα ενισχύσουν επίσης την εκδοτική κίνηση με πολλούς τρόπους: θα γεμίσουν τις σελίδες τους με προαγγελίες εκδόσεων, θα δημιουργήσουν μόνιμες στήλες για την αναγγελία νέων βιβλίων και θα ενημερώνουν τους αναγνώστες τους για τις εκδοτικές δραστηριότητες που βρίσκονται εν εξελίξει. Έτσι, ενισχύεται η ζωή των βιβλίων καθώς αρχίζουν να διαμορφώνονται οι συνθήκες που διευκολύνουν την πληροφόρηση και ευνοούν τις κυκλοφορίες (Γκίνης –Μέξας).

Από τους δρόμους του βιβλίου θα αναδειχθούν και οι αναζητήσεις για τη διαμόρφωση μιας εθνικής συνείδησης και εθνικής ιδεολογίας. Οι άνθρωποι της εποχής, κυρίως οι λόγιοι, επιχειρούν να την ορίσουν με την αναγωγή στην καταγωγή και τη γλώσσα. Η θρησκεία θεωρείται δεδομένη και η γεωγραφία παρεμβαίνει διακριτικά. Η σχέση με την ελληνική αρχαιότητα, η απόρριψη του Βυζαντίου, οι ρόλοι της εκκλησίας στην κοινωνική οργάνωση, καθώς και η μορφή που θα προσλάβει η ελληνική πολιτεία όταν φτάσει η ώρα της ελευθερίας, αποτελούν μείζονα ιδεολογικά θέματα γύρω από τα οποία περιστρέφονται οι προβληματισμοί της εποχής: των κινημάτων του νεοελληνικού Διαφωτισμού και των αντιπάλων του. Η γλώσσα, η επιθυμητή γλώσσα, που θα έπρεπε να γράφεται και να ομιλείται από τους Έλληνες, προκαλεί οξύτατες συγκρούσεις, με εμφανείς ιδεολογικές και κοινωνικές προεκτάσεις (Thomson).

Το βιβλίο αποκτά εξέχουσα θέση στην ελληνική πνευματική ζωή και στις κυριαρχούμενες από τους Οθωμανούς ορθόδοξες κοινωνίες. Αποτελεί εργαλείο χειραφέτησης και ελευθερίας και ταυτόχρονα, όργανο για τη διαιώνιση των καθηλώσεων και των κοινωνικών αδρανειών. Με τους τρόπους του αποτυπώνει τη δυναμική και τις στασιμότητες, τις συγκλίσεις και τις αντιθέσεις, τις οποίες είναι σε θέση να παραγάγει και να αποδεχτεί μια κοινωνία που μετασχηματίζεται. Έτσι αποτυπώνεται μια πλούσια εικόνα της κοινωνίας εκείνης της εποχής ή καλύτερα ενός τμήματος της, καθώς αυτός ο δυναμισμός που εκφράζεται μέσα από τα πολιτισμικά αγαθά αγγίζει μόνο ένας τμήμα των ελληνικών πληθυσμών. Δεν αγγίζει τους αναλφάβητους, τους αγροτικούς πληθυσμούς, τους φτωχούς των πόλεων, τους αλλόγλωσσους των ελληνικών περιοχών και βεβαίως, στην παμψηφία τους σχεδόν, τις γυναίκες. Με τους τρόπους τους και τις σιωπές τους το βιβλίο και η βιβλιογραφία, αποτυπώνουν αυτές τις πραγματικότητες (Ηλιού).

Οι κατάλογοι των συνδρομητών των ελληνικών βιβλίων με το αριθμητικό τους μέγεθος, τον όγκο των δεδομένων και των ποσοτικών στοιχείων αποτελούν μια από τις πολυτιμότερες πηγές της ιστορίας της νεοελληνικής πνευματικής κίνησης από τα μέσα του 18ου και μετά. Από το 1749 ως το 1832 –τη περίοδο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και

της Ελληνικής Επανάστασης- εκδόθηκαν 200 περίπου βιβλία με τη μέθοδο της συνδρομής. Τα 150 από αυτά δημοσιεύουν τον κατάλογο των συνδρομητών οι οποίοι υπερβαίνουν συνολικά τις 30000 και εγγράφονται για 58000 αντίτυπα των εν λόγω βιβλίων. Τα βιβλία αυτά ανήκουν στην ομάδα του λεγόμενου λόγιου βιβλίου καθώς το λαϊκό και το παραδοσιακό βιβλίο (εκείνο που προορίζεται είτε για την εκπαίδευση είτε για την εκκλησιαστική λειτουργία) διέπονται από άλλες τεχνικές έκδοσης και διακίνησης.

Η δημοσίευση βιβλίων με τη συνδρομή είναι μια πρακτική που εφαρμόστηκε στην Ελλάδα κυρίως για να καλύψει την απουσία δομών της αγοράς του ελληνικού βιβλίου και κυρίως την απουσία επιχειρηματιών και εκδοτικών οίκων ειδικευμένων στην παραγωγή και διανομή του λόγιου βιβλίου. Έτσι οι συγγραφείς αναγκαζόταν να αναλάβουν από μόνοι τους το σύνολο των διαδικασιών που απαιτούνται για την εκτύπωση και διακίνηση των έργων τους. Αυτό σημαίνει ότι έπρεπε να εξασφαλίσουν τα απαραίτητα κεφάλαια για την εκτύπωση και διακίνηση του έργου τους. Άρα έπρεπε να «διαφημίσουν» το έργο που εκδόθηκε ή πρόκειται να εκδοθεί και να βρούνε ένα κοινό στις διάφορες πόλεις που θα ενδιαφερθεί για τη παραγωγή του βιβλίου (Ηλιού).

Η συνδρομή ήταν μια αποτελεσματική πρακτική που επέτρεπε τη χρηματοδότηση των εκδόσεων αφού επέτρεπε στο συγγραφέα να γνωρίζει εκ των προτέρων τον αριθμό των αναγνωστών που απάντησαν στην πρόσκληση του και την εμπορική τύχη του βιβλίου του (Ηλιού).

Η διεύρυνση της ελληνικής εκδοτικής παραγωγής προς το λόγιο βιβλίο συνδυάζεται με τις πρώτες εκδηλώσεις του κινήματος του διαφωτισμού στην Ελλάδα και η τεχνική της έκδοσης με συνδρομή εμφανίζεται τη συγκεκριμένη αυτή στιγμή ως αναγκαία συνέπεια προκειμένου να αντιμετωπιστεί η ένδεια των μέσων και να επιτραπεί ο πολλαπλασιασμός των εκδόσεων των λόγιων βιβλίων. Επομένως; η συνδρομή –προϊόν του κινήματος του Διαφωτισμού- θα γνωρίσει επιτυχία, ευνοούμενη κυρίως από τις γενικότερες τάσεις της νεοελληνικής κοινωνίας εκείνης της εποχής. Είναι η ιδέα, η οποία εδράζεται βαθιά μέσα στα πνεύματα και στις συνειδήσεις των ανερχόμενων κοινωνικών στρωμάτων ότι η ενεργητική συμμετοχή στις προσπάθειες για τη διάδοση της παιδείας συντελεί στο ξεσηκωμό του έθνους και στο πλησίασμα της τόσο προσδοκώμενης ημέρας της εθνικής απελευθέρωσης. Και είναι ακριβώς αυτό το κλίμα της διανοητικής εγρήγορσης στο οποίο το αυξανόμενο ενδιαφέρον για το βιβλίο αποκτά όλη του τη σημασία. Έτσι η συνδρομή παύει να αποτελεί αποκλειστικά μια εμπορική διαδικασία και παίρνει τη μορφή ενός οιονεί ευεργετισμού. Οι συγγραφείς υπόσχονταν σε εκείνους που ήθελαν να εγγραφούν συνδρομητές ότι η συμμετοχή σε μια συνδρομή και η δημοσιοποίηση του ονόματος τους ήταν για τους Έλληνες από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα ένα «συμβολικό status», μια δημόσια επιβεβαίωση ότι συμμετέχουν σε ένα επίζηλο περιβάλλον, ότι ανήκουν στον κόσμο των «έντιμων και πεπαιδευμένων πατριωτών, φιλόμουσων και φιλογενών» (Ηλιού).

Όσον αφορά στο εύλογο ερώτημα που δημιουργείται, για το αν δηλαδή οι συνδρομητές και γενικότερα όσοι προμηθεύονται τα βιβλία είναι πραγματικοί αναγνώστες, είναι δύσκολο να δοθεί μια απάντηση. Είναι γεγονός όμως ότι χιλιάδες έμποροι με αβέβαιες σχολικές γνώσεις εγγράφονται επίμονα συνδρομητές σε βιβλία δύσκολα, και μάλιστα προορισμένα για ένα εξειδικευμένο κοινό. Ακόμα και στην περίπτωση των βιβλίων που αγοράζονται χωρίς να διαβάζονται, οι κανονικότητες και οι συχνότητες που

παρατηρούνται στις προτιμήσεις που εκδηλώνονται με την εκλογή τίτλων αποτελούν την αντανάκλαση μια μόδας και διαφωτίζουν επαρκώς τις βαθύτερες τάσεις ενός κοινού που χρησιμεύει ως υπόβαθρο στην πνευματική ζωή του ελληνισμού σε μια αποφασιστική στιγμή της ιστορίας του (Δημαράς).

Μέρος Β΄

Ο Αδαμάντιος Κοραής (1748-1833)

Κεφάλαιο Ι

Εισαγωγικά

Ο Αδαμάντιος Κοραής (1748-1833) είναι ο πλέον γνωστός λόγιος της περιόδου. Ήταν ο πρώτος νεοκλασικός ανάμεσα στους Νεοέλληνες και συμβολή του στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα υπήρξε καθοριστική (Δημαράς).

Ο Κοραής «συμπλήρωνε» ή καλύτερα δε «διόρθωνε» το μονόπλευρο προσανατολισμό της παιδείας που είχαν διακηρύξει και προσπαθούσαν να εφαρμόσουν ο Βούλγαρης, ο Καταρτζής και άλλοι. Δεν υπήρχε λόγος να «διορθώσει» τον προσανατολισμό εκείνων γιατί και ο Κοραής συμμεριζόταν τη γνώμη τους για την επείγουσα ανάγκη να συνδεθούν οι Έλληνες με το σύγχρονο Ευρωπαϊκό πολιτισμό, χωρίς όμως την έμμονη ιδέα, ότι ο πολιτισμός αυτός ήταν και ο μόνος αναγκαίος. Ο Κοραής κάνει συνεχώς λόγο για τα φωτισμένα έθνη της Ευρώπης προβάλλοντας τα επιτεύγματα τους στη φιλοσοφία, λογοτεχνία και επιστήμες και τονίζοντας την ανάγκη να επιλέξουν οι Έλληνες διδασκάλους ανάμεσα από αυτούς που έχουν σπουδάσει στην Ευρώπη. Το σύνθημα της παιδείας θα πρέπει να «μετακένωσις» δηλαδή μεταφορά παιδείας από τον φορέα στο δέκτη. Επομένως ήταν ανάγκη να μεταλαμπαδευτεί η γνώση από εκείνους τους λαούς, που διέθεσαν χρόνο για να την εξεργαστούν και να την προάγουν, στους Έλληνες.

Με βάση αυτές τις σκέψεις, το 1814 ο Κοραής κρίνει με αυστηρό τρόπο το ελληνικό φιλολογικό περιοδικό «Λογίου Ερμού» παρατηρώντας ότι θα έπρεπε να είναι διδακτικό και να δημοσιεύει μεταφράσεις, ανθολόγηση νέων επιστημονικών γνώσεων και κριτικές καθώς και δοκίμια. Θυμίζει τις έντονες προτροπές του Καταρτζή στο *Γνώθι σαυτόν* (1787) σχετικά με την προτεραιότητα της διδακτικής γραμματείας απέναντι στη λογοτεχνική. Τον Καταρτζή ωστόσο σχετικά με το θέμα αυτό δεν τον αναφέρει αν και θα ήταν δυνατό να έχει διαβάσει τις θέσεις του τυπωμένες. Οι στοχασμοί του για την παιδεία και τη γλώσσα είναι μακροσκελείς και μολονότι περιέχουν πολλά καινούργια στοιχεία ή τουλάχιστον εκφράζονται με λογοτεχνική γλαφυρότητα, δεν παύουν να συνεχίζουν τις γραμμές στοχασμού που είχαν ήδη χαραχθεί από άλλους Έλληνες θεωρητικούς της Παιδείας το 18ο αιώνα. Ωστόσο, ενώ πολλά κοινά σημεία θα μπορούσαν να τονισθούν ανάμεσα στον Κοραή και λόγιους όπως ο Μοισιόδακας, ο Βούλγαρης, ο Καταρτζής ή έστω ο Ψαλίδας, ο Κοραής δεν υποδηλώνει στα γραπτά του την ύπαρξη λογίων που είχαν τις πεποιθήσεις που ο ίδιος υποστήριζε σθεναρά. Ο Κοραής να θεωρεί ότι η δική του η γενιά είχε ιδιαίτερες φιλοδοξίες για υψηλότερη παιδεία και επιδίωκε υψηλότερα επίπεδα διδασκαλίας. Την άποψη αυτή την υποστήριζε μέσα από τα γραπτά του όπου θωρεί ότι οι εκπαιδευτικές αρχές που είχαν διατυπωθεί μέσα στα πλαίσια των μορφωτικών αναγκών και δυνατοτήτων της προηγούμενης γενιάς, και γενικότερα σε σχέση με την προηγούμενη ελληνική πραγματικότητα, έπρεπε να αναθεωρηθούν μέσα στα διαμορφούμενα νέα πλαίσια και ανεξάρτητα από ότι είχε γίνει στο πρόσφατο παρελθόν (Δημαράς).

Παιδεία επομένως ήταν η ανάγκη να μεταλαμπαδευτεί από άλλες φωτισμένες χώρες, όχι όμως με τον τρόπο που είχε γίνει ὡς τότε. Ο Κοραής γράφει με σφοδρότητα εναντίον του τύπου εκείνου του μορφωμένου, που έχει ποίκιλες γνώσεις για όλα τα

ζητήματα, που όμως είναι ουσιαστικά συλλέκτης μόνο ή συσσωρευτής γνώσεων. Ο «πολυμαθής» ο οποίος αδυνατεί να προωθήσει την ειδική γνώση και να εξασφαλίσει το σκοπό της παιδείας. Συχνά ο Κοραής συνδέει το πρόβλημα της προαγωγής της γνώσεως με την προαγωγή του εθνικού μεγαλείου, με την υπόληψη του έθνους και με την υπερηφάνεια του. Οι άνθρωποι της γνώσης, συναγωνιζόμενοι τους συναδέλφους των άλλων εθνών θα πρέπει να σταματήσουν την απατηλή και μάταια πολυμάθεια και να αναζητήσουν την ειδίκευση. Το μήνυμα είναι ότι εκείνοι που νοιάζονται για την ελληνική παιδεία πρέπει να αντιληφθούν πόσο ριζικά έχουν μεταβληθεί οι ανάγκες της και να ενεργήσουν ανάλογα.

Ο Κοραής φέρνει για ιδανικό παράδειγμα γελοίου, το πρόσωπου του δασκάλου εκείνου, που σε πολλές ελληνικές κοινότητες πριν από 30 ή 40 χρόνια δίδασκε γραμματική, ρητορική, αριστοτελική φιλοσοφία, όλα μαζί. Το παράδειγμα του είναι μάλλον αδύναμο και τείνει να δώσει περισσότερο έμφαση στο ότι η διδασκόμενη ύλη ήταν ξεπερασμένη παρά στο ότι ήταν πλατειά και επιφανειακή. Οπωσδήποτε η γενική πολεμική του Κοραή είχε βέβαια του λόγους της και δεν ήταν απρόσφορη (Κοραής).

Ο «πολυμαθής» του Κοραή νοείται έτσι ώστε από τον ορισμό του δεν είναι ο άνθρωπος που προάγει τη γνώση ενώ το επίθετο «πολυμαθής» αποδίδεται στους διδασκάλους της προηγούμενης γενιάς με λιγότερη ίσως από την οφειλόμενη διακριτικότητα. Για παράδειγμα ο Βούλγαρης τουλάχιστον χρίζει κάποιας ιδιαίτερης μεταχείρισης καθώς με κάποιες από τις σημασίες του όρου υπήρξε «πολυμαθής» αλλά και ένας ανακαινιστής σε μεγάλη κλίμακα. Ίσως εδώ να έχουμε μια υποτίμηση από τον Κοραή των προδρόμων του. Ο Κοραής επίσης καλλιεργεί την ανακριβή εντύπωση ότι η προηγούμενη γενιά διδασκάλων έγραψαν μια μορφή ελληνικής γλώσσας νεκρή από πολύ καιρό και ότι εγκατέλειψαν τη μητρική τους γλώσσα να τη χρησιμοποιήσουν οι ξυλοκόποι και οι νερουλάδες. Θα μπορούσες τουλάχιστον να έχει αναφερθεί στον Μοισιόδακα ο οποίος για το θέμα αυτό είχε πολύ προοδευτικές απόψεις που τον τοποθετούσαν πολύ πέρα από το σημείο της κριτικής του Κοραή (Δημαράς).

Όσον αφορά στη γραμματική, αποκομίζει κανείς την εντύπωση ότι οι δίδυμοι εχθροί του Κοραή ήταν η γραμματική τυπολατρία και ο κλήρος. Και ενώ έχει τη δυνατότητα να κρίνει τον κλήρο πιο ελεύθερα και με περισσότερη έμφαση από ότι οι πρόδρομοι του, στην κριτική της «γραμματικής» παιδείας δεν παρουσιάζεται ούτε λιγότερο ούτε περισσότερο ορμητικός και εμφαντικός από ότι ήταν αρκετοί άλλοι ριζοσπάστες της δικής του και της προηγούμενης γενιάς. Ο Κοραής δε παύει όμως να εκδηλώνει το προσωπικό του ενδιαφέρον για το ζήτημα της γλώσσας συστηματικά και μακροχρόνια. Ένα μεγάλο μέρος της συλλογής του (το πρώτο και μεγαλύτερο μέρος των *Αυτοσχεδίων Στοχασμών*) αφιερώνεται σε αυτό το θέμα με τρόπο κριτικό και εποικοδομητικό, καθώς εξετάζει όχι μόνο την ανάγκη μεταρρύθμισης της γραμματικής παιδείας, αλλά και τις νέες και προσφορότερες μεθόδους για τη διδασκαλία της αρχαίας Ελληνικής, που ποτέ ούτε για μια στιγμή δεν πρότεινε να καταργηθεί ως μήτρα της γλωσσικής αγωγής των νέων Ελλήνων (Κοραής).

Ο Κοραής καταπολεμούσε την καταστρεπτική στειρότητα και την έλλειψη ζωντάνιας κατά τη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής –τη στειρότητα την έβλεπε στην ατέρμονη προκατάληψη ότι η αρχαία ελληνική γλώσσα ήταν ένα σύνολο από μορφές έκφρασης, που η εκμάθηση τους αποτελούσε αυτοσκοπό και γινόταν έτσι εμπόδιο στην κριτική προσπέλαση των αξιών, για τις οποίες η αρχαία γλώσσα μπορούσε να μιλήσει με

όρους ζωντανής αλήθειας. Απομάκρυνση από τη ζωή ήταν για τον Κοραή η αυτάρεσκη έλλειψη σεβασμού για ότι δημιούργησε αυτή η γλώσσα, η παραμέληση συγκριτικής σπουδής της Ελληνικής, αρχαίας και μεταγενέστερης, η περιφρόνηση –κρυφή ή φανερή- για την άμεσα παρούσα «μητρική» γλώσσα. Επεδίωκε να δοθεί στην αρχαία γλώσσα η δυνατότητα να ξαναζήσει και να υπηρετήσει πάλι τη ζωή. Δηλαδή να γίνει δεκτή η αρχαία γλώσσα ως όργανο «φιλοσοφικής» αγωγής και να της δίνεται διαρκώς η δυνατότητα να προβάλλει ιδέες που να εκφράζουν τη θεωρητική και πρακτική σοφία (Κοραής).

Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι ο Κοραής ήθελε η εκπαίδευση να είναι αποκλειστικά κλασική. Αν όμως οι στόχοι της παιδείας είναι η αφομοίωση του πολιτισμού είτε η καλλιέργεια της ελευθερίας του στοχασμού ή και τα δύο μαζί, τότε η εκπαίδευση πρέπει να περιλαμβάνει στο πρόγραμμα της και κλασσικές σπουδές. Στην αρχαία γραμματεία διέκρινε ένα αληθινό πλαίσιο αρχών από τις οποίες όχι μόνο γενικές αλήθειες αλλά και μαθήματα με μεγάλη πρακτικότητα μπορούσαν να εξαχθούν άμεσα ή να προκύψουν συμπερασματικά, μαθήματα που να ανταποκρίνονται στα ενδιαφέροντα των σύγχρονων Ελλήνων. Ένα καλό παράδειγμα βιβλίου-πηγής παιδείας είναι τα Πολιτικά του Αριστοτέλη, που την έκδοση τους επιμελήθηκε ο ίδιος ο Κοραής το 1821, προτάσσοντας *Προλεγόμενα* με τον τίτλο *Πολιτικαί Παραινέσεις*. Τα *Προλεγόμενα* του Κοραή διατυπώνουν μια πολιτική θεωρία βασισμένη λίγο-πολύ στον Αριστοτέλη, με ιδιαίτερη αναφορά στη σύγχρονη Ελλάδα όπου ο σκοπός και η ελπίδα του Κοραή ήταν να εφαρμοστεί η θεωρία ως πολιτική πράξη. Παρατηρεί προφητικά ότι η κατάκτηση της ελευθερίας είναι ένα μεγάλο επίτευγμα αλλά η διατήρηση της μέσα σε ήρεμη πολιτική ατμόσφαιρα είναι πολύ δυσκολότερο πρόβλημα. Για την ελληνική πραγματικότητα η διχογνωμία είναι πολύ πιο σοβαρός εχθρός απ’ ότι οι Τούρκοι κατακτητές. Τονίζει επίσης ότι για πολλά χρόνια στο παρελθόν ο καλογηρικός φόβος –γέννημα υποψίας και ζηλοφθονίας- εναντίον της αποδοχής μορφωτικών αγαθών από τα ξένα έθνη υπήρξε η ανίατη νόσος των Ελλήνων (Κοραής).

Σε ένα τέτοιο περιβάλλον για να επιτευχθεί μια κατάσταση αρμονικής ελευθερίας θα έπρεπε, σύμφωνα με τον Κοραή, να υπάρξει επίμονος στοχασμός γύρω από τη σημασία των τεσσάρων θεμελιακών εννοιών-στόχων που αποτελούν τα κύριο μέλημα της πολιτικής: ευδαιμονία, αρετή, νόμος, ελευθερία. Ιδανική επιδίωξη είναι οι στόχοι αυτοί να είναι αρμονικά δεμένοι μεταξύ τους όπως συμβαίνει στην κοινωνική ζωή. Τα στοιχεία που τους ενώνουν, κατά τον Κοραή και σε μεγάλο βαθμό κατά τον Αριστοτέλη, είναι η μετρημένη επιδίωξη της ηδονής, ο σεβασμός για την ισότητα και το πνεύμα συνεργασίας. Οι απολαύσεις λοιπόν από τις οποίες εξαρτάται η ευδαιμονία, πρέπει να είναι μετρημένες. Γεγονός που σημαίνει ότι πρέπει να είναι ανάμικτες με το μόχθο και να τις μοιράζονται όσοι τις κατέχουν στην πρέπουσα αναλογία με τον άλλο κόσμο. Συμπερασματικά προκύπτει ότι η ευδαιμονία εξαρτάται από τη δικαιοσύνη. Η κοινωνία και τα μέλη-άτομα δεν μπορούν να έχουν ευτυχία δίχως αρετή, η οποία ορίζεται ως αγάπη και φροντίδα του κοινού συμφέροντος. Η ευνομία λοιπόν είναι απαύγασμα της αρετής, από κοινωνικής απόψεως. Η ελευθερία πρέπει να είναι εύτακτη (πειθαρχημένη). Η ελευθερία του καθενός θεμελιώνεται στο σταθερό σεβασμό του για την ελευθερία των άλλων. Ελευθερία και δικαιοσύνη μέσα στα πλαίσια της κοινωνίας είναι έννοιες επάλληλες με πολλά κοινά σημεία (Δημαράς).

Όσον αφορά στον νόμο πρέπει να υπάρχει αντιπροσωπευτικό σύστημα και άνθρωποι με νηφαλιότητα και σοφία, που να ενεργούν ως αντιπρόσωποι, νομοθέτες και θεματοφύλακες του νόμου. Επίσης αυτό προϋποθέτει κοινωνία που να τη χαρακτηρίζει το πνεύμα της συναλληλίας. Ο Κοραής εδώ επισημαίνει και τους κινδύνους που εγκλείει μια τέτοια κοινωνία από την υπερβολική φτώχεια ή το μεγάλο πλούτο (ιδιαίτερα από το δεύτερο). Μια σημαντική παρατήρηση που κάνει ο Κοραής είναι η σπουδαιότητα που αποδίδεται στην παιδεία και καθιστά δυνατή όλη την προηγούμενη έμφαση για κοινωνική ισότητα και κοινωνικό πνεύμα και που αποτελεί πραγματικά την κυριότερη προσφορά των *Προλεγομένων* του. Επιχειρηματολογεί εναντίον του θεσμού της βασιλείας και για την αξιοποίηση του μόνου πλεονεκτήματος που η τουρκική τυραννία έχει αφήσει στους ραγιάδες, του ότι δηλαδή όλοι ξεκινούσαν σχετικά ίσοι. Από τα πρώτα βήματα του πολιτικού βίου οι έλληνες πρέπει να συντροφεύονται από δικαιοσύνη δηλαδή από παιδεία, η οποία είναι τροφός της δικαιοσύνης, σύμφωνα με την παντοδύναμη αρχή ότι ο εθισμός του στοχασμού για τη δικαιοσύνη και ο βαθιά ριζωμένος σεβασμός για αυτήν επενεργούν στο να αποτρέπουν τον πολίτη από αδικοπραγίες πολύ περισσότερο από ότι ο φόβος του νόμου (Κοραής).

Η εκπαίδευση είναι πολύ σημαντική στο πρώτο στάδιο της στο οποίο ο Κοραής προτείνει να εισαχθεί σε κοινή χρήση η αλληλοδιδακτική μέθοδος. Η παιδεία θεμελιώνεται σε αρχές, γίνεται «φιλοσοφική», ενδιαφέρεται για τη λογική όσων ο άνθρωπος επαγγέλλεται ότι γνωρίζει ή πράττει. Με την έννοια αυτή η παιδεία είναι το αγαθό το οποίο οι Έλληνες στερήθηκαν και που οι πνευματικοί τους ηγέτες με την πιο μεγάλη προκατάληψη είχαν πραγματικά αρνηθεί να τους προσφέρουν (Ευαγγελίδης).

Υπήρξαν πολλοί πλούσιοι ευεργέτες του Γένους οι οποίοι έδειξαν προθυμία να εξαπλώσουν το φωτισμό της φιλοσοφίας στου ομογενείς τους ωστόσο μέσα στην ελληνική πραγματικότητα το καθήκον της προσφοράς παιδείας πέφτει πολύ βαρύ στους ώμους κληρικών, που είναι ολοφάνερο ότι αυτοί οι ίδιοι χρειάζονται πρώτα τα αγαθά της παιδείας (Ευαγγελίδης).

Ο Κοραής κάνει έκκληση προς; του πλούσιους και δυνατούς, τους φτωχούς και τους αδύνατους, τη μεσαία τάξη και τους νέους, προτρέποντας καθεμία από αυτές τις τάξεις να υπηρετήσουν το Έθνος, καλλιεργώντας τις πολιτικές αρετές όσο οι περιστάσεις το επέτρεπαν. Συμβουλεύει θερμότατα τους νέους να ασχοληθούν με την πολιτική επιστήμη και να εμφυσήσουν παντού το μίσος κατά της αδικίας (Κοραής).

Τα Προλεγόμενα του Κοραή αποτελούν λαμπρό δείγμα του τρόπου με τον οποίο φιλοσοφούσε ο Κοραής και αξιοποιούσε τη φιλοσοφία. όσον αφορά τις φιλοσοφικές του ιδέες ο Κοραής δεν είναι πρωτότυπος στοχαστής. Είναι βασικά εκλαϊκευτής αλλά με ζωντανό και αξιόλογο αίσθημα της κοινωνικής αξίας των στοχασμών που μεταλαμπαδεύει. Η συστηματική έκδοση των αρχαίων κειμένων από τον Κοραή εγκαινιάσθηκε το 1805. Ο Κοραής από τη πλευρά του δεν άφησε την πρακτική πλευρά των εκδόσεων του στη τύχη. Ως ένα βαθμό το πιο σημαντικό μέρος των εκδόσεων του ήταν οι Πρόλογοι του, που παίρνουν διάφορες μορφές: επιστολή, αφήγηση, απ' ευθείας προτροπή. Σε όλους τους προλόγους αναφέρεται στην εκπαιδευτική πολιτική και το πρόγραμμα του για την ελληνική παιδεία και γλώσσα. Ο Κοραής μέσα από τα εισαγωγικά του σημειώματα οδηγείται στα ότι ενός πεδίου που θα μπορούσε να ονομαστεί φιλοσοφικός στοχασμός για την ελληνική παιδεία και γλώσσα σε σχέση με την ελληνική

πολιτειακή πραγματικότητα που υπήρχε στις αρχές του 18ου αιώνα. Το έργο του αυτό αποτελείται από πολυάριθμα σύντομα δοκίμια και όχι μακρά και συνεχή έργα αλλά κανένα από αυτά δεν είναι περιστασιακά ως προς τη θεμελιώδη σκέψη και επιδίωξη του Κοραή. Ιδιαίτερα στις εισαγωγές του η εκπαιδευτική θεωρία του παρουσιάζεται με τη γλαφυρότητα του ύφους του στην άριστη ανάπτυξή της (Κοραής).

Σύμφωνα με τον Κοραή οι Έλληνες πρέπει πρώτα να καλλιεργήσουν τη μητρική τους γλώσσα ως μέσο εκφράσεως ιδεών και γνώσεων σε όλους τους τομείς. Από την άποψη αυτή οι Έλληνες δεν έπρεπε να γίνουν αποδέκτες ξένων γλωσσικών δανείων. Η ιδέα ότι μπορείς αληθινά να «χαρίσεις» σε ένα λαό μια γλώσσα έστω και τέλεια εξελιγμένη, όπως η αρχαία Ελληνική, ακόμη και όταν η γλώσσα αυτή είναι προγονική της μητρικής φωνής αυτού του λαού, μια τέτοια ιδέα είναι άτοπη και αντιβαίνει προς τη σωστή αντίληψη της πραγματικότητας. Η γλώσσα του λαού είναι αναπαλλοτρίωτη.

Ο ίδιος ο Κοραής δεν γράφει τη γλώσσα των αμόρφωτων αλλά χρησιμοποιεί τη γλώσσα του λόγιου. Βεβαιώνει ωστόσο, ότι χρησιμοποιεί τη *μέση οδό* στη γραπτή γλώσσα, και εξηγεί πως στην επιλογή λέξεων και φράσεων οφείλει κανείς να αποφεύγει τους βαρβαρισμούς που κυκλοφορούν στην καθημερινή γλώσσα, καθώς και τις επιπόλαιες ή διαφορετικά μεταμφιεσμένες αναφορές στην αρχαιότητα. Αποτέλεσμα της μέσης οδού που προτείνει ο Κοραής, ήταν μια μορφή ελληνικής, την οποία μπορούμε να την ταυτίσουμε με την απλή «καθαρεύουσα». Είναι μια γλωσσική μορφή απαλλαγμένη από ξενικά στοιχεία και εκφράσεις του αμόρφωτου λαού και σε κάποιο βαθμό τεχνητή. Η Ελληνική του Κοραή διατηρεί τη μορφή που ο ίδιος θα μπορούσε να ισχυρισθεί ότι ήθελε να διατηρεί, δηλαδή εξέλιξη της γλώσσας του λαού. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Κοραής με τη συμβουλή του και με το παράδειγμα του προσέφερε αξιόλογο έργο για τη γλώσσα και με τη γλώσσα (Δημαράς).

Η έκταση της επίδρασης που άσκησε ο Κοραής στον ελληνικό στοχασμό για την παιδεία και στον ελληνικό πνευματικό κόσμο γενικότερα είναι δύσκολο να εκτιμηθεί. Έζησε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του στη Γαλλία αλλά ωστόσο η απουσία του δεν τον εμπόδισε να έχει επαφές με τους ομογενείς του και να μεταλαμπαδεύει τις ιδέες τους σε αυτούς. Και αυτό το πέτυχε μέσω των τυπωμένων βιβλίων του αλλά και την προσωπική αλληλογραφία. Από την άλλη πλευρά η επίδραση του δεν μπόρεσε να μεταλαμπαδευτεί ε ένα όμιλο συμπαγή, συνεπή με δημιουργική πνοή, μια ομάδα που θα είχε τη δύναμη να βάλει σε εφαρμογή ένα μέρος από τις ιδέες για τις οποίες ο Κοραής είχε πολεμήσει. Πιθανόν αυτό είναι το τίμημα που πλήρωσε ο Κοραής για την πνευματική πολυτέλεια της ζωής του στην αυτοεξορία (Δημαράς).

Η δυσμενής συγκυρία στην περίπτωση του Κοραή είναι ότι παρ' όλη την παραγωγικότητα, την ορθότητα και την σπουδαιότητα που είχαν πολλές από τις απόψεις του παρέμεινε «φωνή βοώντος εν τη ερήμω». Η ελληνική παιδεία μετά το 1829 στράφηκε αρκετά αποφασιστικά προς τα συγγράμματα των Αρχαίων, αλλά πήρε από αυτά το ρομαντισμό τους και όχι τη φιλοσοφία τους. Ενδιαφέρθηκε για τη γλώσσα τους αλλά με εκείνη τη δουλική αφοσίωση που ο Κοραής είχε καταδικάσει. Από τη σκοπιά αυτή η πιο σκοτεινή από όλες τις κατηγορίες εναντίον του Κοραή ήταν ότι η μορφή και ο νεοκλασικισμός είχε μάλλον ως αποτέλεσμα να προπαρασκευάσει το δρόμο του αρχαϊσμού και της φυγής από τη πραγματικότητα και η έμφαση με την οποία διατύπωσε τη σχέση της λογοτεχνίας και γλώσσας με τη ζωή έμελλε τελικά να αγνοηθεί (Κοραής).

Πιθανόν αυτό να ισχύει για τις πρώτες δύο ή τρεις γενιές Νεοελλήνων ύστερα από τη δική του. Ωστόσο ο Κοραής συνέβαλε στην αναβίωση του ελληνικού στοχασμού και μέσω αυτού στην πορεία των Ελλήνων προς την Ανεξαρτησία. Και ενώ με τον ερχομό της Ανεξαρτησίας ανακόπηκε απότομα η επιρροή του Κοραή, μέσα από το έργο του Κ. Θ. Δημαρά και άλλων αποδίδεται σήμερα μεγαλύτερη προσοχή στις ειδικές γλωσσικές και εκπαιδευτικές απόψεις του Κοραή (Δημαράς).

Κεφάλαιο ΙΙ

Οι θεωρητικές κατευθύνσεις

Η βιοθεωρία του Κοραή διαμορφώθηκε αρχικά μέσα στον οικογενειακό του χώρο στον οποίο ανατράφηκε. Εκτός από την οικογένειά του γνωρίζουμε, με αρκετές επιφυλάξεις, ότι ένας παλαιότερος λόγιος ο Αντώνιος Κοραής ανήκει στην οικογένεια του Αδαμάντιου Κοραή (Δημαράς).

Από τη μεριά τη μητέρας του, ο παππούς του Αδαμάντιος Ρύσιος, ήταν γνωστός λόγιος. εκπαιδευτικός και συγγραφέας. Εκτός από λόγιος είχε και εμπορικές επιχειρήσεις. Πιθανόν τόσο η λόγια όσο και εμπορική καταβολή της οικογένειάς του να επηρέασαν σε κάποιο βαθμό τον Αδαμάντιο Κοραή. Να σημειώσουμε εδώ ότι ο Αδαμάντιος Ρύσιος μόρφωσε και τις τρεις θυγατέρες του, πράγμα σπάνιο για εκείνη την εποχή και μάλιστα η μητέρα του Κοραή δίδαξε τα πρώτα γράμματα στα παιδιά της. Τέλος η βιβλιοθήκη του Ρύσιου μεταβιβάστηκε στον Αδαμάντιο Κοραή (Ηλιού).

Όσον αφορά στον Κοραή και το γλωσσικό θέμα πρέπει να σταθούμε σε δύο σκεπτικά: το πρώτο είναι το κλίμα της εποχής και το δεύτερο τα ιδιάζοντα φαινόμενα της ελληνικής παιδείας του 18ου αι.. Βέβαια μπορεί να υπάρχουν και άλλες αιτίες, ωστόσο, σε αυτές τις δύο υπάρχει μια επάρκεια αιτιολόγησης της ενασχόλησης του Κοραή με το γλωσσικό ζήτημα (Κοραής).

Ως προς το κλίμα της εποχής, δύο είναι τα δεδομένα: αρχικά, η τοποθέτηση του Κοραή μέσα στον ιστορικό χώρο και έπειτα, τα χαρακτηριστικά της παιδείας του 18ου αιώνα. Πολύ συχνά ξεχνάμε την ισχυρή οργανική σχέση του Κοραή με το 18ο αιώνα ίσως γιατί έζησε και ένα μεγάλο μέρος της ζωής του το 19ο αιώνα. Ωστόσο αν υπολογίσουμε πόσο μετράει στη πνευματική ζωή του ανθρώπου, η παιδική, εφηβική και νεανική ηλικία του για τη διαμόρφωση του εσωτερικού κόσμου πρέπει να θεωρήσουμε ότι ο Κοραής ανήκει στον 18ο αιώνα. Ίσως είναι πιο ακριβές να ειπωθεί ότι ο Κοραής διατύπωσε προβλήματα, με γνώσεις του 18ου αιώνα, των οποίων λύσεις έδωσε στους Έλληνες το 19ο αιώνα (Γκίνης-Μέξας).

Κάθε εποχή φέρνει, αν όχι τις δικές της λύσεις, τους δικούς της προβληματισμούς. Έτσι, από το 1791 ως το 1800, με τη δράση και τον θάνατο του Ρήγα Βελεστινλή, με τις πρώτες συγγραφικές δραστηριότητες του Κοραή, ένας καινούργιος αέρας έχει φυσήξει στον ελληνικό χώρο. Είναι έντονη η συμμετοχή τους σε όσους πρόκειται να επακολουθήσουν. Στο έργο του Κοραή *Άσμα πολεμιστήριον* η εικονογράφηση του έργου υπενθυμίζει μια πολύ χαρακτηριστική μεταγενέστερη παράσταση, της οποίας υπήρχαν πολλές παραλλαγές εκείνα τα χρόνια: δείχνει την Ελλάδα, τραυματισμένη από τις ταλαιπωρίες και το χρόνο, να βρίσκει παρηγοριά και συμπαράσταση στα παιδιά της. Εκεί απεικονίζεται ο Ρήγας Βελεστινλής και ο Κοραής να ανασηκώνουν τη μητέρα τους. Ο Κοραής ντυμένος με φράγκικη ενδυμασία κάνει τον αναγνώστη να αναρωτιέται τι θα μπορούσε να φέρει στον ελληνισμό από την φωτισμένη Ευρώπη. Ο 18ος αιώνα ήταν ρηξικέλευθος, δύσπιστος και κριτικός που τα πάντα αμφισβητούνται και μπαίνουν υπό έλεγχο έτσι ώστε ο καθένας να μπορεί να ξεχωρίσεις κάποια κινήματα που είναι σύμφωνα

με τις δικές του αναζητήσεις. Έτσι τον αιώνα αυτό που εμφανίστηκε το διεθνικό, ευρωπαϊκό και πανανθρώπινο αίτημα του Διαφωτισμού προέβαλλαν και άλλα αιτήματα με τρόπο διεκδικητικό. Απέναντι στο διεθνισμό των Φώτων προβάλλει μια θέληση των εθνοτήτων για διαφοροποίηση. Απέναντι στη νέα διεθνική γλώσσα, τη γαλλική που έχει αντικαταστήσει τη λατινική, γίνονται αντικείμενα συστηματικών μελετών οι εθνικές γλώσσες που βαθμιαία προάγονται στ γλώσσες παιδείας. Το φαινόμενο είναι έντονο στην Κεντρική Ευρώπη αλλά επεκτείνεται Ανατολικά και προς την Νοτιοανατολική Ευρώπη. Προετοιμάζεται η εμφάνιση δύο επιστημονικών κάδων: της γλωσσολογίας και λαογραφίας. Η Δύση, ως προς την ελληνική αρχαιότητα, προσφέρει πολλά στο Κοραή ο οποίος είναι έτοιμος να τα δεχτεί. Κατά τις σπουδές του στην Ολλανδία 1771-1778, έρχεται σε επαφή με ένα από τα πιο σημαντικά κέντρα καλλιέργειας των γραμμάτων και ιδιαίτερα των ελληνικών γραμμάτων (Δημαράς).

Λίγο αργότερα, κοντά στο 1800 τον καιρό των σπουδών του στο Montpellier, η Γαλλία θα του δώσει μα εικόνα θεωρίας και πράξης, που είναι στενά συνδεδεμένες με τον αρχαίο κόσμο. Συγκεκριμένα μέσα από το *Voyage du jeune Anacharsis* του Αβά Barthelemy, βιβλίο που εξυμνεί τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό και την αρχαία ελληνική παιδεία και μέσα από τη Γαλλική Επανάσταση, στην οποία παρουσιάζεται ακμαία και αδιάκοπη η μνήμη της αρχαίας δημοκρατίας. Ο Κοραής πλέον έχει πειστεί ότι η παιδεία είναι ο δρόμος που οδηγεί προς την ανεξαρτησία και την ελευθερία (Δημαράς).

Αυτά του προσέφερε η Δύση κατά τη διαμονή εκεί. Απαντήσεις όμως πρέπει να δοθούν και στο τι του έδωσε ο ελληνικός χώρος στο τομέα της παιδείας και επίσης τι πληροφορήθηκε στη Δύση σχετικά με την αρχαία ελληνική παιδεία: Η παιδεία στην Ελλάδα και η παιδεία ως προς την Ελλάδα (Ευαγγελίδης).

Από την Ελλάδα μετέφερε τη φυσική του κλίση προς τη μελέτη, καθώς επίσης και έναν χαρακτήρα ανεξάρτητο και φιλελεύθερο. Η Δύση θα του επιτρέψει να διαμορφώσει έναν ιδεολογικό κόσμο μέσα στον οποίο συναντιέται η Ελλάδα, η ελευθερία, η παιδεία. Θα του δώσει επίσης τη θέληση για διαύγεια του νου και σαφήνεια του λόγου (Κοραής).

Με τα στοιχεία αυτά που τον χαρακτηρίζουν είναι διακοσμημένη η γλωσσική του θεωρία. Ο χαρακτήρας δεν άγει προς τις ακρότητες. Τη φυσική μειλίχια στάση του και τη ροπή του προς τη μετριότητα ενίσχυσε η δραματική εμπειρία που απέκτησε από τα βίαια κινήματα που είδε από κοντά στη Γαλλική Επανάσταση. Η πείρα, η ωρίμανση, η διάθεση, η μεθόδευση, οι νέες θεωρήσεις των λύσεων των διαφόρων προβλημάτων, κινούν τον Κοραή προς την ίδια κατεύθυνση. Η ροπή του βεβαία προς λύσεις που δεν προκαλούν βίαιες αντιδράσεις τον οδήγησε προς ανάλογες, ήπιες μεθοδεύσεις (Δημαράς).

Η γλωσσική θεωρία του Κοραή δεν είναι κάτι στατικό, κάτι που μένει ακίνητο από την αρχή των πνευματικών του επιδόσεων ὡς το τέλος της μακράς ζωής του αλλά παρουσιάζει με μεγάλη σαφήνεια μια καμπύλη. Η γραμμή την οποία διαγράφει η θεωρία του καταλήγει σε μια σαφέστερη ροπή προς τη ζωντανή ομιλία, προς τη δημοτική (Δημαράς).

Αρχικά, δείγματα της γραφής του Κοραή υπάρχουν πολλά. Τα γράμματά του τα εμπορικά, το περίφημο γράμμα του από το Άμστερνταμ προς τους συνεταίρους του, η Ανθολογία του, καθώς και άλλα λιγότερα σημαντικά. Όλα αυτά τα στοιχεία μαζί με μερικές ακόμα μαρτυρίες συγκλίνουν στο συμπέρασμα ότι το Κοραή τον χαρακτηρίζει μια σημαντική, τυπολογική ελληνομάθεια. Χρησιμοποιεί άνετα ποίκιλα κείμενα από την

ελληνική αρχαιότητα και γράφει με ιδιαίτερη φροντίδα αρχαιότροπα ελληνικά ή και αρχαία. Με τον τρόπο αυτό γράφει ως τη δεύτερη και οριστική αναχώρηση του από τη Σμύρνη προς τη Δύση. Ακολουθούν οι ιατρικές σπουδές τους και η κτήση ακαδημαϊκών τίτλων. Ο Κοραής είναι πλέον έτοιμος να γίνει φιλόλογος, ελληνιστής (Thomson).

Ήδη από το 1788, λίγες μήνες μετά την εκλογή του στη διδακτορική βαθμίδα, εκδηλώνει τη μέριμνά του για τη νέα ελληνική (εκείνα τα χρόνια ελληνική = αρχαία) ένα πρώτο πρόγραμμα ζωής. Το πρόγραμμα αυτό μας δίνει: την προτίμηση για την αρχαία γλώσσα, τη διαπίστωση της αδυναμίας επαναφοράς σε δικά μας καθεστώτα, τη χρήση για τη διαμόρφωση της γλώσσας και τέλος το στόχο της σαφήνειας. Είναι ένα πρόγραμμα εκφραστικό της ιδιοσυγκρασίας και νοοτροπίας του Κοραή. Αποτελεί μια εκδήλωση της προτίμησης του για τα αρχαία. Κολάζεται με τη ρεαλιστική θεώρηση ότι μια τέτοια τροπή δεν είναι δυνατόν να γίνει. Ανοίγεται έτσι η πύλη προς τη μέση οδό. Η χρήση μας φέρνει στη γραμμή των αρχαίων γλωσσικών ζητήσεων όσο και της αντίστοιχης διδασκαλίας του γαλλικού κλασικισμού. Και εδώ όμως ο Κοραής ετοιμάζει την ενδιάμεση λύση (Δημαράς).

Στην παραδοσιακή διδασκαλία του δυτικού κόσμου, δύο αντίρροπες δυνάμεις διέπουν τα γραμματικά φαινόμενα: ο κανόνας και η χρήση. Το σχήμα αυτό το συναντάμε και στην ελληνική λογιοσύνη: ο κανόνας που θέλει να εμμένουμε στην παραδομένη μορφή, η χρήση που αλλοιώνει και ανανεώνει σύμφωνα με κάποιες λειτουργίες των συλλογικών σωμάτων. Ο Κοραής όμως αντιλαμβάνεται ότι ανάμεσα στις δύο ακρότητες περνάει η μέση οδός. Η χρήση, που αποδέχεται την ανανέωση, αλλά και η χρήση σύμφωνα με τα πρότυπα που μας δίνουν οι λογιότεροι (Κοραής).

Ο Κοραής ενίοτε γράφει στα αρχαία κείμενα που έχει εκδώσει μια ειδική εισαγωγή. Από τον Πρόδρομο της Ελληνικής Βιβλιοθήκης περίπου το 1805 καθιέρωσε μια σειρά προλεγομένων τα οποία τιτλοφορεί *Αυτοσχέδιοι στοχασμοί περί της ελληνικής παιδείας και γλώσσης,* οι οποίοι είναι γεμάτοι πολύτιμες συμβουλές και υποθήκες (Κοραής).

Για τον Κοραή η ποίηση –δηλαδή ο στίχος, ρυθμός, εικόνες- είναι ένας τρόπος που βοηθά τους ανθρώπους να αυξάνουν την πειστική τους δύναμη. Βλέπει δηλαδή τη ποίηση σα θεραπαινίδα της διαλεκτικής. Με τον ίδιο τρόπο αντιμετωπίζει και τη ρητορική. Γνήσιος εκπρόσωπος του αιώνα του, για τον οποίο η διδακτικής θεώρηση έχει απόλυτο προβάδισμα απέναντι στην αισθητική. Επομένως, είναι ξεκάθαρο πως δίνει πρωταρχική θέση στη σαφήνεια, από τα πρώτα χρόνια της ώριμης παραγωγής του ως το τέλος του.

Δεύτερος σημαντικός σταθμός προς την ολοκλήρωση της γλωσσικής πλευράς των αναζητήσεων είναι αυτό που ονομάζει ο Κοραής «Επιστολή προς Αλέξανδρον Βασιλείου» δηλαδή ο πρόλογός του στα Αιθιοπικά του Ηλιόδωρου, το 1804. Ο πρόλογος αυτός είναι ένα πρόγραμμα όλων των έκτοτε γλωσσικών του αναζητήσεων. Στο πρόγραμμα αυτό υπάρχει ένα στοιχείο που αξίζει να επισημανθεί. Είναι η διαπίστωση την οποία κάνει για τον μικρό ρόλο τον οποίο διαδραματίζει ο λόγιος στη διαμόρφωση της γλώσσας. ας μη ξεχνάμε ότι στην συνείδηση η γλώσσα αποτελεί αναπαλλοτρίωτο εθνικό κεφάλαιο. Σε αυτό μετέχουν όλοι οι πολίτες και μόνο ο χρόνος μπορεί να μεταβάλλει τα γλωσσικά πράγματα (Κοραής).

Το πρόγραμμα αυτό δεν αποτελεί ένα σύνολο πρωτότυπων ιδεών. Από πολλές συζητήσεις που έγιναν στο γαλλικό πνευματικό χώρο το 17ο και 18ο αιώνα οι έννοιες αυτές προέκυψαν ομαλά και οριστικά. Για το γάλλο φιλόλογο της εποχής αυτής ούτε ο

παντοδύναμος βασιλιάς δεν έχει την εξουσία να δώσει σε μια λέξη ένα νόημα που δεν έχει στο στόμα των πολλών. Είναι ο παλμός της δημοκρατίας, εφαρμοσμένος στα γλωσσικά πράγματα. Για τον Κοραή το δημοκρατικό ιδανικό αποτελεί τη χρυσή τομή που διέπει όλη του τη ζωή (Δημαράς).

Όπως αναφέρθηκε ο Κοραής με τη διόρθωση της γλώσσας επιδιώκει και τη διαφύλαξη πολλών λέξεων και συντάξεων. Το 1809 διατυπώνει ένα σχετικό σχέδιο εμπλουτισμού της γλώσσας με παραδοσιακές γλώσσες οι οποίες διασώζουν αρχαία στοιχεία. Και μάλιστα προτείνει και λεπτομέρειες λέγοντας ότι πρέπει δύο λόγιοι να κινηθούν σε όλη την Ελλάδα και να καταγράψουν με κάθε λεπτομέρεια όχι μόνο τις λέξεις που λείπουν από τα κοινά λεξικά αλλά και τις φράσεις. Στο σχέδιο αυτό επανέρχεται και το 1811 και το 1812 το οποίο θεωρεί αναγκαίο (Δημαράς).

Στα μεταγενέστερα κείμενά του κάνει όλο και μεγαλύτερα ανοίγματα προς τη δημοτική, κάτι που γίνεται εμφανές στη δεύτερη έκδοση του έργου του Βεκκαρία *Dei delitti e delle pene*, 1823 (Κοραής).

Κεφάλαιο ΙΙΙ

Γλώσσα και πραγματικότητα

Ο Κοραής ήταν ένας χαρισματικός άνθρωπος. Είχε αποκτήσει ακέραιες δύο παιδείες, την παιδεία των Ελλήνων, και την παιδεία του δυτικού κόσμου, οι οποίες του έδωσαν ό,τι η καθεμιά είχε καλύτερο για την προκοπή του (Δημαράς).

Η γλωσσική του θεωρία διαμορφώθηκε επηρεαζόμενη σε ένα βαθμό από την ιδιοσυγκρασία και τον χαρακτήρα του Κοραή και αποτέλεσε ένα από τα συστατικά της γλωσσικής του ενέργειας (Δημαράς).

Στην περίφημη διδασκαλία του για τη μέση οδό, αναζητά τη θεωρία, και επιδιώκει να ακολουθεί γράφοντας, αλλά και που αποτελεί έκφραση τόσο των ατομικών του διαθέσεων όσο και της εμπειρίας την οποία του έχει δώσει η ζωή. Όταν αναλύουμε την έννοια της μέσης οδού, υπάρχουν και άλλες έννοιες οι οποίες συντέλεσαν στη διαμόρφωσή της, και των οποίων η ύπαρξη είναι αισθητή στη γλωσσική πράξη του Κοραή. Μέση οδός δηλαδή μεσότητα. Μεσότητα ως προς το αντικείμενο, το σκοπό της συγγραφής δηλαδή ούτε πολύ χαμηλά ούτε πολύ ψηλά. Δε θα αποβλέπει ούτε μόνο στους σοφούς ούτε μόνο στον απλό αναγνώστη. Μεσότητα και προς τη γλώσσα. Ούτε μια αρχαΐζουσα, ξένη προς τη γλωσσική πραγματικότητα, αλλά ούτε μια απόλυτη, παθητική υποταγή στη πραγματικότητα αυτή. Μεσότητα και στο θυμικό. τονίζει και εξαιρεί σύμφωνα με το αριστοτελικό σχήμα τη μετριοπάθεια, η οποία πρέπει να είναι ανάμεσα από τις δύο ακρότητες: την απάθεια την οποία και συζητάει και την υπερβολή του πάθους.

Ο Κοραής μέσα από τη ζωή του πρότεινε και μια άλλη μεσότητα: μεσότητα χρόνου, εποχής. Η διάθεσή του όπως και η πράξη του μετέχουν τόσο από τον ορθολογισμό του Διαφωτισμού, από τον οποίο προέρχονται, όσο και από τον συναισθηματισμό του ρομαντισμού, το πάθος (Horkheimer- Adorno).

Δνε πρέπει να ξεχνάμε ότι την εξάρτηση του καθενός από την εποχή, το περιβάλλον του και τις αναγνώσεις του. Το πάθος εκείνα τα χρόνια διδάσκεται από τους θεωρητικούς που ανήκουν ακόμη στο Διαφωτισμό και νεότερους που θα αποτελέσουν μάρτυρες μιας βαθιάς τροπής των καιρών. Σε ένα τέτοιο κλίμα, όπου ζουν ακμαία στο πνεύμα του Κοραή οι μνήμες των αρχαίων Ελλήνων κλασικών και των μεταγενέστερων Γάλλων συγγραφέων, διαμορφώθηκε η γλωσσική πράξη του Κοραή (Δημαράς).

Η διαφάνεια του λόγου του δείχνει μια προσωπικότητα, η οποία κατέχει την τέχνη να κινείται πάνω σε ένα ευρύτατο συγγραφικό πεδίο. Ο λόγος του Κοραή παρουσιάζει και έκταση και ποικιλία. Εκφράζεται για θέματα που αφορούν τους αγώνες του για την παιδεία και τη γλώσσα, αλλά και για θέματα που έχουν σχέση με την άμεση εθνική πολιτική. Απέναντι σε ιδεολογίες και ενέργειες τις οποίες αποδοκιμάζει και κρίνει επικίνδυνες τις συνέπειες τους γίνεται σκληρός και οξύς στον λόγο του.

Η μεγάλη αρετή του λόγου του είναι η ζωντάνια, η αμεσότητα του προφορικού λόγου του και ακριβέστερα ο ανθρωπισμός του. Του έχει αποδοθεί ακόμη ο χαρακτηρισμός του *λογοτέχνη*. Όλα τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας δικαιώνουν και αυτόν τον χαρακτηρισμό (Δημαράς).

Μέρος Γ΄

Ο Ελληνισμός της Αγγλίας

Κεφάλαιο Ι

Προοίμιο

Ο Ελληνισμός στη Μεγάλη Βρετανία έχει σχεδόν 500 χρόνια ιστορία. Όμως η παρουσία του πιθανόν στο νησί να ξεκινάει ήδη από την αρχαιότητα καθώς υπάρχουν κάποιες ενδείξεις (το προϊστορικό νεκροταφείο του Μέρριβεηλ παρουσιάζει στοιχεία αρχιτεκτονικής ανάλογα των ελληνικών εκείνης της περιόδου), αν και αυτό είναι πολύ δύσκολο να προσδιοριστεί. Σε πολλά μέρη της Αγγλίας, Ιρλανδίας και Βόρειας Γαλλίας υπάρχουν στοιχεία που υποδεικνύουν τη Μινωική και Μυκηναϊκή επίδραση, όπως πχ εγχάρακτων Μινωικών διπλών πελέκων και ενός Μυκηναϊκού ξίφους στην περιοχή του Stonehenge ή η ύπαρξη Μυκηναϊκών τάφων. Υπάρχουν και οι διάφορες τοπικές παραδόσεις που αναφέρουν ως πρώτους κατοίκους του νησιού Κρητικούς και Έλληνες τον 16ο αιώνα π.Χ. Μια αναφορά για τον τρόπο που λειτουργούσαν οι κοινότητες των Αμνιτών Νήσων (Βρετανικών) ο οποίος ήταν ανάλογος του τρόπου που επικρατούσε στην Ελλάδα τη Χάλκινη εποχή αναφέρει και ο Διονύσιος ο Περιηγητής στην [ποιητική του γεωγραφία «Οικουμένης Περιήγησις». Κατάλοιπα αποικιών από την Ελλάδα στα νησιά της Βρετανίας αναφέρει και ο Άραβας περιηγητής Εδρισή στη γεωγραφία του 13ου αιώνα μ.Χ. Έτσι προκύπτει το ερώτημα για τους λόγους για τους οποίους είχαν αποικήσει τη Βρετανία οι Έλληνες, τόσο μακριά αλλά και για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα, τηρώντας για αιώνες τις ελληνικές παραδόσεις (Ζακυθηνός).

Η πρώτη ιστορική αναφορά για επίσκεψη Ελλήνων στις Βρετανικές νήσους ανάγεται το 325 π.Χ. από τον Πυθέα όταν ηγήθηκε μιας εξερευνητικής αποστολής από τη Μασσαλία με σκοπό να μελετήσει χώρες τις οποίες επισκεπτόταν συχνά οι Φοίνικες έμποροι και μετέφεραν κασσίτερο, αλλά τις οποίες κρατούσαν μυστικές. Ο Πυθέας διέσχισε όλη την Αγγλία, περίπλευσε τις Βαλτικές και Σκανδιναβικές ακτές, επισκέφτηκε ένα νησί με το όνομα Θούλη που πιστεύεται ότι είναι η Ισλανδία, επέστρεψε στη Σκωτία και αφού διέσχισε με τα πόδια όλη την Αγγλία επέστρεψε στη Μασσαλία. Αν και κάποιοι ιστορικοί διαφωνούν με τη πορεία αυτή, θεωρείται βέβαιο ότι ο Πυθέας γνώρισε τη δυτική πλευρά της Βρετανίας, καθώς αναφέρει ότι συνάντησε έναν ναό αφιερωμένο στο θεό Ήλιο, ο δε ναός φαίνεται να είναι κατά πάσα πιθανότητα το περίφημο Stonehenge.

Αποτέλεσμα του ταξιδιού του Πυθέα ήταν δύο συγγράμματά του, «Γης Περίοδος» και «Τα περί Ωκεανού» έργα τα οποία υπήρχαν ὡς τον 6ο αιώνα μ.Χ και τα οποία αποτέλεσαν το υλικό πάνω στο οποίο βασίστηκαν οι Αλεξανδρινός Γεωγράφος και Αστρονόμος Κλαύδιος Πτολεμαίος για να χαράξουν χάρτες τους οποίους χρησιμοποίησε ο Ιούλιος Καίσαρ όταν επιβιβάστηκε στα παράλια της Βρετανίας (55-54 π.Χ). Πολλοί ακόμα ιστορικοί, γεωγράφοι και αστρονόμοι βασίστηκαν σε αυτά τα έργα, από τα οποία μαθαίνουμε για την αποστολή του Πυθέα, αφού δυστυχώς τα έργα του δεν διασώθηκαν.

Μέσα από τα βιβλία που διασώθηκαν και μεταφέρουν πληροφορίες του Πυθέα γίνεται γνωστό ότι οι κάτοικοι της Βρετανίας ήταν φιλόξενοι, ότι μεταχειρίζονταν άρματα στον πόλεμο, ότι είχε πολλούς βασιλείς, οι κάτοικοι έπιναν «μεθηλίνη» ένα είδος σιτόμελι ή υδρόμελι και η ημέρα το καλοκαίρι είχε διάρκεια 19 ώρες. Ο κασσίτερος μεταφερόταν με άμαξες κατά της διάρκεια της άμπωτης στην νήσο Ίκτη και από εκεί φορτωνόταν σε καράβια. Πρώτος ο Πυθέας είχε μελετήσει το φαινόμενο της άμπωτης και παλίρροιας και το είχε αποδώσει στις διαφορετικές φάσεις της σελήνης. Υπολόγισε, επίσης, αποστάσεις με πολύ μεγάλη ακρίβεια ακόμα και για τα σημερινά δεδομένα. Τέλος, ο Ποσειδώνιος ο Στωικός επισκέφτηκε τις βρετανικές νήσους 200 χρόνια μετά τον Πυθέα (Μεττής).

Κεφάλαιο ΙΙ

Έλληνες στην υπηρεσία των Ρωμαίων στη Βρετανία

Σύμφωνα με γραπτές ιστορικές μαρτυρίες μας έχει γίνει γνωστό ότι στις ρωμαϊκές λεγεώνες που κατέκτησαν τη Βρετανία, αλλά και στην υπηρεσία των Ρωμαίων κατά τη διαρκή παρουσία τους στη Βρετανία για 4 αιώνες, υπήρχαν και αρκετοί Έλληνες είτε σαν στρατιώτες, είτε σαν δούλοι είτε σαν τεχνίτες. Ο Πλούταρχος μας παρέχει πληροφορίες για δύο Έλληνες που συνάντησε στους Δελφούς και οι οποίοι επέστρεφαν από τη Βρετανία, τον Δημήτριο και τον Κλεόμβροτο. Στο Δημήτριο μάλιστα αποδίδουν σήμερα οι αρχαιολόγοι δύο σωζόμενες επιτύμβιες αφιερώσεις που φέρουν το όνομά του (Μεττής).

Αλλά και από άλλες επιγραφές, οι περισσότερες εκ των οποίων γραμμένες στα λατινικά, γίνεται φανερή η παρουσία των Ελλήνων στη Βρετανία, κυρίως αρκετών γιατρών και ιερομάντεων. Τέλος, ένα ιδιαίτερο εύρημα ανασύρθηκε από κάποιο ελώδες μέρος του Λονδίνου το 1975, και χρονολογήθηκε την περίοδο των Ρωμαίων στη Βρετανία. Πρόκειται για ένα παιδικό σανδάλι το οποίο στη σόλα του αναφέρει τον παραλήπτη ή χρήστη: Εκτόρι δηλαδή στον Έκτορα (Parke).

Κεφάλαιο ΙΙΙ

Αριστόβουλος ο Κύπριος και Θεόδωρος ο από Ταρσού

Είναι βέβαιο ότι τόσο πριν τον Πυθέα όσο και μετά από αυτόν, πολλοί Έλληνες, έμποροι και ναυτικοί, θα είχαν οπωσδήποτε επισκεφτεί τις Βρετανικές νήσους οι οποίοι όμως δεν άφησαν πίσω τους συγκεκριμένες ιστορικές πληροφορίες που θα μας επέτρεπαν να γνωρίζαμε το πέρασμά τους από αυτούς τους τόπους. Τέσσερις αιώνες μετά τον Πυθέα έχουμε στοιχεία για έναν ακόμα Έλληνα επισκέπτη της Βρετανίας ο οποίος μάλιστα πήγε για να κηρύξει το Ευαγγέλιο και τον Χριστιανισμό. Πρόκειται για τον Κύπριο Αριστόβουλο, τον Απόστολο, αδερφό του Αποστόλου Βαρνάβα, του ιδρυτή της Εκκλησίας της Κύπρου και της Μαρίας, συζύγου του Αποστόλου Πέτρου. Αυτά που γνωρίζουμε για τον Αριστόβουλο σύμφωνα με το Μέγα Συναξαριστή, είναι ότι ήταν ένας από τους Εβδομήκοντα Αποστόλους και μόνιμος ακόλουθος του Απόστολου Παύλου, από τον οποίο χειροτονήθηκε Επίσκοπος Βρετανίας. Εκεί διέδωσε το Χριστιανισμό και έφτιαξε Εκκλησίες όμως εκεί βρήκε και μαρτυρικό θάνατο από τους ντόπιους ιθαγενείς (Μεττής).

Έξι αιώνες αργότερα, το 668, γίνεται Αρχιεπίσκοπος Καντουρίας ο Έλληνας μοναχός από τη Ταρσό, Θεόδωρος. Επί της Αρχιερατείας του ενώνεται ολόκληρη η Αγγλική Εκκλησία. Υπάρχουν ωστόσο και άλλοι λόγοι, σύμφωνα με τους ιστορικούς, για τους οποίους τοποθετούν τον Θεόδωρο πρώτο στη σειρά των Αρχιεπισκόπων Καντουρίας:

- Ολοκλήρωσε την εξάπλωση του Χριστιανισμού στην Αγγλία.
- Συνέταξε Καταστατικό Χάρτη για την ομοιόμορφη διοίκηση της Αγγλίας και συγκάλεσε την πρώτη Τοπική Σύνοδο.
- Έβαλε τις βάσεις για τη χειραφέτηση της Εκκλησίας της Αγγλίας από τον Πάπα.
- Ένωσε την Εκκλησία της Αγγλίας σε ένα ομοιογενές σώμα .

Χαρακτηριστικά το «Σαξωνικό Χρονικό» αναφέρει: «Μέχρι του Θεοδώρου, οι επίσκοποι στην Αγγλία ήταν Ρωμαϊκοί, από του Θεοδώρου και εντεύθεν έγιναν Άγγλοι». Το έργο του ήταν θεμελιώδες και αναγνωρίζεται από όλους τους Άγγλους σήμερα.

Κεφάλαιο IV

Το Βυζάντιο και η Δύση

Η Κωνσταντινούπολη, υπήρξε πάντοτε στόχος πολυάριθμων εχθρών που ζήλευαν τον ομορφιά και τον πλούτο της. Άλλωστε οι χριστιανικές χώρες της Δύσης δεν έκαναν απολύτως τίποτα για να εμποδίσουν την άλωσή της το 1453, και παρέμειναν απαθείς στο δράμα των χωρών της Ανατολής που κατακτώνται σταδιακά από τους οθωμανούς. Εξαίρεση αποτελούν οι ενέργειες του Αινεία Σύλβιου Πικκολομίνι, μετέπειτα Πάπα Πίου, προς τον Πάπα Νικόλαο Ε' για παροχή βοήθειας στη χριστιανική Ανατολή αλλά και ορισμένα σποραδικά φιλελληνικά δημοσιεύματα. Ο Δυτικός Κόσμος, ο οποίος βρισκόταν υπό τον έλεγχο της Καθολικής Εκκλησίας και του Πάπα, έδειξε εχθρική στάση απέναντι στον Ορθόδοξο Χριστιανισμό της Ανατολής. Κατά καιρούς έχουν προταθεί διάφορες δικαιολογίες για την εγκληματική αδιαφορία του Δυτικού Χριστιανικού κόσμου. Η άρνηση υποταγής στον Πάπα των ορθόδοξων πληθυσμών από τη μια και η άρνησή τους να προβάλλουν σθεναρή αντίσταση στους Τούρκους από την άλλη, αποτελούν τη μια δικαιολογία. Μάλιστα, θεωρούν ότι οι Έλληνες έπασχαν από πλήρη έλλειψη πατριωτισμού, καθώς αρνήθηκαν να υπερασπιστούν τους τοπικούς ηγεμόνες που στράφηκαν εναντίων των Τούρκων (Babinger).

Η δεύτερη δικαιολογία –που ίσως έχει ψήγματα αλήθειας- είναι η πλήρης έλλειψη ιστορικών γνώσεων που χαρακτήριζε τους Δυτικούς. Έτσι θεωρούσαν ότι οι Τούρκοι δεν ήταν εισβολείς και κατακτητές των Ελληνικών χωρών της Ανατολής αλλά, επανακτούσαν τα εδάφη που τους ανήκαν και τα είχαν υπεξαιρέσει οι Έλληνες με την καταστροφή της Τροίας. Ενδεικτικά και μόνο, ταύτιζαν το όνομα των Τρώων (σύμφωνα με τον Βιργίλιο στην Αινιάδα, Teucri – όνομα που δεν παρουσιάζεται στον Όμηρο) με των Τούρκων, καθώς στα Δυτικά κείμενα γραφόταν Turci, λατινικά Turcae και Ιταλικά Turchi. Είναι φανερό, στις χώρες αυτές όπου η διάδοση της παιδείας ήταν εξαιρετικά περιορισμένη, να είναι αναπόφευκτη η γλωσσική σύγχυση. Θεωρούσαν ακόμα ότι ήταν απόγονοι του Αινεία και κατά κάποιο τρόπου συγγενείς των Τούρκων και επομένως δεν είχαν κανένα λόγο να λυπούνται τους «σχισματικούς» Ορθόδοξους της Ανατολής, που επιτέλους οι απόγονοι των Τρώων θα έπαιρναν εκδίκηση. Την άγνοια αυτή των Δυτικών φαίνεται γνώριζε ο Μωάμεθ Β' ο Κατακτητής ο οποίος έστειλε μια επιστολή στον Πάπα Νικόλαο Ε' (κατ' άλλους προς τον Πίο Β') στην οποία αναφέρει ότι οι Τούρκοι έχουν μια φυσική κλίση να αγαπούν τους Ιταλούς, αφού έλκουν την καταγωγή τους από την Τροία. Ο Μωάμεθ αναφέρει ότι οι Τούρκοι είναι απόγονοι του Βασιλιά Πρίαμου, έχει σκοπό να ξαναχτίσει την Τροία και να εκδικηθεί το αίμα του Έκτορα με την υποταγή της Ελλάδας (Babinger).

Οι Έλληνες, λόγω των μεγάλων καταστροφών που είχαν προκαλέσει οι Λατίνοι στην Ελλάδα, κυρίως μετά την 4η Σταυροφορία, τους μισούσαν θανάσιμα. Γι αυτό το λόγο όμως έκαναν το μοιραίο λάθος να δεχτούν με απάθεια τους Τούρκους στην αρχή και να αναγκαστούν στη συνέχεια να αναγνωρίσουν το λάθος τους και να ζητήσουν, πάση θυσία, στρατιωτική και οικονομική βοήθεια από τη Δύση. Μια βοήθεια που είχαν ζητήσει και

πριν την άλωση, επικαλούμενοι τις σχέσεις του με το Δυτικό κόσμο. Έτσι, όχι μόνο στα πολύ δύσκολα χρόνια μετά την Άλωση αλλά και πολύ πρόσφατα, οι Ελληνοκύπριοι μετανάστευσαν, κατά χιλιάδες, στις Βρετανικές Νήσους, απελπισμένοι από τη μακρά δουλεία πρώτα στους Τούρκους και στη συνέχεια στους Βρετανούς (Barkan).

Κεφάλαιο V

Βυζάντιο και Αγγλία

Οι σχέσεις του Βυζαντίου με την Αγγλία χρονολογούνται από την εποχή του Μεγάλου Κωνσταντίνου, αφού εκεί ανακηρύχθηκε ο ίδιος Αυτοκράτορας το 306, μετά τον θάνατο του πατέρα του Κωνστάντιου Χλωρού. Υπήρχε και μια παράδοση ότι ο Μέγας Κωνσταντίνος όταν έφυγε από τη Βρετανία πήρε μαζί του 30.000 Βρετανούς μισθοφόρους. Οι Βαράγκοι, η αυτοκρατορική φρουρά του 11^{ου} αιώνα, οι οποίοι έφεραν πέλεκυ ήταν στη μεγάλη τους πλειοψηφία Βρετανοί (Μεττής).

Κεφάλαιο VI

Ο Αυτοκράτορας Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος στο Λονδίνο

Οι τελευταίοι Βυζαντινοί αυτοκράτορες, από τον Ιωάννη Ε' τον Παλαιολόγο (1347-1354) μέχρι τον Κωνσταντίνο ΙΑ' τον Παλαιολόγο (1449-1453), καταγόταν, κατά κάποιο τρόπο, από τον Βασιλιά της Αγγλίας Γουίλιαμ Α' τον Κατακτητή (1066-1087) λόγω του γάμου του Αυτοκράτορα Ανδρόνικου Γ' (1328-1341) με την Άννα της Σαβοΐας, τη μητέρα του Ιωάννη Ε' Παλαιολόγου. Επιβεβαιωμένες επαφές του Βυζαντίου με την Αγγλική Αυλή χρονολογούνται κατά το διάστημα της διακυβέρνησης του Αυτοκράτορα Μανουήλ Β' Παλαιολόγου (1391-1425), ο οποίος είχε επισκεφτεί τη Βενετία, το Παρίσι και το Λονδίνο το 1399 αναζητώντας βοήθεια για να υπερασπιστεί την Κωνσταντινούπολη (Eichtal).

Στο Λονδίνο τον υποδέχτηκε ο Βασιλιάς Ερρίκος Δ'. Ο Αυτοκράτορας του Βυζαντίου συνοδευόταν από πολλούς Έλληνες και πολλούς Επισκόπους και παρέμεινε στο Λονδίνο, ως φιλοξενούμενος, του Βασιλιά, για πολλές ημέρες. Τόσο η υποδοχή όσο και η φιλοξενία του Ερρίκου ήταν πλουσιοπάροχη. Παρά τις προσπάθειες του Αυτοκράτορα το μόνο που έλαβε ήταν μια υπόσχεση για μελλοντική βοήθεια και ένα χρηματικό δώρο 3000 μάρκων. Η επίσκεψη του Αυτοκράτορα στο Λονδίνο, δυστυχώς, συνέπεσε με τον Αγγλικό Εμφύλιο Πόλεμο μεταξύ του Βασιλιά Ριχάρδου, ο οποίος μόλις είχε ενθρονιστεί, και του Ερρίκου Ε'. Φεύγοντας από την Αγγλία, για να επιστρέψει μέσω Παρισιού στην Κωνσταντινούπολη, ο Μανουήλ Παλαιολόγος, άφησε στο Λονδίνο μια αντιπροσωπεία του ευελπιστώντας να επιτύχουν κάτι καλύτερο (Eichtal).

Κεφάλαιο VII

Η μεγάλη φυγή προς τη Δύση

Ο Μωάμεθ ο Κατακτητής μετά την άλωση της Πόλης όρισε ως Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως τον Γεώργιο Σχολάριο, τον Γεννάδιο, ο οποίος ήταν εχθρός της ένωσης των Εκκλησιών, Ρώμης και Κωνσταντινούπολης, που είχε αποφασισθεί στη Σύνοδο της Φλωρεντίας-Φεράρας το 1439. Επίσης δόθηκαν τόσα πολλά προνόμια στο Πατριαρχείο που θωρείται ότι χάρη σε αυτά και σε Ιεράρχες μεγάλου ηθικού και πνευματικού κύρους, τόσο οι Έλληνες όσοι και οι γειτονικοί λαοί μπόρεσαν να διασώσουν την εθνική και πολιτιστική τους κληρονομιά(Vakalopoulos).

Ωστόσο, ένας μεγάλος αριθμός Ελλήνων αναζήτησε την τύχη του στη ξενιτιά και μάλιστα σε ελληνικές περιοχές. Υπήρχαν και πολλοί απόμαχοι στρατιώτες οι οποίοι δεν ήθελαν για κανένα λόγο να παραμείνουν υπό την οθωμανική κυριαρχία και αναζήτησαν εργασία σε βασιλείς και πρίγκιπες στα πάμπολλα κρατίδια της κατακερματισμένης Ευρώπης. Οι μισθοφόροι ανήκαν στις υπηρεσίες που απέφεραν τεράστια οικονομικά αλλά και εθνικοθρησκευτικά οφέλη (Urquart).

Την εποχή της μετακίνησης των Ελλήνων τα κρατίδια αυτά σπαρασσόταν από θρησκευτικούς πολέμους που τελικά οδήγησαν στην ενοποίησή τους. Οι πόλεμοι αυτοί έφεραν τους Έλληνες στο στόχαστρο των βλέψεων, τόσο της Παπικής Εκκλησίας όσο και των προτεσταντικών κρατών. Παράλληλα με τις θρησκευτικές πιέσεις στις οποίες υποβάλλονταν οι Έλληνες πρόσφυγες κατά την επιλογή της δεύτερης πατρίδας τους, αναδείχτηκε ως θετικός παράγοντας της νέας άνθησης των Ελληνικών σπουδών στα ανώτερα και ανώτατα στρώματα της κοινωνίας στις χώρες του δυτικοευρωπαϊκού κόσμου, γεγονός που είναι γνωστό ως Αναγέννηση και είναι γενικά αποδεκτό ότι οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στους Έλληνες που κατέφυγαν στις χώρες της Δύσης. Η άνθηση των σπουδών είχε ως αποτελέσματα τη μόνιμη εγκατάσταση των μορφωμένων Ελλήνων προσφύγων στις χώρες όπου τους προσέφεραν εργασία αλλά και τη μελλοντική προσέλκυση νέων ανδρών κυρίως ιερωμένων από τις υπόδουλες χώρες οι οποίοι αφού λάμβαναν τη μόρφωση στις χώρες της Δύσης επέστρεφαν στις γενέτειρές τους για να μεταδώσουν τα φώτα του πολιτισμού και της γνώσης (Thiersch).

Κεφάλαιο VIII

Εμπορικές σχέσεις Δύσης – Σουλτάνου

Οι εμπορικές σχέσεις με τις χώρες που κατέλαβαν οι Τούρκοι προϋπήρχαν και βρισκόταν, κυρίως, κάτω από τον έλεγχο των ιταλικών πόλεων της Βενετίας και της Γένοβας. Αυτό διευκόλυνε και τις μετέπειτα εμπορικές σχέσεις με το Σουλτάνο καθώς ενέκρινε την παρουσία Ευρωπαίων εμπόρων στις κτήσεις του, με τη παροχή των διαβόητων διομολογήσεων. Οι διομολογήσεις εξασφάλισαν την αναγνώριση του Τουρκικού κράτους από τη Δύση, εξασθένησαν όμως οικονομικά την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αρχικά, είχαν παραχωρηθεί μόνο σε Γάλλους έμπορους, ωστόσο, μετά τη ναυμαχία της Ναυπάκτου, διομολογήσεις χορηγήθηκαν και στους Άγγλους και τους Ιταλούς (Thery).

Η Αγγλία ωστόσο, είχε ήδη εμπορικές σχέσεις με Ελληνικές χώρες και ιδίως με τα νησιά, τα Εφτάνησα, την Κρήτη, τη Ρόδο και την Κύπρο, περιοχές που άργησαν να περιέλθουν στη δικαιοδοσία του Σουλτάνου ή δε περιήλθαν ποτέ (Επτάνησα). Οι πολύ καλές σχέσεις που είχαν οι Άγγλοι με τη Ρόδο μας γίνεται γνωστή μέσα από αρκετά στοιχεία της περιόδου εκείνης, όπως την περιγραφή μιας αποτυχημένης πολιορκίας από τον Μωάμεθ Β’ τον Κατακτητή, γραμμένη στα λατινικά από τον Γουλιέλμο Gaorsin. Στην πολιορκία της Ρόδου από τον Σουλτάνο Σουλεϊμάν το Μεγαλοπρεπή οι Άγγλοι αποτελούσαν το μεγαλύτερο μέρος της Φρουράς (Μεττής).

Κεφάλαιο IX

Οι "Stratiotti" – Μισθοφόροι στην υπηρεσία Δυτικών ηγεμόνων

Οι μισθοφόροι Έλληνες που υπηρέτησαν διάφορους ηγεμόνες της Δύσης ήταν γνωστοί σαν «stratiotti», δηλαδή στρατιώτες. Ο Κωνσταντίνος Σάθας τους χαρακτηρίζει ένα είδος ιεραποστόλων για τον Ελληνισμό. Πολύ γνωστός είναι ο στρατηγός Θωμάς ο Αργείος, ο οποίος πολέμησε στο πλευρό του Ερρίκου Η' (1509-1547), στη Σκωτία και Γαλλία, επικεφαλής 558 Ελλήνων μισθοφόρων. Συνήθιζε δε, πριν από τις μάχες, να εκφωνεί «δημηγορίες» που θύμιζαν τον Θουκυδίδη όχι μόνο στο λεκτικό αλλά και στα υψηλόφρονα νοήματα. Πιθανότατα, μετά την απόσχιση της Αγγλίας από την παπική Εκκλησία, πολλοί από τους Έλληνες μισθοφόρους του Θωμά του Αργείου να εγκαταστάθηκαν μόνιμα στην Αγγλία καθώς κατάφεραν να διατηρήσουν την Ορθόδοξη πίστη και να μη γίνουν Ρωμαιοκαθολικοί (Μεττής).

Νίκανδρος Νούκιος

Πολλές πληροφορίες για τις θρησκευτικές ανακατατάξεις, που συνέβαιναν στην Αγγλία καθώς και στην υπόλοιπη Ευρώπη, μας διασώζει ο Κερκυραίος Νικόλαος Νούκιος, ο οποίος έζησε πολλά χρόνια στη Βενετία και τύπωσε διάφορα έργα, όπως μια μετάφραση των Μύθων του Αισώπου, το απαγορευμένο από την Ιερά Εξέταση βιβλίο «Τραγωδία εις Αυτεξουσίου αναίρεσιν» του Francesco Negri κ.α. Θεωρείται, από τους μελετητές, ότι ο Νούκιος έκανε ενσυνείδητα τη μετάφραση με σκοπό να καταπολεμήσει την Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία την οποία, όπως κάθε γνήσιος Ορθόδοξος, μισούσε θανάσιμα. Έγραψε το τρίτομο έργο «Αποδημίες» που αποτελεί απόσταγμα των ταξιδιωτικών του εμπειριών, και μέσα σε αυτό, παρουσιάζει με λιτό και απέριττο τρόπο, το δυτικό κόσμο στα χρόνια της μεγάλης θρησκευτικής μεταρρύθμισης αλλά και τη στάση της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας εναντίον αυτών των μεταρρυθμίσεων. Ο Νούκιος ήταν ο πρώτος ο οποίος περιέγραψε το Λονδίνο, σε μια εποχή μάλιστα όπου ελάχιστοι Έλληνες είχαν κατορθώσει να διεισδύσουν στις Βρετανικές νήσους, πλην των στρατιωτών. Είναι δύσκολο πάντως να πιστέψει κανείς ότι αυτοί οι άνθρωποι επέστρεψαν στις γενέτειρές τους κάτω από την καταπίεση των Τούρκων. Είναι πιθανό, ωστόσο, ορισμένοι από αυτούς να γύρισαν σε φραγκοκρατούμενα Ελληνικά εδάφη, όπως ο Νούκιος, ο οποίος επέστρεψε στην Κέρκυρα. Μια ένδειξη ότι οι μισθοφόροι παρέμεναν στην Αγγλία μας δίνει το έργο του Σαίξπηρ "The Taming of the Shrew» όπου αναφέρεται σε ένα John Naps of Greece (πιθανόν κάποιος απόμαχος Έλληνας μισθοφόρος που επιβίωνε κάνοντας πρόχειρες δουλειές), (Δημαράς).

Ο Νούκιος, κατά την παραμονή του στην Αγγλία, παρακολούθησε από κοντά τις επιχειρήσεις του Θωμά του Αργείου και κρατούσε λεπτομερείς σημειώσεις για την καθημερινή ζωή των Άγγλων. Ο Νίκανδρος στις «Αποδημίες» περιγράφει το ταξίδι του προς την Αγγλία, από τη στιγμή που περίμενε στο Καλαί της Γαλλίας το καράβι για να διασχίσει τη θάλασσα της Μάγχης. Ήταν μέλος της ακολουθίας του πρεσβευτή του

βασιλιά της Ισπανίας Αυτοκράτορα Κάρολου Ε', αναφέρει πὼς έφτασε στο Δούβρο (Dover) και μετά στο ανάκτορο του Greenwich και τέλος στα βασιλικά ανάκτορα του Ερρίκου στο Λονδίνο. Όσον αφορά στην αγγλική γλώσσα δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι ο Νούκιος τη γνώριζε. Για τις γυναίκες, προκαλεί έκπληξη ότι εργάζονται στην αγορά μαζί με τους άνδρες. Περιγράφει, επίσης, τη μεγάλη εμπορική κίνηση που παρατηρείται στο λιμάνι του Λονδίνου (Μεττής).

Σύμφωνα με το Σεφέρη, το έργο του Νίκανδρου είναι σπουδαίο γιατί μας διηγείται την ιστορία του ήθους και του ύφους του Έλληνα που έρχεται σε επαφή με τις χώρες της Δύσης. Μια συμπεριφορά που θα παίξει αργότερα ρόλο στη διαμόρφωση των σύγχρονων Ελλήνων. Ο Νούκιος κατέφυγε στη Βενετία, μετά τη καταστροφή της Κέρκυρας από τους Τούρκους, όπου, για να επιβιώσει αντιγράφει χειρόγραφα. Καταφέρνει να μπει στην υπηρεσία του Καρόλου Ε' και του δίνεται η δυνατότητα να ταξιδέψει στην Ευρώπη ακόμα και στην Κωνσταντινούπολη. Η σιγουριά και η αυτοπεποίθηση της θέσης που κατέχει του επιτρέπει να παρατηρεί την Ευρώπη και την Αγγλία με καλή προαίρεση και με την απάθεια της διάνοιας που θέλει, πριν από όλα, να καταλάβει. Με την πρώτη ευκαιρία όμως εγκαταλείπει τη ζωή του ακόλουθου του Πρέσβη του Αυτοκράτορα και ακολουθεί τον στρατηγό Θωμά τον Αργείο, τον μισθοφόρο του Ερρίκου Η', αρχικά στη Σκωτία και μετά στη Γαλλία (Μεττής).

Θεόδωρος Παλαιολόγος

Εκτός από τους στρατιώτες του Θωμά του Αργείου, την εποχή αυτή, εγκαταστάθηκαν στην Αγγλία και πρόσφυγες από τη Ρόδο, μετά την κατάληψη του νησιού από τους Τούρκους. Οι πρώτοι Έλληνες μετανάστες αφομοιώθηκαν από την Αγγλική κοινωνία, και το μόνο που έμεινε να θυμίζει το πέρασμά τους ήταν, ειδικά στους άνδρες, το πατρωνυμικό Ρόδιος, Πάμφυλος, ή άλλα επίθετα που υποδήλωναν κάποια τοποθεσία της Ελλάδος. Πολλοί Έλληνες μετανάστες, μετά την Άλωση της πόλης, επένδυσαν το όνομά τους με υψηλούς αλλά ανύπαρκτους τίτλους, καθώς γνώριζαν ότι ήταν αδύνατο να αποκαλυφθεί η απάτη. Το ίδιο έκαναν και οι ιερωμένοι οι οποίοι χρησιμοποιούσαν τους τίτλους του επισκόπου, ηγούμενου ή και του μοναχού για να αναζητήσουν τη γενναιοδωρία ή τον οίκτο των δυτικών ευεργετών (Δημαράς).

Η ολοκλήρωση των κατακτήσεων των εδαφών της ηπειρωτικής Ελλάδας από τους Τούρκους, μέχρι το 1460 σήμανε και το τέλος της Βυζαντινής Ελληνικής Αυτοκρατορίας. Ο ανιψιός του τελευταίου Αυτοκράτορα του Βυζαντίου, Ανδρέας Παλαιολόγος, ο οποίος επέζησε μετά την άλωση της Πόλης, παραχώρησε τα κληρονομικά δικαιώματα στον Κάρολο Η' της Γαλλίας και αφού αυτός απέτυχε να κινητοποιήσει την Ευρώπη εναντίον των Τούρκων, στον Φερδινάνδο και την Ισαβέλλα της Ισπανίας (Τσιμπιδάρος).

Ο Θεόδωρος Παλαιολόγος, ο οποίος διεκδικούσε την καταγωγή του από τον Αυτοκρατορικό Οίκο των Παλαιολόγων, ήρθε στην Αγγλία περίπου στα τέλη του 16^{ου} αιώνα και έζησε και πέθανε εκεί πολλά χρόνια μετά. Εκεί άρχισε την καριέρα του ως μισθοφόρος και παντρεύτηκε την Αγγλίδα Mary Balls, πληροφορία η οποία αναγράφεται στην επιτύμβια πλάκα που βρέθηκε στο Landulph της Cornwell. Μαζί της έκανε 5 παιδιά και πέθανε το 1636 (Τσιμπιδάρος).

Η γυναίκα του πέθανε το 1628 όταν ο Θεόδωρος Παλαιολόγος προσπαθούσε να μπει στην υπηρεσία του Δούκα του Μπάκινχαμ, αφού είχε υπηρετήσει προηγουμένως ως μισθοφόρος του Κόμη του Λίνκολν. Στην επιτύμβια στήλη διασώζονται και άλλες πληροφορίες για την τύχη των παιδιών του. Έτσι, μαθαίνουμε ότι ο ένας του ο γιος ο Φερδινάνδος μετανάστευσε στο νησί Barbados όπου και έκανε οικογένεια και μάλιστα τάφηκε με τα πόδια στην ανατολή όπως είναι το ελληνικό έθιμο. Το 1906 στήθηκε μνημείο προς τιμή του το οποίο αναφέρει ότι ο Φερδινάνδος Παλαιολόγος κατάγεται από την αυτοκρατορική γενιά των τελευταίων χριστιανών αυτοκρατόρων της Ελλάδος. Ο γιος του Φερδινάνδου επέστρεψε στην Αγγλία, ναύτης, ενώ τα παιδιά του έζησαν στο Stepney του Λονδίνου (Μεττής).

Δημήτριος Ροδοκανάκης

Ο Δημήτριος Ροδοκανάκης ήταν πλούσιος Χιώτης έμπορος και διανοούμενος, ο οποίος ζούσε στην Αγγλία τη δεκαετία του 1860. Είχε πέσει θύμα ενός επιδέξιου πλαστογράφου, του Κωνσταντίνου Σιμωνίδη, ο οποίος τον έπεισε με ένα λεπτομερές οικογενειακό δέντρο ότι καταγόταν από τους τελευταίους Βυζαντινούς Αυτοκράτορες για αυτό και υπόγραφε ως Πρίγκηψ Ροδοκανάκης. Ο πλαστογράφος υποστήριξε ότι ο Ροδοκανάκης ήταν απευθείας απόγονος του γιατρού Κωνσταντίνου Ροδοκανάκη που υπηρετούσε τον βασιλιά της Αγγλίας Κάρολο Β'. Σχετικά με τον Κων/νο Ροδοκανάκη, ο Δ. Ροδοκανάκης είχε δημοσιεύσει, σε ένα περιοδικό της εποχής, κάποιες πληροφορίες. Εκεί αναφέρει ότι ο Κ. Ροδοκανάκης γεννήθηκε στη Χίο το 1635 από την οποία έφυγε, σε ηλικία 20 ετών, μαζί με τον μορφωμένο θείο του Στέφανο για τη Φλάνδρα και τη Γαλλία, όπου γνωρίστηκε με τον εξόριστο νεαρό μονάρχη της Αγγλίας Κάρολο Β'. Επέστρεψε το 1667 στη Χίο όπου παντρεύτηκε τη Δούκισσα Henrietta Koressy, όμως έφυγε ξανά για το Λονδίνο, λίγους μήνες αργότερα. Πέθανε στο Άμστερνταμ το 1689.

Τόσο ο Σιμωνίδης όσο και ο Δ. Ροδοκανάκης είχαν αρκετές ιστορικές γνώσεις για την εποχή μετά την Άλωση. Ο Ροδοκανάκης μάλιστα, μας πληροφορεί για τον πρώτο Ελληνικό ναό που χτίστηκε στο Soho, από τον Αρχιεπίσκοπο Σάμου Ιωσήφ Γεωργηρίνη, το 1677.

Την ίδια εποχή που δρούσε στη Αγγλία ως μισθοφόρος ο Θεόδωρος Παλαιολόγος, υπήρχαν αρκετοί Έλληνες –κυρίως νεαροί ιερωμένοι καθώς η ιεροσύνη ήταν ο μόνος τρόπος για όσους ήθελαν να μορφωθούν και να ανέβουν στην κοινωνική κλίμακα- που ερχόταν για να σπουδάσουν και να επιστρέψουν στην Τουρκοκρατούμενη πατρίδα τους, να διαδώσουν τα φώτα της μόρφωσής τους αλλά και να αναλάβουν την ηγεσία των υπόδουλων αδερφών τους (Τσιμπιδάρος).

Χριστόφορος Άγγελος

Ο Χριστόφορος Άγγελος είχε καταγωγή από την Πελοπόννησο (1575-1638). Σε ηλικία 30 ετών περίπου πήγε στην Αθήνα όπου σπούδασε κοντά σε έναν πολύ καλό δάσκαλο, τον οποίο μισούσαν πολύ οι Τούρκοι. Όταν έφτασε στην Αθήνα ήταν ήδη καλόγερος και φορούσε κόκκινα ράσα.

Έργο του είναι η «Πόνηση» το οποίο γράφτηκε αρχικά στα Ελληνικά αλλά μεταφράστηκε αργότερα και στα Αγγλικά. Χειρόγραφο της Αγγλικής μετάφρασης βρίσκεται σήμερα στη Γεννάδιο Βιβλιοθήκη των Αθηνών με ιδιόχειρη σημείωση του ίδιου του Χριστόφορου.

Σχετικά με τα βασανιστήρια που υπέφερε από τους Τούρκους στην Αθήνα ο Άγγελος αναφέρει ότι τον συνέλαβαν με την υποψία Ισπανού κατάσκοπου, λόγω του κόκκινου ράσου του, και στη δίκη του πρότειναν να γίνει μουσουλμάνος και θα τον γέμιζαν με τιμές και αξιώματα. Όπως γράφει ο Άγγελος, αρνήθηκε την πρόταση αυτή και υπέστη όλα τα μαρτύρια. Την περιγραφή των μαρτυρίων του τη συνοδεύει με σκίτσα και το βιβλίο του αυτό αποτελεί το πρώτο εικονογραφημένο έντυπο που τυπώθηκε ποτέ σε τυπογραφείο της Οξφόρδης. Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι του έδεσαν σταυρωτά τα χέρια και τα πόδια σε ξύλινο φάλαγγα και δύο Τούρκοι τον χτυπούσαν με χοντρά ρόπαλα. Παρόλο τον ξυλοδαρμό, ο Χριστόφορος παρέμεινε άκαμπτος στην πίστη του ακόμα και όταν οι Τούρκοι του ζήτησαν να παραδεχτεί ότι ήταν κατάσκοπος των Αθηναίων εμπόρων που ζούσαν στη Βενετία. Κατάφερε, ωστόσο, να δραπετεύσει και να φτάσει στην Αγγλία χωρίς όμως να παραθέτει λεπτομέρειες για το ταξίδι του (Τσιμπιδάρος).

Στο Λονδίνο ξανατυπώνει την «Πόνηση», δύο χρόνια μετά την πρώτη έκδοσή της, και μάλιστα για εξασφαλίσει κάποιο συστατικό γράμμα από το Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης εξαπάτησε τις Πανεπιστημιακές Αρχές με ένα γράμμα στο οποίο αναφέρει ότι πρέπει να στείλει επειγόντως 300 λίρες στα αδέρφια του για να ξεχρεώσουν τους δανειστές από τους οποίους είχε πάρει χρήματα για να διαφύγει στο εξωτερικό. Πολλοί Έλληνες, άλλοι πραγματικοί ιερωμένοι και άλλοι απατεώνες, είχαν κατακλύσει τις αυλές των διαφόρων ηγεμόνων της Δύσης και εκλιπαρούσαν για οικονομική βοήθεια είτε για φανταστικές είτε για πραγματικές ανάγκες. Τα βιβλία του Άγγελου είχαν μεγάλη επιτυχία και του εξασφάλισαν μια άνετη ζωή, όπως και μια θέση ελληνοδιδασκάλου στην Οξφόρδη η οποία του έδωσε τη δυνατότητα να βοηθήσει δύο διάσημους κληρικούς της εποχής του, τον Μητροφάνη Κριτόπουλο και τον Νικόδημο Μεταξά.

Μεταβαίνοντας ο Άγγελος από την Οξφόρδη στο Λονδίνο για να συναντήσει τον Αρχιεπίσκοπο George Abbot έφερε μαζί του μια συστατική επιστολή του συμπατριώτη του Μητροφάνη Κριτόπουλου. Η επιστολή απευθυνόταν στον βασιλικό βιβλιοφύλακα Patrick Young. Στη Βοδλειανή βιβλιοθήκη σώζεται και η ευχαριστήρια επιστολή του Άγγελου προς τον Patrick Young για την μεγάλη βοήθεια που πρέπει να είχε προσφέρει ο φιλέλληνας αυτός Άγγλος στον Χριστόφορο καθώς και σε άλλους Έλληνες.

Ο Άγγελος φαίνεται να έζησε και να πέθανε στην Οξφόρδη όπου δίδασκε τα ελληνικά στο κολλέγιο του Balliol, με πολύ καλά αποτελέσματα, σύμφωνα με τον Antony a Wood. Για το τελευταίο του βιβλίο, σχετικά με την Εκκλησία και τον αντίχριστο και μεταφράστηκε πιθανότατα από τον Turner στα λατινικά, κατηγορήθηκε από τον Νικόλαο Κομνηνό Παπαδόπουλο ως καλβινιστής. Πέθανε στην Οξφόρδη το 1638 και τάφηκε στην αυλή της Εκκλησίας του Saint Ebbe (Μεττής).

Μητροφάνης Κριτόπουλος

Ο Μητροφάνης Κριτόπουλος είχε σταλεί στην Αγγλία για σπουδές από τον Πατριάρχη Αλεξανδρείας και αργότερα Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλο Λούκαρη το 1617.

Είχε μάλιστα εμπνευστεί τη «Φιλοθήκη» μέσα στην οποία οι φίλοι κατέγραφαν αφιερώσεις. Περιείχε, επίσης, χρήσιμες πληροφορίες για τον τρόπο με τον οποίο μορφωνόταν και ζούσαν οι Έλληνες της Αγγλίας. Φαίνεται, ότι στην Αγγλία υπήρχαν πολλοί Έλληνες οι οποίοι προκάλεσαν τα δυσμενή σχόλια του Αρχιεπισκόπου της Καντουαρίας George Abbot που τους χαρακτηρίζει ως πλήθος κακών Ελλήνων που προκαλούσαν πολλά προβλήματα. Για τον Μητροφάνη Κριτόπουλο, ο Αρχιεπίσκοπος Abbot αναφέρει ότι ήταν αχάριστος και εκμεταλλεύτηκε οικονομικά την εύνοια του βασιλιά Ιακώβου Α' (Μεττής).

Πιθανόν, οι Έλληνες στους οποίους αναφέρεται ο Αρχιεπίσκοπος Abbot να είναι απομεινάρια των μισθοφόρων, είτε του Θεόδωρου Παλαιολόγου είτε του Θωμά του Αργείου ή και άλλων τους οποίους δεν γνωρίζουμε. Θα υπήρχαν και διάφοροι ιερωμένοι οι οποίοι δε δεχόταν να υποταχθούν στην Εκκλησία της Αγγλίας, κάτι που επιθυμούσαν οι Άγγλοι, γι' αυτό και πρότειναν στον Λάσκαρη, και σε άλλους ιεράρχες της Ορθόδοξης Ανατολής, να στείλουν στην Αγγλία νέους για σπουδές. Ίσως, υπήρχαν και ναυτικοί τους οποίους εγκατέλειπαν οι κυβερνήτες εμπορικών πλοίων, ερχόμενοι από την Ανατολή, οι περισσότεροι από τους οποίους είτε αναγκάστηκαν να εργαστούν στο πολεμικό ναυτικό της χώρας είτε γίνονταν μέλη συμμοριών (Μεττής).

Κεφάλαιο Χ

Σχέσεις Πατριαρχείου Αλεξανδρείας και Άγγλων τον 17ο και 18ο αιώνα και οι Έλληνες της Αγγλίας

Ο Κύριλλος Λούκαρης (1601-1620) είχε τακτική αλληλογραφία με τους προκαθήμενους της Αγγλικανικής Εκκλησίας, τους Αρχιεπισκόπους της Καντουαρίας, George Abbot (1611-1633) και William Laud (1633-1645), σε μια προσπάθειά του να καταπολεμήσει την έλλειψη μόρφωσης στον κλήρο, καθώς και για να προστατεύσει τον ορθόδοξο κόσμο της Ανατολής από εχθρούς, όπως οι Ιησουίτες. Αποτέλεσμα αυτών των επαφών του ήταν και η αποστολή στην Αγγλία του Μητροφάνη Κριτόπουλου, όπως αναφέρθηκε (Δημαράς).

Στην επιστολή που έστειλε στον Αρχιεπίσκοπο George Abbot, σχετικά με την αποστολή του Μητροφάνη Κριτόπουλου στην Αγγλία, ο Λουκάρης επαινεί την ευσέβεια των Άγγλων, περιγράφει την κατάσταση στην Ανατολή, αναφερόμενος στους Ιησουίτες οι οποίοι προκαλούσαν προβλήματα στις Εκκλησίες της Ανατολής, προκειμένου να επεκτείνουν την τυραννία του Ρωμαίου ποντίφικα. Οι Ιησουίτες, ως σοφιστές, εξαπατούν το λαό, οι δε απλοί Έλληνες δεν έχουν τη δυνατότητα να αντισταθούν. Στη συνέχεια, ευχαριστεί τον Abbot που δέχτηκε έναν Έλληνα κληρικό για σπουδές στην Αγγλία. Ο Λούκαρης κλείνει την επιστολή με τη έκκληση προς τον Άγγλο Αρχιεπίσκοπο «να φωτίσει με το φως του όχι μόνο τους Βρετανούς αλλά και τους Έλληνες» (Μεττής).

Απαντώντας ο Abbot στην επιστολή του Λούκαρη, εκφράζει τη χαρά του γιατί η ενότητα των δύο στο Χριστό τους έκανε φίλους, ενώ αναφέρει ότι ο Αγγλικός λαός παραμένει πιστός στο δρόμο του Ευαγγελίου και ευημερεί χωρίς εμπόδια, όπως γίνεται στη ρωμαϊκή Εκκλησία. Ειδική μνεία κάνει στον Βασιλιά Ιάκωβο ο οποίος όχι μόνο φροντίζει για την ευημερία του λαού του αλλά συμμετέχει ενεργά στην Εκκλησία και συζητά με τους Επισκόπους θεολογικά ζητήματα και εργάζεται για την απόκρουση των παπικών πλανών.

Ο Λούκαρης απευθύνεται στον Abbot, έναν αιρετικό, με ένα δουλοπρεπή τρόπο. Εκείνη την εποχή, η Εκκλησία της Αλεξάνδρειας είχε απόλυτη ανάγκη την οικονομική υποστήριξη της πανίσχυρης Αγγλικής Αυλής. Ο Λούκαρης, και ως Οικουμενικός Πατριάρχης αργότερα, προσπάθησε και με άλλους τρόπους να εξασφαλίσει την εύνοια των Αγγλικών Αρχών, αποστέλλοντας στον Κάρολο Α’ (1625-1649) που διαδέχθηκε τον Ιάκωβο στον Αγγλικό Θρόνο, τον περίφημο Αλεξανδρινό Κώδικα της Αγίας Γραφής και στον διάδοχο του Abbot στον Αρχιεπισκοπικό Θρόνο της Εκκλησίας της Αγγλίας, τον Αρχιεπίσκοπο William Laud, χειρόγραφο με αραβική μετάφραση της Πεντατεύχου, με την εξής αφιέρωση: «Κύριλλος, οικουμενικός Πατριάρχης τω Μακαριωτάτω και σοφωτάτω κυρίω Γουλιέλμω Λάουτ δωρείται το παρόν βιβλίον εις τεκμήριον αδελφικής αγάπης».

Ο Νικόλαος Μεταξάς πήγε στην Αγγλία το 1622 ή 1623. Ο αδερφός του που ήταν έμπορος τον βοήθησε να ασχοληθεί με την τυπογραφία. Το 1627, σε συνεννόηση με τον Πατριάρχη Κύριλλο Λούκαρη, μετέφερε στην Ελλάδα το πρώτο ελληνικό τυπογραφείο που γνώρισε η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το τυπογραφείο αυτό αποτελούσε για τους εχθρούς της Ορθοδοξίας, όπως τους Ρωμαιοκαθολικούς, έναν κίνδυνο στις συνεχείς βλέψεις τους για τον εκλατινισμό της ανατολικής Ορθοδοξίας. Κατόρθωσαν τελικά να πείσουν τους Τούρκους να αχρηστεύσουν το τυπογραφείο αλλά και να δολοφονήσουν τον Πατριάρχη Κύριλλο Λούκαρη. Ο Λούκαρης, ωστόσο, πρόλαβε να ανταμείψει τον Μεταξά εκλέγοντάς τον αρχικά, Μητροπολίτη Νεαπολέως, και στη συνέχεια Αρχιεπίσκοπο Κεφαλληνίας και Μητροπολίτη Φιλαδέλφειας (Τσιμπιδάρος).

Ο Κύριλλος Λούκαρης επιθυμούσε την ίδρυση τυπογραφείου ώστε να μην αναγκάζεται να καταφεύγει στα τυπογραφεία της Δύσης (στο Λονδίνο, την Ολλανδία, ή στην Ιταλία) για την εκτύπωση των δικών του αλλά και άλλων θεολογικών συγγραμμάτων. Το τυπογραφείο θα του έδινε επίσης τη δυνατότητα να αντιμετωπίσει την προπαγάνδα των Ρωμαιοκαθολικών. Επομένως, η παρουσία του Μεταξά στο Λονδίνο του έδωσε τη δυνατότητα (και με πλήρη γνώση και άδεια των Αγγλικών αρχών) να τυπώσει αρκετά βιβλία. Ορισμένα βιβλία τυπώθηκαν αργότερα και στην Κωνσταντινούπολη, όπως αναφέρθηκε. Για την καταστροφή του τυπογραφείου ευθύνονται, κυρίως, οι Ιησουΐτες και ο επικεφαλής τους πρέσβης της Γαλλίας Cesy, οι οποίοι συκοφάντησαν τον Νικόδημο ότι σε συνεργασία με τον Άγγλο Πρέσβη Roe και εν γνώσει του Πατριάρχη κυκλοφορούσαν έντυπα με περιεχόμενο εναντίον του Κορανίου και επαναστατικά. Ο Νικόδημος συνελήφθηκε και παραλίγο να θανατωθεί –αφέθηκε όμως ελεύθερος μετά από παρέμβαση των Πρεσβευτών της Αγγλίας Roe και Ολλανδίας Haga (Μεττής).

Μέρος Δ΄

Το Ελληνοαγγλικό λεξικό

Κεφάλαιο Ι

Οι συγγραφείς του Greek English Lexicon

Ο Ερρίκος-Γεώργιος Λίντελ (Henry George Liddell, 6 Φεβρουαρίου 1811–18 Ιανουαρίου 1898) ήταν Άγγλος φιλόλογος και κληρικός, ο οποίος διατέλεσε αντιπρύτανης του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, πρύτανης του Κολλεγίου του Χριστού της Οξφόρδης (Christ Church) και το 1846 διορίστηκε διευθυντής της Σχολής του Γουεστμίνστερ (Westminster School). Είναι ο συγγραφέας του έργου «Ιστορία της Ρώμης» (A History of Rome, 1855), και είναι περισσότερο γνωστός ως ένας από τους δύο συγγραφείς (μαζί με τον Ρόμπερτ Σκοτ) του «Ελληνο-Αγγλικού Λεξικού» (A Greek-English Lexicon γνωστό και ως Liddell & Scott, Liddell-Scott-Jones, ή LSJ. Στα Ελληνικά είναι γνωστό ως Μεγάλο Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας) για την Αρχαία Ελληνική γλώσσα. Για το έργο αυτό αφιέρωσε όλη του τη ζωή και το οποίο παραμένει μέχρι και σήμερα το τελειότερο στο είδος του. Η 8η έκδοση του μεταφράστηκε στα Ελληνικά από τον Ξεν. Π. Μόσχου και δημοσιεύτηκε το 1897.

Πατέρας του ήταν ο Ερρίκος Λίντελ, κυβερνήτης του Easington (1787-1872), νεότερος γιος του σερ Ερρίκου Λίντελ (1749-1791). Μητέρα του ήταν η Σαρλότ Λιόν (Charlotte Lyon, 1785-1871), κόρη του Τόμας Λιόν (1741-1796), με καταγωγή από τον ομώνυμο οίκο ευγενών της Σκωτίας.

Σπούδασε στη Σχολή Τσάρτερχαους (Charterhouse School) και στο Κολέγιο του Χριστού της Οξφόρδης (Christ Church). Πήρε πτυχίο το 1833 και ξεκίνησε την διδασκαλία σε κολέγια το 1838. Το 1834 ξεκίνησε μαζί με τον Ρόμπερτ Σκοτ τη συγγραφή του λεξικού τους, το οποίο βασιζόταν στη δουλειά του Γερμανού φιλόλογου Φραντς Πασόβ (Franz Passow), το «Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας» (Handworterbuch der griechischen Sprache- πρώτη έκδοση το 1831). Η πρώτη έκδοση του δικού τους λεξικού έκανε την εμφάνισή της το 1843. Αμέσως κατατάχθηκε ως πρότυπο λεξικό της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας. Μέχρι το θάνατο του Λίντελ το 1898, είχε προλάβει να φτάσει στην 8η έκδοση (το 1897).

Από το 1846 ὡς το 1855 ο Λίντελ διατέλεσε διευθυντής της Σχολής Γουεστμίνστερ (Westminster School). Εκεί έζησε μια περίοδο μεγάλης επιτυχίας, που την ακολούθησε όμως μια προβληματική περίοδος λόγω μιας επιδημίας πυρετού και χολέρας στο σχολείο. Το 1855 δέχτηκε την πρυτανεία του Κολλεγίου του Χριστού της Οξφόρδης. Την ίδια χρονιά εξέδωσε την Ιστορία της Αρχαίας Ρώμης και απέκτησε πολύ ενεργό ρόλο στην πρώτη Επιτροπή του Πανεπιστημίου. Η φυσιογνωμία του και το αριστοκρατικό του ύφος για πολλά χρόνια συνδέονταν με όλα αυτά που θεωρούνταν χαρακτηριστικά της ζωής της Οξφόρδης. Με την παρουσία του βοήθησε στο να περάσουν οι φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις στη δομή του Πανεπιστημίου που συνέβησαν την περίοδο του 19ου αιώνα, με τις μικρότερες δυνατές προστριβές. Από το 1870 μέχρι το 1874 διατέλεσε μάλιστα αντιπρύτανης (Vice-Chancellor) του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης.

Το 1859 ο Λίντελ εξέφρασε την ικανοποίησή του προς τον τότε πρίγκιπα της Ουαλίας και μετέπειτα βασιλιά της Αγγλίας Εδουάρδο τον Έβδομο όταν αυτός εγγράφηκε

στο Κολλέγιο του Χριστού της Οξφόρδης, όντας ο πρώτος κάτοχος του τίτλου αυτού ο οποίος θα φοιτούσε στο κολέγιο μετά τον Ερρίκο τον Πέμπτο. Επί των ημερών του ως πρύτανης, μερίμνησε για την κατασκευή διαφόρων κτηρίων του κολεγίου.

Σε συνδυασμό με τον φυσικό Χένρι Άκλαντ (Sir Henry Ackland), ο Λίντελ ασχολήθηκε αρκετά με το να ενθαρρύνει τη μελέτη της τέχνης στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, ενώ κέρδισε το θαυμασμό και τη φιλία του Τζον Ράσκιν. Το 1891, λόγω της προχωρημένης ηλικίας, παραιτήθηκε από την πρυτανεία. Τα τελευταία χρόνια της ζωής του τα πέρασε στο Άσκοτ, όπου και πέθανε στις 18 Ιανουαρίου 1898.

Στις 2 Ιούλιου του 1846 παντρεύτηκε την Λορίνα Ρηβ (Lorina Reeve), με την οποία απέκτησαν 10 παιδιά. Από αυτά τα πιο διάσημα είναι η Άλις (Alice Pleasance Liddell) και ο Φρέντερικ Φράνσις (Sir Frederick Francis Liddell).

Η Άλις αποτέλεσε τη γνωστότερη από τις αποκαλούμενες «παιδικές φίλες» του Τσαρλς Λούτγουϊτζ Ντότζσον, γνωστότερου με το καλλιτεχνικό ψευδώνυμο Λιούις Κάρολ, ενώ θεωρείται πως είναι το πρόσωπο από το οποίο εμπνεύστηκε τη δημιουργία του έργου Οι Περιπέτειες της Αλίκης στη Χώρα των Θαυμάτων, αν και επίσημα ο Κάρολ είχε διαψεύσει αυτή τη φήμη.

Ο δικηγόρος Φρέντερικ Φράνσις διατέλεσε Κοινοβουλευτικός Σύμβουλος και Εκκλησιαστικός Επίτροπος Κτημάτων για την Αγγλία, ενός νομικού θεσμού σχετικά με την κατανομή των εσόδων της Εκκλησίας της Αγγλίας.

Ο Ρόμπερτ Σκοτ (26 Ιανουαρίου 1811-2 Δεκεμβρίου 1887) ήταν Άγγλος φιλόλογος και κληρικός της Εκκλησίας της Αγγλίας. Ο Σκοτ είναι κυρίως γνωστός ως ο συγγραφέας (με τον συνάδελφό του Ερρίκο-Γεώργιο Λίντελ) του «Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας», το πρότυπο λεξικό της κλασικής ελληνικής γλώσσας. Σύμφωνα με την έκδοση του Λεξικού του 1925, το έργο είχε αρχικά προταθεί στον Σκοτ από το βιβλιοπώλη και εκδότη Δαυίδ-ΑλφόνσοΤολμπόις (David Alphonso Talboys). Δημοσιεύτηκε τελικά το 1831 από τον εκδοτικό οίκο Oxford University Press (Liddell – Scott).

Κεφάλαιο ΙΙ

Βασικές εκδοτικές παρατηρήσεις

Ιδιαίτερος λόγος πρέπει να γίνει για τη 2η έκδοση. Το λεξικό έχει τροποποιηθεί σε μεγάλο βαθμό αλλά και αυξηθεί σε μέγεθος. Προστέθηκαν πίνακες, παραθέτοντας το αριθμητικό σύστημα των αρχαίων Ελλήνων, το μετρικό σύστημα επιφανειών και της χωρητικότητας –για ευκολία παραβάλλεται και το τουρκικό και γαλλικό σύστημα. Επίσης τα νομίσματα, οι μήνες και οι ημέρες. Χρονολογικό πίνακα όλων των κυριότερων γεγονότων της ελληνικής ιστορίας και συνοπτικό πίνακα της πολιτικής και φιλολογικής ιστορίας. Τέλος, λίστα με τα ονόματα Ελλήνων συγγραφέων (Liddell – Scott).

Στην έκδοση αυτή το έργο έχει αυξηθεί κατά το 1/5 και ο συγγραφέας αναρωτιέται αν αρμόζει να ονομάζεται Επίτομον Λεξικόν. Οι απαντήσεις που δίνει είναι μια καταφατική και μια αποφατικη. Καταφατική αν παραβάλει το έργοτου με αυτό του Ερρίκου Στεφάνου (του οποίου και το λεξικό είχε την επιτομή) και αποφατική αν προχωρήσει σε μια σύγκριση του υλικού και του όγκου του έργου.

Τα τοπικά ονόματα περιέχουν πολλές φορές ολόκληρη τη φυσική ιστορία των τόπων, από τους οποίους και ονομάστηκαν. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι οι πρώτοι κάτοικοι τους τα χαρακτήρισαν από τα κυριότερα χαρακτηριστικά της χώρας, μεταξύ των οποίων είναι τα δέντρα καθώς και αλλά πιο πρόχειρα φυσικά γνωρίσματα του τόπου. Σήμερα τα χωριά μας έχουν ονόματα όπως Καστανιά, Λεύκη και Κυπαρίσιο όπως παλαιότερα οι προγονοί μας τα ονόμαζαν Ελάτειαν και Ελαίαν και Όην και Όλυνθον.

Αλλά για ορισμένα τοπικά ονόματα είναι δυσκολότερη η εύρεση της ετυμολογίας του, γιατί εκτός της απώλειας της αρχικής προφοράς, δεν προσέχουμε επίσης και τη γραφή με τη χρήση της δασείας. Η *Ζάκυνθος* πιθανόν να είναι αναφορά των αρχαίων στο *Σάγουντον* της Ισπανίας. Για να βρούμε την ετυμολογία της *Λάρισας* πρέπει να γνωρίζουμε ότι είδος τους δρυός ή της μελίας ονομάζεται *Λαρίξ*.

Η επιρροή της δασείας στα τοπικά κυρίως ονόματα είναι εμφανής. Αν πάρουμε για παράδειγμα την λέξη Έλος, το οποίο δεν είναι τίποτα άλλο από στάσιμο νερό, σηπόμενο κάτω από τη θερμότητα (έλης) του ήλιου. Αλλά και η Έλη και Εϊλη, η θερμότητα και λάμψη του ήλιου, παρήγαγε πολλαπλές άλλες λέξεις οι οποίες δεν διαφέρουν μεταξύ τους παρά μόνο κατά τη δασεία. Καταρχάς το Σέλας, η Σελήνη, Ελένη, Ελάνη ή λαμπερή, κατά τον Αμερίαν Αθηναίω. Μετά το Σέλινον, φυτό θερμό και λείο μετά το Έλος και Άλσος (Saltus, Βάλτος) και Ιλύς και Ύλη, και Αλέα και Γέλως.

Αν ανατρέξουμε στην αρχική πηγή της έλης, τον ήλιο, στην Ασία θα βρούμε τη λέξη αυτή, τη πηγή του φωτός και του πολιτισμού, στο Θεό Βήλ ή Βήλος των Χαλδαίων, τον Ηλ ή Έλα των Ασσυρίων, Φοινίκων και Εβραίων. Γι αυτό και ο Ευφορίων κατά την επιτομή του Στράβωνος τον ήλιο λέει ηλα, με τον οποίο συμφωνεί και ο Σέρβιος.

Από τυχαία γεγονότα ονομάστηκαν οι περισσότεροι τόπο. Η (ή μαλλον Ο) Κόρινθος, δεν είναι τίποτα άλλο από Κόρυς-ύθος, λόφος με οξεία κορυφή, και αυτό γίνεται αντιληπτό αν κάποιος δει την Ακροκόρινθο και τις περικεφαλαίες (κόρυθας) των αρχαίων. Το Άργος δεν είναι, όπως ειπώθηκε πριν, τίποτα άλλο παρά ένα πεδίο αργόν,

δηλαδή λευκό, καθώς υπήρχαν καλλιεργήσιμα χωράφια (αγροί). Η Πάρος δε σημαίνει τίποτα άλλο από το πλησίον (παρά) γιατί βρίσκεται κοντά στη Νάξο, όπως και το άλλο νησί, η Φάρος, στην Αλεξάνδρεια η οποία αποψιλώθηκε με τον καιρό. Η Δήλος μπορεί να έχει λάβει το όνομα της από τη περίοπτη θέση της ωστόσο είναι πιθανότερο να έλαβε το όνομα της από το τηλε (μακράν) της Νάξου, καθώς και η Τήνος είτε λόγω της απόστασης είτε λόγω της έκτασης της, και ομοίως η Τένεδος και η Τένεα.

Ως προς τη διαφορά της ορθογραφίας δεν πρέπει να μας προκαλεί εντύπωση καθώς είμαστε πεπεισμένοι ότι η λέξη προφέρεται όπως και γράφεται λόγω και της ποικιλίας των τοπικών διαλέκτων.

Πολλές λέξεις παρέλαβαν οι Έλληνες και από άλλα έθνη όπως από τους Πέρσες, Αιγύπτιους, Φοίνικες και Σκύθες, οι οποίοι εκτός από τα εμπορεύματά τους και τις τέχνες τους μετέφεραν στην Ελλάδα και λέξεις των οποίων η ετυμολογία θα ήταν εύκολο να αναζητηθεί κάπου αλλού.

Ο Κοραής, για να αναφερθούμε σε ένα συγκεκριμένο παράδειγμα θεώρησε ότι η λέξη *κουμάς* (όρνιθα) προέρχεται από τους Τούρκους ωστόσο το αντίθετο συμβαίνει καθώς οι Τούρκοι την πήραν από τους Έλληνες καθώς ο Ησύχιος αναφέρει ότι *Κουμάσι* είναι *το των ορνίθων οίκημα*. Οι Τούρκοι λάβανε όλες τις λέξεις τους από άλλα Έθνη, σύγχρονα του Ησύχιου και των Ελλήνων. Μάλιστα το λεξικό του Ησύχιου είναι ολόκληρο δικό του έργο γεγονός που πιστοποιεί την εγκυρότητα προέλευσης αυτών των λέξεων που υιοθέτησαν οι Τούρκοι. Από την πρωτότυπη λέξη *Αχά*, από την οποία προήλθε η Ρωμαϊκή Aqua, προέρχεται όχι μόνο η λέξεις Αχέροντας και Αχελώος καθώς και Αώος, αλλά και η λέξη Αίαν=Γαίαν. Όπως και οι Χαοί και Χαϊοι οι αρχαίοι, γηγενείς, ιθαγενείς. Οι παραπόταμοι Χάονες. Οι κάτοικοι της Βοιωτίας, Άονες, καθώς και οι Αχαΐα και Αχαιοί. και πιθανόν και ο Αίας-Φαίαξ, ιθαγενής, ευγενής.

Κεφάλαιο ΙΙΙ

Η τέταρτη έκδοση του 1855

Στην τέταρτη έκδοση έγινε προσπάθεια να διορθωθούν όλες οι ατέλειες των προηγούμενων εκδόσεων. Στην έκδοση αυτή έχει παραλειφθεί το όνομα του Passow. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν αναγνωρίζουν οι συγγραφείς την εκτίμησή τους στη συμβολή του Passow στις αρχικές εκδόσεις που αποτέλεσαν τη βάση για τη σύνταξη της έκδοσης. Ωστόσο, το λεξικό αυτό έχει εμπλουτισθεί με στοιχεία και από άλλες ποικίλες πηγές.του.

Ως προς τη διάταξη αρχικά έχουν τοποθετηθεί οι Γραμματικές Μορφές. Ακολουθεί η Ρίζα, πρωτογενής και δευτερογενής, τοποθετημένη μέσα σε παρένθεση ( ), εκτός από τις περιπτώσεις που πρέπει να γίνει εκτενής αναφορά στην Προέλευση. Στις περιπτώσεις αυτές η Ρίζα βρίσκεται στο τέλος του άρθρου. Ακολουθεί η Ερμηνεία της λέξης, με παραδείγματα. Τέλος, όταν θεωρήθηκε απαραίτητο οι παρατηρήσεις σχετικά με τη Προσωδία, τοποθετήθηκαν μέσα σε αγκύλες [ ].

Όλοι οι Χρόνοι, ομαλοί ανώμαλοι, έχουν τοποθετηθεί με αλφαβητική σειρά , ενώ γίνεται και αναφορά στο Ρήμα στο οποίο ανήκουν. Με τον ίδιο τρόπο έχουν ταξινομηθεί και οι διάλεκτοι όπως ή Επική, η Δωρική, η Αιολική καθώς και άλλες ενώ γίνεται αναφορά στην Αττική διάλεκτο κάτω από την οποία (ως γενικός κανόνας) πραγματοποιείται η εξέτασή τους.

Οι Χρόνοι των Σύνθετων Ρημάτων έχουν τοποθετηθεί στις Απλές μορφές, εκτός αν το ίδιο το Σύνθετο Ρήμα έχει κάποια ιδιαιτερότητα.

Τα Επιρρήματα πρέπει να αναζητηθούν μετά τα αντίστοιχα Επίθετά τους.

Στην Ετυμολογία εγκαταλείφθηκε το σύστημα Hemsterhuis το οποίο παραπέμπει όλες τις λέξεις σε φανταστικά πρωτογενή Ρήματα ως Ρίζες. Διαγράφηκαν όλες οι μη σημαντικές οντότητες και διατηρήσαμε μόνο όσες αναφέρονται σε κάποιο σωζόμενο χρόνο του Ρήματος ή σε κάποιο Παράγωγο

Σε άλλα σημεία έχουμε αναγνωριστεί η Ρίζα στην πιο απλή μορφή του Ρήματος ή των Παραγώγων. Οι σωζόμενες Ρίζες, ή οι πιο κοντινές Μορφές σε αυτές, εκτυπώθηκαν με κεφαλαία γράμματα. Οι λέξεις που στην πραγματικότητα δεν σώζονται έχουν σημειωθεί με αστερίσκο. Τελικά, εισάγεται η Συγκριτική Ετυμολογία, παραθέτοντας συγγενείς Ρίζες από τη σανσκριτική (Sanscrit), καθώς και άλλες γλώσσες της μεγάλης Ινδο-Ευρωπαϊκής οικογένειας: Ωστόσο πρέπει να επιστήσουμε τη προσοχή σε αυτό το θέμα.

Τα άρθρα που αναφέρονται στην Αρχαιολογία έχουν στις περισσότερες περιπτώσεις γραφεί από την αρχή ενώ έχει δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στις νομικές φράσεις των ρητόρων.

Σε ορισμένες λέξεις, όπως Απόλλων, Ζεύς … γίνεται μια σύντομη αναφορά στη μυθολογική τους υπόσταση, γιατί είναι σημαντικό για το νεαρό φοιτητή που διαβάζει Όμηρο. Παρατίθενται τα Κατάλληλα Ονόματα, τα οποία εμπεριέχουν μια ισχύ και μια σημαντικότητα, ή παρουσιάζουν κάτι αξιοθαύμαστο στη γραμματική μορφή τους, όπως Αγαμέμνων, Ηρακλής, Οδυσσεύς. Γίνεται αντιληπτό ότι τα κατάλληλα ονόματα των

μυθολογικών και επικών περιόδων περιέχουν γλωσσικά στοιχεία τα οποία ορισμένες φορές μπορούν και κάποιες όχι να εντοπιστούν και σε άλλες πηγές, όπως Ζευς, Σείριος …

Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις είναι δύσκολο να γίνει ένας διαχωρισμός για το τι είναι σημαντικό στη γενική Λεξικογραφία και τι δεν είναι. Κατά την κρίση των συγγραφέων το πραγματοποίησαν στο μέγιστο βαθμό, και αν ο διαχωρισμός δεν είναι τόσο σαφής πρέπει να προστατεύσουν τους εαυτούς τους.

Επισυνάπτεται Αλφαβητικός Κατάλογος των Συγγραφέων που αναφέρονται στο κείμενο, καθώς και στην έκδοση που χρησιμοποιήθηκε, στην οποία έχει δοθεί ιδιαίτερη προσοχή ώστε να είναι ομοιόμορφες οι παραπομπές. Η ημερομηνία της περιόδου που έζησε κάθε συγγραφέας έχει προστεθεί στο περιθώριο. Συγκρίνοντας την ημερομηνία με τη σύνοψη των κυριότερων εποχών της Ελληνικής Λογοτεχνίας, όπως παρατίθεται στον Κατάλογο, είναι πιο εύκολο να καθοριστεί το χρονικό σημείο που χρησιμοποιήθηκε η λέξη για πρώτη φορά, καθώς και των επικείμενων σημαντικών αλλαγών της. Ωστόσο, είναι κατανοητό ότι η εποχή της λέξης δεν αντιστοιχεί πλήρως σε αυτή του συγγραφέα. Βέβαια πολλά ελληνικά βιβλία έχουν χαθεί. Έπειτα, μια λέξη της Αττικής διαλέκτου, που πρωτοεμφανίζεται στο Λουκιανό, ή σε μετέπειτα μιμητές από την Αττική, μπορεί να θεωρηθεί στη πραγματικότητα προγενέστερη από αυτές που βρίσκονται σε λαϊκούς συγγραφείς της Αλεξανδρινής Περιόδου. Επιπλέον, η Γλώσσα έχει αλλάξει στις διαφορετικές περιοχές την ίδια στιγμή, όπως στις περιπτώσεις του Δημοσθένη και Αριστοτέλη τους οποίους οι συγγραφείς είναι αναγκασμένοι να τοποθετήσουν σε διαφορετικές εποχές. Και στην ίδια τοποθεσία, όπως στην Αθήνα, συνυπήρχαν φυσικά δύο κινήματα, ένα προσηλωμένο στο παλαιό, και ένα που επιθυμούσε το νέο (Liddell – Scott).

Κεφάλαιο IV

Σύνοψη των σημαντικότερων περιόδων της Ελληνικής Φιλολογίας

I. Η πρώιμη Επική Περίοδος, που αποτελείται από τους Ομηρικούς Ύμνους Ιλιάδα και Οδύσσεια, και τα Ποιήματα του Ησίοδου.
II. Από το 800 ως το 530 π.Χ., διάστημα κατά το οποίο η Λογοτεχνία άνθισε κυρίως στη Μικρά Ασία και τα Νησιά: Η Περίοδος της Πρώιμης Λυρικής, Ελεγειακής και Ιαμβικής Ποίησης.
III. Από το 530 ως το 510 π.Χ., η Εποχή του Πεισίστρατου κτλ. Η απαρχή της Τραγωδίας στην Αθήνα, πρώιμοι Ιστορικοί.
IV. Από το 510 ως το 470 π.Χ., Η Εποχή των Περσικών, στην οποία εμφανίστηκαν οι μεγάλοι Τραγικοί Ποιητές, ο Συμωνίδης και ο Πίνδαρος τελειοποίησαν την Λυρική Ποίηση.
V. Από το 470 ως το 431 π.Χ., η Εποχή της Αθηναϊκής Ηγεμονίας, τελειοποίηση της Τραγωδίας, Τακτής Πεζογραφίας, Ιωνική του Ηρόδοτου και του Ιπποκράτη, Αττική (πιθανώς) του Αντίφωνα.
VI. Από το 431 ως το 403 π.Χ., η Εποχή του Πελοποννησιακού Πολέμου, τελειοποίηση της Παλαιάς (Αρχαίας) Κωμωδίας, καλύτερη παλαιά (αρχαία) Αττική Πεζογραφία στους λόγους του Περικλή, Θουκιδίδης, …
VII. Από το 403 ως το 336, η Εποχή Ηγεμονίας της Σπάρτης και της Θήβας, και του Φίλιππα. Μέση κωμωδία, Αττική πεζογραφία από τους Λυσία, Πλάτωνα και Ξενοφώντα. Τελειοποίηση της Ρητορικής, Δημοσθένης ...
VIII. Από το 336 ως τους Ρωμαϊκούς Χρόνους. (1) Η Μακεδονική Εποχή: Πεζογραφία του Αριστοτέλη και του Θεόφραστου. Νέα Κωμωδία. (2) Αλεξανδρινή Εποχή: ύστεροι Επικοί και Ελεγειακοί Συγγραφείς, Καλλίμαχος, Θεόκριτος, Απολλώνιος, Ρόδιος κτλ έμαθαν Ποίηση, Κριτική …
IX. Ρωμαϊκή Εποχή: Επιγραμματικοί ποιητές, Ελληνική Πεζογραφία του Πολύβιου, ... Αλεξανδρινή Πεζογραφία ... Γραμματικοί. Και ο αναθεωρημένος Αττικισμός του Λουκιανού, των Σοφιστών ….

Κεφάλαιο V

Κατάλογος των Συγγραφέων και των εκδόσεων (στις οποίες γίνεται η αναφορά)

Achaeus, Tragicus
Achilles Tatius, Scriptor Eroticus. Ed. Jacobs
Achmes, Oneirocritica
Acusilaus, Historicus. Ed. Muller, in Fragm. Historicum
Aeliani {Hist. Naturalis. Ed. Jacobs}
{Variae Historiae. Ed. Tauchnitm}
Aeschylus, Tragicus. Ed. Dindorf
Aeschines, Orator.
Agathias, Hist. Byzant.
Agatho, Tragicus
Alcaeus, Lyricus. In Bergk's Lyrici Gr
Comicus (Vet.) In Meineke's Com. Fragmenta 2. p. 824
Alciphro, Scriptor Eroticus. Ed. Wagner.
Alcman, Lyricus. In Bergk's Lyrici Gr
Alexis, Comicus (Med.) In Meineke's Com. Fragm. 3. p. 382
Alexander Aphrodisiensis, Philosophus
Alexander, Comicus (Incert.) In Meineke's Com. Fragm. 4. p. 5 5 3
Amipsias, Comicus (Vet.) In Meineke's Com. Fragm. 2. p. 701
Ammonius Saccas, Philosophus.
Ammonius, Grammaticus.
Amphis, Comicus (Med.) In Meineke's Com. Fragrn. 3. p. 301
Anacreon, Lyricus. {His true Fragments collected by Bergk}
{Spurious Poems, Anacreontica. }
Ananius, Iambographus. In Bergk's Lyrici Gr.
Anaxagoras, Philosophus. Ed. Schaubach
Anaxandrides, Comicus (Med.) In Meineke's Com. Fragm. 3. p. 161
Anaxilas, Comicus (Med.) In Meineke's Com. Fragm. 3. p. 341
Anaxippus, Comicus (Nov.) In Meineke's Com. Fragm. 4. p. 459
Andocides, Orator. In Bekker's Oratt. Att., v. 6: quoted like Aeschines (His imprisonment)
Anna Comnena, Hist. Byzant
Anthemius
Antidotus, Comicus (Med.) In Meineke's Com. Fragm. 3. p. 328
Antimachus, Elegiacus. Ed. Schellenberg.
Antipater Sidonius. In Brunck's Analecta
Thessalonicensis. In Brunck's Analecta.
Antiphanes, Comicus (Med.) In Meineke's Com. Fragm. 3. p. 3

Antipho, Orator. In Bekker's Oratt. Attici vol. I : quoted like Aeschines
Antoninus, M., Philosophus. Ed. Gataker
Antoninus, Liberalis
Aphthonius.
Apollodorus (tres, Comici Nov.) In Meineke's Com. Fragrn. 4. pp. 438, 440, 450
Mythologus. Ed. Heyne
Pohorcetes
Apollonius Dyscolus, Grammaticus.
Rhodius, Epicus. Ed. Wellauer
Sophistaz Lexicon Homericum. Ed. Tollius
Apollophanes, Comicus (Vet.) In Meineke's Com. Fragm. 2. p. 879
Appianus, Historicus. Ed. Schweighéiuser
Aquila, Judaeus
Araros, Comicus; (Med.) In Meineke's Com. Fragm. 3. p. 273
Aratus, Poiita physicus. Ed. Bekker
Arcadius, Grammaticus. Ed. Barker
Archedicus, Comicus (Nov.) In Meineke's Com. Fragm. 4. p. 435
Archilochus, Iambographus. In Bergk's Lyrici Gr
Archippus, Comicus (Vet.) In Meineke's Com. Fragm. 2. p. 715
Aretaeus, Medicus
Aristaenetus, Scriptor Eroticns. Ed. Boissonade
Aristagoras, Comicus (Vet.) In Meineke's Com. Fragm. 2. p. 761
Aristarchus, Grammaticus
Aristias, Tragicus
Aristides, Rhetor. Ed. Dindorf
Quintilianus, Musicus
Aristomenes, Comicus (Vet.) In Meineke's Com. Fragm. 2. p. 730
Aristonymus, Comicus (Vet.) In Meineke's Com. F ragrn. 2. p. 698
Aristophanes, Comicus (Vet.) Ed. Dindorf
Aristopho, Comicus (Med.) In Meineke's Com. Fragm. 3. p. 356
Aristoteles, Philosophus. Ed. Bekker, Oxon
Arrianus, Historicus
Artemidorus
Asius, Elegiacus. In Bergk's Lyrici Gr.
Astydamus, Tragicus
Athenaeus. Ed. Dindorf
Athenio, Comicus (Inoert.) In Meineke's Com. F ragm. 4. p. 557
Autocrates, Comicus (Vet.) In Meineke's Corn. Fragm. 2. p. 891
Axionicus, Comicus (Med.) In Meineke's Com. Fragm. 3. p. 530
Babrius, F abularum Scriptor. Ed. Boissonade
Bacchylides, Lyricus. In Bergk's Lyrici Gr
Basilius Magnus, Eccles
Bato, Comicus (Nov.) In Meineke's Com. Fragm. 4. p. 499

Bion, Buoolicus. In Gaisfo1'd's Poi-Etae Minores Gr
Caelius Aurelianus, Medicus
Callias, Comicus (Vet.) In Meineke's Com. Fragm. 2. p. 73 5
Callicrates, Comicus (Med.) In Meineke's Com. Fragm. 3. p. 536
Callimachus, Epicus. Ed. Erneszi
Callinus Elegiacus. Ed. Bach
Callippus, Comicus (Incel~t.) In Meineke's Com. Fragm. 4. p. 561
Callixenus, Histoza
Cantharus, Comicus (Vet.) In Meineke's Com. Fragm. 2. p. 83 5
Cephisodorus, Comicus (Vet.) In Meineke's Com. Fragm. 2. p. 883
Chaeremon, Tragicus
Chariclides, Comicus (Incelit.) In Meineke's Com. F ragm. 4. p. 556
Charon, Historicus. Ed. Muller, in F ragm. Historicorum
Chionides, Comicus (Vet.) In Meineke's Com. F ragm. 2. p. 5
Choerilus, Epicus. Ed. Niike
Choerilus, Tragious
Christodorus
Chrysippus, Philosophus
Clearchus, Comicus (Incert.) In Meineke's Com. F1-agrn. 4. p. 562
Clemens Alexandrinus, Ecclesiasticus et Philosophus. Ed. Potter
Coluthus, Epicus. Ed. Tauchnitz
Constantinus Manasses
Corinna, Lyrica. In Bel'gk's Lyr. Gr
Cosmas Indicopleustes
Crates, Comicus (Vet.) In Meineke's Com. F1-agm. 2. p. 233
Cratinus Major, Comicus (Vet.) In Meineke's Com. Fragm. I. p. 15.
Minor, Comicus (Med.) In Meineke's Com. Fragm. 2. p. 374
Critias, Elegiacus et Tragicns. Ed. Bach
C1-ito, Comicus (N0v.) In.Meineke's Corn. Fragm. 4. p. 537
Crobylus, Comicus (Incert.) In Meineke's Com. Fragm, 4. p, 565
Ctesias, Historians. Ed. Biihr
Cyrillus Alexandrinus, Eccles
Damoxenus, Comicus (Nov.) In Meineke's Com. Fragm. 4. p. 529
Demades, Orator. In Bekker's Oratt. Attici : quoted like Aeschines
Demetrius, (duo, Comici). In Meineke's Com. Fragm. {(Vet.) 2, p. 876
{(Nov.) 4, p. 539
Demetrius Phalereus, Rhetor
Demonicus, Comicus (Incert.) In Meineke's Com. Fragm. 4. p. 570
Demosthenes, Orator 1n Bekker's Oratt. Attici by Relske s pages
Dexicrates, Comicus (Incert.) In Memeke s Com._Fragm. 4. p. 571
Dicaearchus, Geographus. In Hudson's Geographi Graeci Minores
Dinarchus Orator. In Bekkel's Oratt. Attici : quoted 11ke Aeschmes
Dinolochus Comicus Doricus
Dio Cassius, Historicus. Ed. Tauchnitz

Chrysostomus, Rhetor
Diocles, Comicus (Vet.) In Meineke's Com. Fragm. 2. p. 838
Diodorus, Comicus (Med.) In Meineke's Com. Fragm. 3. p. 543
(Siculus), Historicus. Ed. Wessehng
Diogenes Laertius. Ed. Tauchnitz
Diogenianus
Dionysius, Comicus (Med.) In Meineke's Com. Fragm. 3. p. 547
Halicarnassensis, Historicus, et Criticus. Ed. Reiske
Periegetes. Ed. Bernhardy
Diophantus, Comicus (Vet.) In Meineke's Com. Fragm. 1. p. 492
Dioscorides Physicus. Ed. Sprengel
Dioxippus, -Comicus (Nov.) In Melneke s Com. Fragm. 4. p. 541
Diphilus, Comicus (Nov.) In Meineke's Com. Fragm. 4. p. 375
Draco Szratonicensis, Grammaticus. Ed. Hermann
Dromo, Comicus (Med.) In Meineke's Com. Fragm. 3. p. 540
Ecphantides, Comicus (Vet.) In Meineke's Com. Fragm. 2. p. 12
Empedocles, Poeta philosophicus. Ed. Sturz
Ephippus, Comicus (Med.) In Meineke's Com. Fragm. 3. p. 322
Ephorus Historicus. Ed. Muller, in Fragm. Historicorum
Epicharmus, Comicus Syracusanus. Ed. Polman-Krusemann
Epicrates, Comicus (Med.) In Meineke's Com. Fragm. 3. p. 365
Epictetus, Philosophus. Ed. Schweighauser
Epigenes, Comicus (Med.) In Meineke's Com. Fragm. 3. p. 537
Epilycus, Comicus (Vet.) In Meineke's Com. Fragm. 2. p. 887
Epinicus, Comicus (Nov.) In Meineke's Com. Fragm. 4. p. 505
Erasistratus, Medicus
Eratosthenes
Erinna, Lyrica. In Bergk's Lyripi Gr
Eriphus, Comicus (Med.) In .Melneke's Com. Fragm. 3. p. 556
Etymologicum Magnum. Ed. Sylburg: quoted by the pages of. the first Ed.
Euangelus, Comicus (Incert.) In Melneke's Com. Fragm. 4. p. 572
Eubulides, Comicus (Med.) , In Melneke's Com. Fragm. 3. p. 559
Eubulus, Comicus (Med.) In Meineke's Com. Fragm. 3. p. .203
Eudoxus, Comicus (Nov.) In Meineke's Com. Fragm. 4. p. .508
Eaenus, Elegiacus. In Gaisford's PoetaeMinores Gr
Eumathius
Eunapius
Eunicus, Comicus (Vet.) In Meineke's Com. Fragm. 2. p. 856
Euphorion. Ed. Meineke
Euphro, Comicus (Nov.) In Meineke's Com- Fragm..4. p. 486.
Eupolis, Comicus (Vet.) In Meineke's Com. Fragm. 2. p. 426
Euripides, Tragicus. Ed. Dindorf
Eusebius, Hist. Eccles
Eustathius, Grammaticus. Ed. Romana

Eustratius
Euthycles, Comicus (Vet.) In Meineke's Com. Fragm. 2. p. 890
Galenus, Medicus
Geoponica. Ed. Niclas
Georgius Cedrenus, Byzant
Pisides
Syncellus
Gorgias, Sophista
Gregorius Corinthius, Grammaticus. Ed. Koen. et Schafer
Gregorius Nazianzenus, Eccles.
Harpocratio, Lexicographus
Hecataeus, Historicus. Ed. Muller, in Fragm. Historicorum
Hegemon, Comicus .(Vet.) In Meineke's Com. Fragm. 2. p. 743
Hegesippus, Comicus (Nov.) In Meineke's Com. Fragm. 4. p. 479
Heliodorus, Scriptor Eroticus. Ed. Mitscherlisch
Hellanicus, Historicus. Ed. Muller in Fragmentis Historicorum
Heniochus, Comicus (Med.) In Meineke's Com. Fragm. 3. p. 560
Hephaestio, Grammaticus. Ed. Gaisford
Heraclides, Comicus (Med.) In Meineke's Com. Fragm. 3. p. 565
Grammaticus
Heraclitus, Philosophus
Hermesianax, Elegiacus. Ed. Bach
Hermippus, Comicus (Vet.) In Meineke's Com. Fragm. 2. p. 380
Hero, Mathematicus
Hero, Junior, Mathematicus
Herodianus, Historicus
Grammaticus. In Dindorf's Gramm. Graeci
Herodotus, Historicus. Ed. Gaisford
Hesiodus, Epicus. In Gaisford's Poetae Minores Graeci
Hesychius, Lexicographus. Ed. Alberti
Hierocles
Hieronymus Rhodius
Himerius
Hipparchus, Comicus (Nov.) In Meineke's Com. Fragm. 4. p. 431
Hippocrates, Medicus. Ed. Littre, but by the pages of Foesius
Hipponax, Iambographus. In Bergk's Lyrici Gr
Homerus,Epicus. Ed.Wolf
Hyperides, Orator. Ed. Schneidewin
Iamblichus, Pythagoreus
Ibycus, Lyricus. In Bergk's Lyrici Gr.
Joannes Alexandrinus, Grammaticus
Chrysostomus,Eccles
Damascenus, Eccles
Gazaeus

Laurentius, Lydus
Malalas

Ion,Tragicus

Josephus, Historicus
Genesius

Isaeus, Orator. In Bekker's Oratt. Attici, vol. 3 : quoted like Aeschines

Isidorus Pelusiota

Isocrates, Orator. Ibid. vol. 2: by Coraes' pages.

Ister, Historicus. Ed. Muller, in Fragm. Historicorum

Julianus,Imperator

Justinus(Martyr)

Laon, Comicus (Incert.) In Meineke's Com. F ragm. 4.. p. 574

Lasus, Dithyrambicus

Leo Diaconus
Gramrnatieus
Tacticus

Leonidas Alexandrinus. In Brunck's Analecta
Tarentinus. In Brunck's Analecta

Leuco, Cornicus (Vet) In Meineke's Com. Fragm. 2. p. 749

Libanius, Sophista

Longinus, Rhetor

Longus, Scriptor Eroticus. Ed. Schafer

Lucianus. Ed. Hemsterbuis et Reiz

Lycophron lambographus (Alexandrinus). Ed. Bachmann

Lycurgus, Orator. In Bekker's Oratt. Attici: quoted like Aeschines

Lynceus, Comicus (Nov.) In Meineke's Com. Fragm. 4. p. 433

Lysias, Orator. In Bekker's Oratt. Attici, v. 1

Lysippus, Comicus (Vet.) In Meineke's Com. Fragm. 2. p. 744

Lxx, i.e. the Septuagint Version of the Old Testament

Macho, Comicus (Nov.) In Meineke's Com. Fragm. 4. p. 496

Magnes, Comicus (Vet.) In Meineke's Com. Fragm. 2. p. 9

Manuel Bryennius, Musicus Byzant

Marcellus Sidetes, in Fabric. Bibl. Gr. vol. 2

Maximus Planudes
Tyrius

Melanippides, Dithyrambicus. In Bergk's Lyrici Gr

Meleager, Elegiacus. In Brunck's Analecta

Menander, Comicus (Nov.) Ed. Meineke: also in the Com. Fragm. 4. p. 69
Rhetor. Ed.Heeren
Historicus

Metagenes, Comicus (V et.) In Meineke's Com. Fragm. 2. p. 751

Michael Psellus

Mimnermus, Elegiacus- In Gaisford's Poetae Minores Gin, or Bergk

Mnesimachus, Cornious (Med.) In Meineke's Com. Fragm. 3. p. 567

Moeris, Grammaticus. Ed. Pierson
Moschio
Moschus, Bucolicus. In Gaisford's Poetae Minores Gr
Musaeus
Myrtilus, Comicus (Vet.) In Meineke's Com. Fragm. 2. p, 418
Nausicrates, Comicus (Med. ?) In Meineke's Com. Fragm. 4. p. 575
Nicander, Poeta physicus. Ed. Schneider
Nicephorus Bryennius, Hist. Byzant.
Patriarcha
Nicetas Choniates, Hist. Byzant.
Nicochares; Comicus (Vet.) In Meineke's Com. Fragm. 2. p. 842
Nicolaus, Comicus (Incert.) In Meineke's Com. Fragm. 4. p. 579
Damascenus, Historicus
Myrepsus
Nicomachus, Comicus (Nov. ?) In Meineke's Com. Fragm. 4. p. 583, (cf. I. p. 77)
Gerasenus
Nicophon, Comicus (Vet.) In Meineke's Com. Fragm. 2. p. 848
Nicostratus, Comicus (Med.) In Meineke's Com. Fragm. 3. p. 278, (cf. I. p. 77) Nonnus, Epicus
Olympiodorus, Philosophns
Ophelio, Comicus (Med.) In Meineke's Com. Fragm. 3. p. 380
Oppianus, Poeta physicus. Ed. Schneider
Oracula Sibyllina
Oribasius, Medicus
Origenes,Eccles
Orion, Grammaticus
Orphica. Ed. Hermann
Orus, Grammaticus
Panyasis, Epicus. In Gaisford's Poetae Minores Gr
Pappus, Mathematicus
Parmenides, Poeta Philosophicus
Parthenius, Scriptor Eroticus
Paulus Alexandrinus (Apotelesm.)
Silentiarius
Pausanias, Geographus. Ed. Bekker
Phanocles, Elegiacus. Ed. Bach
Pherecrates, Comicus (Vet.) In Meineke's Com. Fragm. 2 . p. 252
Pherecydes, Minor, Historicus. Ed. Muller, in Fragm. Historicorum
Philemon, Comicus (Nov.) Ed. Meineke: also in Com. Fragm. 4. p. 3
Minor, Comicus (Nov.) In Meineke's Com. Fragm. 4. p. 68
Philes
Philetaerus, Comicus (Med.) In Meineke's Com. Fragm. 3. p. 292
Philetas, Elegiacus. Ed. Bach.
Philippides, Comicus (Nov.) In Meineke's Com. Fragm. 4. p. 467

Philiscus, Comicus (Med.) In Meineke's Com. Fragm. 3. p. 579
Philistus, Historicus. Ed. Muller, in Fragm. Historicorum
Philo Judaens. Ed. Mangey
(Belop.)
Philochorus, Historicus. Ed. Muller, in Fragm. Historicorum
Philonides, Comicus (Vet.) In Meineke's Com. F1-agm. 2. p. 421
Philostephanus, Comicus (Incert.) In Meineke's Corn. Fragm. 4. p. 589
Philostrati duo, Sophistae. Ed. Olearius
Philoxenus, Dithyrambicus. (v. Meineke Com. Fragm. v. 3. p. 635, sqq., and Bergk.)
Philyllius, Comicus (Vet) In Meineke's Com. Fragm. 2. p. 857
Phocylides, Elegiacus. In Gaisford's Poetae Minores Gr.
Phoebammon, Rhetor
Photius, Lexicographus etc. Edd. Porson and Bekker
Phrynichus, Comicus (Vet.) In Melneke's Com. Fragm. 2. p. 580
Tragicus
Grammaticus, Ed. Lobeck
Phylarchus, Historicus. Ed. Muller, in Fragm. Historicorum
Pindarus, Lyricus. Quoted by Heyne's lines, in the right margin of Bockh Dissen, etc;
the Fragments from Buckh's Edition
Plato, Comicus (Vet.) In Melneke's Com. Fragm. 2. p. 615
Philisophus, Ed. Bekker: quoted by the pages of H. Stephens
Plotinus, Philosophus
Plutarchus, Philosophus. Ed. Xylandri
Poliochus, Comicus (Incert.) In Melneke's Com. Fragm. 4. p. 589
Pollux, Archaelogus. Ed. Hemsterhuis
Polybius, Historicus. Ed. Schweighauser
Polyidus, Dithyrambicus. In Bergk's Lyrici Gr
Polyzelus, Comicus (Vet.) In Melneke's Com. Fragm. 2. p. 867
Porphyrius
Posidippus, Comicus (Nov.) In Melneke's Com. Fragm. 4. p. 513
Pratinas, Tragicus
Praxilla, Lyrica. In Bergk;s Lyrici Gr
Proclus
Procepius, Hist. Byzant.
Quintus Smyrnaeus (or Calaber) Epicus
Rhianus, Elegacus. In Gaiford's Poetae Minores Gr.
Rufinus, Eccles.
Sannyrio, Comicus (Vet.) In Melneke's Com. Fragm. 2. p. 872
Sappho, Lyrica. In Bergk;s Lyrici Gr.
Scymmus, Poeta Geographicus. In Hudson's Geogr. Minores

Κεφάλαιο VI

Η έκτη έκδοση (1869)

Στον πρόλογο της τέταρτης έκδοσης οι συγγραφείς αναφέρουν ότι παρέλειψαν το όνομα του Passow από το εξώφυλλο του λεξικού, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν αναγνωρίζουν την εκτίμησή τους στη συμβολή του Passow στις αρχικές εκδόσεις που αποτελέσαν τη βάση για τη σύνταξη του λεξικού. Όμως πλέον το λεξικό αυτό έχει εμπλουτισθεί με στοιχεία από ποικίλες πηγές που θα ήταν άδικο να τοποθετηθεί το όνομά του. Το επιχείρημα αυτό αποκτά μεγαλύτερη ισχύ στην πέμπτη έκδοση, η οποία έχει αυξηθεί και βελτιωθεί, ειδικά στον τομέα των Επιρρημάτων, Συνδέσμων, Προθέσεων και Μορίων, με παραπομπή στο Ελληνο-Γερμανικό Λεξικό των Rost και Palm, καθώς και σε άλλες πηγές. Η έκτη έκδοση έχει αναθεωρηθεί προσεκτικά. Και παρότι στόχος ήταν πάντα να είναι συνοπτικό το λεξικό, ο αριθμός των σελίδων έχει αυξηθεί κατά το ένα όγδοο. Το μεγαλύτερο μέρος της αύξησης του αριθμού των σελίδων οφείλεται στο πως εμφανίζονται οι μορφές των Ρημάτων. Οι συγγραφείς εκφράζουν επίσης την ευγνωμοσύνη τους στην εξαιρετική και αναλυτική List of Verbs Irregular and Defective, του κ. Veitch (2η έκδοση, Clarendon Press, 1866) και σε ορισμένες περιπτώσεις κάνουν αναφορά ειδικά σε αυτή την έκδοση.

Ως προς τη διάταξη αρχικά έχουν τοποθετηθεί οι Γραμματικές Μορφές. Ακολουθεί η Ρίζα, πρωτογενής και δευτερογενής, τοποθετημένη μέσα σε παρένθεση ( ), εκτός από τις περιπτώσεις που πρέπει να γίνει εκτενής αναφορά στην Προέλευση. Στις περιπτώσεις αυτές η Ρίζα βρίσκεται στο τέλος του άρθρου. Ακολουθεί η Ερμηνεία της λέξης, με παραδείγματα. Τέλος, όταν θεωρήθηκε απαραίτητο, οι παρατηρήσεις σχετικά με τη Προσωδία, τοποθετήθηκαν εντός αγκυλών [ ]. Στα Ρήματα όπου ο κατάλογος των ανώμαλων μορφών είναι μεγάλος, οι σημειώσεις σχετικά με την Ετυμολογία και τη Προσωδία έχουν τοποθετηθεί πριν την Ερμηνεία.

Οι Χρόνοι των Σύνθετων Ρημάτων έχουν τοποθετηθεί στις Απλές μορφές, εκτός αν το ίδιο το Σύνθετο Ρήμα έχει κάποια ιδιαιτερότητα.

Τα Επιρρήματα θα πρέπει να αναζητηθούν μετά τα αντίστοιχα Επίθετά τους.

Στην Ετυμολογία έχουμε αναγνωρίσει τη Ρίζα στην πιο απλή μορφή του Ρήματος ή των Παραγώγων. Για παράδειγμα, δε παραπέμπεται το λαμβάνω στο φανταστικό ΛΑ'Ω, αλλά στη Ρίζα ΛΑΒ-. Οι σωζόμενες Ρίζες, ή οι πιο κοντινές Μορφές σε αυτές, εκτυπώθηκαν με κεφαλαία γράμματα. Οι λέξεις που στην πραγματικότητα δεν σώζονται έχουν σημειωθεί με αστερίσκο.

Από την πρώτη έκδοση του Λεξικού (1843) η επιστήμη της Συγκριτικής Φιλοσοφίας έχει σημειώσει ταχεία πρόοδο. Χρησιμοποιήθηκε το σύγγραμμα Grundzuge der Griechischen Etymologie του Georg Curtius (1η Έκδοση, Leipzeig, 1858-62), μία εξαιρετική σύνοψη με έγκυρα αποτελέσματα σχετικά με τις σχέσεις της Ελληνικής γλώσσας με τα σανσκριτικά, Λατινικά, Γοτθικά, Αρχαία Γερμανικά, Λιθουανικά, και Εκκλησιαστικά Σλαβικά, καθώς και άλλες συγγενείς γλώσσες. Όλα αυτά τα αποτελέσματα

παρατίθενται σε συνοπτική μορφή στο τέλος των άρθρων στα οποία πιθανόν ανήκουν. Επίσης έχουν προστεθεί οι αριθμοί των παραγράφων από το σύγγραμμα του Curtius, στις οποίες μπορούσε να ανατρέξει οποιοσδήποτε φοιτητής επιθυμούσε να ερευνήσει περισσότερο και στις οποίες θα ανακάλυπτε διάφορες παραπομπές στα έργα των Grimm, Bopp, Pott, Muller, Benfey, Kuhn, Aufrecht και (εν συντομία) στις καλύτερες αρχές.

Τα άρθρα που αναφέρονται στην Αρχαιολογία παρουσιάζονται συνοπτικά όλες τις ζωτικές λεπτομέρειες με παραπομπές σε άλλα συγγράμματα.

Σε ορισμένες λέξεις, όπως Απόλλων, Ζεύς … γίνεται μια σύντομη αναφορά στη μυθολογική τους υπόσταση γιατί είναι σημαντικό για το νεαρό φοιτητή που διαβάζει Όμηρο. Παρατίθενται τα Κατάλληλα Ονόματα, τα οποία εμπεριέχουν μια ισχύ και μια σημαντικότητα, ή παρουσιάζουν κάτι αξιοθαύμαστο στη γραμματική μορφή τους, όπως Αγαμέμνων, Ηρακλής, Οδυσσεύς. Γίνεται αντιληπτό ότι τα κατάλληλα ονόματα των μυθολογικών και επικών περιόδων περιέχουν γλωσσικά στοιχεία τα οποία ορισμένες φορές μπορούν και κάποιες όχι να εντοπιστούν άλλου, πχ Ζευς, Σείριος ….

Σε όλες αυτές στις περιπτώσεις είναι δύσκολο να γίνει ένας διαχωρισμός για το τι είναι σημαντικός στη γενική Λεξικογραφία και τι δεν είναι. Κατά τη κρίση των συγγραφεών το πραγματοποίησαν στο μέγιστο βαθμό, και αν ο διαχωρισμός δεν είναι τόσο σαφής πρέπει να προστατεύσουν τους εαυτούς τους στα πλαίσια του λόγου ότι θα μπορούσε με δυσκολία να είναι διαφορετικά.

Επισυνάπτεται επίσης και ένας Αλφαβητικός Κατάλογος των Συγγραφέων που αναφέρονται στο κείμενο, καθώς της Έκδοσης που χρησιμοποιήθηκε και του αριθμού των σελίδων. Η ημερομηνία της περιόδου που έζησε ο κάθε Συγγραφέας έχει προστεθεί στο περιθώριο. Συγκρίνοντας την ημερομηνία με τη σύνοψη των κυριότερων Εποχών της Ελληνικής Λογοτεχνίας όπως παρατίθεται στον Κατάλογο, είναι πιο εύκολο να καθοριστεί το χρονικό σημείο που χρησιμοποιήθηκε η λέξη για πρώτη φορά, καθώς και των επικείμενων σημαντικών αλλαγών της. Ωστόσο είναι κατανοητό ότι η εποχή της λέξεως δεν αντιστοιχεί πλήρως σε αυτή του Συγγραφέα. Εκ πρώτης, γιατί πολλά Ελληνικά βιβλία έχουν χαθεί. Αφετέρου δε, μια λέξη της Αττικής διαλέκτου, που πρωτοεμφανίζεται στο Λουκιανό, Alciphron ή σε μετέπειτα μιμητές από την Αττική, μπορεί να θεωρηθεί στη πραγματικότητα προγενέστερη από αυτές που βρίσκονται σε λαϊκούς συγγραφείς της Αλεξανδρινής Περιόδου. Επιπλέον, η Γλώσσα έχει αλλάξει διαφορετικά στις διαφορετικές περιοχές την ίδια στιγμή, όπως στις περιπτώσεις του Δημοσθένη και Αριστοτέλη τους τους οποίους οι συγγραφείς αναγκάζονται να τοποθετήσουν σε διαφορετικές εποχές. Και στην ίδια τοποθεσία, όπως στην Αθήνα, συνυπήρχαν φυσικά δύο κινήματα, ένα προσκολλημένο στο παλιό, και ένα που αγαπούσε το νέο. Η σύγκριση της χρήσης της ελληνικής γλώσσας από το Θυσικλιδη (Thyciclides) και το Λυσία μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως παράδειγμα της προηγούμενης παρατήρησης. Οι ημερομηνίες έχουν αποδοθεί σε συνάρτηση με κάποιο σημαντικό γεγονός στην ζωή του Συγγραφέα. Αυτό διευκρινίζεται στις περιπτώσεις των πιο εξεχόντων ατόμων. Σε πολλούς, ωστόσο, δε έγινε δυνατή η εύρεση μιας συγκεκριμένης χρονικής στιγμής. σε αυτές τις περιπτώσεις έχει δοθεί μια ημερομηνία, όσο το δυνατόν πλησιέστερα, ώστε να αντιστοιχεί στην ηλικία των 30 με 35 ετών. Στα ζητήματα χρονολόγησης οι συγγραφείς καθοδηγήθηκαν από τα συγγράμματα των Fynes Clinton’s Fasti Hellenici και Dr. Smith’s Biographical Dictionary.

Κεφάλαιο VII

Η ένατη έκδοση του 1925

Πρέπει να σημειωθεί ότι η δημιουργία των λεξικών οφείλεται στη μελέτη των Ομηρικών Έργων. Σκοπός ήταν να διδάξει τους νέους τη σημασία των απαρχαιωμένων ή διαφόρων διαλέκτων. Προέκυψαν διάφορα έργα λεξικογράφων με πολλές ωστόσο ανακριβείς ερμηνείες τα οποία μεταγενέστερα, με τη βοήθεια της επιστήμης έγιναν ακριβέστερα.

Η διάταξη των γλωσσών ήταν αρχικά τυχαία όπως καθοριζόταν από την ανάγνωση των ραψωδιών ή βιβλίων τα οποία σήμερα συντάσσονται με τον ίδιο τρόπο ως προς τη μαθητική χρήση του λεξιλογίου σε βιβλία συγγραφέων ή ομηρικές ραψωδίες. Στους αλεξανδρινούς χρόνους συντάσσονταν συλλογές με ξένα ονόματα (επαρχιωτισμών), βαρβάρων ή εθνικών (βαρβαρισμών) και χυδαίων εκφράσεων (χυδαιολογίες). Μετά παρεμβαλλόταν η συνηθισμένη λέξη, δηλαδή προφορικός λόγος, προς τη τεχνική γλώσσα, δηλαδή το γραπτό λόγο, και αυτό είναι που μελετούσε η γλωσσογραφία στον Όμηρο και τους λοιπούς ποιητές και πεζογράφους, αυτό που οι σοφιστές και οι φιλόσοφοι μέσω της μελέτης της γλώσσας προετοίμασαν το δρόμο για τους γραμματικούς, και τέθηκαν τα θεμέλια της γραμματικής, του τυπικού, τα περί σχηματισμού και παθών των λέξεων, της ετυμολογίας, του συντακτικού, τα συνώνυμα, το ύφος της έρευνας και επίσης μελετήθηκαν και καλλιεργήθηκαν οι χρήσεις του αττικισμού.

Κεφάλαιο VIII

Οι βασικοί συγγραφείς

Ο Δημόκριτος (περίπου 460-373 π.Χ.) έγραψε για τον Όμηρο, για τη σωστή γλωσσική διατύπωση, για ρήματα, ονομαστικόν. Είναι από τους αρχαιότερους. Στην ίδια τάξη ανήκουν:

- Νεοπτόλεμος από την Πάρο, γλωσσογράφος και ποιητής
- Απολλώνιος ο Αρχιβίου, ο πρώτος που κατάρτισε αλφαβητικό ομηρικό λεξικό
- Αππίων
- Απολλώνιος ο σοφιστής
- Ζηνόδωρος
- Βασιλειάδης
- Κρατίνος
- Φιλητάς από την Κω, ποιητής (300 π.Χ.)

Οι σοφιστές και μετά από αυτούς οι στωικοί ασχολήθηκαν με τη γλώσσα. Πρώτος ο Πρωταγόρας ασχολήθηκε με την κλίση των ονομάτων. Η γλώσσα του Πλάτωνα και του Ιπποκράτη έδωσαν αφορμή για την ερμηνεία. Κυρίως όμως κατά των Αλεξανδρινών χρόνων πραγματοποιήθηκε συγκέντρωση των συγγραμμάτων του ιδίου αντικειμένου καθώς και τεκμηρίωση πολλών γλωσσών.

- Ζηνόδοτος ο Εφέσιος (287 π.Χ.) κατήρτισε Ομηρικό λεξικό
- Αριστοφάνης ο Βυζάντιος (202 π.Χ.), συγκέντρωσε Αττικές λέξεις, τη Λακωνική γλώσσα
- Αρτεμίδωρος (1ο π.Χ. αιώνα) έγραψε οδηγό μαγειρικής
- Ηρακλείδης ο Ποντικός, μαθητής του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη
- Γλαύκιος, Επικλής, Διοσκουρίδης ο νεότερος, Ξενοκράτης από την Κω, Ηρόφιλος και Βακχίος οι οποίοι ασχολήθηκαν με τα συγγράμματα του ιατρού Ιπποκράτη από τη Κω
- Ερωτιανός (100 μ.Χ.), λεξικό λέξεων του Ιπποκράτη
- Γαληνός (περί το 271 μ.Χ.) με αλφαβητική κατάταξη, ανάλυση λέξεων του Ιπποκράτη
- Αμμώνιος
- Αρποκρατίων
- Δίδυμος Άρειος
- Βόηθος (2ο μ.Χ. αιώνα)
- Θέων Σμυρναίος
- Τίμαιος (3ο μ.Χ. αιώνα)
- Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς, λέξεις σχετικά με τη μουσική
- Θεόδωρος Σολεύς, λέξεις σχετικά με μαθηματικά

Για τις διαλέκτους:

- Δημήτριος ο Πύκτης

- Φιλόξενος ο Αλεξανδρεύς, ερευνητής των διαλέκτων και γλωσσολόγος από τη Ρώμη
- Αππίων, συγκέντρωσε Ρωμαϊκές λέξεις
- Τρύφων, ερευνητής των διαλέκτων από τη Ρώμη
- Μόσχος, λέξεις από τη Ρόδο
- Παρμένων
- Τιμαχίδης Ρόδιος, συγκέντρωσε Μακεδονικές λέξεις
- Αμέριας, συγκέντρωσε Μακεδονικές λέξεις
- Ερμώναξ, συγκέντρωσε Κρητικές λέξεις
- Απολλόδωρος Κυρηναίος
- Διόδωρος, συγκέντρωσε Ιταλικές λέξεις
- Δημήτριος Ιξιών, για την Αλεξανδρινή διάλεκτο
- Αρτεμίδωρος, δωρική διάλεκτο
- Κλείταρχος, φρυγική γλώσσα
- Αριστοφάνης Βυζαντίου, Αττική, Αχαϊκή και λακωνική διάλεκτο
- Κράτης Μαλλώτης, Αττική διάλεκτο
- Δωρόθεος Ασκαλωνίτης, Αττική διάλεκτο
- Θεόδωρος, Αττική διάλεκτο
- Φιλήμων, Αττική διάλεκτο
- Νίκανδρος, Αττική διάλεκτο

Γλωσσικές και πραγματολογικές ερμηνείες

- Δίδυμος χαλκέντερος
- Καικίλιος ο εκ Καλής Ακτής, μαθητής του Απολλοδώρου, ερμηνευτή των δέκα ρητόρων, συνέγραψε ρητορικό λεξικό
- Αίλιος Διονύσιος, συνέγραψε αττικά ονόματα, ρητορικό λεξικό, και εξέδωσε πέντε βιβλία
- Παυσανίας, σύγχρονος του Γαληνού ο οποίος ακολούθησε αυστηρότερη αλφαβητική σειρά
- Αλεξανδρεύς Αρποκρατίων, συγκέντρωσε τις ομιλίες των δέκα ρητόρων, και μετά αναζήτησε την εξήγηση αυτών σε ρητορικά λεξικά και άλλες πηγές, κυριότερες των οποίων ήταν ο Αίλιος Διονύσιος, ο Παυσανίας και ο Δίδυμος χαλκέντερος
- Τήλεφος ο Περγαμηνός, διδάσκαλος του αυτοκράτορα Μάρκου, ασχολήθηκε με τους Αττικούς ρήτορες

Αττικιστές: όσοι χρησιμοποιούσαν την Αττική διάλεκτο και στο γραπτό λόγο κάνοντας χρήση των αττικών ονομάτων και το γνήσιο αττικό ύφος, και διακρίθηκαν σε 1) τι είναι το αρχαίο αττικόν, 2) τι είναι το σπάνιο αττικό, 3) πὼς μεταβάλλεται η σημασία του με τον χρόνο και τους συγγραφείς, 4) η ευρύτερη σημασία της αττικής ή οποία είναι κοινή, 5) τι το καλό έχει η χρήση της κοινής, χωρίς όμως αναφορά στα κείμενα της αττικής διαλέκτου.

Στους Αττικιστές ανήκουν οι:

- Καικίλιος ο Καλακτηνός
- Αίλιος Διονύσιος
- Παυσανίας

- Τήλεφος
- Αρποκρατίων
- Φιλήμων ο Αθηναίος
- Ιούλιος Ουηστίνος, γραμματέας του Βεσπασιανού
- Ειρηναίος Αλεξανδρεύς
- Μινούκιος Πακάτος, μαθητής του Ηλιοδώρου
- Ουαλέριος Πολλίων
- Ουαλέριος Διόδωρος
- Φιλόστρατος ο Τύριος
- Ιουλιανός
- Επιθέρσης (70 μ.Χ.), έγραψε Λεξικό αττικών λέξεων (κωμικών και τραγικών)
- Αίλιος Μοίρις, το έργο του οποίου αποτελεί μια γλωσσολογική μελέτη καθώς όριζε με ακρίβεια τις λέξεις π.χ. τύπους, γένη, τόνους και τη σημασία.
- Φρίνυχος ο Αράβιος
- Ώρος
- Ιούλιος Πολυδεύκης, μαθητής του ρήτορα Αδριανού, καθηγητής της σοφιστικής (180 μ.Χ.)

Λεξικά υπάρχουν από τα χρόνια των Αρίσταρχων φιλολόγων, και από τις αναφορές σε αυτά γίνεται κατανοητό ότι δεν είναι ξεκάθαρα γλωσσικά. Το πιο σημαντικό έργο κατά τους αυτοκρατορικούς χρόνους είναι του Παμφίλου Αλεξανδρέως (κατά τον 1ο αιώνα μ.Χ.). Ο τελευταίος από τους Αρίσταρχους φιλολόγους περιλαμβάνει στο λεξικό του έργα του Διδύμου, Απίωνος, Αριστοφάνους Βυζαντίου, Διόδωρου, Απολλοδώρου Κυρηναίου, Ιππώνακτος, Αρτεμιδώρου… Στο πρώτο μέρος, που αναφέρεται στις γλώσσες, περιλαμβάνονται τα ειδικά γλωσσάρια του κάθε συγγραφέα, που αναφέρονται στην τραγωδία και κωμωδία καθώς και τα διαλεκτικά. στο δεύτερο μέρος, που αναφέρεται στα ονόματα, κυρίως όμως σε πράγματα, υπάρχουν γλωσσάρια για τη μαγειρική, ναυπηγική κ.τ.λ. με πολλές παραπομπές. Το σχέδιο όμως προέρχεται από τον γραμματικό Ζωπυρίωνα, ο οποίος συνέγραψε από το Α ως το Δ. Ο Ουηστίνος (περί τα 100 μ.Χ.) συνέγραψε ο ίδιος 4 βιβλία. Ο νεότερός του Διογενειανός επέκτεινε το έργο σε πέντε βιβλία, με διάταξη αλφαβητική, παραλείποντας τις παραπομπές και όσα άλλα θεώρησε περιττά.

Στις αρχές του 3ου αιώνα δημοσιεύτηκε το Interpretamenta Pseudo-Dosithei magistri και το Montepessulana vel Leidensia, το πρώτο λεξικό που εκδόθηκε από τον Ερρίκο Στεφάνου στο Παρίσι το 1573 με τίτλο Glossaria duo etc. Ο Εύδημος (αγνώστου εποχής) συγγραφέας χρήσιμων λέξεων του ίδιου αντικειμένου, χρησιμοποίησε το λεξικό Lexicon Bachmanni=Coislin. Το 345 (όπως και ο Μεθόδιος), οι γλώσσες του Τιμαίου. Μετέπειτα τον χρησιμοποίησε και ο Σουϊδας. Ο Ζηνόβιος έγραψε υπομνήματα για το Ρηματικό Απολλώνιου του δύσκολου. Τέλος ο Egenolff πραγματεύεται το λεξικό του Γεωργίου Ζηγαβηνού de septem vocalibus et reliquis litteris consonantibus και του Θεόδωρου Πτωχόπροδρόμου (κατά το 120 αιώνα μ.Χ.). Κατά τα τέλη του 4ου αιώνα μ.Χ. υπήρχε το ομώνυμο λεξικό του Αμμωνίου το οποίο αντιγράφηκε τμηματικά στο λεξικό του Ερεννίου Φίλωνος.

Από τον 5ο αιώνα και μετά:

- Ελλάδιος ο Αλεξανδρεύς (αρχές 5ου αιώνα), συνέγραψε Μέγα Λεξικό, το οποίο χρησιμοποίησε ο Φώτιος και ο Σουϊδας
- Τιμόθεος Γαζαίος, μαθητής του Ωραπόλλωνος
- Ωρίων Θηβαίος (450 μ.Χ.), στην Κωνσταντινούπολη και την Καισάρεια και του οποίου το λεξικό βασίζεται σε αρχαιότερους συγγραφείς
- Το λεξικό του Κυρίλλου, το οποίο ναι μεν διασώθηκε ωστόσο όχι στην αρχική του μορφή
- Ησύχιος Μιλήσιος, συνέγραψε σημαντικό γραμματολογικό λεξικό
- Εύδημος ο εξ Αυγουστοπόλεως της Φρυγίας, συνέγραψε ρητορικό λεξικό
- Κλείταρχος ο Αιγινήτης, συνέγραψε γεωγραφικό λεξικό
- Στέφανος εκ Βυζαντίου (400 μ.Χ.), συνέγραψε λεξικό πλούσιο και περιεκτικό με πολλές ιστορικές σημειώσεις, διασώθηκε όμως πολύ μικρό μέρος του από τον Ερμόλαο
- Γεώργιος Χοιροβοσκός, συνέγραψε λεξικό για τα πνεύματα

Ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Φώτιος 857-879 έγραψε το λεξικό «Λέξεων συναγωγή» χρησιμοποιώντας τα λεξικά του Διομεγειανού, του Ιουλιανού και άλλων. Δε χρησιμοποίησε το λεξικό του Εύδημου και το Lexicon Bachmanni. Το Λεξικόν Βαχμάννου αποτελεί τη βάση στο οποίο στηρίχτηκε ο Μεθόδιος για να συλλέξει λέξεις από τον Αρποκρατίωνα, Τίμαιο, Αίλιο, Διονύσιο και Παυσανία. Το πιο σπουδαίο λεξικό είναι του Σουίδα (10ος αιώνας). Τα λεξικά της Ευδοκίας, Φιλοξένου και Κυρίλλου χαρακτηρίζονται ως έργα αγνώστου συγγραφέα όπως και το Τεχνολογικό λεξικό του Φιλήμονος. Το πώς συντάσσονταν τα λεξικά αποδεικνύεται από το Ομηρικό λεξικό που συντάχθηκε τον 9ο αιώνα μ.Χ. και στο οποίο αντιγράφηκαν σε στήλες από τον αρχαίο ομηρικό κώδικα μόνο τα λήμματα και τα σχόλια του περιθωρίου.

Δημοσιεύτηκαν επίσης λεξικά είτε ανώνυμα είτε με ψευδώνυμα:

- Βέκκερ (Anecdota graeca)
- Κράμερ (Anecd. Parisina και Oxoniensia)
- Βάχμανν (Anecd. gr.)
- Ματθίου (Glossar. gr. minor)
- Λοέβε και Γόετς (Prodromus και Corpus glossar. latin.)
- Νάουκ Λεξικόν Βιενναίον

Το «βιβλίον των γλωσσών» (liber glassarum) φέρει το ψευδώνυμο του Ανσιλεύβου και έχει αποδοθεί: 1) στον Glossarium Salomonis (†919), 2) τον Παπίαν και Vincentious Bellovac., 3) την Osberni Panormia (12ου αιώνα), 4) στον Hugutionis lib. derivatonum (1192 μ.Χ.), Joannis de Janua summa sive catholicon (1286). Εκτός από το μεγάλο λεξικό του Φιλοξένου και Κυρίλλου υπήρχαν και μικρά λεξικά όπως:

- Idiomata codicis Harleiani 5792
- Servii grammat. gloss.
- Idiomata nominative, quae per genera asseruntur
- Idiomata codicis Paris. 7530.
- Fragmenta papyracea antiquissima.

Επίσης:

i. Στο όνομα του Ιωάννου Ζωναρά (12ο αιώνα μ.Χ.) υπάρχει ένα πλούσιο λεξικό, οι λέξεις είναι τοποθετημένες με αλφαβητική σειρά, ενώ υπάρχουν σύντομες σημειώσεις
ii. Το Μεγάλο Ετυμολογικό (11ο αιώνα μ.Χ.)
iii. Το ετυμολογικό Γουδιανόν (αποτελεί διασκευή του Μεγάλου Ετυμολογικού) του Sturz
iv. Το Etym. Angelicum (15ου αιώνα μ.Χ.) και Et. Parvum τα οποία προσομοιάζουν το Γουδιανόν και Μέγα Ετυμολογικό
v. Το Βιενναίον λεξικό (13ου αιώνα μ.Χ.)

Ο ελληνισμός γνώρισε μια ακόμα ανάπτυξη κατά τη βυζαντινή περίοδο ενώ στη Δύση έσβησε σε εξαιρετικό σύντομο χρονικό διάστημα. Υπήρχαν βέβαια εξαιρέσεις αλλά κανόνας ήταν η αμάθεια, ὡς την εποχή της Αναγέννησης, του ανθρωπισμού στην Ιταλία και στη Γερμανία μέσω των «αδελφών του κοινού βίου» όπου και αναγεννήθηκε η μελέτη της ελληνικής γλώσσας. Την εποχή εκείνη ήταν εξαιρετικά δύσκολη η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας καθώς δεν υπήρχαν διδάσκαλοι. Τα αρχαία λεξικά διαδίδονταν αντιγραφόμενα. Μετά τη μετανάστευση των Ελλήνων έγινε αισθητή η ανάγκη για πρακτικά συγγράμματα, ενώ ο καγκελάριος Salutato από τη Φλωρεντία (15ο αιώνα μ.Χ.) ζήτησε από τον Giacomo de Scarparia να φέρει από το Βυζάντιο ελληνικά χειρόγραφα και να μη λησμονήσει τα λεξικά.

Τα Λεξικά των πρώτων χρόνων της τυπογραφίας και της μεταρρύθμισης ήταν τα εξής:

1478. Dictionar. gr. Milani
1480. J. Crastonus, Lex. gr. –lat. Milani
1483. Ελληνορωμαϊκόν λεξικόν ed. Joa. Kreston (ή Kraston), Καρμηλίτης, δια των αυτών στοιχείων εκτυπώθεν εν Μιλάνω, δι’ ων και ο Homerus Florentinus 1484.
1486. Melanchihonis Vocabularius breviloquos triplex alphabetus. Coloniae.
1496. Ευστάθιος και άλλοι σημαντικοί γραμματικοί Βαρίνου Καμήρτου, Venetiis in domo Aldi Romani smma cura laboreque praemagno MIIIID. Επίσης (Varini) Phavorini thesaur. cornucopiae et horti Adonidis. Venetiis Ald. 1504. μέγα και ωφέλιμο λεξικό το οποίο ο Βαρίνος Φαβωριανός Κάμηρτος, ο Νουκαιρίας επίσκοπος συνέλεξε impress. per Zach. Kalliergi Cretensem Romae 1523. repet. 1525 fol., 1538 Basileae fol.
1497. Το κύριο έργο Dictionarium graecum copiosissim. ordine alphabeti cum interpretatione Latina.- Venetiis in aedibus Aldi Manutii Romani Decembri mense MIIII
1497. Vincentii Vocabular. Regii
1499. Berthorii dictionarium. Norimbergae fol.
1502. Calepini (†1510) Dictionarium XI lingurarum, πολλάκις ανατυπωθεν μέχρι του 1778
1505. Primogeniae voces s. Radices linguae gr. separate. excus. Coloniae apud Walther 8º μετέπειτα Paedomachia graecanica

1512. Hieron. Aleandri Mottensis Lex. Graece-lat. multis et praeclaris additionibus complet.apud. Math. Bolsenum in vico decretor. Lutet. Paris. 1512. Ακολούθησε από τους μαθητές το Ελληνορωμαϊκό Λεξικό op. Budaei, Tusani, Genseri, H. Juni. Basileae 158 και Ελληνικό Λεξικό των επτά Basileae 1572, ενώ στην έκδοση της Βασιλείας Henric petri 1584 προστίθενται στο τίτλο άλλα τρία ονόματα.
1516. Dictionar. gr. a Theod. Gaza, Basil. Froben
1517. Coloquiorum familiar. incerto auctore libellus ed. Beatus Rhenanus. Lovanii, Th. Martin. 4º
1519. Diction. gr. ultra Ferariensem edit. locupletatum locis infinitis. Basileae Cartandri offic.
1524. Dictionarius graecus praeter omnes superiors accessiones ingenti vocabulor. num. locuplet. p. Joa. Ceratinum. Basilae Froben. μετά Praefatio Desideri Erasmi, ο οποίος αναφέρει ότι έχει προηγηθεί ο Gurmuntius.
1530. Seb. Munsteri. Diction. trilingue. l. gr. hebr. Basileae.
1532. Petri Gilli Albiens. Lex. gr. lat. Basileae office. Val. Curionis.
1533. Gybert Longolius Ubsocensis Lexic. gr. latin. Coloniae Prael. 80.
1536. Thesausus linguae utriusque υπό Bonaventura Vulacanius Argentor.
1537. Lex. gr. lat. Basileae ofic. Jac. Walderi.
1537. Gelenii. (†1555) lex. quatrilingue.
1537. Conr. Gesneri, Lex. gr. lat. Basileae, iter 1545.
1539. Simon. Grynaei Lex. gr. BAsileae ap. Joa. Walder.
1539. Lex. gr. lat. opera Petri Daypodii Argentorat. Wendelin Richel.
1540. Joa. Hartungi. Lex. gr. lat. Antverp.
1543. Lex. gr. lat. a Cour. Gesnero Basileae Hieron. Cusio. Επανεκδόθηκε το 1545 μεγ. σχήμ. Tiguri Helv. 1545, Joh. Hartung Basileae 1560 μεγ. σχήμ.
1548. Lex. gr. lat. p. Hadr. Junium, Noviss. auctum Basileae 4º. – Id. denuo impressum nuper per Conr. Gesnerum et Arnold Arlenium auct. noviss. per Adrian. Junium, in graecis secundum Budaeum locupletatum et absolutum Basileae. –Id. postremo nunc non mideocriter auctum p. Jo. Joa. Hartungum, Basileae Henrich Petri 1550.
1554. C. Stefanus, Dict. l. gr. Paris. 4º. – Lex. gr. l. ex ipsius denuo G. Budaei manuscripto lexico auctum apud Joa. Crispinum et Nicol. Barbirium, μεγ. σχήμα. Prb. Βασιλεαε 1565. 1568 μεγ. σχημ.
1562. Rob. Constantini, Lex. gr. lat. Genavae (βλέπε παρακάτω 1592).
1568. Calepini, Dictionar. hexaglottum cum. C. Gesneri onomastico. Basileae μεγ. σχήμ.
1571. Mart. Rulandi Synonyma. Copia gr. verbor. Aug. Vind. 1571. 8 (λατινοελληνικό λεξικό)
1573. Glossaria duo e situ vetustatis eruta ad utriusque linguae cognitionem et locupletationem perutilia. Henr. Stephanus. Paris (Philoxenus), δηλαδή 1) Lexicon κατά στοιχείο compositum, 2) in capita digestum, 3) cotidiana conversation.

1583. Lex. gr. lat. recens constructum (μαζί με το παράρτημα de dialectis, themata obscurer. κτλ). Genevae ap. Guillielm. Leimarium.

1584. Λεξικό Ελληνορωμαϊκό (βλέπε παραπάνω 1497. Aleandri) Basileae Sebast. Henric petri.

1592. Rob. Constantini, Lex. gr. lat. sec. edition. partim Francisci Porti additionibus auctum. Vignon et Stoer. 1592.

Τα παλαιότερα Lexica sive dictionaria περιορίζονταν στην επανάληψη των προηγουμένων με την συμπλήρωση ορισμένων προσθηκών, παρότι μετά τον τίτλο ακολουθούσε επιδεικτικά η αναγραφή των συγγραφέων (index auctorum). Ο Ερρίκος Στεφάνου (1528-1598) εργαζόταν ακατάπαυστα ως το 1571 για τη συγγραφή του Θησαυρού. Μοναδική του βοήθεια ο L. Budaeous. Μαζί συγκέντρωσαν περίπου 100.000 λέξεις με τις παραπομπές τους σε 5 τόμους. Η διάταξη τους ήταν ετυμολογική και στο τέλος επισυναπτόταν αλφαβητικός πίνακας (index alphabeticus) και πολύτιμα άρθρα (opuscula) τα οποία αιτιολογούσαν την κριτική εργασία, υπήρχαν επίσης αρχαία λεξικά και πραγματείες για την αττική διάλεκτο (tractatus de dialecto Attica). Ο Θησαυρός (1572) ήταν υπόδειγμα λεξικού. Ο Στεφάνου όμως εξαπατήθηκε από τον διορθωτή Jo. Scapula ό οποίος εξέδωσε μια πρακτικότερη επιτομή του ίδιου έργου Lexicon graeco-latinum στη Βασιλεία το 1579.

Το λεξικό του Scapula τυπώθηκε σε πολλά αντίτυπα αλλά ωστόσο βασιζόταν σχεδόν ολόκληρο στο λεξικό του Στεφάνου. Καμία πρόοδος δεν συντελέστηκε μέχρι την εποχή του J. G Schneider και του Passow. Σύμφωνα με τον Scapula το Novum lex. man. gr. lat. et lat. gr. του Benjamin Hederich (1675-1748) ήταν μια πρόχειρη έκδοση, γι αυτό δε χρησιμοποιήθηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα. Ο Hederich είχε πριν εκδώσει λεξικό πραγμάτων και μυθολογικό λεξικό τα οποία θέλει να ενώσει με το λεξικό του Ομήρου και του Πινδάρου ο Damus, ενώ ο Ernesti εξέδωσε το 1795το Lexicon technolog. Graecor. rhetoricae.

Ὡς τον 19ο αιώνα οι βασικές ιδέες περιορίζονταν σε ό,τι ίσχυε στο λεξικό του Στεφάνου. Ο Joa. Franz, De lexicis latinograecis dissertation δημοσίευσε μια σειρά από παρατηρήσεις. Πρώτος ο Jo. Go. Schmeider έκανε σημαντικά βήματα σε θέματα που αφορούσαν την κριτική, την ύλη και τη μεθοδολογία των λεξικών. Ο Franz Passow (1786-1833) πρώτος αντιλήφτηκε τον σημαντικό σκοπό της επιστημονικής λεξικογραφίας. Μάλιστα η έκδοση του λεξικού (Handworterbuch) του Schneider, φέρει το όνομα του Passow δόθηκε μεγάλη προσοχή στη χρήση του Ομήρου και του Ησίοδου, στην ετυμολογία και τη προσωδία, ενώ παραμελήθηκαν μεταγενέστεροι συγγραφείς εκτός από συγγραφείς του Ευαγγελίου. Οι προσθήκες του Ideler σχετικά με τις χρονολογίες και του F. Schultze σχετικά με τη προσωδία έκαναν το λεξικό πιο εύχρηστο.

Είχε ήδη δημοσιευτεί η νέα έκδοση του Θησαυρού του Ερρίκου Στεφάνου, υπό την επιμέλεια Άγγλων λογίων: Editio nova auctior et emendatior, Londini I-VI, 1818-20, ανεπαρκής όμως παρά τις πολλές προσθήκες και βελτιώσεις, κυρίως όμως λόγω της ετυμολογικής κατάταξης και των εντός των άρθρων πραγματειών. Τον ίδιο χρόνο περίπου δημοσιεύτηκε από τον Joh. Franz, Deutsch-Griechishes Worterbuch, προοριζόταν όμως για σχολική χρήση όπως και οι πρώτες εκδόσεις των ελληνικών λεξικών Val. Chr. Fried. Rost (1790-1862).

Μια νέα έκδοση του Θησαυρού του Ερρίκου Στεφάνου επιχείρησε στο Παρίσι ο Firmin Didot το 1831, ο οποίος υποστηρίχθηκε από Γερμανούς λόγιους. Από τις παλαιότερες εκδόσεις, αποτελεί την πιο πλήρη, λόγω της αλφαβητικής τάξης, των παραπομπών, τη προσθήκη των κύριων ονομάτων, την εξέταση της αναπτύξεως των σημαιών και των συντακτικών ιδιοτήτων, της προσωδίας

Αναφορά πρέπει να γίνει και στους W. Page, Jacobitz και Seiler καθώς συνέταξαν εύχρηστα λεξικά, ενώ παρακολούθησαν τη χρήση των λέξεων μέχρι και τους εκκλησιαστικούς και Βυζαντινούς συγγραφείς και παρέθεσαν τους συγγραφείς (αριθμητική παραπομπή), το είδος με το οποίο ασχολήθηκαν αλλά και τις χρονολογίες, και ανέπτυξαν τη σημασία της ετυμολογίας και της προσωδίας.

Μια νέα επεξεργασία του λεξικού του Passow ανέλαβε ο Rost ωστόσο λόγω του όγκου του έργου καθώς και τις νέες μελέτες, ζήτησε τη συνεργασία των Fr. Palm, O. Kreussier, K. Keil, Ferd. Peter, G.E. Benseler. Η συγγραφή διήρκησε από το 1841-1857 και αποτελούταν από 2 τόμους και 4 μέρη. Περιλήφθηκαν λέξεις ὡς και τα βυζαντινά χρόνια ενώ οι έρευνες των άλλων λογίων χρησιμοποιήθηκαν με αποδοτικό τρόπο. Οι συγγραφείς πραγματεύτηκαν καλύτερα τα μόρια και τις προθέσεις ενώ μόνο η ετυμολογία βασίζεται σε παλαιότερες αρχές.

Οι B. Suhle και M. Schneidewin συνέγραψαν συνοπτικό λεξικό το 1875 στη Λειψία, βασιζόμενοι στο Θησαυρό του Στεφάνου και την Πέμπτη έκδοση του Passow.

Αναφορά πρέπει επίσης να γίνει:

a. Σχετικά με κύρια ονόματα
    i. Oporini (1507-1568) Onomasticon (1540 μ.Χ.)
    ii. Conr. Gesneri, Onomasticon proprior. nomin 1514 (παράρτημα μου στο Calepini Lexicon VII linguarum, Βσιλεία 1579)
    iii. Vollbering, Geograph. Zusatse und Erlauterungen zum griech. Worterbuch, Λειψία 1787)
    iv. Pape Benseler
b. Σχετικά με προσωδία:
    i. Anhang στο λεξικό του Passow (4^{η} Έκδοση)
    ii. Indices attici oder Anleit. zur Messung und Aussprache der griech, Paenultima, nach dem Engl., von A. Baumstark, Freiburg 1833
    iii. Brasii, Gradus ad Parnassum, edit. 2. Londini, 1832, in Germania et. et emend. C. F. W. Siedhof, Gottingae 1839-1840, σε 2 τόμους
c. Σχετικά με συνώνυμα:
    i. Dav. Hoeschelii, Dictiom. lat. gr. synonymor. copia, 2 τόμοι, Augsburg 1590
    ii. J. Th. Voemel, Synonym. Worterb. der. gr. Sprache, Φρανκφούρτη 1819 (=Hess und Voemel, Uebungsbuch, 3 T)
    iii. J. Heinrich Schmidt, Synonymik der gr. Spr. Λειψία 1-4, 1876-1888-δ')
d. Σχετικά με βαρβαρισμούς:
    i. J. Meursii, Gloss. graeco barb. Λούδγουνο των Βατάβων 1614
    ii. Sim. Portii, Diction. lat. graecobarb et litterale, Παρίσι 1635.
e. Σχετικά με την Καινή Διαθήκη:

i. Gg. Pasor (1570-1637). Lexicon gr. lat. in N. T. 1636, 1648 ed Va, ed. J. F. Fischer, Λειψία, 1767

f. Νεοελλήνων:

Πρώτος ο Λάμπρος Φωτιάδης με καταγωγή από τα Ιωάννινα, κάτοικος Βουκουρεστίου (περίπου το 1800 μ.Χ.) έθεσε το ερώτημα για το πώς πρέπει να είναι συνταγμένο το λεξικό των Ελλήνων. Ο Άνθιμος Γαζής εργάστηκε στη Βενετία το 1809-1812 (σύμφωνα με τον Schneider) γα τη συγγραφή Ελληνικού Λεξικού. Ο Ερρίκος Στεφάνου χρησιμοποίησε στην Κιβωτό του Θησαυρού το χειρόγραφο του Ιωάννη από τα Άγραφα ωστόσο το έργο διακόπηκε λόγω της επαναστάσεως και την εργασία συνέχισαν ο Άνθιμος Γαζής και ο Σπυρίδων Βλαντής στη Βενετία το 1821. Λεξικά συνέγραφαν επίσης οι:

- Κωνσταντίνος Μιχαήλ Κούμας (Βιέννη, 1826)
- Πέτρος Χ. Βέρος και Ιωάννης Μ. Ιαννούλης, Μόναχο 1828
- Σκαρλάτος Δ. ο Βυζάντιος α) νεοελληνικό, αρχαίο και γαλλικό λεξικό, 1836, β) ελληνογαλλικό λεξικό, 1846, γ) ελληνικό λεξικό κατά το Θησαυρό του Ερρίκου Στεφάνου, 1852
- Γαλλοελληνικό λεξικό, του Σχινά και Λεβαδέως, Αθήνα 1861
- Νεοελληνικό λεξικό του Κοντόπουλου (Έκδοση γ') και αγγλοελληνικό (Έκδοση β'), Αθήνα 1880-1882
- Γαλλοελληνικό λεξικό, Βαρβάτη, Αθήνα 1860
- Νέο ελληνογαλλικό λεξικό, Βαρβάτης, Αθήνα 1878
- Γαλλοελληνικό λεξικό, Βαρβάτης, Αθήνα 1885
- Νέο γαλλοελληνικό λεξικό, Βαρβάτης, Αθήνα 1894
- Νέο ιταλοελληνικό λεξικό, Βαρβάτης, Αθήνα 1892
- Legrand, νεοελληνικό και γαλλικό, Παρίσι 1885
- Α. Βλάχος, ελληνογαλλικό λεξικό, Αθήνα 1897
- Ρουσόπουλος, ελληνογερμανικό λεξικό, Αθήνα 1899
- Lascarides, A comprehensive phraseological english-ancient and moderne greek Lexicon. vol. I. II Λονδίνο 1882,
- Youge, English Greek Lexicon, edited by Henry, Νέα Υόρκη 1870
- Γιάνναρης, Επίτομο γερμανοελληνικό λεξικό, Αθήνα 1888
- Γιάνναρης, Μικρός Θησαυρός της Ελληνικής γλώσσας. Επίτομο Ελληνικό Λεξικό, τόμος Α' και Β', Αθήνα 1891, Εκδότης Ανέστης Κωνσταντινίδης
- Α. Σακελλάριος, Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας κατά το Ελληνικό Λεξικό του Γουλιελμού Πάπε, 5η Έκδοση, 3 Τόμοι, 1898
- Ανέστης Κωνσταντινίδης, Λεξικό Ιστορικό, Γεωγραφικό και Κυρίων Ονομάτων, 1893
- Γ. Ζηκίδης, Λεξικό χρηστικό και ορθογραφίας, 1900, Εκδότης Ανέστης Κωνσταντινίδης

Έχει αναγνωριστεί από τους πάντες ότι η Ιαπετική γλώσσα (Ινδοευρωπαϊκές γλώσσες), δηλαδή η Ελληνική, η Ιταλική, η Κελτική, η Γερμανική, η Σλαβική, η

Αρμενική, η Περσική, η Ινδική καθώς και άλλες άξιες αναφοράς, εμφάνισαν τον τέλειο γλωσσικό τύπο, και αυτό γατί λόγω της τέλειας κλίσης τους επικράτησαν των άλλων λόγω της σύντομης και σαφής έκφρασής τους. Αλλά αναγνωρίζεται επίσης ότι η τελειότερη από αυτές είναι η Ελληνική, και αυτό για πολλούς λόγους που παραθέτονται.

Στην ιστορία εμφανίζεται πρώτα η ελληνική γλώσσα τον 9ο (Θ') π.Χ. αιώνα (τα Ομηρικά Έπη) εμφανώς χωρισμένη σε διαλέκτους που διακρίνονται μεταξύ τους λόγω των πολύ αναπτυγμένων χαρακτήρων τους.

Την εποχή εκείνη επεκτείνεται και κατείχε εκτός από τη Στερεά Ελλάδα και τη Πελοπόννησο, την Μακεδονία μέχρι τον Αξιό ποταμό και την Πελάγονία και την Ήπειρο μέχρι τον Αώο ποταμό, δυτικά τα Ιόνια νησιά, ανατολικά τα νησιά του Αιγαίου και Μυρτώου πελάγους, την Κρήτη, τα παράλια της Μικράς Ασίας από την Τροία μέχρι τη Λυκία, τη Παμφυλία και τη Κύπρο.

Μέσω των αποικιών επεκτάθηκε με αργό ρυθμό στην Ιλλυρία (Επίδαμνον), την Χαλκιδική και τη Θρακική χερσόνησο, η Προποντίδα και τον Εύξεινο Πόντο μέχρι Φάσιος, και τη Αζορική θάλασσα μέχρι Ταναΐδος και τη Κυρηναϊκή και Αίγυπτο (Ναυκρατίδα), στο μεγαλύτερο μέρος της Σικελίας και τη Μέση Ιταλία (Κύμη, Νεάπολη κτλ) και τη νότια Γαλλία (Μασσαλίας, Νίκαια κτλ).

Μέσω των κατακτήσεων των Μακεδόνων Βασιλέων, Φιλίππου και Μεγάλου Αλεξάνδρου, επεκτάθηκε κατά τον 4ο π.Χ. αιώνα και αποτέλεσε τη καθομιλούμενη βόρεια μέχρι τον Ίστρο και νότια στο μεγαλύτερο μέρος της Αιγύπτου. Άλλα λόγω της μεγάλης έκτασης της άρχισε νωρίς να περιορίζεται κατά τον 3ο αιώνα π.Χ. στην Ιταλία και Σικελία αφού κατελήφθησαν από τους Ρωμαίους, και τους επόμενους αιώνες στη Θράκη και Μακεδονία μετά τη κάθοδο από το βορρά βαρβαρικών φυλών όπως οι Ιλλύριοι, Θράκες κτλ, από τον 7ο μ.Χ. αιώνα στην Αίγυπτο, Συρία, Μεσοποταμία και Κυρηναϊκή λόγω των Αράβων και στη Θράκη, Μοισία, Μακεδονία λόγω τν Σλάβων και Βουλγάρων, από τον 11ο αιώνα στη Μικρά Ασία λόγω των Τούρκων τα οποία από το 13ο αιώνα εισχώρησαν ειρηνικά μέχρι τη Μεσσηνία.

Ακόμα και να διαιρεθεί σε διαλέκτους η Ελληνική γλώσσα, δεν επιτυγχάνεται τέλεια επιστημονική ακρίβεια. Και αυτό γιατί συνήθως διαιρείται η αρχαία γλώσσα σε τρείς διαλέκτους την Ιωνική, Δωρική και Αιολική, και ορισμένοι αποχωρίζουν την Αττική από την Ιωνική και έτσι προκύπτουν τέσσερις. Τα χαρακτηριστικά των διαλέκτων είναι:

α) η μετατροπή κάθε αρχαίου μακρού **α** σε **η**

β) ο καταβιβασμός του τόνου, για παράδειγμα ανθρώποι, λεγομένοι κτλ

γ) η προσωπική κατάληξη **–μες** αντί **–μεν**, λέγομες

Οι χαρακτήρες της Αιολικής διαλέκτου είναι δύσκολο να ορισθούν γιατί έχουν πολλές υποδιαιρέσεις και έχει αναπτυχθεί ποικιλία γύρω από αυτούς.

Ακόμα και η διαίρεση αυτή που έγινε από τους αρχαίους δεν αληθεύει και παρατηρείται ότι μέσω της βίας συμπεριλαμβάνονταν αρκετά ιδιώματα στη Δωρική ή Αιολική διάλεκτο. ενώ αλλά ιδιώματα ενσωματώθηκαν λόγω των μεταναστεύσεων, των κατακτήσεων και εποικήσεων και είναι εμφανή ανάμεικτα σε Δωρικά και Αιολικά στοιχεία. Έτσι για παράδειγμα η Βοιωτική διάλεκτος περιέχει Αιολικούς τύπους με Δωρικούς φθόγγους, η Αρκαδική και η Κυπριακή πότε δεν ονομάσθηκαν Αιολικές ή Δωρικές, της Ηπείρου και της Δυτικής Στερεάς Ελλάδος, Αιτωλική και Λοκρική, και από αυτές προερχόμενη Ηλεία έχουν ταξινομηθεί από άλλους στην Αιολική διαλεκτό και από

άλλους στη Δωρική, αλλά σίγουρα περιέχουν χωρίς αντιρρήσεις το αιολικό στοιχείο και για αυτό ακόμα και σήμερα πολλοί τις ονομάζουν αυτές «Βορειοδυτικές» και η Μακεδονική λόγω της ελλιπούς παράδοσης δε περιέχει μόνο χαρακτήρες της Δωρικής ή μονό της Αιολικής, και πιθανόν να παρομοιάζει την Ηπειρωτική και Αιτωλική. Επομένως κρίνεται σήμερα απαραίτητο να αναγράφονται οι διάλεκτοι των διαφόρων τόπων, κατονομάζοντας μόνο τα κυριότερα χαρακτηριστικά της κάθε μια διαλέκτου, όπως επίσης ως προς τα κοινά στοιχεία κρίνεται ορθότερη η βιαστική και πάντοτε ανακριβής παράλειψη χαρακτηριστικών ως δήθεν επουσιώδη, να διατηρείται η Ελληνική γλώσσα με τη μορφή των διαλέκτων και αυτές πάλι σε άλλες διαλέκτους και ιδιώματα, και όλα αυτά με τη μεταφορική έννοια το γενεαλογικού δέντρου της Ελληνικής γλώσσας.

Η Ελληνική γλώσσα διαχωρίστηκε σε διαλέκτους μεγάλο χρονικό διάστημα πριν της χρήσης του αλφαβήτου, και επομένως πριν το διαχωρισμό της ομιλιόταν ως πανελλήνια γλώσσα, και δεν διασώθηκαν γραπτά κείμενα της περιόδου εκείνης, αλλά μόνο αφού είχε διαχωριστεί σε διαλέκτους. Και αποτελούν αυτά τα έργα μνημεία και καλλιτεχνικά αλλά και επιστημονικά τα οποία διασώθηκαν ως αντίγραφα και επιγραφικά. Καλλιτεχνικά και επιστημονικά μνημεία έχουμε από λίγες διαλέκτους, όπως από την Ιωνική τα ποιήματα του Ομήρου, του Ησίοδου και άλλων επικών ποιητών, των ελεγειακών και ιαμβογράφων Θεόγνιδος, Μιμνέρμου, Αρχίλοχου, Σημωνίδου κλπ, οι ιστορίες του Ηρόδοτου, τα έργα του Ιπποκράτη του μιμιάμβους του Ηρώνδα κλπ. Από την Αιολικής της Μικράς Ασίας τα βραχέα ποιήματα και αποσπάσματα του Αλκαίου και της Σαπφώς και το 29ο και 30 ειδύλλιο του Θεόκριτου. Από τη Βοιωτική διάλεκτο αποσπάσματα της Κορίννης, και δείγματα από τον Αριστοφάνη. Από τη Δωρική διάλεκτο λυρικά και χορικά ποιήματα και αποσπάσματα των Δωριέων και άλλων ποιητών, Αλκμάνος, Στησιχόρου, Πινδάρου, Βακχυλίδου, Ιβυκού κλπ. καθώς και τα ειδύλλια του Θεόκριτου, και αποσπάσματα του Επιχάρμου, Σώφρονος κλπ. καθώς και δείγματα από τον Αριστοφάνη και τα έργα των Πυθαγορείων ή ψευδοπυθαγορείων. Από την Αττική διάλεκτο πάρα πολλά όπως από το Σόλωνα ποιητικά και πεζολογικά. Επιγραφικά υπάρχουν από όλες τις διαλέκτους, εκτός της Μακεδονικής, λαμβάνουμε δε υπόψη τις λέξεις που σώθηκαν από τον Ησύχιο και άλλους συγγραφείς και από Μακεδονικά κυρίως ονόματα. Αλλά και αυτές οι επιγραφές είναι αρχαίοι (αρχίζοντας από τον 7ο π.Χ. αιώνα) και γραμμένες στην εκάστοτε τοπική διάλεκτο, στις δε νεώτερες από αυτές δε γίνεται εύκολα αντιληπτή η τοπική διάλεκτος.

Πρώτοι οι Ίωνες καλλιέργησαν τη διάλεκτό τους και τελειοποίησαν το έπος, και στη συνέχεια οι Αιολείς και οι Δωριείς τις δικές τους διαλέκτους και τελειοποίησαν την λυρική και χορική ποίηση, οι Αθηναίοι στην Αττική τελειοποίησαν το δράμα, την ιστοριογραφία, τη ρητορεία και τη φιλοσοφία, και ο λόγος τους συνδέθηκε στενά με τη διάλεκτο στην οποία γράφτηκαν με αποτέλεσμα να αποτελέσουν οι διάλεκτοι όχι μόνο της φυλής αλλά και του είδους του λόγου. Έτσι στην Ιωνική διάλεκτο γραφόταν τους αιώνες μετά τον Όμηρο, τα επικά και ελεγειακά ποιήματα, στη Δωρική και Αιολική χρόνια μετά από τον Αλκαίο, Σαπφώ, Αλκμάνα, Στησίχορον κλπ. τα χορικά και λυρικά ποιήματα, και στην Αττική διάλεκτο το δράμα, η φιλοσοφία, η ρητορεία και η ιστοριογραφία. Μέσα από τη τελειότητα των έργων που συντάχθηκαν στην Αττική διάλεκτο τελειοποιήθηκε και η ίδια η διάλεκτος. Μέσα από την ομορφιά της γλώσσα, το πλούτο και τη πρωτοτυπία των νοημάτων στην Αττική διάλεκτο η Ελληνική γλώσσα εδραιώθηκε στους νεότερους

χρόνους όχι μόνο κτήμα των ίδιων των Ελλήνων αλλά ολόκληρου του πολιτισμένου κόσμου. Επίσης αποτέλεσε κτήμα και μόρφωση όλης της Ελλάδος έτσι ώστε όσοι λάμβαναν την αντίστοιχη παιδεία και τον ανθρωπισμό να θεωρούνται πάνω από όλα Έλληνες.

Από τον 5ο π.Χ. αιώνα επικράτησε το δράμα, η ρητορεία, η φιλοσοφία και η ιστοριογραφία σε βάρος της επικής και λυρικής ποίησης, οι οποίες παράκμασαν, κυρίως λόγω της ισχυροποίησης της πόλης των Αθηνών, η Αττική διάλεκτος άρχισε να εξαπλώνεται αρχικά στους συμμάχους της Αθήνας (νησιά) και μετέπειτα μέσω του Μεγάλου Αλεξάνδρου και στην Ασία και την Αίγυπτο, και τελικά σε ολόκληρο τον Ελληνικό κόσμο, αντικαθιστώντας τις τοπικές διαλέκτους (εκτός της Λακωνικής, που πλέον ονομάζεται Τσακωνική). Επειδή επικράτησε σε ολόκληρο τον Ελληνικό κόσμο ως προφορικός και γραπτός λόγος ονομάστηκε Κοινή.

Ωστόσο η διάδοση της Αττικής διαλέκτου σε όλους τους Έλληνες και βαρβάρους, στην Αίγυπτο, Ασία και Ευρώπη οδήγησε τη γλώσσα σε σημαντικές και μεγάλες μεταβολές. Γιατί είναι γλωσσικό αξίωμα να εκφράζουμε όσο σκαφτόμαστε. Επομένως οι στρατιώτες, έμποροι κτλ Πελοποννήσιοι, Βοιωτοί, Μακεδόνες κλπ οι οποίοι είχαν κατώτερη μόρφωση και ήταν αδύνατον να εκφραστούν με τη χάρη και τη δύναμη του Πλάτωνα και του Δημοσθένη, ή να χρησιμοποιήσουν με ακρίβεια του τύπους, τη σύνταξη, τη χρήση και τη σημασία. Ήταν αδύνατο να μεταχειρίζονται τη γλώσσα όπως οι Έλληνες. Όμως και οι ίδιοι οι Έλληνες παράκμασαν τους επόμενους αιώνες και μαζί με αυτούς και η γλώσσα καθώς ακολούθησαν εθνικές συμφορές, εισβολές, επιδρομές βαρβάρων, σεισμοί κτλ.

Η εξέλιξη και τύχη της Κοινής γλώσσας και μετέπειτα Βυζαντινής γλώσσας δεν είναι ιδιαίτερα γνωστή διότι μετά τη γέννηση του Χριστού, οι συγγραφείς απέφευγαν τη χρήση της σύγχρονης μορφής της γλώσσας και μιμούνταν τους Αττικούς συγγραφείς. Αναφέρουμε ενδεικτικά κάποιες διαφορές με τη Κοινή γλώσσα:

- οι δίφθογγοι έγιναν μονόφθογγοι (αι=ε, ει-ι, οι=υ)
- τα μακρά και βραχέα φωνήεντα εξισώθηκαν
- το η εξισώθηκε με το ι και το οι και το υ το 10ο αιώνα
- ότι λέγεται με ττ και ρρ πλέον με σσ και ρσ

Διαφορές παρατηρούνται και στις κλίσεις, στους χρόνους, στη σύνταξη κτλ. Ωστόσο η μεγαλύτερη διαφορά της Κοινής από τη Βυζαντινή γλώσσα δε προήλθε μετά από χρόνια λόγω της απλοποίησης ούτε λόγω εξωτερικών παραγόντων αλλά εσωτερικά, από τη ψυχή των ίδιων των λέξεων. Και αυτό γιατί σε κάθε λέξη, άλλη δύναμη, άλλη ψυχή εισήγαγε ο δαιμόνιος νους του Σωκράτη και άλλη βεβαίως ο νους του Ιωάννη του Λύδου ή του Γλύκα. Από αυτή την έννοια τότε προκύπτει μια καινούργια γλώσσα.

Πόση από την ουσία και τη δύναμη της γλώσσας χάθηκε κατά τους μεταγενέστερους και Βυζαντινούς χρόνους γίνεται εύκολα κατανοητό από κάποιον αν θυμηθεί ότι τα δύο σπουδαιότερα μέρη της ανθρώπινης ζωής, η θρησκεία και η πολιτεία των Ελλήνων, αποβλήθηκαν αφού επικράτησαν οι ξένοι θεσμοί. Και ενώ εισήλθε με χαρά η θρησκεία και η πολιτική, στρατιωτική, διοικητική και δικαστική κλπ εξουσία στην Ελλάδα ασκούταν μέσω της Ελληνικής γλώσσας, νέες και μάλλον ξένες ιδέες και συνήθειες εισέβαλαν στη γλώσσα και μεταδόθηκαν στο έθνος.

Λόγω της ελλιπούς παράδοσης είναι αδύνατη η παρακολούθηση των εξελίξεων που συνέβησαν στη γλώσσα. Ωστόσο, φαίνεται ότι ήδη από την εποχή του Ιουστινιανού, η γλώσσα είχε αλλοιωθεί σε μεγάλο βαθμό από το 12ο αιώνα μ.Χ. μάλιστα οι άρχοντες άρχισαν να εγκαταλείπουν την Αττικίζουσα Κοινή, τη γραπτή γλώσσα για αιώνες. Ουσιαστικά όμως πλήρη εγκατάλειψη του αρχαίου δόκιμου λόγου δεν υπήρξε ποτέ, ούτε πριν την Άλωση της Πόλης αλλά ούτε και μετά, καθώς οι Έλληνες φιλοπάτριδες απέφευγαν τη χρήση τοπικών ιδιωμάτων, και χρησιμοποιούσαν τον γραπτό λόγο απαλλαγμένο από τα αρχαϊκά και άγνωστα στοιχεία ενώ περιείχε πανελλήνια και πασίγνωστα στοιχεία του προφορικού λόγου. Η τάση αυτή τους δύο τελευταίους αιώνες οδήγησε στην παραγωγή του σύγχρονου γραπτού λόγου.

Η ανάλυση της προφορικής ελληνικής γλώσσας ξεκίνησε το 18ο αιώνα μ.Χ. και συνεχίστηκε το 19ο αιώνα από τους Κοραή, Μαυρόφρυδου, D. Comparetti, Οικονόμου, Deville, Κούση, G. Meyer, Σάθα, Wanger, Legrand, Deffenr, Morosi, Pellegrini, Foy, Thumb, Γιάνναρι, Χατζηδάκη και άλλων. Ωστόσο σε λίγα ζητήματα μόνο δόθηκαν απαντήσεις. Το μόνο βέβαιο είναι:

1. εκτός από τη Τσακωνική (Λακωνική διάλεκτο) σε όλη την υπόλοιπη Ελλάδα χρησιμοποιούταν η Κοινή. Σε ορισμένες περιοχές όπως τη Κρήτη, Ρόδο, Μεσσήνη και Πόντο υπήρχαν κάποια μικρά ιδιώματα όμως όλα τα υπόλοιπα στοιχεία (φθόγγοι, σύνταξη, τύποι) μπορούν να ερμηνευτούν μόνο μέσω της Κοινής.
2. ο νεότερος προφορικός λόγος διαιρείται σε διάφορες διαλέκτους και ιδιώματα, αλλά είναι αδύνατον να οριστεί με επιστημονική ακρίβεια οι χαρακτήρες και τα όρια αυτών.
3. Παρά τις προσπάθειες που έχουν γίνει πρέπει να γίνει η παραδοχή ότι δε γνωρίζουμε πως χρησιμοποιούνταν ο θησαυρός των λέξεων της Ελληνικής γλώσσας π.χ. αγνοείται ποιες λέξεις είναι πανελλήνιες και ποιες διαλεκτικές, η σημασία των λέξεων στη κάθε χώρα κτλ. Ωστόσο, ενώ η νεότερη καθομιλούμενη γλώσσα είναι κατώτερη της αρχαίας, ως προς τον πλούτο και τη σημασία των λέξεων καθώς και τη σύνταξη τους, έχει διασώσει σημαντικές αρετές της αρχαίας και ανέπτυξε και νέες έτσι ώστε είναι δυνατόν να ειπωθεί ότι δε μπορεί να συγκριθεί με καμία Ευρωπαϊκή γλώσσα. Για παράδειγμα διέσωσε τη μέγιστη αρετή της ελευθερία τοποθετήσεως της λέξης μέσα σε μια πρόταση, την ικανότητα της μονολεκτικής δηλώσεως των διαθέσεων, τη δυναμική των σύνθετων ονομάτων της αρχαίας γλώσσας κτλ.
4. Αγνοείται η κλίση, η παραγωγή, η σύνθεση, η σύνταξη, οι φράσεις και τα υπόλοιπα στοιχεία των διαλέκτων και ιδιωμάτων, επειδή και τα υπάρχοντα λεξικά είναι ως προς τη γραμματική, τη σύνταξη και τη φρασεολογία ελλιπέστατα και στα περισσότερα από αυτά δεν είχε γίνει ποτέ συλλογή των λέξεων.

Και όμως για να καταρτιστεί Ελληνικό λεξικό το οποίο θα συμπεριλάβει τους θησαυρούς των λέξεων, όλες όσες από την αρχή μέχρι και σήμερα χρησιμοποιούταν από τους Έλληνες για να εκφράσουν την σκέψη τους, Ελληνική γραμματική για να ερμηνεύσει τη γένεση και χρήση όλων των τύπων αυτής, δηλαδή για να υπάρξει μια πλήρης επιστημονικά τεκμηριωμένη ιστορία της ελληνικής γλώσσας, είναι απαραίτητο να συλλεχθούν και να μελετηθούν όλα τα γραπτά μνημεία καθώς και όλα τα διαθέσιμα στοιχεία του Ελληνικού προφορικού λόγου. Πρέπει να τονιστεί ότι η μελέτη και η

εξακρίβωση της Ελληνικής γλώσσας είναι και οφείλει να είναι για εμάς που κληρονομήσαμε αυτή τη κληρονομιά ιερό καθήκον. Όχι μόνο γιατί μέσα από αυτή γίνεται γνωστός ο εθνικός χαρακτήρας των Ελλήνων αλλά και γιατί σε αυτή αποθηκεύτηκαν οι πνευματικοί θησαυροί ανθρώπων με εξαιρετική ευφυΐα και μέσω της γλώσσας εκφράστηκαν και διαδόθηκαν σε όλο τον κόσμο οι μεγαλύτερες αλήθειες του Ιησού Χριστού. Η μελέτη και εξέταση όχι μόνο αυτών των συγγραμμάτων αλλά και της ίδιας της γλώσσας αποτέλεσε από το παλιό καιρό μέχρι και σήμερα το πιο ηθικό πνευματικό έργο των ανθρώπων. Καμία άλλη γλώσσα δεν ερευνήθηκε επιστημονικά από φιλολόγους και γλωσσολόγους όσο η Ελληνική. Η ερμηνεία της Σλάβικής ή Κέλτικης γλώσσας φαίνεται να έχει μερικό ενδιαφέρον μόνο για τους Σλαβολόγους ή Κελτολόγους, αλλά η Ελληνική γλώσσα έχει καθολικό ενδιαφέρον για όλους τους επιστήμονες.

Είναι πρωτοφανές ότι η Ελληνική γλώσσα ομιλείται και γράφεται για τρεις χιλιετίες παρότι έχει λάβει μέχρι σήμερα πολλές φάσεις παραμένει σαφής και διαυγής. Για το λόγο αυτό η Ελληνική γλώσσα είναι η πιο κατάλληλη για την εύρεση γλωσσικών διδαγμάτων, αν μελετηθεί μεθοδικά η μακρά ιστορία της. Συνήθως όμως η μελέτη αυτή περιορίζεται στην αρχαία γλώσσα και όχι στη μεταγενέστερη, ειδικά στην Ελλάδα μικρόν ενδιαφέρον επιδεικνύεται για τη μεσαιωνική και τη νεώτερη Ελληνική (Thomson).

Κεφάλαιο ΙΧ
Συμπλήρωμα της 8ης έκδοσης (1972)

Η ιδέα της εκδόσεως του Συμπληρώματος του Μεγάλου Λεξικού της Ελληνικής Γλώσσας οφείλεται στον αείμνηστο Κ. Δ. Γεωργούλη, Έλληνα φιλόλογο και εκπαιδευτικό, που κατέστρωσε το σχέδιο του Συμπληρώματος, διατύπωσε τις αρχές της συντάξεως του, συνέταξε το συμπληρωματικό πίνακα των συγγραφέων και των συλλογών επιγραφών και παπύρων, επέλεξε τους συντάκτες και συνέθεσε υποδειγματικά το συμπλήρωμα του γράμματος Λάμβδα.

Το παλιό υπό συμπλήρωση Μέγα Λεξικόν της εκδόσεως Ι. Ν. Σιδέρη κυκλοφόρησε για πρώτη φορά το 1904 και συντάχθηκε με βάση την 8η έκδοση του έτους 1897 του πληρέστερου Λεξικού της Ελληνικής Γλώσσας των H. G. Liddell και R. Scott, το οποίο εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1843. Το Μέγα Λεξικό εκτός του ότι αποτέλεσε μια έκδοση εις την Νεοελληνική Γλώσσα είχε συμπληρωθεί και με πλήθος Βυζαντινών λέξεων και εκφράσεων, από τους φιλόλογους Ξ. Π. Μόσχο, Αντ. Οικονόμου, Γ. Γαρδίκα, Α. Ν. Γιαννάρη και Μιχ. Κωνσταντινίδη.

Από το 1907 ως σήμερα έχουμε περάσει όμως τα δύο τρίτα ενός αιώνος, ένα διάστημα στο οποίο η επιστημονική έρευνα έχει συλλέξει ένα απίθανο μεγάλο θησαυρό νέου γλωσσικού υλικού. Ολόκληρες βιβλιοθήκες από συλλογές παπύρων προερχόμενες από την Αίγυπτο αποτελέσαν νέα ευρήματα. Ανακαλύφθηκε και μελετήθηκε πλήθος αναρίθμητων επιγραφών στην Ευρώπη, την Ασία, αι την Αφρική, όπου για αιώνες ακτινοβολούσε το Ελληνικό Πνεύμα και ομιλείτο η Ελληνική Γλώσσα. Νέες εκδόσεις αρχαίων συγγραφέων τυπώθηκαν, ανακαλύφθηκαν χαμένα έργα αρχαίων συγγραφέων και μέσα από τη πληρέστερη μελέτη των παλιών εκδόσεων πραγματοποιήθηκαν νέες διορθώσεις των αρχαίων κειμένων.

Όλα τα γλωσσικά στοιχεία που προέκυψαν από τις παραπάνω έρευνες, καθώς επίσης και από την επιμελής μελέτη των Εκκλησιαστικών Πατέρων και της υπόλοιπης βυζαντινής γραμματείας κατά το 19ο αιώνα, οδήγησε στην απόφαση να συνταχθεί το Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης και γίνει προσιτό σε όλους τους Έλληνες σπουδαστές και λόγιους. Να τονιστεί ότι το καινούργιο υλικό που συλλέχτηκε δεν αναφέρεται μόνο στις ελληνικές διαλέκτους και την Πανελλήνια Αττική διάλεκτο αλλά και στη Κοινή Ελληνική, τη παγκόσμια πλέον γλώσσα, η οποία αναγνωρίζεται ως διεθνής όχι μόνο στον Ελληνικό χώρο, αλλά και σε όλες τις γωνιές του τότε γνωστού κόσμου και ομιλείτο από χείλη πολυεθνών ελληνοφωνούντων είτε λόγω φυλής είτε λόγω Ελληνικής παιδείας.

Το Συμπλήρωμα εμπλουτίζει το παλιό Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης με τη προσθήκη του νέου γλωσσικού θησαυρού που ανέρχεται περίπου στο ένα πέμπτο του συνολικού γλωσσικού υλικού. Τη επιμέλεια της σύνταξης του συμπληρώματος, λόγω του θανάτου του Δ. Γεωργούλη, ανέλαβε ο φιλόλογος Παναγιώτης Κ. Γεωργούντζος.

Κεφάλαιο Χ
Επιτομή του Μεγάλου Λεξικού της Ελληνικής Γλώσσης (2007)

Από πολλών ετών μύχιων ησθανόμην πόθον όπως, ως κορωνίδα των διαφόρων μου εκδόσεων, κατορθώνω να εκδώσω εν ως ενέστι τέλειον….

Με τη φράση αυτή ξεκινούσε ο Ανέστης Κωνσταντινίδης, εκδότης, το πρόλογο του στην πρώτη έκδοση του Λεξικού «Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης» των H.G. Liddell, R. Scott, Α. Κωνσταντινίδου το 1904. Έκτοτε το Λεξικό έγινε μέρος της πολιτιστικής μας κληρονομιάς αλλά και πολύτιμο εργαλείο ακόμα και σήμερα, μετά από 100 και πλέον έτη.

Επειδή όμως ο όγκος και ο χαρακτήρας του σοφού αυτού έργου σπανίως του επέτρεψε ως τώρα να εξέλθει των μεγάλων βιβλιοθηκών και των πανεπιστημιακών σπουδαστηρίων, οι εκδόσεις «Πελεκάνος» ανέλαβαν την έκδοση της επίτομης σύντμησης του, που όχι μόνον δεν παραλείπει κανένα από τα ουσιώδη στοιχεία του αναλυτικού Λεξικού, αλλά ενσωματώνει, κατά το δυνατόν, και της νεότερης έρευνας τα πορίσματα.

Τα λήμματα της Επιτομής καλύπτου το χρονικό διάστημα από την του Ομήρου έως την περίοδο των Κλασικών Αττικών δημιουργών. Επιπροσθέτως, στην Επιτομή περιλαμβάνονται λέξεις που χρησιμοποιούνται στον Αριστοτέλη, στον Πολυβιο και στον Στράβωνα, στους «Βίους» του Πλούταρχου, στον Λουκιανό, στους Ποιητές της Ανθολογίας και στους συγγραφείς της Καινής Διαθήκης.

Στη Λημματογράφηση παραδίδονται οι αρχικές σημασίες καθώς επίσης και τα κυριότερα συγγενή ερμηνεύματα –συμπληρώματα των αρχικών εννοιών. Σχετικά με την Ετυμολογία, στις παράγωγες λέξεις, αναγράφεται εντός παρενθέσεως το ρήμα ή η λέξη από την οποία προκύπτει η Ρίζα, όπως στο νιφο-βόλος (Βάλλω), εκτός των περιπτώσεων εκείνων όπου η Ρίζα βρίσκεται μόνον στον Αόριστο β’ ή σε κάποιον άλλο χρόνο. Τότε δίνεται ο τύπος αυτός κι όχι το ρήμα, όπως στα δρόμος (δράμειν) και όψις (όψομαι). Στις σύνθετες λέξεις, το πρώτο και δεύτερο συνθετικό διαχωρίζονται με ένα ενωτικό που παρεμβάλλεται ανάμεσα τους, όπως στα από-βάλλω, ά-βατος. Επίσης γίνεται συντακτική μνεία και παρατίθενται πληθώρα παραδειγματικών φράσεων για την καλύτερη ανάδειξη των σημασιών μέσα σε συγκεκριμένο γλωσσικό περιβάλλον.

Η επιστημονική παρουσίαση των λημμάτων δεν αναιρεί το εύχρηστο του χαρακτήρα του Λεξικού, το οποίο ανταποκρίνεται στις κατεξοχήν ανάγκες τόσο του απλού μαθητή μέσης εκπαίδευσης όσο και του φοιτητή φιλολογίας που θα το πάρει στα χέρια του ως βοήθημα. Το παρόν έργο απευθύνεται στον ευρύτερο κύκλο των φιλολόγων μα και σε όλους όσους ενδιαφέρονται για τα κλασσικά μας γράμματα. Η παρουσίαση κάθε λήμματος μέσα στο Λεξικό έχει τελικό στόχο μέσα από τη μάθηση να έρθει στο προσκήνιο η ίδια η ελληνική γλώσσα με τη μοναδική της διαχρονικότητα και συγχρόνως να εξαφθεί η επιθυμία για περαιτέρω έρευνα και μελέτη της.

Κεφάλαιο XI
Για την αναγκαιότητα του Λεξικού

"Τα λεξικά είναι σαν τα ρολόγια: το χειρότερο είναι καλύτερο από το τίποτε, και από το καλύτερο δεν μπορούμε να έχουμε την απαίτηση να δείχνει πάντοτε τη σωστή ώρα"
Samuel Johnson

Τα λεξικό επιδιώκει να δώσει με τρόπο εύληπτο και σύντομο έγκυρες και επιστημονικά τεκμηριωμένες απαντήσεις στα ποίκιλα ερωτήματα που αντιμετωπίζει ο χρήστης. Πρέπει να είναι περιγραφικό και ως ένα σημείο ρυθμιστικό. Να έχει χρηστικό χαρακτήρα αλλά να είναι επιστημονικά άρτιο. Κύριος στόχος του είναι η κατά το δυνατό πληρέστερη σημασιολογική ανάλυση του λεξιλογίου που αποτελεί το κορμό της νεοελληνικής γλώσσας. Να επιχειρεί να περιγράψει τα λειτουργία και τη χρήση της γλώσσας σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής, και απευθύνεται στο ευρύτερο μορφωμένο κοινό που επιθυμεί να γνωρίσει σε βάθος και να τη χρησιμοποιήσει ορθά και αποτελεσματικά.

Σημαντικό χαρακτηριστικό του λεξικού είναι η ετυμολογία των λέξεων. Για κάθε λέξη πρέπει να αναζητείται η λέξη προέλευσης της ή εκείνη από την οποία συντέθηκε. Αν η λέξη είναι ριζική –κατά κανόνα τα λήμματα αρχίζουν με τη ριζική λέξη- πρέπει να γίνεται αναφορά στις ομμόριζες ή ετυμολογικώς συγγενείς λέξεις. Επίσης πρέπει όχι μόνο να γίνεται αναφορά στην λέξη από την οποία παράγεται η εκατοστή εξεταζόμενη λέξη αλλά και ποιες άλλες παράγονται από αυτή. Έτσι γίνεται αντιληπτό η προέλευση αλλά και η παραγωγική γονιμότητα της λέξεως, η οποία ταξινομείται σε μια ευρύτερη νοηματική και μορφολογική ενότητα, μέσα σε μια ετυμολογική οικογένεια.

Η πιο συνηθισμένη κατάταξη των λέξεων στα λεξικά είναι η αλφαβητική κατάταξη. Ως αφετηρία λαμβάνεται η ριζική λέξη. Για λόγους οικονομίας η αρχή αυτή παραβαίνεται και γίνεται υπαγωγή λημμάτων, προκειμένου για υποκοριστικά, μεγεθυντικά και μετεπιθετικά επιρρήματα που διαφοροποιούνται ελάχιστα ως προς τη σημασία από την λέξη στην οποία υπάγονται. Συνήθως τα νεώτερα λεξικά χρησιμοποιούν τη μέθοδο της ομοηχίας εκεί που τα παλαιότερα λεξικά χρησιμοποιούν τη μέθοδο της πολυσημίας, δηλαδή διασπούν ένα λήμμα, πολύσημο κατά τα άλλα λεξικά, σε δύο ή περισσότερα λήμματα.

Ορισμένες λέξεις σχηματίζουν και άλλους (δεύτερους) τύπους διαφοροποιημένους φωνητικά ή μορφολογικά οι οποίοι καταγράφονται δίπλα στο κύριο και βασικό τύπο, που αποτελεί το λήμμα. Οι τύποι του λήμματος συνήθως ανήκουν στον ίδιο επίπεδο γλώσσας, διαφορετικά, αντιμετωπίζονται ως ξεχωριστά λήμματα.

Η ετυμολογική ταξινόμηση των λέξεων είναι εξαιρετικά χρήσιμη γιατί διευκολύνει τους αναγνώστες στην κατανόηση των λέξεων, παρέχει όλα τα στοιχεία των λέξεων και παραθέτει τη ορθή γραφή καθώς και την ακριβή ερμηνεία της λέξεως.

Το λεξικό καταγράφει το λεξιλόγιο του γραπτού και προφορικού λόγου. Βασικό κριτήριο για τον καταρτισμό του λημματολογίου υπήρξε η χρήση της λέξης. Όταν η χρήση

της λέξης είναι περιορισμένη και ειδική δεν περιλαμβάνεται στο λεξικό ωστόσο μπορεί να περιληφθεί σε ένα λεξικό που επιθυμεί να γίνει «θησαυρός» της ελληνικής γλώσσας.

Στο λημματολόγιο ειδικότερα περιλαμβάνονται:

- Από τους ειδικούς και τεχνικούς όρους.
- Από τα λεξιλόγια επαγγελματικών, κοινωνικών και άλλων ομάδων, όσες λέξεις έχουν ευρύτερη κοινωνική κατανομή.
- Από λέξεις που χρησιμοποιούνται στη λογοτεχνία, αυτές που έχουν περάσει στο γραπτό ή προφορικό λόγο.
- Από τους νεολογισμούς και τα δάνεια, όσα έχουν ευρύτερη χρήση.
- Από τις λέξεις τις μάγκικης γλώσσας και από τις χυδαίες, τις πιο κοινές.
- Από τα εθνικά ουσιαστικά και τα κύρια ονόματα, όσα δίνουν επιπλέον γλωσσικές πληροφορίες.
- Από τις ιδιωματικές λέξεις, οι πολύ γνωστές.
- Λέξεις ιστορικού λεξιλογίου για την περιγραφή μιας πραγματικότητας ποτ δεν υπάρχει πια.
- Λέξεις παρωχημένου λεξιλογίου.
- Ονοματοποιίες.
- Από τα επίθετα σε –ικός, -ικος που παράγονται από ονόματα χωρών ή από εθνικά ουσιαστικά, (α) όσα δεν έχουν αυτόματη παραγωγή, (β) τα παράγωγα από μεγάλες και/ή γνωστές χώρες, πόλεις, περιοχές κτλ, (γ) όσα αναφέρονται σε ιδιότητες ενός λαού, χαρακτηριστικά προϊόντα.
- Ρηματικοί τύποι με επιφωνηματική χρήση καθώς και ρηματικοί τύποι ουσιαστικοποιημένοι.
- Από τα αριθμητικά, τα μονολεκτικά απόλυτα και τακτικά από το ένα ως το είκοσι και στη συνέχεια ανά δέκα ως το εκατό και ανά εκατό ως το χίλια.

Προθήματα, επιθήματα, πρώτα και δεύτερα συνθετικά, όλα συνοδευόμενα από πλούσια παραδείγματα. Οι πληροφορίες αυτές είναι χρήσιμες για την πληρέστερη ανάλυση πολλών λημμάτων που περιλαμβάνονται στο λεξικό.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Πράγματι, «τὸ πρῶτον βιβλίον ἑκάστου Ἔθνους εἶναι τῆς γλώσσης του τὸ Λεξικόν». Οι παλαιές εκδόσεις των Λεξικών, ελληνικών και ελληνολατινικών έχουν τη σημασία τους υπό την έννοια έστω των ποσοτικών αναφορών. Οπωσδήποτε αναδεικνύονται αμέσως τα ποιοτικά κριτήρια και το Λεξικόν είτε είναι του Καλλιέργη είτε είναι του Βαρίνου, του Σοφιανού, του Κωνσταντίνου, του Γαζή, του Κούμα, του Βυζάντιου και ασφαλώς των Liddell- Scott εμφανίζεται όχι απλώς απαιτητικό, αναγκαίο ή σχετικώς απαραίτητο, αλλά, με αυξημένο βαθμό επικινδυνότητας γιατί αναμφισβήτητα είναι ένα πραγματικό κίνημα ιδεών. Έτσι αναγνωρίζεται η ελληνική γλώσσα, ο οικουμενικός της χαρακτήρας, το υποχρεωτικόν της εκμάθησής της και ο απαραίτητος ιδεολογικός εξοπλισμός κάθε πολίτη που θέλει πραγματικά να ζει το παρόν της εποχής του και να αντιμετωπίζει με θάρρος και βεβαιότητα το μέλλον.

Έτσι το λεξικό των L.-S. από το ένα μέρος εντάσσεται μέσα στα όρια της γλωσσικής ελευθερίας (αν αυτή η ελευθερία είναι δυνατόν να περιοριστεί) και υπό μια άποψη αποκαλύπτεται αυτό που θεωρείται αλλά και είναι πολιτικώς ορθό.

Το Λεξικό κυριολεκτικά εγκαινιάζει (εκ νέου) μεσούντος του 19^{ου} αι. έναν διάλογο που για τους Έλληνες δεν διακόπηκε ποτέ, αλλά για τους Ευρωπαίους ήταν ένα στοίχημα που έπρεπε να κερδηθεί:από την μια αθάνατη (και κάποτε οικουμενική) γλώσσα έπρεπε να φθάσουμε στη νέα οικουμενική γλώσσα, ήταν απαραίτητο να δημιουργήσουμε έναν δίαυλο επικοινωνίας με την αρχαία ελληνική γλώσσα, με τις νέες ευρωπαϊκές γλωσσικές πραγματικότητες. Είναι κι αυτό μια απόδειξη από τις πιο σημαντικές, εμπιστοσύνης στις αξίες της πολιτικής δημοκρατίας τουλάχιστον.

Το Λεξικό L.-S. αποσκοπεί στη διδασκαλί των αρχαίων ελληνικών, διδάσκει τον Ευρωπαίο πολίτη, όχι μόνο τον Άγγλο πώς να κάνει ένα διάλογο σε απλά αρχαία ελληνικά, πράγμα που σημαίνει ότι ένας νέος πολίτης μπορεί να είναι σε θέση να αντιληφθεί τι ήταν ο ελληνικός πολιτισμός, να παρατηρήσει και να προσδιορίσει ετυμολογίες γενικά να εννοεί τις ελληνικές, ακόμη και τις λατινικές ρίζες διαφόρων επιστημονικών όρων.

Το Λεξικό L.-S. χωρίς υπερβολή, οδηγεί σε περιπέτειες δημιουργικότητας όχι μόνο γιατί μας ασκεί στη φιλοσοφία, την πολιτική ή την λογοτεχνία. Παραπέμπει και οδηγεί ευθέως στην κλασική παιδεία καθώς γνωρίζουμε ταυτόχρονα τη σημασία της Ιστορίας και την αξία της μνήμης. Είναι ένα εργαλείο, είανι ένα ισχυρότατο μέσο, προκειμένου ν' αποκτήσουμε ελληνική παιδεία (φιλοσοφική, πολιτική …) με κοινωνικά περιεχόμενα. Και

ίσως δεν πρέπει να μας διαφεύγει ότι ακόμη και ο Μαρξ είχε καταθέσει πτυχιακή εργασία με θέμα τον Δημόκριτο.

Ειδικά για την οθωμανοκρατούμενη Ελλάδα, για την ελληνική κποινωνία εκείνης της εποχὴς τα Λεξικά υπηρετούσαν συγκεκριμένους σκοπούς και κάλυπταν πραγματικές ανάγκες, ήταν βιβλία που τα χρειάζονταν όλοι οι Έλληνες. Είχε γίνει φανερό ότι τόσο η κοινωνική όσο και η εθνική συνείδηση εξαρτώνταν από την αφομοίωση και τη γνώση του ιστορικού παρελθόντος. Οι τέσσερις γλώσσες του Λεξικού του Γ. Κωνσταντίνου, πέρα από τον επικοινωνιακό τους χαρακτήρα επιτρέπουν να αντιληφθούμε στην κρίσιμη εκείνη εποχή την επιβολή και την υπεροχή της ελληνικής γλώσσας.

Παράλληλα προς αυτή τη διαπίστωση προβάλλεται και η άνευ ορίων πολιτιστική άνθηση των ελληνικών παροικιών της Δύσης, όπως αυτών της Βενετίας, της Τεργέστης, της Βιέννης, της Οδησσού, …

Από μια άλλη οπτική αναδεικνύεται η αντοχή της ελληνικής γλώσσας μέσα στον χρόνο, η οποία, ως κοινωνικό φαινόμενο απέδειξε από το ένα μέρος τη μοναδικότητα και την ιδιαιτερότητά του και από το άλλο τη δυναμική της σπειροειδούς εξέλιξής του, γεγονός που δεν μπορεί να αγνοηθεί όχι μόνο σε σύγχρονη διεθνή γλωσσική πραγματικότητα αλλά, κυρίως, να χρησιμοποιηθεί και να αξιοποιηθεί από τις σύγχρονες τεχνολογικές επιστημονικές εξελίξεις.

Κάνοντας κανείς χρήση του Λεξικού των L.- S. γνωρίζει πολύ καλά τις επιθυμίες του, τι θέλει, αναγνωρίζει την αξία του περιεχομένου του και ταυτόχρονα το αποδέχεται ως εγγύηση της μνήμης για έναν κόσμο, για μιαν εποχή που αξίζει κανείς να προστρέχει σε αυτόν τον κόσμο και να αναζητά την συνδρομή του.

Εξάλλου, δεν είναι τυχαίο ότι πριν από λίγα χρόνια πολύ γνωστός εκδοτικός οίκος και «διάσημο» δημοσιογραφικό συγκρότημα διένειμε ελευθέρως στο αναγνωστικό κοινό, σε καλαίσθητους τόμους των Liddell – Scott.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Afentakis A., Le mouvement coopératif grec (roneo), Paris, 1961. Bibliothéque de la Sorbonne.

Alivisatos B., La réforme agraire en Grécc, Paris, 1932. L'impot financier en Gréce " et son évolution, «Revue des Sciences Financiéres», Paris, 1904.

Allen, W. S. 1987. Vox Graeca. 3η εκδ. Cambridge: Cambridge University Press. Ελλην. μτφρ. Μ. Καράλη και Γ. Μ. Παράσογλου υπό τον τίτλο Vox Graeca: Η προσφορά της ελληνικής την κλασική εποχή (Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], 2000) -.1973. Accent and Rhythm. Prosodic Features of Lalin and Greek: A Study in Theory and Reconstruction. Cambridge: Cambridge University Press.

Almagro Basch, M. 1952. Lax inscripciones ampuritanas griegas, ibéricas y larinas. Monogratias ampuritanas 2. Βαρκελώνη: Departamento de Barcelona del lnstituto Rodrigo Caro de Arqueologia del Consejo Superior cle lnvestigaciones Cientificas.

Andersen, L. 1981. Studies in Oracular Verse. Concordance to Delphi Responses in Hexameter. Κοπεγχάγη: The Royal Danish Academy of Sciences and Letters.

Anderson, W. D. 1994. Music and Musicians in Ancient Greece. Νέα Υόρκη: Cornell University Press.

Andreades A., L'administration financiére grecque sous la domination turque, «Revue des études grecques», No 102, Athénes, 1910. Ali Pacha de Tebelin; économiste et financier, Athénes, 1912. La marine marchande grecque, «Revue des études grecques», No 107, Athénes, 1913.

Angel J. F., Judaismo e Socialismo, Sofia, 1914, σελ. 27.

Angel J., Peuples at nations des Balkans, Paris, 1931.

Anonyme, La Gréce industrielle et commerciale, Athénes, 1900.

Anonymo, El Congresso do 1900, Buenos Ayres, 1901, σελ. 31.

Anonymo, Il processo de los totonges, Salonico, Progresso, 1910, σελ. 29.

Anonymo, La liberacion de Salonico; la allianca balkanica contro la Turcia, Salonico,

Accion, 1931.

Antoniadis-Bibicou Hel., Villages désertés en Gréce. Un bilan provisoire, «Villages désertés et histoire économique XI-XVIII siécles», Paris, 1965, Byzance, «Pensée» (133) décembre 1967, p. 37-51' Sur quelques problémes de l'histoire maritime de Byzance; les commercaires, Paris CVNP, 1963.

Ardy R., The territorial imperative, New York, Athenaeum, 1966.

Argyriadés P., La peine de mort, Paris, Leroux, 1875. La Question Sociale, Paris, 1885. L'horaire du travail, Paris, Leroux, 1890. Le poéte socialiste, E. Pothier, Paris, 1891. Essai sur le socialisme scientifique; critique économique de la production capitaliste, Paris, 1891. Almanach de la Question Sociale, Paris, 1891-1901. La misére qui tue, Paris, 1892. La Banque de France, Paris, 1893.

Babinger G., Mohamet II le conquérant et son temps, Paris, Payot, 1949.

BAIN, D. 1991. Six Greek verbs of sexual congress (βινω, λινω, πυγιζω, ληκω, οιφω, λαικάζω). CQ 41:51-77.

Bakounine, Confession, Paris, Rieder, 1932. La liberté, Paris, Pauvert, 1965.

Barber, F. 1954. A linguistic study of the Greek magical papyri. Μεταπτυχιακή εργασία, Λονδίνο.

Barkan Omer Lufti, Problémes fonciers ottomans, Annales do l'histoire sociale, Paris, 1939. La loi sur la distribution des terres, Revue de la Faculté des Sciences Economiques et Sociales, Istanbul, 19/A. Osmanli imparatorlugunda bir iskan ve kolonizasyon metodu olarak surguler, Istanbul Universitesi Iktisat Fakultesi Mecmuasi, Cift 15-Say 1-4, den, σελ. 209-237. Les formes de l'organisation du travail agricole dans l'empire ottoman aux XV et XVI siécles, Istanbul Universitesi Iktisat Fakultesi Mecmuasi, 1 (1939-19110) 14-44, 165-180, 297-321. Osmanli imparatorlugunda bir iskan ve kolonizasyon metodu olarak vakiflar ve temlikler, Vakiflar Dergisi 2 (1942), 279-386. Les déportations comme methode de peuplement et de colonisation dans l'empire ottoman, Revue de la Faculté des Sciences Economiques de l' Université d'Istanbul, 11e année, No 1-4, Instanbul, 1953. Imparatorlugn butce lerine Dair Notlar, Istanbul Universitesi lktisat Fakultesi Mecmuasi, σελ. 238-250, Istanbul, 1953- 1527-1528 Mali Yilina ait butce arregi, Istanbul Univesitesi lktisat Fakultesi Mecmuasi, σελ. 251-329, Istanbul, 1955, Quelques observations sur 1' organisation économique et sociale des villes ottomanes des X Ve et X VIIe siécles, Recueil de la Societé Jean Bodin VII La ville 2e partie- Institutions économiques et sociales, σελ. 289-311, Bruxelles, 1955- 1660-1661, Tarihli Osmanli Butcesi ve Bir Mukaye, Istanbul Univesitesi lktisat Fakultesi Mecmuasi, σελ. 304-347, Istanbul, 1956. Essai sur les données statistiques des registres de recensement dans l'empire ottoman aux XVe et XVIe siécles, Journal or Economic History of the Orient, August, 1957,σελ. 9-36.

Barker, A. 1984-1989. Greek Musical Writings. 2 τόμ. Cambridge: Cambridge University Press. Αρχαίες πηγές σε μετάφραση με σχόλια.

Bartholdy J., Voyage en Gréce fait dans les années 1803-1804, Paris, 1807.

Basanof G., I Dekabristi vo Kisinev, Odessa, 1951.

Baucher J., A glance at contemporary Greece, London, 1890.

Bauer Otto, La marche au socialisme. Librairie de l'Humanité, Paris, 1920.

Bay G., Gullvag I., Ofstad H., Tonneven H., Nationalism; a study of identification with people and power, Institute for Social Research, Oslo VI. 1950.

Beaujour F., Tableau du commerce de la Gréce formé d'aprés une année moyenne depuis 1787-1797, Paris, 1800, τομ. 1-2.

Beldiceanu N., Les actes des premiers sultans..., conserves dαns les manuscrits turcs de la Bibliotheque Nationale a Paris, Paris, 1960, τομ. 1.

Belin N., Etude sur la propriété fonciére en pays musulmans et spécialement en Turquie, Paris, 1862.

Belon P., Les observations de plusieurs singularités et choses mémorables trouvées en Gréce, Paris, 1553.

Benaroja Abraham, A note on the socialist federation of Salonica, Jewish Social Studies 11/1948. La lotta operaia in Turcia, Almanach d'Avanti, Milano, 1911. Rabothikni dvizenije vo Turtsia, Clasnik, 238, 1911.

Berard V., La révolution de 1909, Paris, 1909.

Berkess Niyazi, The development of secularism in Turkey, McGill University Press, 1964.

Besancon A., Le tsarevitch immolé, Paris, Plon, 1967.

Biondi, A. 1983. Gli accenti nei papiri greci biblici. Papyrologica Castroctaviana Studia et Textus 9. Ρώμη και Βαρκελώνη: Tip. Pontif. Univ. Gregor.

Blank, D. L. 1983. Remarks on Nicanor, the Stoics and the ancient theory of punctuanon. Glottia 61:48-67.

Blas, F. & A. Debrunner 1961. A Greek Grammar of the New Testament and Other Early Christian Literature. Αγγλ. μτφρ. και αναθ. από τν 9η και 10η έκδ. του R. W. Funk με συμπληρωματικές σημειώσεις του A. Debrunner. Σικάγο & Λονδίνο: The University of Chicago Press.

Blass, F. 1888. Uber die Aursprache des Griechischen. 3η έκδ. Βερολίνο: Weidmann.

Bogen, K. 1969. Geslen in Begrussungsszenen auf Attische Vasen. Βόννη: Hebelt.

Bongle E., L'oeuvre d'Henri St. Simon, Paris, Alean., 1925.

Borries, J. DE. 1911. Phrynichi sophistae praeparatio sophistica. Λειψία: Teubner.

Boulanger F., Ambelakia ou les associations et les municipalités helléniques, Paris, 1875.

Boyatzoglou A., L' economie rurale grecque d'aprés- guerre, Nancy, 1931 (dactylo).

Brashear, W. M. 1995. The Greek magical papyri. An introduction and survey. Annotated bibliography. ANRW 18 (5): 3380-3684.

Braudel F., La Méditerranée a l'époque de Philippe II, Paris, 1948.

Bravo, B. 1974. Une lettre sur plomb de Berezan. Colonisation et modes de contact dans le Pont. DHA1:110-187. -1977. Remarques sur les assises sociales, les formes d' organisation et la terminologie du commerce maritime grec a' l' époque archaique. DHA 3:1-59. -1980. Sulan. Représailles et justice privée contre des étrangers dans les cités grecques. ASNP 10: 675-987.

Bravo, B. 1987. Une tablette magique d'Olbia pontique, les mots. les héros et les demons. Στο Poikilia. Etudes offertes a J. P. Vernant, 185-218. Recherches d'histoire et de sciences sociales 26. Παρίσι: Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales.

Bremmer, J. N. & H. Roodenburg, επιμ. 1991. A Cultural History of Gesture. Cambridge. Polity Press.

Brixhe, C. 1988. La langue de l'Etranger non grec chez Aristophane. Στο L'Etranger dans le monde grec. (Actes du colloque organise par l'lnstitut d'Etudes Anciennes, Nancy, Μάιος 1987). 113-138. Nancy: Presses Universitaires.

Browning, R. 1983. Medieval and Modern Greek. 2η έκδ. Cambridge: Cambridge University Press. Έλλην. μτφρ. Μ. Ν. Κονομή υπό τον τίτλο Η ελληνική γλώσσα μεσαιωνική και νέα. (Αθήνα: Παπαδήμας, 1995).

Brumfield, A. 1997. Αισχρολογία: Γονιμοποές λέξεις. Στο Γλώσσα και μαγεία, επιμ. Α. –Φ. Χριστίδης & D. Jordan, 87-93. Αθήνα: Ιστός.

Brumfield, A. 1997. Αισχρολογία: Γονιμοποιές λέξεις. Στο Γλώσσα και μαγεία, επιμ. Α. –Φ. Χριστίδης και D. Jordan, 87-93. Αθήνα: Ιστός

Buck, C. D. 1933. Comparative Grammar of Greek and Latin. Σικάγο: University of Chicago Press. -1955. The Greek Dialects. Σικάγο: University of Chicago Press.

Buhler, W. 1982. Zenobii Athoi proverbia, vulgari ceteraque memoria aucta. 4ος τόμ., Libri secundi proverbia 1-40. Gottingen: Vandenhoeck & Ruprecht. - 1987. Zenobii Athoi proverbia, vulgari ceteraque memoria aucta. 1ος τόμ., Prolegomena. Gottingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Bulletin de la Fédération Jurassienne, «La Grece», 26 décembre 1871, σελ. 4, 6 avril 1878, σελ. 8.

Cahn H., The Idea of nationalism, N. York, 1946.

Cammerer A., Historisch- statisch- topographische Beschreibung des Koenigreiches Griechenland, Athen, 1834.

Campell, Honour, Family and Patronage, London, 1964.

Carnuth, O. 1875. Nicanoris Περι Οδυσσειακής στιγμής reliquiae emendatiores. Βερολίνο: Borntraeger.

Casabacos A., L'accession des agriculteurs a la propiete en Grece, Paris. PUF, 1924.

Castellan A., Lettres sur la Morée, Paris, 1808.

Celebi Evliya, Seyahatnamesi, Istanbul, 1899-1928.

Chadwick, J. 1973 The Berezan lead letter. PCPhS 19:35-37.

Chantraine, P. 1964. Morphologie historique du grec. Παρίσι: Klincksieck.

Chantraine, P. 1974. Dictionnaire etymologique de la langue Grecque. Παρίσι: Klincksieck. -1990. Ιστορική μορφολογία της ελληνικής γλώσσας. Μτφρ. Ν. Κ. Αγκαβανάκης. Αθήνα: Καρδαμίτσα

Chartely J., Enfantin, Paris, Alcan, 1930.

Chiasson, C. C. 1984. Pseudartabas and his eunuchs: Acharnians 91-122. CPh: 79:131-136.

Christidis, A. -P., S. Dakaris & I. Vokotopoulou. 1997. Oracular tablet from Dodona. Στο Poikila Epigraphika, επιμ. C. Brixhe, 105-110. Nancy: ADRA Παρίσι: De Boccard.

Christidis, A.-P. & K. Nikiforidou. 1994. Structural and cross-linguistic regularities in the history of three particles. Στο Themes in Greek Linguistics. Proceedings of the 1st International Conference on Greek Linguistics (Reading). επιμ. I. Philippaki-Warburton, K. Nikolaidis & M. Sifianou, 169-176. Current Issues in Linguistic Theory 117. Amsterdam: Benjamins.

Cole C. D. H., The II International, London, 1956, τομ. 1-11.

Collitz, H. & F. Bechtel. 1884-1915. Sammlung der griechischen Dialekt-Inschriflen. Gottingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Comotti, G. 1989. Music in Greek and Roman Culture. Βαλτιμόρη & Λονδίνο: Johns Hopkins University Press.

Conemeno N., Ladri ed omicidi, Corfu, 1893.

Coupry, J. 1971. Apports d' Olbia de Provence a l' epigraphie grecque d' Occident. Στο Acta of the Fifth Epigraphic Congress (Cambridge, 1967), 141-147. Οξφόρδη: Blackwell.

Couriel, Sideris, Dimitratos, Rapport sur le socialisme grec, London, 1918.

Cronert, W. G. 1910. Die beiden altesten griechischen Briefe. RhM 55:157-160.

Curbera, J. B & D. R. Jordan. 1988a. A curse tablet from the "Industrial District" southwest of the Athenian Agora. Hesperia 67:215-218. - 1998. Curse tablets from Mytilene. Phoenix 52:31-41.

Curbera, J. B. 1996. The persons cursed in a defixio from Lilybaeum. Mnemosyne 50:219-225. -1999. Maternal lineage in Greek magical texts. Στο Jordan, Montgomery & Thomassen 1999, 195-204.

Cvetkova B., Contribution a l'étude des impots extraordinaires (avariz - i divanye ve tekdlif - i orfiye) en Bulgarie sous la domination turque. L'irnpot «nuzul». «Rocznik Orientalistycrny», 23 (1959), σελ. 57-69. L'évolution du régime féodal turc de la fin du X1Ve jusqu' au milieu du XVIIIe siécle, «Etudes historiques», XI congres International des Sciences Historiques, Stockholm, 1960, σελ. 171-206. Influence exercée par certains institutions de Byzance et des Balkans du moyen age sur le systéme ottoman, «Byzantinobulgarica», Sofia (1962), σελ. 237-257. L'évolution de la féodalité turque» Annales de la Faculté de Philosophie, Sofia, 1959, σελ. 173-193. Izvanredni danaci i darzavni povinnosti v balgarskite zemi pod turska vlast, Sofia, 1958.

Cvijic J., La Péninsule Balkanique-Géographie Humaine, Paris, 1918.

Daskalakis A., La presse neohellénique, Paris, 1930. L'oeuvre de Rigas Vélestinlis, Paris, 1937.

Davies, G. 1985. The significance of the handshake motif in classical funerary art. AJA 89:527-640.

Davies, J. K. 1971. Athenian Propertied Families. Οξφόρδη: Oxford University Press.

Davison Roderic, Economic Archives as a source of latter ottoman history, Report on current research on the Middle East. Princeton University Press, Princeton NJ., 1958. Reform in the Ottoman Empire, Princeton University Press, Princeton, NJ., 1963.

Decasses P., Die Landwirtschaft in heutigen Griechenland, Geibel, 1904.

Delatte A., Les portulans Grecs, Liege, Paris, 1947. Histoire de l' industrie des tissus des Israelites de Salonique, Lausanne, 1935.

Depping G. B., La Gréce ou description de la Livadie, de la Morée et de l' Archipela, Paris, 1823, τομ.. 1-4.

Diels, H. & W. Kranz. 1951. Die Fragmenre der Vorsokratiker. 6η έκδ. 1ος τόμ. Βερολίνο:Weidmann.

Dimakis J ., La Guerre de l'indépendance grecque vue par la presse francaise (1821-1824), Paris, Sorbonne (dactylo).

Dittenberger, W. 1915-1924. Sylloge inscriptionum graecarum. 3η έκδ. Λειψία: Hirzel.

Dodds, E. R. 1936. Telepathy and clairvoyance in classical antiquity. Στο Greek Poetry and Life: Essays Presented to Gilbert Murray on his Seventieth Birthday, 364-385. Οξφόρδη: Clarendon Press. μτφρ. Γ. Γιατρομανωλάκης υπό τον τίτλο Οι Έλληνες και το Παρόλο (Αθήνα: Καρδαμίτσα, 1978). -1964. The Greeks and the Irrational. Berkeley & Los Angeles: University of California Press. Έλλην. -1974. Supernormal phenomena in Classical Antiquity. Στο The Ancient Concept of Progress, 156-210, Οξφόρδη: Clarendon Press.

Dodds, E. R. 1951. The Greeks and the Irrational. Berkeley: University of Calilomia Press. Ελλην. μτφρ. Γ. Γιατρομανωλάκης υπό τον τίτλο Οι Έλληνες και το παράλογο (Αθήνα: Καρδαμίτσα, 1978).

Dover, K. J. 1978. Η κωμωδία του Αριστοφάνη. Μτφρ. Φ. Ι. Κακριδής. Αθήνα: MIET. -1990. Η ομοφυλοφιλία στην Αρχαία Ελλάδα. Μτφρ. Π. Χιωτέλλης. Αθήνα: Χιωτέλλης.

Dover, K. J. 1963. Notes on Aristophanes‘ Acharnians. Maia 15:7-12.

Dover, K. J. 1968. Aristophanes Clouds. Οξφόρδη: Clarendon Press.

Dragoumis I., Mémoire sur les affaires de Gréce, Adressé a la Conférence de la Paix a Paris, Adjaccio, 1919.

Drakoulis P., Neohellenic language and litterature, three lectures, Oxford, 1897.

Dreux R. de, Voyage en Turquie et en Gréce, Paris, Belles Lettres, 1925.

DTAud. Audollent, A. 1904. Defixionum tabellae quotquot innotuerunt. Παρίσι: Fontemoing. Ανατύπωση, Φρανκφούρτη: Minerva, 1967.

DTWu. Wunsch, R. 1897. Defixionum tabellae. IG 3 (3). Βερολίνο: Reimer.

Dubois, L. 1996. Inscriptions grecques dialectales d’Olbia du Pont.Γενεύη: Droz.

Effentere, H. Van & R. Ruze. 1995. Nomina: Recueil d’inscriptions politiques et juridiques de l’archaisme grec. Ρώμη: Ecole franqaise de Rome.

Eichtal G., Les Deux Mondes; ouvrage servant d’introduction a la Turquie et ses ressources, par D. Urquhart, Paris, Bertrand, 1836.

Emanuel I. S., Histoire de l’industrie des Israélites de Salonique, Lausanne, 1935.

Erbse, H. 1960. Bemerkungen zu Herodians Akzenruationssystem. Στο Beitrage zur Uberlieferung der Ilias-scholien. 371-406. Μόναχο: Beck.

Exlr, F. X. 1923. The form of the ancient Greek letter. Διδακτορική διατριβή, Catholic University, Washington.

Eynard J., Lettres de Gréce 1841 - 1843, Geneve, 1917.

Faraone, C. A. & D. Obbink, επιμ. 1991. Magika hiera. Ancient Greek Magic and Religion. Νέα Υόρκη: Oxford University Press.

Faraone, C. A. 1991. The agonistic context of early Greek binding spells. Στο Faraone & Obbink 1991, 3-32.

Fattal Ant., Le statut legal des non - musulmans aux pays d’Islam, Beiruth, 1958.

Federation, Le catéchisme ouvrier, Salonique, Aquaroni, 1911.

Fehmi Y., La révolution ottomane, Paris, 1911.

Ferguson, C. A. 1964. Baby talk in six languages. American Anthropologist 66:103-114.

Flock, G. 1908. De Graecorum interpunctionibus. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο του Greifswald.

Fontenrose, J. 1978. The Delphic Oracle. Berkeley, Los Angeles & Λονδίνο. University of California Press.

Forster E. S., A Short history of Modern Greece, London, 1946.

Friedrich, J. 1918. Das Attische im Munde von Auslandern bei Aristophanes. Philologus 75:274-303.

Garcia Teijiro, M. 1992. Langage orgiastique el glossolalie. Kernos 5:59-69.

Garcia Teijiro, M. 1989. Recursos fonéticos y recursos graficos en los textos rnagicos griegos. Revista espanola de linguistica 19 (2): 233-249. -1992. Sobre el vocabulario de la magia en los papiros griegos. Στο Homenatge a Josep Alsina. Actes del Xé Simposi de la seccio catalana de la SEEC (Tarragona, 28-30 Νοεμβρίου 1990), 1ος τόμ., επιμ. J. Zaragoza & A. Gonzalez Sanmarti, 59-62. Tarragona: Diputacio de Tarragona.

Gardthausen, V. 1913. Griechische Palaeographie. 2ος τόμ., Die Schrifr, Unterschriflen und Chronologie in Altertum und in Byzantinischen Mittelalter. Λειψία: Veit & Comp. Ειδικότερα σελ. 381-394.

Gardthausen, V. 1913. Griechische Paleographie. 2ος τόμ. Λειψία: Veit & Comp. Ειδικότερα σελ. 394-415.

Gauthier P. 1982. Les saisies licites aux dépens des étrangers dans les cités grecques. Revue de droit francais et etranger 60:553-576.

Georgiades G., La Gréce économique et financiére en 1893, Athenes, 1894. La Grece et ses créaneiers. «Monde Economique», Paris, 22, 29 /9 - 6, 13, 20 /10 -1894.

Georgiades, T. 1958. Musik und Rhythmus bei den Griechen. Αμβούργο: Rowohlt.

Gerhard, G. A. 1905. Untersuchungen zur Geschichte des griechischen Briefes. I. Die Formel o δεινά τω δείνα χαίρειν. Philologus 65:27-65.

Gevaert, F. A. 1875-1881. Histoire et théorie de la musique de l' antiquité. 2 τομ. Ghent.

Gibb H., Bowen H., Islamic Society and the West, Oxford University Press, 1957.

Giessler, J. 1923. Prosodische Zeichen in den antiken Handschriften griechischer Lyriker. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο του Giessen.

Gobineau J., Deux: études sur la Gréce, Paris, 1905.

Goblot J. J., Pour une approche théorique des faits de civilisation, «Pensée» 134, aout 1967.

Godelier M., La notion du mode de production asiatique, «Pensee", 133, juin 1967.

Gokbilgin T., Kanuni Sultan Suleyman devsi baslarinda Rumeli eyaleti. Belleten Turk Tarih Kusumu, 20 (1956), 266.

Golden, M. 1990. Children and Childhood in Classical Athens. Βαλτιμόρη: The Johns Hopkins University Press.

Gordon, R. 1999. 'What's in a list?' Listing in Greek and Graeco-Roman malign magical texts. Στο JORDAN, MONTGOMERY & THOMASSEN 1999, 239-277.

Gos F., L' agriculture en Thessalie, Paris, Masson, 1884. Symbolik der griechischen Kirche, Berlin, 1872.

Gould, J. P. 1973. Hiketeia. JHS 93:74-103.

Gramsci A., Il risorgimento, Einaudi, Milano, 1966. Americanismo e Fordismo; Oeuvres Completes, E. S. Paris, 1959.

Green, W. C. 1938. Scholia Platonica. Pennsylvania: American Philological Association, Haverford.

Grenier, A. 1942. En Languedoc mediterraneen, II. Agde. REA 44:288-293.

Guillaume J., L' Internationale – Souvenirs et Documents, Paris, 1910, τόμ. IV.

Hadzibegic H., Djidja ili harac, Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju…, Neograd, III-IV, σελ. 55-135.

Halevy E., Histoire du socialisme eurpean, Paris, Gallimard, 1948.

Hall, E. M. 1989. The Archer Scene in Aristophanes' Thesmophoriazusae. Philologus 133:38-54.

Hananel Asser-Eskenazi Eli, Ibriski izbori o balkanska istorija, Sofia, 1960.

Harwel C., Histoire de l'anarchie, Paris, Portulan, 1949.

Haupt G., Le debut du mouvement social en Turquie «Le Mouvement Socail» novebre 1963, σελ. 121-135. Le congres manque (la situation de la II Internationale avant la guerre de 1914), Paris, Monton, 1965. L' internationale socialistae la conquista libica, «Revista storica» marzio 1967, σελ. 17-42. Naissance du socialisme par la critique litteraire, «Le Mouvement Social» avril 1967, σελ. 30-48.

Haupt G., Reberiouz M., La II Internationale et l'Orient, Paris, Cujas, 1967.

Heirman, L. J. 1975. Kassandra's Glossolalia. Mnemosyne 28:257-267.

Henderson, J. 1975. The Maculate Muse: Obscene Language in Attic Comedy. New Haven και Λονδίνο: Yale University Press.

Henderson, J. 1991. The Maculate Muse. Obscene language in Attic Comedy. Οξφόρδη: Oxford University Press.

Henry, A. 1993. A lead letter from Torone. Αρχ Εφ 1991:65-70.

Herman, G. 1987. Ritualised Friendship and the Greek City. Cambndge: Cambndge University Press. Ειδικότερα σελ. 50-54. Χειροκρότημα.

Hermann, C. F. 1907. Appendix Platonica. Στο Platonis Dialogi secundurn Thrasulli tetralogias dispositi ex recensione C.F.H., 6ος τόμ. Λειψία:Teubner.

Heuzey G., Le mont Olympe et I'Acarnanie, Paris, 1860.

Hilferding R., Die balkanische Krieg and die Grossmachte, «Neue Zeit» 10 (1912), σελ. 73-79.

Hobhouse J., A journey through Albania and other provinces of Turkey, London, 1813.

Holland G., T raoels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia and Greece I812-1813, London, 1815.

Holoka, J. P. 1983. Looking darkly (υπόδρα ιδών): Reflections on status and decorum in Homer. TAPA 113:1-46.

Holwerda, D. 1977. Prolegomerut de comoedia. Scholia in Acharnenses, Equiles, Nubes. Scholia in Aristophanem1.3.1. Groningen: Bouma.

Hopper, P. & E. Trauoott. 1993. Grammaticalization. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press.

Horkheimer, M. & T. Adorno. 1986. Η διαλεκτική του διαφωτισμού. Μτφρ. Ζ. Σαρίκας. Αθήνα: Ύψιλον.

Hultzch, E. 1904. Zum Papyros 413 aus Oxyrhynchus. Hermes 39:307-311.

Igds. Dubois, L. 1989. Inscriptions grecques dialectales de Sicile. Contribution a' l' étude du vocabulaire grec colonial. Collection de l'Ecole francaise dc Rome 119. Ρώμη: Ecole francaise de Rome.

Iorga N., Byzance aprés Byzance, Bucuresti, 1935.

Jaekel, S. 1964. Menandri sententiae. Comparatio Menandri et Philistionis. Λειψία: Teubner.

Jakobson, R. 1981. Linguistics and poetics. Στο Selected Writings, επιμ. S. Rudy, 3 τομ. Χάγη: Mouton. Έλλην. μτφρ. Α. Μπερλής υπό τον τίτλο Δοκίμια για τη γλώσσα της λογοτεχνίας (Αθήνα: Εστία, 1998).

Jaspers K., Nietzsche, Berlin, 1936.

Jaurés J., Textes choisis, Paris, Editions Sociales, 1956. Textes choisis contre la guerre et la politique coloniale, Paris, Editions Sociales, 1959.

Jeanneret, M. 1918. La Langue des tabletes d'execration latines. Παρίσι & Neuchatel: Attinger.

Jeffery, L. H. 1961. The Local Scripts of Archaic Greece. Οξφόρδη: Clarendon Press.

Jeffery, L. H. 1990. The Local Scripts of Archaic Greece. Αναθεωρημένη έκδοση με συμπλήρωμα του A. W. Johnston. Οξφόρδη: Clarendon Press.

Johnston, S. I. & T. J. McNiven. 1996. Dionysos and the Underworld in Toledo. MH 53:25-36. Χειραψία.

Jordan, D. R. 1976. CIL Vlll 19525(B).2 QPWLVA = q(uem) p(eperit) vulva. Philologus 120:1127-132. -1987. A Greek defixio at Brussels. Mnemosyne 30:162-166. -1988. New archaeological evidence for the practice of magic in classical Athens. Πρακτικά του διεθνούς συνεδρίου κλασσικής αρχαιολογίας (Αθήνα, 4-10 Σεπτεμβρίου 1983), 4ος τόμ., 273-277. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού. -1994. Inscribed lead tables from the games in the Sanctuary of Poseidon. Hesperia 63:111-126.

Jordan, D. R. 1978. Κριτική το LANG 1976. Archaeological News 7:92-94. -2000. A personal letter from the Athenian Agora. Hesperia 69:91-103. -2001. A letter from the banker Pasion. Στο Lettered Attica. A Day of Attic Inscriptions (Πρακτικά συνεδρίου, Καναδικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο, Αθήνα, 6 Μαρτίου 2000). Τορόντο: Athenians, υπό έκδοση.

Jordan, D. R. 1985. A survey of Greek defixiones not included in the special corpora. GRBS 26:151-197.

Jordan, D. R., H. Montgomery & E. Thomassen, επιμ. 1999. The World of Ancient Magic. Papers from the First International Samson Eitrem Seminar (Νορβηγικό Ινστιτούτο, Αθήνα, 4-7 Μαϊου 1997). Bergen: Astroms Forlag.

Kabrda J., Ο Τουρκικός κώδικας της Λαμίας, «Ελληνικά» 17/1962, σελ. 202-218.

Kagarow, E. G. 1922. Form und Stil der Texte der griechischen Fluchtafeln. ARW 21:494-497. -1929. Griechische Fluchtafeln. Eus Supplementa 4. Lwow: Societas Philologa Polonorum Παρίσι: Les Belles Lettres. Μια τυπολογία των καταδέσμων στα DTAud και DTWu.

Kaibel, G. 1899. Comicorum Graecorum fragmenta, 1.1. Poetarum Graecorum fragmenta, 6.1. Βερολίνο: Weidmann.

Kaiser J., Géographie humaine de la Gréce, Paris, 1964.

Kaiser, R. 1987. De incriptionum graecarum interpuctione. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο του Βερολίνου.

Kaldis W. J., Capodistria, and the modern Greek State, Madison, 1963.

Kalitsounakis D., Die Arbeiterfrage in Griechenland, Athens, 1920.

Karathanasis, D. K. 1936. Sprichworter und sprichwortliche Redensarten des Altertums in den rhetorischen Schriften des Michael Psellos, des Eustathios and des Michael Choniates, sowie in anderen rhetorischen Quellen des XII. Jahrhunderts. Speyer a. Rh; Pilger-Druckerei G.m.b.H.

Karsten Siems, A., επιμ. 1988. Sexualitat and Erotik in der Antike. Wege der Forschung 605. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Kassel, R. & C. Austin. 1989. Poetae comici Graeci. 7ος τόμ. Βερολίνο: De Gruyter.

Kassel. R. 1954. Quomodo quibus locis apud veteres scriptores Graecos infantes atque parvuli pueri inducantur describantur commemorentur. Meisenheim am Glan. Ανατύπωση στο Kleine Schriften, 1-73 (Βερολίνο & Νέα Υόρκη: De Gruyter, 1991).

Kautsky, Die Agrarfrage, Leipzig, 1907.

Kock, T. 1880. Comicorum Atticorum fragmenta. 1ος τόμ. Λειψία: Teubner.

Kofos L., Nationalism and Communism in 'Macedonia, Thessaloniki, IMHA, 1964.

Koskenniemi, H. 1956. Studien zur ldee umi Phraseologie des griechischen Briefes bis 400 n. Chr. Annales Academiae Scientiarum Fennicae, s. 2, 102 (2). Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, Akateeminen Kirjakauppa.

Kossano N., La Gréce contemporaine, Athénes, 1912.

Kristof N., Agrarnie dvizenije bo Makedonije na 19tavo i 20tavo veka, Sofia, 1964.

Kupiszewski, H. 1979. La lettura di Berezan. Στο Symposion 1974. Vortage zur griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte (Gargnano am Gardasee, 5-8 Ιουνίου 1974). 189-195. Κολωνία και Βιέννη: Bohlau Verlag.

Lammere, W. 1960. Apercus de paleographie homerique. Παρίσι: Erasme. Ειδικότερα σελ. 74-92.

Lag, M. 1976. The Athenian Agora. 21ος τόμ., Graffiti and Dipinti. Princeton: American School of Classical Studies.

Larfeld, W. 1902. Handbuch der griechischen Epigraphik. 2ος τόμ. Λειψία: Reisland. Ειδικότερα σελ. 564-588. - 1907. Handbuch der griechischen Epigraphik. 1ος τόμ. Λειψία: Reisland. Ειδικότερα σελ. 429-433.

Lascaris M., Salonique a la fin du XVIIIs. d'aprés les rapports consulaires francais, Athénes, 1939.

Lateiner, D. 1989. Teeth in Homer. Liverpool Classical Monthly 14 (2/3): 18-23. - 1995. Sardonic Laughter: Nonverbal Behaviour in Homeric Epic. Ann Arbor: University of Michigan Press. -1996. Gestures. Στο The Oxford Classical Dictionary, επιμ. S. Hornblower & A. Spawforth, 3η έκδ., 635-636. Οξφόρδη: Oxford University Press.

Latte, K. 1966. Hesychii Alexandrini lexicon. Κοπεγχάγη: Munksgaard.

Latyschev, V. V. 1904. Επιγραφές από τη νότια Ρωσία, 1901-1903 (στα ρωσικά). IAK 19:1-91.

Laum, B. 1920-1924. Alexandrinisches und byzantinisches Akzentuationssystem. Rheinisches Museum 73:1-34. -.1928. Das alexandrinisches Akzentuationssystem unter Zugrundelegung der theoretischen Lehren der Grammatiker und mit Heranziehung der praktischen Verwendung in den Papyri. Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums. Paderborn: Schoningh . Ανατύπωση, Νέα Υόρκη και Λονδίνο: Johnson Reprint, 1968.

Leake W. M., Travels in the Morea with a map and plans, τόμ. 1-3, London, 1830. Travels in Northern Greece, τόμ. 1-4, London, 1835.

Leconte G., Etude économique de la Gréoe de sa position actuelle, de son avenir, Didot, Paris, 1847.

Lefevre – Meaulle H., La Grece economique et financiere, Paris, Alcan, 1916.

Legrand, Bibliographie hellenique, Paris, 1885-1928.

Lejeune, M. & J. Pouilloux. 1988. Sur une transaction commetciale ionienne au Ve siecle a Pech-Maho. CRAI 1988: 526-535.

Lejeune, M. 1960. A propos d'un plomb inscrit d'Elna. REA 62:62-79. -1974. Note sur ευθύωρος, ιθυωρός. RPh 48:7-9.

Lemerle P., Acles de Kutlumus, Paris, 1942.

Lemerle P., Wittek P., Recherches sur l'histoire et le statut des monasters d' Athos sous la domination turque, Archives d' histoire du Droit. III, Welleren, 1948 (411-472).

Lenin N., L'impérialisme, derniere étape du capitalisme, Editions Sociales, Paris.

Lenormant F., Le parti napiste en Gréce, Paris, 1861.

Leroy M., St. Simon, Paris, Riviére, 1924.

Leutsch, E. L. A & F. G. Schneidewin. 1839-1851. Corpus Paroemiographorum Graecorum. 2 τόμ. Gottingen: Vandenhoeck & Ruprecht. Supplementum. Hildesheim: Olms, 1961.

Levandis J. A., The Greek foreign debt and the Foreign Powers, N. York, Columbia, 1944.

LEVI, P. 1975. The prose style of the magical papyri.Στο Proceedings of the XIV Intenrational Gongres of Papyrologists (Οξφόρδη, 24-31 Ιουλίου 1974), επιμ. P.J. Parsons, J. R. Rea, E.G. Turner & R.A. Coles, 211-216. Graeco-Roman Memoirs 61. Λονδίνο: Egypt Exploration Society.

Levi-Strauss, C. 1993. Regarder, ecouter, lire. Παρίσι: Plan.

Lewis B., The emergence of New Turkey.

Lewis G., Greece in the 19th century, London, 1905.

Lewitt K., Griechenlands innere Zustande, Neue Zeit, 15.10.1909, pp. 17-26.

Liddell, H. G. & R. Scott. 1925. Μέγα λεξικόν της ελληνικής γλώσσης. Μτφρ. Η. Π. Μόσχος & Μ. Κωνσταντινίδης. Αθήνα: Σιδέρης.

Liddell, H. G. & R. Scott. 1940. A Greek-English Lexicon. 9η έκδ. Αναθεώρηση H. S. Jones. Οξφόρδη: Clarendon Press. Ανατύπωση, Οξφόρδη: Oxford University Press, 1977.

lnalcik Halil, Land problems in turkish history, Muslim World XLV, 1955, σελ.. 221-228. Ottoman methods of Conquest, Studia, Islamica 2 (1954), 103-129.

Loewald, H. W. 1978. Primary process, secondary process and language. Στο Psychoanalysis and Language, επιμ. J. H. Smith. 235-270. New Haven και Λονδίνο: Yale University Press.

Loewald, H. W. 1978. Primary process, secondary process and language. Στο Psychoanalysis and Language,επιμ. J. Smith, 235-271. New Haven & Λονδίνο: Yale University Press.

Lopez Garcia, A. 1995. Nota sulla lettura di piombo da Emporion. Tyche l0:101-102.

Lopez Jimeno, M. Del. A. 1991. Las tabellae defixionis de la Sicilia griega. Amsterdam: Hakkert. Ανάλυση ως προς το πλείστον γλωσσολογική.

Lupas, L. 1972. Phonologie du grec attique. Χάγη και Παρίσι: Mouton.

Maas, M. & J. MCI. Snyder. 1989. Stringed Instruments of Ancient Greece. New Haven & Λονδίνο: Yale University Press.

Mackridge, P. 1985. The Modern Greek Language: A Descriptive Analysis of Standard Modern Greek. Οξφόρδη: Clarendon Press.

Malek A. A., Idéologie et renaissance nationale, Anthropos, Paris, 1969.

Mantran R., La vie quotidienne a Constantinople au temps de Soliman le Magnifique et de ses successeurs XVI et XVII siécles, Hachette, Paris, 1956.

Maricq, A. 1952. Notes phi1ologiques.2. Tablettes de défixion de Fiq (Audollent 15= IGRIII 1543; Audollent 16). Byzantion 22:360-368.

Marx K., The Eastern Question; What is to become of European Turkey, New York, Herald Tribune 21-4-1853.

Mathiopoulos B., Die Sozialfrage in Griechenland, Hamburg, 1964.

Maurer, Das Griechische Volk, Heidelberg, 1835.

Mauss, M. & H. Hubert. 1990. Σχεδίασμα μιας γενικής θεωρίας για τη μαγεία. Μτφρ. Μ. Βεληβασάκη. Αθήνα: Praxis. Τίτλος πρωτότυπου Esquisse d'une théorie générale de la magie. (Année Sociologique1902-1903).

Mavrocordatos G. A., L'ultramontanisme demasqué parli-meme ou reponse aux auteurs de la brochure intitulée «Hellénisme ou moscovisme», Athénes, 1854.

Mayser, E. 1923. Grammatik der griechischen Papyri aus der Ptolemaerzeit. Βερολίνο & Λειψία. De Gruyter. Ειδικότερα 1ος τόμ. σελ. 48-51. (Στη 2η έκδοση, Βερολίνο 1970, το σχετικό κεφάλαιο απαλείφεται).

Mazzucchi, C. M. 1979. Sul sistema di accentazione dei testi greci in eta romana e bizantina. Aegyptus 59:145-167.

McCary, The geographical background of Greek and Roman history, Oxford, 1949.

McNiven, T. J. 1982. Gestures in Attic vase painting: Use and meaning, 550-450 B.C. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο του Michigan.

Meillt, A. [1912] 1948. L 'evolution des formes grammaticales. Στο Linguistique historique et linguistique générale, 1ος τόμ., 130-148. Παρίσι: Champion.

Meisterjans, K. & E. Schwyzer. 1900. Grammatik der artischen Inschriften. 3η έκδ. Βερολίνο: Weidmam.

Merkelbach, R. 1975.Nochmals die Bleitafel von Berezan. ZPE 17:161-162.

Meynaud J., Les forces politiques en Gréce, Genéve, 1965.

Mezieres, Memoire sur le Pélion et Ossa, Paris, 1853.

Miller W., The turkish restoration in Greece 1718-1797, London, 1921.

Miller, A. P. 1975. Notes on the Berezan lead letter. ZPE 17:157-160.

Millett, P. 1991. Lending and Borrowing in Ancient Athens. Cambridge: Cambridge University Press.

Minns, E. H. 1913. Scythians and Greeks, a Survey of Ancient History and Archaeology on the North Coast of the Euxine from the Danube to the Caucasus. Cambridge: Cambridge University Press.

Moore-Blunt, J. 1978. Problems of accentuation in Greek papyri. QUCC 29:137-163.

Musso, O. 1986-1989. ll piombo inscritto di Ampurias. Note linguistiche e datazione. Empuries 48-50 (2): 156-159.

Mutafcieva V., La rente féodale appropriée par les détenteurs féodaux dans les terres de l'Empire ottoman aux XV et XVI siécles, «lzvestija na Instituta zastorija» 7 (1957), cal. 163-204. Sur le caractere du timar ottoman, «Acta Orient. Hung» 9(1959), σελ. 55-61.

Mutafgieva V., Cvetkova B., Turski izbori za bulgarskata istorija, Sofia, 1964. τομ. 1-16.

Mylonas N., Le mouvement coopératif en Gréce, Annales de la Mutualité, Agricole, mars -avril 1919.

Nabaldian L., Armenian Revolutionary Mouvements, University of California, 1963.

Nehama - Risal J., Salonique, la ville convoitée, Paris, 1913. Histoire des israelites de Salonique, Salonique, τομ. 1-5, 1935-1939.

Neubecker, A. J. 1977. Altgriechische Musik. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Neumann, G. 1965. Gesten und Gebarden in der griechischen. Kunst. Βερολίνο: De Gruyter.

Nicolaidy, Les Turcs et la Turquie contemporaine, Paris, Sartorius, 1859.

Osborne, M. & S. Byrne. 1994. Attica. 2ος τόμ. του Lexicon of Greek Personal Names, επιμ. P. M. Fraser & E. Matthews. Οξφόρδη: Clarendon Press.

Ostrogorsky, History of the Byzantine State, Oxford, 1956.

Page, D. L. 1970. Select Papyri. 3ος τόμ. Λονδίνο & Cambridge, Mass.: The Loeb Classical Library. Ειδικότερα σελ. 336-349.

Panajotov, L'attitude du P. O. S. D. R. a l'égard du probléme national dans les Balkans Etudes historiques, Sofia, 1965, σελ. 301-317.

Pannekoek, Die taktischen Differenzen in der Arbeiterbewegung, Berlin, 1909.

Parke, H. W. & D. E. W. Wormell 1956 The Delphic Oracle. 2 τομ. Οξφόρδη: Blackwell.

Parke, H. W. 1967α. Greek Oracles. Λονδίνο: Hutchinson University Library. -1967β. The Oracles of Zeus. Οξφόρδη: Blackwell. -1985. The Oracles of Apollo in Asia Minor. Λονδίνο: Helm. -1988. Sibyls and Sibylline Prophecy in Classical Anliquity. Λονδίνο & Νέα Υόρκη: Routledge.

Parvus, Die Ungange auf dem Balkan, «Die Neue Zen» mai 1909, σελ. 116 1

Peek, W. 1955. Griechische Vers-lnschriften 1ος τόμ. Βερολίνο: Akademie Verlag.

Petropoulos J. A., Politics and Statecraft in the Kingdom of Greece 1833-1843, Princeton, PUP, 1968.

Pfeiffer, R. 1968. History of Classical Scholarship. 1ος τόμ. Οξφόρδη: Clarendon Press. Ειδικότερα σελ. 177-180, 219, 267 κ.ε.

Pfohl, G. 1966 Griechische lnschriften als Zeugnisse des privaten und offentlichen Lebens. Μόναχο: Heimeran.

Preisendanz, K. 1973. Papyri graecae magicae, die griechischen Zauberpapyri. 2η έκδ. αναθεωρημένη από τον A. Henrichs. Στουτγάρδη: Teubner.

Phillipaki-Warburton, I. 1970. Rules of accentuation in classical and modern GreeK. Glotta 48:107-121.

Piaget, J. 1971. The Language and Thought of the Child. Λονδίνο: Routledge.

Pippidi, D. M. 1974. Note de lectura, 48. O noua scrisoare de plumb descoperita la Olbia. Studi Clasice 16:253-255.

Playanakos B., Piscatory et la Gréce, Paris, Sorbonne, 1956 (dactylo).

Plekhanov, Anarchisme et socialisme, Paris, Librerie populaire, 1921.

Pohlmann, E. 1970. Denkmaler altgriechischer Musik. Νυρεμβέργη: Hans Carl. Σώμα μουσικών κειμένων.

Portal R., Les Slaves; peuples et nations, Paris, 1965.

Poulos I. H., La Grece d' Othon vue en 1841 par le diplomate et homme d' etat francais Piscatory, Athenes, 1955.

Pounder. R. L. 1975. The origin and meaning of Θεός in Greek inscription headings. Διδακτορική διατριβή, Brown University.

Pouqueville FCHL., Voyage en Grece, Paris, 1827, τομ. 1-5.

Preisendanz, K. 1969. Fluchtalel(Defixio). RAC 8:1-29.

Rabehl, W. 1906. De sermone defixionum atticarum. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστημίου Βερολίνου.

Raubitschek, A. E. 1943. Inscriptions. Στο Small Objects from the Pnyx, 1, επιμ. G. R. Davidson & D. R. Thompson. Hesperia Supplement 7:1-4.

Reil, H. 1910. Zur Akzentuation griechischer Handschriften. BZ 19:495-529.

Rein, T. W. 1894. Sprichworter und sprichworiliche Redensarten bei Lucian. Tubingen: H. Laupp jr.

Renovin J., Le sentiment national, Paris, Colin, 1964.

Richlin. A., επιμ. 1997. Pornography and Representation in Greece and Rome. Οξφόρδη: Oxford University Press.

Robert, L. 1936. *Collection Froehner. l. Inscriptions grecques. Παρίσι: Editions des Bibliotheques Nationales. SuppMag. *Daniel, R.W. & F. Maltomini. 1990-1992. Supplementum magicurn. Papyrologica Coloniensia 16. Opladen: Westdeutscher Verlag.

Rodinson M., Islam et Capitalisme, Paris, Seuil, 1966.

Rodokanaty Plotino, De la naturalezza, Paris, 1860.

Rotschild J., The Communist Party of Bulgaria, New York, 1960. L'hellénisme et 1848˙ 1848 et le monde, Paris, Minuit, 1948, σελ. 319-354.

Rutherford, W. G. 1896. Scholia Aristophanica. Λονδίνο: Oxford University Press.

Salzmann, E. 1910. Sprichworter und sprichwortliche Redensarten bei Libanios. Tubingen: H. Laupp jr.

Sanmart, E. & R. A. Santiago. 1987. Une lettre grecque sur plomb trouvée a Emporion (fouilles 1985). ZPE 68:119-127. -1988α. La lettre grecque d'Emporion et son contexte archéologique. RAN 21:3-17. -1988β. Notes additionnelles sur la lettre sur plomb d'Emporion. ZPE 72:100-102. -1989. Une nouvelle plaquette de plomb trouvée a Emporion. ZPE 77:36-38.

Santiago, R. A. 1990α. Encore une fois sur la lettre de plomb d'Emporion (1985). ZPE 80:79-80. -1990β. Notes additionnelles au plomb d'Emporion 1987. ZPE 82:186. -1990γ. Quelques corrections a ZPE 80, 1990, pp. 79-80. ZPE 84:14. -1993. Epigrafia dialectal emporitana. Στο Dialectologica graeca. Actas del II colloquio internacional de dialectologla griega (Miraflores de la Sierra, Μαδρίτη, 19-21 Ιουνίου 1991), επιμ. E. Crespo, J.L. Garcia Ramon & A. Striano. Μαδρίτη: Ediciones de la Universidad Autonoma.

Schwyzer, E. 1900. Die Vulgarsprache der attischen Fluchtafeln. NJbbKlAlt 5:244-262.

Schwyzer, E. 1939. Griechische Grarnmatik. Handbuch der Altertumswissenshaft 2(1). Μόναχο: Beck. Ειδικότερα σελ. 371-375.

Schwyzer, E. 1950. Griechische Grammatik. II. Μόναχο: Beck.

Scriabine N., Les rapports agraires en Macédoine, Paris, 1885.

Scrofani X., Voyage en Grece 1794-1795, Paris, Pais-Shilmy-Trenthal-Wulhs, 1801, τομ. 1-3.

Sier, K. 1992. Die Rolle des Skythen in den Thesmophoriuzusen des Aristophanes. Στο Zum Umgang mit fremden Sprachen in der griechisch-romischen Antike, επιμ. C.W. Miiller, K. Sier at J. Werner, 63-83. Palingenesia 36. Στουτγάρδη: Steiner.

Sifakis, G. M. 1979. Children in Greek tragedy. BICS 26:67-80.

Sihler, A. 1995. New Comparative Grammar of Greek and Latin. Νέα Υόρκη: Oxford University Press.

Simovsky T., Aktivota na Federation i neiznite vrski so balkankite i drugite sotsial-demokratski partii 1909-1918, Skopje, Glasnik I. N. I., 1961.

Sittl, K. 1890. Die Gebarden der Griechen und Romer. Λειψία: Teubner. Ανατύπωση, Hildesheim: Olms, 1970.

Slings, S. R. 1994. Notes on the lead letters from Emporion. ZPE 104:111-117.

Sommerstein, A. H. 1973. The Sound Pattern of Ancient Greek. Publications of the Philological Society 23. Οξφόρδη: Blackwell.

Sommerstein, A. H. 1980. The Acharnians. The Comedies of Aristophanes 1. Warminster: Aris & Phillips. -1994. Thesmophoriazusae. The Comedies of Aristophanes 8. Warminstert Aris & Phillips.

Sopova D., Makedonija na XVIva i XVIIva veka, Skopje, 1955.

Sorel G., Réflexions sur la violence, Paris, Riviere, 1907.

Stanford, W. B. 1967. The Sound of Greek. Studies in the Greek Theory and Practice of Euphony. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.

Stanford, W. B. I967. The Sound of Greek. Sather Classical Lectures 38. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.

Starr J., The Federation of Thessaloniki, «Jewish Social Studies», New York, 1946.

Stavrianos L. S., Balkan Federation, Smith College of Studies in History, Northhampton, Mass, 1942.

Steen, H. A. 1938. Les clichés épistolaires dans les lettres sur papyrus grecs. C&M 1:119-176.

Steinheer, F. & H. T. Bossert. 1951. Die Bleibriefe aus Assur. BiblOr 8:126-136.

Stephanopoulos, T. 1983. Drei alt-und neugriechische Babyworter. Glotta 61:12-15.

Sternbach, L. 1887-1889. De Gnomologio Vaticano inedito. WS 9: 175-206 10: 1-49 & 211-260 11:43-64 & 192-242. Ανατύπωση στο Gnomologium Valicanum e codice Vaticano Graeco 743, επιμ. O. Luschnat, Texte und Kommentare 2 (Βερολίνο: De Gruyter, 1963). -1893. Gnomologium Parisinum ineditum. Appendix Vaticana. Κρακοβία: Academia Litterarum Cracoviensis.

Stirewalt, M. L. 1993. Studies in Ancient Greek Epistolography. Atlanta: Scholars Press.

Stoinof N., Mémoires d'un libertaire bulgare, Paris, Notre route, 1963.

Stojanovic Trojan, Land tenure and related sectors of economy 1600-1800, «Journal of Economic history» 13(1953), σελ. 398-470. L'économie balkanique aux XVII et XVIII siécles, principalement d'aprés les archives consulaires frangais, Paris, Sorbonne, 1962 (dactylo). Le mais dans les Balkans, Annales..., 25(1966), σελ. 1026-1040.

Stromberg, R. 1954. Greek Proverbs. A Collection of Proverbs and Proverbial Phrases Which Are not Listed by the Ancient and Byzantine Paroemiographers. Goteborg: Elanders Boktryckeri Aktiebolag.

Sturtevant, E. H. 1940 The Pronunciation of Greek and Latin. 2η έκδ. Φιλαδέλφεια: Linguitic Society of America. Ανατύπωση, Σικάγο¨Argonaut, 1969.

Svoronos N., Le commerce de Salonique au XVIII siécle, Paris, 1956. Histoire de la Gréce moderne, Paris, 1961.

Sweetser, E. 1990. From Etymology to Pragmatics. Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure, Cambridge: Cambridge University Press.

Taillardat, J. 1967. Suétone. Περί βλασφημιών. Περί παιδιών (extraits byzantins). Παρίσι: Les Belles Lettres.

Théry G., La Gréce actuelle au point do vue économique et financier, Paris, 1905.

Thieling, W. 1911. Der Hellenismus in Kleinafrika. Der griechtische Kultureinfluss in den romischen Provinzen Nordwertafrikas. Λειψία: Teubner. Ανατύπωση, Ρώμη: Bretschneider, 1964.

Thierfelder, A. 1968. Philogelos, Der Lachfreund, von Hierokles und Philagrios. Tucuum Bucherei. Μόναχο: Heimeran Verlag.

Thiersch Fr., De l'état actuel de la Gréce et des moyens d'arriver a sa restauration, Leipzig, 1833, τόμ 1-2.

Thomson G., Η Ελληνική Γλώσσα Αρχαία και Νέα, Αθήνα 1964

Thouvenel M., La Gréce du Roi Othon, Paris, 1890.

Threatte, L. 1980. The Grammar of Attic Inscriptions, 1ος τόμ. Phonology. Βερολίνο & Νέα Υόρκη: De Gruyter. Ειδικότερα σελ 73-98.

Threatte, L. 1980. The Grammar of Attic Inscriptions. 1ος τόμ. Phonology. Βερολίνο & Νέα Υόρκη: De Gruyter. -1996. The Grammar of Attic Inscriptions. 2ος τόμ., Morphology. Βερλίνο & Νέα Υόρκη: De Gruyter.

Threatte, L. 1980. The Grammar of Attic Inscriptions. Βερολίνο & Νέα Υόρκη: De Gruyter.

Tombasis A., La Gréce agricole, Paris, 1930.

Tonnet, H. 1995. Ιστορία της νέας ελληνικής γλώσσας. Μτφρ. Δ. Καραμάνου & Π. Λιαλιάτσης. Επιμ. Χ. Χαραλαμπάκης. Αθήνα: Παπαδήμας.

Tournefort P. de, Relation d'un voyage en Levant, Paris, 1717, τομ. 1-2.

Traugott, E. & B. Heine, επιμ. 1991. Approaches to Grammaticalization. 2 τόμ. Amsterdam & Φιλαδέλφεια: Benjamins.

Tsouderos E., Le relévement économique de la Gréce, Paris, Berger- Lerroult, 1919.

Turner, E. G. 1968. Greek Papyri: An Intorduction. Οξφόρδη: Clarendon Press. Έλλην. μτφρ. Γ. Μ. Παράσογλου υπό τον τίτλο Ελληνικοί πάπυροι. Εισαγωγή στη μελέτη και τη χρήση των παπυρικών κειμένων (Αθήνα: MIET, 1981). - 1987. Greek Manuscripts of the Ancient World. 2η έκδ. Επιμ. P. J. Parsons. Bulletin of the Institute of Classical Studies, Συμπλήρωμα 46. Λονδίνο: University of London, Institute of Classical Studies.

Tziatzi-Papagianni, M. 1994. Die Spruche der sieben Weisen. Zwei byzantinische Sammlungen. Beitrage zur Altertumskunde 51. Στουτγάρδη & Λειψία: Teubmer.

Urquart, La Turquie et ses ressources, Paris, 1837.

Vakalopoulos A., La retraite des populations grecques vers des régions éloignées et montagneuses pendant la domination turque, Balkan Studies, 6 (1953), σελ. 265-276.

Valk, M. Van Der. 1976. Eustathii archiepiscopi Thessalonicensis commntarii ad Homeri Iliaden pertinentes. 2ος τόμ. Leiden: Brill.

Vendryes, J. 1938. Traite d' accentuation grecque. 3η έκδ. Παρίσι: Klincksieck.

Vernant, J. P., L. Vandermeersch, J. Gernet, J. Bottero, R. Crahay, L. Brisson, J. Carlier, D. Grodzynski & A. Retel-Laurentin. 1974. Divination et rationalité. Παρίσι: Seuil.

Versnel, H. 1991. Beyond cursing. The appeal to justice in judicial prayers. Στο Faraone & Obbink 1991, 60-106. -1996. Die Poetik der Zauberspruche. Στο Die Macht des Wortes, επιμ. T. Schabert & R. Brague, 233-297. Μόναχο: Fink.

Vinogradov, Y. G. 1911. Η πρωιμότερη ελληνική επιγραφή από το Berezan (τα ρωσικά). VDI 118:74-100.

Vitti M., Orientamento della Grecia, nel suo risorgimento letterario, Roma, 1955.

Vlahov Dimitar, Mladoturskite vlazenije bo Makedonija, Skopje, Koltura, 1948. Iz istorije «makedonskog» naroda, Beograd, 1950.

Wace J. B., Thomson MS., The nomads of the Balkans, London, 1914.

Weber Sh. Howard, Voyages and Travels, Princeton NJ, 1952-1953, τόμ., 1-2.

Wegner, M. 1968. Musik und Tanz. Archaeologia Hornerica 3 U. Gottingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Werner, J. 1992. Zur Fremdsprachenproblematik in der griechisch-romischen Antike. Στο Zum Umgang mit fremden Sprachen in der griechisch-romischen Antike, επιμ. C. W. Muller, K. Sier & J. Werner, 1-20. Palingenesia 36. Στουτγάρδη: Steiner.

West, M. L. 1969. Three Greek baby-words. Glott 47:184-186.

West, M. L. 1971-1972. Iambi et elegi Graeci. 2 τομ. Οξφόρδη: Clarendon Press.

West, M. L. 1992. Ancient Greek Music. Οξφόρδη: Oxford University Press. Η πληρέστερη σύγχρονη πραγμάτευση. Ελλην. μτφρ. Σ. Κομνηνός υπό τον τίτλο Αρχαία ελληνική μουσική (Αθήνα: Παπαδήμας, 1999).

Whiting, B. J. 1932. The nature of the proverb. Harvard Studies and Notes in Philology 14:273-307.

Wilhelm, A. 1904. Der alteste griechische Brief. JOAI 7:94-105. -1909. Der Brief des Arlikon. JOAI 12:118-126.

Wilkinson H. R., Maps and politics; A Review of the Ethnographic cartography of Macedonia, Liverpool, University Press, 1951.

Wingo, E. O. 1972. Latin Punctuation in the Classical Age. Χάγη & Παρίσι: Mouton.

Winnington-Ingram, R. P. 1936. Mode in Ancient Greek Music. Cambridge: Cambridge University Press.

Xydis G., Greece and the Great Powers, Thessaloniki, IMHA, 1963.

Yailenko, V. P. 1974. Η επιστολή του Αχιλλόδωρου από το Berezan: Χρονολόγηση και κείμενο (στα ρωσικά). VDI 127:133-152. -1975. Η επιτολή του Αχιλλόδωρου από το Berezan: Ερμηνεία (στα ρωσικά) VDI 133:133-150.

Yiaari Abraham, Sifrei Ladino, Hebrew University Press, Jerusalem, 1964.

Young, R. S. 1951. An industrial district of ancient Athens. Herperia 20:135-288.

Zaloni M., Essai sur les Phanariotes, Marseille, 1824.

Zinkeisen JW., Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa, vol 1-5 Hamburg - Gotha, 1840-1867.

Αγγέλου Α., Πλάτωνος Τύχαι. Η λόγια παράδοση στην Τουρκοκρατία, Αθήνα, 1963.

Αδήλου Ρωσοαγγλογάλλος, επιμέλεια Κ. Θ. Δημαρά, Αθήνα 1948 (ανάτυπο από την «Αγγλοελληνική Επιθεώρηση»).

Αινιάν Δ., Αρματολοί και κλέπται, Βιβλιοθήκη του Λαού, Αθήναι, 1852.

Αμάντου, σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων από του 11ου αιώνος μέχρι του 1821, Αθήναι, 1955.

Αμπελά Τ., Ιστορία τα νήσου Σύρου, Αθήναι, 1874.

Αναστασοπούλου Γ., Έργα, τόμοι Α' – Β', Αθήναι, 1918. Ιστορία των εθνικών δανείων, Αθήναι, 1904. Περί της οικονομικής διοικήσεως της Επτανήσου επί Βενετοκρατίας, Αθήναι, Ραφτάνη, 1914, τόμ. 1-2. Ιστορία της Ελληνικής Δημόσιας Οικονομίας, Αθήναι, Ραφτάνη, 1918.

Άννινου Μπ., Ο Παπουλάκος, Αθήναι, Γαλαξίας, 1959.

Ανωνύμου, Ελληνική Νομαρχία, έκδοση Ν. Τωμαδάκη, Αθήναι, 1948. εκδ. Γ. Βαλέτα, Αθήνα, 1949, 1957.

Ανωνύμου, Ελληνισμός ή Ρωσσισμός, ήτοι η μεταξύ Αγγλίας και Ρωσσίας απόρρητος και εμπιστευτική διαπραγματεία περί του Ανατολικού ζητήματος, Αθήναι, 1854.

Ανωνύμου, Η δολοφονία του Μαρίνου Αντύπα, Αθήνα, 1908.

Ανωνύμου, Η εξέγερσις των λαών εν Αθήναις, Κωνσταντινούπολις, 1948.

Ανωνύμου, Καταστατικόν του εν Αθήναις Σοσιαλιστικού Συνδέσμου «Κόσμος», Αθήναις Πασσάρη και βεργιαρίου, 1895.

Αρνάκη-Γεωργιάδη Ι., Οι πρώτοι οθωμανοί, Αθήναι, 1947.

Ασδραχά Σπ., Πραγματικότητες από τον ελληνικό ΙΗ αιώνα. Σταθμοί προς την νέα ελληνική κοινωνία, «Εποχές» 1965, σελ. 1-47.

Βακαλοπούλου Α., Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμ. Α'-Γ', Θεσσαλονίκη, 1961. Το κάστρο του Πλαταμώνα, «Μακεδονικκά» 1 (1940) 58-76. Νέα στοιχεία για τα ελληνικά αρματολίκια και για την επάνοδο του Θ. Μπλαχάβα στη Θεσσαλία στα 1808, Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 9 (1965) 229-251.

Βαλασοπούλου Β., Τράπεζα Λαϊκής Πίστεως, Αθήναι, 1877. Τράπεζα Αγροτικών Εργατών, Αθήναι, 1877.

Βαλέτα Γ., Ποιητικοί διαγωνισμοί, «Νέα Εστία» ΚΒ' 1937, σελ. 1819.

Βάμβα Κ., Περί Τραπεζών του λαού, «Παρνασσός» Ιανουάριος 1887. Η συνεργατική κίνησις, «Εστία» 1887, σελ. 421-432.

Βάρναλη Κ., Ο Σολωμός χωρίς μεταφυσική, Αθήνα, 1925.

Βασδραβέλλη Ι., Η πειρατεία εις τα παράλια της Μακεδονίας κατά την Τουρκοκρατίαν, «Μακεδονικά» 5 (1961-1963), 319-362.

Βέβελ Α., Γυνή και κοινωνισμός, εκδ. «Ακροπόλως», Αθήνα, 1892.

Βελουδής, Γ. 1997. Από την καθολικότητα-συνολικότητα στην αντίθεση-εναντίωση. το Μελέτες για την ελληνική γλώσσα, Πρακτικά της 17ης Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του ΑΠΘ (Θεσσαλονίκη, 22-24 Απριλίου 1996), 417-423. Θεσσαλονίκη.

Βελούδου Ι., Ελλήνων ορθοδόξων αποικία εν Βενετία, Βενετία, 1893, β' έκδοση.

Βερναδάκη Ν. Α., Περί του εν Ελλάδι εμπορίου, Αθήναι, 1885.

Βικέλα Δ., Ο Γουσταυος Ειχτάλ εν Ελλάδι, Διαλέξεις και Αναμνήσεις, Αθήναι, «Εστία» 1893, σελ. 277-331.

Βογιατζίδου Ι. Κ., Αι ελληνικαί κοινότητες της Αυστρουγγαρίας, Ημερολόγιον της Μεγάλης ελλάδος (1926) 71-78.

Βορέα Θ., Η ελληνική φιλοσοφία κατά τους μετά την Άλωσίν χρόνυς, Ανάλεκτα Β', σελ. 162-176.

Βουρνά Τ., Το ελληνικό 1848, Αθήναι, 1952. Η Φιλική Εταιρεία, Αθήναι, 1964.

Βρισιμιτζάκη Γ., Η αταξική επανάστασις, Αλεξάνδρεια, 1914.

Γαβριηλίδη Βλ., Ζήτημα υπάρξεως. Τα δεινά του εργατικού πληθυσμού, «Ακρόπολις» 13 Μαρτίου 1894, σελ. 1, στήλη 1-2. Εμπόριον και Τράπεζα, Αθήναι, «Ακρόπολις» 1900.

Γαϊτάνου-Γιαννιού Αθήνας, Η καταγωγή του ανθρώπου και η εξέλιξις του εις την κοινωνίαν˙ Λαμάρκ-Δαρβίνος-Μαρξ, Αθήναι, «Σοσιαλιστικά Φύλλα» 1912.

Γεωργιάδου Ν., Η Θεσσαλία, Βόλος, 1894.

Γεωργίου Η., Piscatory Th., Περί Ι. Κωλέτου, Αθήνα, 1952.

Γιαννιού Ν., Ο σοσιαλισμός του Κράτους, Αθήναι, Βλαζουδάκης, 1914. Οι δύο πόλεμοι, Αθήναι, 1914. Η ανεργία, Αθήναι, 1914. Πως θα υπάρξη νεοελληνική φιλολογία, Αθήναι, 1915. Σοσιαλισμός και μαλλιαρισμός, Αθήναι, Βλαζουδάκης, 1918. Ο Δραγούμης και ο Σοσιαλισμός, «Νέα Εστία» 112 (1941), σελ. 260-262. Οι κοινωνικές ιδέες του Ν. Κονεμένου, «Νέα Εστία» 1.41957, σελ. 17-26. Πενήντα γράμματα του Κ. Χατζόπουλου, «Νέα Εστία» 1.8.1957-31.6.1958.

Γιαννοπούλου Π., Η Ελληνική Γραμμή, «Ανατολή» Μάιος, 1903.

Γκίνη Δ., Μέξα Β., Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863, Αθήνα, 1939-1967, τόμ. 1-3.

Γληνού Δ., Εκλεκτές σελίδες, «Στοχαστής» 1970, τόμ. 1-2.

Γούδα Α., Υπόμνημα δεύτερον προς τας προστάτιδας Δυνάμεις της Ελλάδος, Κέρκυρα, 1862.

Γωργώτη Ι., Ο Παναγιώτης Σοφιανόπουλος, «Κοινωνισμός», Αθήνα, 15.3.1910.

Δάφνη Κ., Τα Ελληνικά Πολιτικά Κόμματα, Αθήναι, Γαλαξίας, 1961.

Δεληγιάννη Κ., Απομνημονεύματα, Αθήναι, 1901.

Δεληγιώργη Ε., Πολιτικά ημερολόγια, Σημειώσεις και Επιστολαί, Αθήναι, 1896.

Δέλτα Π., Αλληλογραφία, επιμέλεια Ξ. Λευκοπαρίδη, Αθήνα, «Εστία» 1970.

Δερτιλή Π., Το Εξωτερικόν Δημόσιον Χρέος της Ελλάδος, Αθήναι, 1956.

Δεσποτοπούλου Α., Ο Κυβερνήτης Καποδίστριας και η Απελευθέρωσις της Ελλάδος, Αθήναι, 1954.

Δημάκη Ι., Το εμπόριον της Συρου και η κατάστασις εις τας Κυκλάδας, «Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών» 4 (1964), σελ. 597-627.

Δημαρά Κ. Θ., Ιστορία της Ελληνικής Λογοτεχνίας, Αθήνα, «Ίκαρος» 1968, δ' έκδοση. Η Ελληνική σκέψη και το θέμα του ρομαντισμού στα χρόνια 1829-1839, «Γράμματα» Η' (1945), σελ. 77-91.

Δοσσίου Κ., Παλαιολόγου Α., Ελληνισμός ή Ρωσσισμός, Αθήναι, Βλαστός, 1854. Περί της βιομηχανίας εν Ελλάδι, Αθήναι, 1871.

Δουδούμη Β., Ιδέαι ζώσαι του Πλ. Δρακούλη, Αθήναι, 1910. Το ειρηνευτικόν κράτος, Αθήναι, Λεώνη, 1914.

Δούμα Ν., Από την ζωήν των βασανισμένων, Κάιρο. Αίματα, Αίματα, Αίματα, Κάιρον, 1910.

Δραγούμη Ίωνος, Το Μονοπάτι· γράφτηκε στα 1902, α' έκδοση, Αθήνα, 1925. Μαρτύρων και Ηρώων Αίμα· γράφτηκε στα 1902-1904, α' έκδοση, Αθληνα, 1907. Σαμοθράκη· γράφτηκε το 1906, α' έκδοση, Αθήνα, 1909. Ο ελληνισμός μου και ι Έλληνες, στοχασμοί ημερολογίου· γράφτηκε μεταξύ του 1903-1909, α' έκδοση, Αθήνα, 1927. Το έθνος, οι τάξεις, ο ένας, «Νουμάς» 25.11.1907. Ο ευγενικώτερα πολιτισμένος λαός, «Νουμάς» 23.12.1907. Ελληνικά χώματα· Α' προκήρυξη, «Νουμάς» 17.2.1908. Η μικρή πατρίδα· Β' προκήρυξη, «Νουμάς» 11.5.1908. Κοινωνισμός και κοινωνιολογία, «Νουμάς» 11.5.1908. Στρατός και άλλα· Γ' προκήρυξη, «Νουμάς» 11.10.1909. Όσοι ζωντανοί, Αθήνα, 1911. Τιμή και ανάθεμα, «Νουμάς» 29.12.1912. Ελληνικός πολιτισμός (ανάτυπο «Γραμμάτων»), Αλεξάνδρεια, 1913-1916. Προγραμματικοί πολιτικοί στοχασμοί, «Πολιτική Επιθεώρησις» Μάιος 1916. Σταμάτημα· γράφτηκε στα 1917, σελ. 706-713. Β' Υπόμνημα επί του Ελληνικού ζητήματος προς την εν Παρισίοις συνδιάσκεψιν της ειρήνης· γράφτηκε στη Σκόπελο την 1.8.1919, α' έκδοση, Αθήνα, 1945. Οι τρεις φίλοι, «Πολιτική Επιθεώρησις» Απρίλιος 1945. Σελίδες ημερολογίου, «Νέα Εστία» 342 (1941), σελ. 226-231 και «Ελληνική Δημιουργία» 112 (1952), σελ. 423-426.

Δραγούμη Ν, Ιστορικαί Αναμνήσεις, Αθήναι, 1925.

Δρακοπούλου Λ., Η κατάργησις του πολέμου, Αθήνα, 1911. Κοινωνική αρμονία, Αθήναι, 1914.

Δρακούλη Πλ., Τι είναι σοσιαλισμός, Αθήναι, 1886. Το εγχειρίδιον του εργάτου, ήτοι αι βάσεις του σοσιαλισμού, Αθήναι, 1890. Ιστορία της Γαλλικής επαναστάσεως, Αθήναι, «Ακρόπολις» 1894. Φως εκ των ενδόν, Αθήναι, 1894. Υγιεινή και ηθική, Αθήναι, 1903. Η ζωτικότης και η πρακτική αξία του χριστιανισμού, Αθήναι, 1906. Εγκληματικότης και ανθρωπισμός, Αθήναι, 1909. Η δύναμις των ιδεών, Αθήναι, 1910. Το αντιπλουτοκρατικόν πνεύμα, Αθήναι, 1910· Η ανάγκη του εργατικού κόμματος, Αθήναι, 1911. Η χειραφέτησις της γυναικός, Αθήναι, 1912. Η Ελλάς, τα Βαλκανικά κράτη και η ομοσπονδιακή λύσις, Αθήναι, 1915. Προς μόνιμον ειρήνην, Αθήναι, 1917. Η πρώτη Μαΐου, Αθήναι, 1918.

Ενεπεκίδη Η., Η δόξα και ο διχασμός· έγγραφα περί της Ελλάδος εκ των Αρχείων της Βιέννης 1907-1916, Αθήναι, 1962.

Ευαγγελίδου Τρ., Η Παιδεία επί Τουρκοκρατίας, τόμ. 1-2, Αθήναι, 1936.

Ευελπίδη Χρυσού, Η αγροτική μεταρρύθμισις εν Ελλάδι, Αθήναι, 1926. Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Ελλάδος, Αθήναι, Παπαζήση, 1950.

Ευταξία Α., Αι σύγχρονοι κοινωνικαί και κοινωνιοκρατικαί αντιλήψεις, ο «Παρνασσός» 15 Αυγούστου 1878, σελ. 37-42. Το ενεστώς και το μέλλον της Θεσσαλίας υπό οικονομικήν θεωρούμενον άποψιν, «Αιών» 16 Μαΐου 1884, σελ. 2, υπ. 3.

Ζακυθηνού Δ., Η Ελληνική κοινότης (ανάτυπο του «Συγχρονου Ελληνισμού», Αθήναι, 1948.

Ζέβγου Γ., Σύντομη μελέτη της Νεοελληνικής Ιστορίας, Αθήνα, 1945.

Ζήνωνος, Ο οικονομικός παράγων εν τω προϋπολογισμό της Ελλάδος του 1877, Αθήναι, Βαρβαρρίγου, 1877.

Ζήση Σωτηρίου, Τα άπαντα του συνταγματικού Έλληνος, Αθήναι, 1848.

Ζωγραφική Χ.Ν., Η Ερμούπολις, Αθήναι, Κωνσταντινίδη, 1886.

Ζωγράφου Δ., Ιστορία της Ελληνικής Γεωργίας, Αθήναι, «Ακρόπολις» 1924, τόμ. 1-3. Ιστορία της ιδρύσεως της Εθνικής Τραπέζης, Αθήναι, 1925.

Ηλιοπούλου Δ., Ι. Κωλέττης, Αθήναι, 1858.

Ηλιού Φ., Ιστορίες του Ελληνικού Βιβλίου, Ηράκλειο 2005.

Θεοδωροπούλου Ι., Η επανάστασις του 1909, Αθήναι, 1911.

Θεοτοκά Γ., Η λογοτεχνική σημασία της μορφής και του έργου του Ι. Δραγούμη, «Ν. Εστία» 112 (1941), σελ. 243-251.

Θεοτοκάτου Ι., Άρθρα του Α. Blanqui, Πάτραι, 1864.

Καζάζη Ν., Ο κοινωνισμός εν Γερμανία, «Παρνασσός» Οκτώβριος 1878, σελ. 755-766, Νοέμβριος 1878, σελ. 839-869. Σκέψεις περί του «Ηγεμόνος» του Μακιαβέλι, «Παρνασσός» Ιανουάριος 1879, σελ. 3-9. Ο μηδενισμός εν Ρωσσία, «Παρνασσός» Δεκέμβριος 1879, σελ. 965-1000.

Καλινδέρη Μ., Αι συντεχνίαι της Κοζάνης επί Τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη, 1958.

Καλλέργη Σ., Οδηγός παντός ανθρώπου, Αθήναι, «Σοσιαλιστής» 1890, τεύχη 1-8. Επιστολή προς άπαντας τους έλληνας σοσιαλιστάς, Αθήναι, «Νέαι Ιδέαι» 1898, σελ. 24

Κάλφας, Β., Μ. Ζ. Κοπιδάκης & Δ. Ι. Κυρτάτας. 1990. Τα εσόμενα. Η αγωνία της πρόγνωσης τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες. Αθήνα: Καρδαμίτσα.

Κανδηλώρου Τ. Χ., Η δίκη του Κολοκοτρώνη, Αθήναι, 1906.

Καποδίστρια Ι., Επιστολαί, Εισαγωγή Α. Στούρτσα, Γενεύη, 1893, τόμοι 1-4.

Καποδίστρια Ι., Ευνάρδου Ι., Αλληλογραφία, Αθήναι, 1928.

Καραμπήλια Δ., Αναμνήσεις, «Σημερινή» Παρών, 30 Απριλίου 1950, σελ. 3.

Καρολίδη Π., Σύγχρονος ιστορία των Ελλήνων, Αθήναι, 1922-1923, τόμ. 1-4.

Κόλλια Γ., Ιστορική Γεωγραφία του ελληνικού χώρου, Αθήναι, 1948.

Κολοκοτρώνη Θ., Απομνημονεύματα, επιμέλεια Τ. Βουρνά, Αθήνα, 1960.

Κονδυλάκη Ι. Δ., Οι ξεκουκούλωτοι, «Εβδομάς» 4 (1887), σελ. 1-2.

Κοντός, Κ. . 1889. Φιλολογικά ποικίλα, Αθήνα 1:9-190.

Κοπιδάκης, Μ. Ζ. 1988. Αριάνδη. Σχόλια στον ερωτικό Σεφέρη. 2η εκδ. Αθήνα: Πολύτυπο.

Κοραή Αδ., Υπόμνημα περί της παρούσης καταστάσεως του πολιτισμού εν Ελλάδι, Αθήναι, Φιλαδελφέως, 1853.

Κορδάτου Γ., Η κοινωνική σημασία του 1821 , Αθήνα, 1924. Ένας έλληνας σοσιαλιστής πριν από 100 χρόνια, «Νέα Επιθεώρηση» Απρίλιος 1928, σελ. 33-37. Εισαγωγή στην ιστορία της ελληνικής κεφαλαιοκρατίας, Αθήνα, 1930. Ο συνεταιρισμός των Αμπελακίων, Αθήνα, 1933. [Ι. Δραγούμης] Ο πατριώτης και ο πολιτικός, «Ν. Εστία» 112 (1941), σελ. 258-260. Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος, Αθήνα, 1956. Ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος, Αθήνα, 1943. Οι επεμβάσεις των ξένων στην Ελλάδα, Αθήνα, 1946. Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας, τόμοι 1-5. εκδ. «20ου αιώνος», Αθήνα, 1956. Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας, Αθήνα, 1962. Ιστορία του ελληνικού αγροτικού κινήματος, εκδ. «20ου αιώνος», Αθήνα,

1963. Ιστορία της επαρχίας Βόλου και Αγυιάς, εκδ. «20ου αιώνος», Αθήνα, 1965. Προοδευτικές μορφές, εκδ. «20ου αιώνος», Αθήνα, 1966.

Κοσκινά Α., Οικονομολογική μελέτη περί λαϊκών Τραπεζών, Λοντζάς, 1900.

Κουμαριανού Αικ., Λόγιος Ερμής· κοσμοπολιτισμός και εθνικός χαρακτήρας, «Εποχές» Ιούλιος 1964, σελ. 412-427, Δανιήλ Φιλιππίδης, Barbie du Bocage, Ανθ. Γαζής· Αλληλογραφία, Αθήνα, 1966. Ο τύπος στον αγώνα, Αθήνα, 1971, «Ερμής», τόμ. 1-3.

Κούρκουλα Κ., Η θεωρία του κηρύγματος κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας, Αθήναι, 1957.

Κουχτσόγλου, Κάτω η μάσκα, Κάιρον, 1912.

Κρεμμυδά Β., Εισαγωγή και διάδοση της καλλιέργειας του αραβοσίτου στην Πελοπόννησο, «Ελληνικά» (22-2-1969), σελ. 389-398.

Κριαράς, Ε. 1973. Λεξικό της μεσαιωνικής και δημώδους ελληνικής γραμματείας. 3ος τόμ. Θεσσαλονίκη.

Κρίκου Α., Η ψυχολογία του αναρχισμού, Αθήναι, 1914.

Κροπότκιν, Έκκλησις προς τους νέους, μετ. Πλ. Δρακούλη, Αθήναι, «Ένωσις» 1886. Η αναρχία εις την σοσιαλιστικήν ανέλιξιν, μετ. Π. Δρακούλη, Αθήναι, «Ένωσις» 1887.

Κυρτάδας, Δ., επιμ. 1996. Ιεροί λόγοι: Προφητείες και μαντείες στην ιουδαϊκή, την ελληνική και την ρωμαϊκή αρχαιότητα. Αθήνα: Νήσος.

Κωνσταντινίδη Δ., Ο σοσιαλισμός ρν Ελλάδι, Αθήναι, «Εστία» 1910.

Κωνσταντινίδου Μ., Η άλλοτε εν Πολλά της Ιστρίας ελληνική κοινότης και οι εν τη περιφέρεια αυτής ελληνικοί συνοικισμοί, «Εκκλησιαστικός Φάρος» 12 (1913), σελ. 508-524.

Λαδάς Γ., & Χατζηδήμος Α., Ελληνική βιβλιογραφία, συμβολή στον 18ο αιώνα, Αθήνα, 1964.

Λάμπρου Σπ., Εμπορικαί πανήγυρες και αγοραί εν Πελοπόννησω κατά τον ΙΖ αιώννα, Κτηματολόγια Πελοποννήσου, «Νέος Ελληνομνήμων», τομ. 18 (1924), σελ. 223-238. Μετανάστευσις Ελλήνων, ιδίως Πελοποννησίων αποίκων εις το βασίλειον της Νεάπολεως, «Νέος Ελληνομνήμων» 8 (1911), σελ. 377-461.

Λάσκαρη Ν, Η Θεσσαλονίκη κατά τον 18ον αιώνα, Αθήναι, 1952.

Λεβίδη Κ. Ν., Η Ελληνική φυλή και η Δύσις, Αθήναι, 1856.

Λεμονίδη Α., Το εμπόριον της Τουρκίας, Κωνσταντινούπολις, 1849.

Λεονάρδου, Νεώτατη της Θεσσαλίας χωρογραφία, Πέστη, 1836.

Ληναίου, Ε. [Χ. Χαριτωνίδης]. 1935. Απόρρητα. Θεσσαλονίκη: Τριανταφύλλου.

Λυκούδη, Ε., Η εν Ελλάδι βιομηχανία και αι απεργίαι, Ερμούπολις, «Πρωίδης», 1883.

Μάγερ Κ., Ιστορία του Ελληνικού Τύπου, τόμ. 1-3, Αθήναι, 1957-1960. Δεληγιώργης, Αθήναι, 1963.

Μακρίδη Δ., Οικονομικός οδηγός της Ελλάδος, Αθήναι, 1887.

Μακρυγιάννη Ι., Απομνημονεύματα, εκδ. Βλαχογιάννη, Αθήνα, 1907· εκδ. Σ. Ασδραχά, 1961.

Μαλένου, Ιστορία των ξενικών επεμβάσεων στην Ελλάδα, Αθήναι, 1955.

Μάμουκα Ανδρ., Τα κατά την αναγέννησιν της Ελλάδος, Αθήναι, 1839-1852, τόμ. Α-ΙΑ'. Αθήναι, 1867. Απογραφικαί πληροφορίαι περί των εν Ελλάδι ατμοκίνητων βιομηχανικών καταστημάτων, Αθήναι, 1876. Απογραφή της Ελληνικής Βιομηχανίας, Αθήναι, 1893.

Μαξίμου Π., Η αυγή του καπιταλισμού εν Ελλάδι(τουρκοκρατία 1685-1789), εκδόσεις Α. Καραβιά, «Πολιτική Βιβλιοθήκη», Αθήναι, 1946, σελ. 158.

Ματσούκη Π., Η ιδέα της πατρίδος, Αθήναι, 1914.

Μαυροκορδάτου Δ., Περί πιστωτικών τραπεζών του λαού, Λειψία (ανάτυπο «Κλειούς»), 1869.

Μελά Σ., Η επανάστασις του 1909, Αθήναι, 1909.

Μελέτη Π., (Μεν. Κυριακόπουλος), Η γνώση του Μωρηά και η λεβεντιά της Ρούμελης, Αθήναι, 1944.

Μελετίου, Γεωγραφία παλιά τε και νέα επηυξημένη δια σημειώσεων Ανθ. Γαζή, του εκ Μηλέων της Θεσσαλίας, Ενετίησι, 1807, τόμοι 1-4.

Μέξη Γ., Ο σοσιαλισμός του Πλ. Δρακόύλη, Αθήναι, «Χρόνος», 1909.

Μέρτζιου Κ. Δ., Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας, Θεσσαλονίκη, 1947.

Μεττής Χ., Οι Ρίζες του Παροικιακού Ελληνισμού της Μεγάλης Βρετανίας, Αθήνα 1998.

Μηλιαράκη, Καταγραφή Μορέως, «Εστία» Ιούλιος – Δεκέμβριος 1891, σελ. 315-326. Οδοιπορικά Μακεδονίας, Θεσσαλίας, Ηπείρου κατά τον Em. Isambert, Αθήναι, 1878.

Μιχαλόπουλου Ε., Σοσιαλισμός και πατριωτισμός, Αθήναι, 1912.

Μοσχάκη Ι., Μελέτη περί υλισμού, «Παρνασσός» Δεκέμβριος 1878, σελ. 926-937.

Μοσχοβάκη Ε., Το εν Ελλάδι δημόσιον δίκαιον επί Τουρκοκρατίας, Αθήναι, 1882.

Μοσχοπούλου Ν., Η Ελλάς κατά τον Έβλιά Τσελεμπή, Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών 14 (1938) 486-514, 15 (1939) 145-181, 16 (1940) 321-363.

ΜοσχοπούλουΘ., Οι Φαναριώται απολογούμενοι εκ του τάφου, Βουκουρέστι, 1898.

Μουτσοπούλου Ν., Τα Θεσσαλικά Αμπελάκια, «Ηώς» (1966) 114-200.

Μπαμπινιώτης, Γ. 1985. Συνοπτική ιστορία της ελληνικής γλώσσας. Αθήνα.

Μπαστιά Κ., Ο Παπουλάκος, Αθήναι, 1963.

Ξένου τ., Η κιβδηλεία, Αθήναι, 1859. Οι χρυσοκάνθαροι, Αθήναι, 1887.

Οικονόμου Αντ., Αρ. Οικονόμου, Αθήναι, 1946.

Οικονόμου Αρ., Λαύριον, Αθήναι, «Θέμις», 1872.

Παγκάλου Θ., Απομνημονεύματα, θήναι, «Κέδρος», «Εστία» 1959.

Παλαιολόγου Θ., Ο εν νοτίω Ρωσσία ελληνισμός από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς, «Παρνασσός» Ιούλιος 1881, σελ. 585-616.

Παλαμά Κ., Τραγούδια της Πατρίδος μο, Αθήναι, «Εστία» 1886. Ύμνος εις την Αθηνά, Αθήναι, «Εστία» 1889. Τα μάτια της ψυχής μου, Αθήναι, «Εστία» 1892. Το έργον του Κρυστάλλη, Αθήναι, «Εστία» 1894, Ίαμβοι και Ανάπαιστοι «Εστία» 1897. Τάφος, Αθήναι, «Εστία» 1898. Οι χαιρετισμοί της Ηλιογέννητης, Αθήναι, «Εστία» 1900. Θάνατος Παλληκαριού, Αθήναι, 1901. Η Ασάλευτη Ζωή, Αθήναι, «Εστία» 1904. Γράμματα, Αθήναι, «Εστία» 1904, 1907, τα'ομ. 1-2. Ο Δωδεκάλογος του Γύφτου, Αθήναι, «Εστία» 1907. Η Φλογέρα του Βασιλιά, Αθήναι, «Εστία». Ηρωικά

πρόσωπα και κείμενα, Αθήναι, «Εστία» 1911. Τα πρώτα Κρητικά, Αθήναι, «Εστία» 1913. Ιούλιος Τυπάλδος, Αθήναι, «Εστία» 1917. Βιζυήνος και Κρυστάλλης, Αθήναι, «Εστία» 1917. Γύρω από το Σολωμό, Αθήναι, «Εστία» 1927. Πεζοί Δρόμοι, Αθήναι, «Εστία» 1928, τόμ. 1-2. Ο Γκαίτε στην Ελλάδα, Αθήναι, 1932. Τα χρόνια μου και τα χαρτιά μου, Αθήναι, 1933, 1940, τόμ. 1-2. Άπαντα, Επιμέλεια Γ. Κατσίμπαλη, Αθήναι, 1962.

Παλιούρα Σ., Διάβασε εργάτη, Αθήναι, Σοσιαλιστικόν Κέντρον, 1912.

Πανά Π., Ριζοσπάσται και βελτιώσεις εν Επτανήσω, Αθήναι, 1880.

Πανταζοπούλου Ν., Ελλήνων συσσωματώσεις κατά την Τουρκοκρατίαν, Αθήναι, 1958.

Παπαδοπούλου Σ., Αι δύο εχθρικαί τάξεις, Κωνσταντινούπολις, 1912.

Παπαδοπούλου Χρ., Ιστορία της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήναι, 1920.

Παπαϊωάννου Μ., Συμβολή της Ρωσσίας στην Ελληνική Επανάσταση· αποκαλύψεις και ομολογίες του γαλλόφρονος γιατρού και αγωνιστή του 1821 Π. Σοφιανόπουλου, Δελτίον Ε.Σ.Σ., Μάρτιος 1962. Ιωάννου Οικονόμου Λαρισσαίου, Επιστολαί διαφόρων, 1759-1824, Αθήνα 1964. Π. Σοφιανόπουλος, «Νέα Εποχή», Λευκωσία 38 (25.3.1962). Π. Σοφιανόπουλος, «Η Πανοικοδομική» (25/11-23/1963).

Παπαρρηγόπουλου Κ., Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήναι, 1863-1888, τόμ. 1-11.

Παρασκευόπουλου Γ., Οι Δήμαρχοι των Αθηνών (1845-1907), Αθήναι, 1907.

Πασχάλη Δ., Θεόφιλος Καΐρης, Αθήναι, 1928.

Παχή, Το εν Ηπείρω αγροτικόν ζήτημα, Αθήναι, Περρής, 1882.

Πετρακάκου Δ., Η κοινοβουλευτική ιστορία της Ελλάδος, Αθήναι, τόμ. Α' 1935, τόμ. Β' 1946.

Πετροπούλου Δ.Α., Συνεταιριστική οργάνωσις και κοινωνικό καθεστώς, «Ο Συνεταιριστής» 104 (1955), σελ. 80-82.

Πήλικα Σ., Απομνημονεύματα της υπουργείας μου, Αθήναι, 1893.

Πικρού Γ., Ιστορικές και οικονομικές έρευνες, Αθήνα, 1915. Γιατί είμαι σοσιαλιστής, Αθήναι, 1918.

Πούλου Ι. Χ., Η επανάστασις της 3ης Σεπτεμβρίου 1843 επί τη βάσει των γαλλικών αρχείων, «Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας» 11 (1956).

Πρεβελάκη Ελ., Τα βρεττανικά κοινοβουλευτικά έγγραφα 1896-1898, Θεσσαλονίκη, 1960.

Ραγκαβή Αλ., Απομνημονεύματα, Αθήναι, 1894-1895, τόμ. 1-2.

Ραμά Στ., (Μ. Τσιριμώκου), Τα παλιά και τα καινούργια, Αθήνα, 1905. Στους Σοσιαλδημοκράτες, «Νουμάς» 15 Νοεμβρίου 1908, σελ. 5-6.

Ροΐδη Εμμ., Περί συγχρόνου ελληνικής ποιήσεως, Αθήναι, 1877. Περί συγχρόνου ελληνικής κριτικής, Αθήναι, 1877. Το ταξίδι του Ψυχάρη, Αθήναι, 1888. Είδωλα, Γλωσσική Μελέτη, Αθήναι, 1893. Ιστορία ενός σκύλου, Αθήναι, 1890.

Ροσσολύμου, Ο ριζοσπαστισμός εν Ζακύνθω, Ζάκυνθος, Ροσσίτι, 1851.

Ρουσσιάδου Γ., Δρομοδείκτης των ακολούθων οκτώ μερών μετ'αξιόλογων υποσημειώσεων του καθενός μέρους, Πελοποννήσου, Βοιωτίας, Αττικής, Θεσσαλίας, Ηπείρου, Μπόσνας, Μακεδονίας και Θράκης, Βενετία, Μ. Γλυκεί, 1829.

Ρούσσου Π., Ζητήματα της ιστορίας μας, Λ.Π.Ε., 1955.

Σάθα Κ., Ειδήσεις τίνες περί εμπορίου και φορολογίας εν Ελλάδι επί τουρκοκρατίας, «Οικονομική Επιθεώρησις» 6 (1878-1879), σελ. 435-450.

Σακελλαρίου Μ., Η Πελοπόννησος κατά την δεύτερη Τουρκοκρατία, Αθήνα, 1939.

Σαραφίδη Α., Η χαρούμενη επιστήμη, Κάιρο, 1908.

Σαχίνη Α., Το ιστορικό μυθιστόρημα, Αθήναι, 1957, β' έκδοση, αναθεωρημένη, «Εκδόσεις Κωνσταντινίδη», Θεσσαλονίκη, 1971. Το νεοελληνικό μυθιστόρημα, Αθήναι, 1958. Συμβολή στην ιστορία της «Πανδώρας» και των παλιών περιοδικών, Αθήνα, 1964.

Σιγάλα Α., Ανέκδοτα έγγραφα αφορώντα εις την εκλογήν των κοτζαμπάσηδων, «Ελληνικά» 3 (1930), σελ. 69-88.

Σιδέρη Α., Η ιστορκή εξέλιξις της γεωργικής μιας φορολογίας, ανάτυπον εκ του «Αρχείου Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών» 1913 (3), Αθήναι, 1931. Ο σοσιαλισμός εις την Ιταλίαν, Αθήναι, 1918. Η γεωργική πολιτική της Ελλάδος κατά την λήξασαν εκατονταετίαν 1833-1933, Αθήναι, Παπαδόγιαννη, 1934. Ιστορία οικονομικού βίου, 1912.

Σινάση Α., Η κοινωνική χαραυγή, Τραπεζούς, 1912.

Σινού Α., Η γεωγραφική ενότητης του ελληνικού μεσογειακού χώρου, Αθήναι, 1945, τόμ. 1-2.

Σκαλτσουνάκη Τ., Περί της εν Ελλάδι βιομηχανίας, Αθήναι, Κτενάς και Σούτσος 1868.

Σκληρού Γ., Το κοινωνικό μας ζήτημα (α' έκδοση), Αθήνα, 1907. Πάνω στο κοινωνικό μας ζήτημα, «Νουμάς» 13 Απριλίου 1908, σελ. 1-2. Στους Δημοτικιστάς, «Νουμάς» 4 Ιουλίου 1908, σελ. 4-5. Ανατολική ή ευρωπαϊκή, «Γράμματα» Ιούλιος 1916. Η φιλοσοφία του πολέμου και της ειρήνης, Αθήναι, 1917. Ο Πλεχάνωφ και η εποχή του, Αλεξάνδρεια, «Γράμματα» 1919. Κριτικές σελίδες, Αθήνα, Εκδόσεις Διεθνούς Επικαιρότητας, 1971, τόμ. 1-2.

Σκοπετέα Στ., Μυστικές Εταιρείες κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν, ανάτυπον από την «Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά» 1858, σελ. 277-298.

Σουρή Γ., Τα Άπαντα, Αθήναι, 1966, τόμ. 1-5.

Σουρή Κ., Ο Γ. Σουρής και η εποχή του, Αθήναι, 1949.

Σούτσου Α., Πολιτική έποψις της Ελλάδος, Αθήναι, 1848.

Σούτσου Ι., Αι θεωρίαι και τα πράγματα εν Ελλάδι, «Πανδώρα» Ιούλιος 1871. Πλουτολογικαί Μελέται, Αθήναι, Πάσσαρης, 1874.

Σοφιανοπούλου Π., Η πρόοδο, Αθήναι, «Πρόοδος» 1839. Η ισότης της προόδου, Αθήναι, «Πρόοδος» 1840. Η ποικιλία της προόδου, Αθήναι, «Πρόοδος» 1840. Ο πατριάρχης της προόδου, Αθήναι, «Πρόοδος» 1840. Η μεταβολή της 3ης Σεπτεμβρίου, Αθήναι, Νικολαΐδης, 1844.

Σπάρτακου, Η σιωπή, ασυνειδησία, Αθήναι, 1917.

Σπηλιωτάκη Ι., Ξύπνα Ρωμηέ και κάτω το ρουσφέτι˙ όχι φραγκικό σύνταγμα, πολίτευμα ελληνικό, με βασιλεία, με βουλή, με επαρχιακά συμβούλια, Αθήναι, «Ένωσις» 1881.

Σπηλιωτάκη Σ., Στατιστική της Γεωργίας, Αθήναι, «Ένωσις» 1864.

Σταματοπούλου Τάκη, Ο εσωτερικός αγώνας κατά την επανάστασιν του 1821, Αθήνα, Σπυρόπουλος, 1957, τόμ. 1-2.

Στεφανίδη Μ. Κ., Αι φυσικαί επιστήμαι εν Ελλάδι προς της Επαναστάσεως, Αθήναι, 1926, αναδημοσίευση στα «Σύγχρονα Θέματα» Α (2), σελ. 240-241.

Συγγρού Α., Απομνημονεύματα, Αθήναι, 1908, τόμ. 1-3.

Συκουτρή, Ι. 1988. Αρχαία επιστολογραφία. Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Μωραΐτη.

Σχινά Ν., Οδοιπορικά Μακεδονίας, Ηπείρου, νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας, Αθήναι, 1866-1887, τόμ. 1-3.

Σωτηρόπουλου Δ., Διατριβή περί της εγγείου φορολογίας εν Ελλάδι, Αθήναι, 1861. Το ελληνικόν αγροτικόν πρόβλημα, Αθήναι, 1861. Ελληνική Στατιστική, Αθήναι, 1865.

Ταγκοπούλου Δ., Η Μοναρχία ενάντια στη δύναμη της διαφθορά, «Νουμάς» 26 Ιανουαρίου 1903, σελ. 1.

Τελεμίτη Γ., Κάτω τα είδωλα, Αλεξάνδρεια, 1909.

Τζάρτζανος, Α. 1963. Νεοελληνική σύνταξις της κοινής δημοτικής. Αθήνα: ΟΕΔΒ.

Τομπάζη Α., Τα παραγωγικά στοιχεία εν τη ελληνική γεωργία, Αθήναι, 1871.

Τριανταφυλλίδη Γ., Οι κολλήγοι εν Θεσσαλία, Βόλος, 1906.

Τσάκωνα Δ., Προβλήματα ελληνικότητα, Αθήναι, 1970.

Τσίρκα Στ., Ο Καβάφης και η εποχή του, Αθήνα 1958, β' έκδ. 1971. Ο πολιτικός Καβάφης, Αθήνα, «Κέδρος», 1971.

Τσιμπιδάρος Β., Οι Έλληνες στην Αγγλία. Αθήνα 1974.

Τσοποτού Γ., Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατίαν, Βόλος, 1912.

Τυπάλδου Ι., Φεουδαρχία και γεωργία εις τα Ιονίους Νήσους, Αθήνα, 1864.

Φαρμακίδου Θ., Απολογία Αθήναι, 1840.

Φιλαρέτου Γ., Ξύπνα Ελλάς, Αθήναι 1881. Ξενοκρατία και Βασιλεία εν Ελλάδι, 1821-1897, Αθήναι, 1897.

Φιλήμονος Ι., Δοκίμιον περί της Ελληνικής Επαναστάσεως, Αθήναι, 1859-1860, τόμ. 1-4.

Φιλητά Χ., Περί του συνοικισμού των γραικών εν Τεργέστη, «Δελτίον Εθνολογικής Αρχαιολογικής Εταιρείας» 1897, σελ. 370-376.

Φιλιππίδη Δ., Κωνσταντά Γ., Νεωτερική Γεωγραφία, Αθήνα, «Ερμής», 1970.

Φουβές Οντόν, Απογραφές των ελλήνων παροίκων νομού Πέστης, «Μακεδονικά» 5 (1961), 194-241.

Χαζτηκυριακού Γ., Σκέψεις και εντυπώσεις εκ περιοδείας μετά τοπογραφικών, ιστορικών και αρχαιολογικών σημειώσεων, Αθήναι, 1906.

Χαριλάου, Η βιομηχανία εν Ελλάδι, Αθήναι, 1913.

Χαριτάκη Γ., Η Ελληνική βιομηχανίας, Αθήναι, 1927.

Χατζημιχάλη Αγγ., Οι συντεχνίες-Τα ισνάφια, Επετηρίς Ανώτατης Σχολής Βιομηχανικών Σπουδών 2 (1949-), 182-206.

ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ, Γ. 1905-1907. Μεσαιωνικά και νέα ελληνικά. 1ος τόμ. Βιβλιοθήκη Μαρασλή. Αθήνα: Σακελαρίου

Χατζίνη Γ., Το εσωτερικό δράμα του Ι. Δραγούμη, «Ν. Εστία» 112 (1941), σελ. 263-265.

Χατζοπούλου Σ., Χαρά και ηδονισμός εις την επανάστασιν, Αλεξάνδρεια, 1913. Η κλειστή θύρα, Αλεξάνδρεια, 1913.

ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ, Α. –Φ. 1997. Η μαγική χρήση της γλώσσας, Στο Γλώσσα και μαγεία: Κείμενα από την αρχαιότητα, επιμ. Α. –Φ. Χριστίδης & D. Jordan, 52-64. Αθήνα: ιστός.

Χριστίδης, Α. –Φ. 1997. Η μαγική χρήση της γλώσσας. Στο Γλώσσα και μαγεία, επιμ. Α. –Φ. Χριστίδης και D. Jordan, 52-64. Αθήνα: Ιστός.

Ψυχάρη Γ., Το ταξίδι μου, εισαγωγή και επιμέλεια Α. Αγγέλου, Αθήνα, «Ερμής» 1971. Οι Ψυχάρηδες, τόμ. Γ’ της Ιστορίας της Χίου των Γ. Ζολώτα και Αιμ. Σάρρου, Αθήνα, 1928, σελ/ 823-876. Το όνειρο του Γιαννίρη, Αθήνα, 1897.

ΑΝΑΓΚΑΙΟ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Στο ανοιχτό γράμμα –επιστολή προσφώνηση - το 1757 «τοῖς ἐντευξομένοις Φιλολόγοις Ἐρασταῖς τῆς Ἑλληνίδος διαλέκτου» ο Γεώργιος Κωνσταντίνου υπογραμμίζει τη σημασία της αλήθειας : «ὅθεν ἐγώ ἀληθείας μᾶλλον ἐραστής ἀνατίθημι τὴν κρίσιν εἰς τοὺς φιλαλήθεις ἐμπείρους τῶν πραγμάτων, οἱ ὁποῖοι ἐναργῶς γνώσονται, ὅσον τὸ χρήσιμον τούτου εἰς τοὺς τὰ Ἑλληνικά μαθητιῶντας σπουδαίους, καὶ εἰς ἐπίδοσιν παιδείας ἐφιεμένους φθάσαι εὐχερεστέρῳ πως τρόπῳ περί τὴν πολύπονον καὶ πικρόῤῥιζον γραμματικήν σπουδήν».

Στα μέσα του 18ου αι. την ώρα που ο Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός βρίσκεται στο αποκορύφωμά του, ο Γεώργιος Κωνσταντίνου κατέθεσε τον δικό του τρόπο να εξηγεί με τις λέξεις τα πράγματα. Και όσο ο καιρός και τα χρόνια περνούσαν τόσο περισσότερο αυξανόταν το κύρος του καθώς ερχόμασταν αντιμέτωποι με τη διάσταση της αλήθειας την οποία επιθυμούσε να συμμερίζονται και να αποδέχονται οι νέοι που σπουδάζουν.

Αναφερθήκαμε στον Πρόλογο στη σημασία της διδακτικής μεθόδου που πρότεινε ο Κωνσταντίνου. Ο συντάκτης του Λεξικού γνώριζε πολύ καλά την επικίνδυνη θέση των συμπατριωτών του που είχαν καταδικαστεί στη σιωπή, που ήταν υποχρεωμένοι να αγωνίζονται σιωπηλά. Ο Κωνσταντίνου σε αυτόν τον κόσμο προσφέρει το λεξικό του με ουσιαστικά ορθή έκφραση και μάλλον στον ύψιστο βαθμό. Ο νεοέλληνας εκείνων των χρόνων έχει στα χέρια του ένα εργαλείο αναμφισβήτητης αξίας με το οποίο μπορεί να εκφράσει, να εξηγήσει τα πράγματα σε μια στιγμή που εκδηλώνονται ως κοινωνικές αλλά και ατομικές αναγκαιότητες.

Είχαν προϋπάρξει εκδόσεις λεξικών. Αυτές χρησιμοποίησε ο Κωνσταντίνου και εμφανίστηκε ένας απαράμιλλος αναλυτής καθώς αποκαλύπτει τις μεγάλες και ανεξέντλητες διανοητικές και πνευματικές δυνάμεις, αυτές που διακρίνουν την αρχαία ελληνική σκέψη που επέζησε μέσα στο χρόνο χωρίς να χάσει την ανεξαρτησία της.

Το λεξικό του Κωνσταντίνου λειτουργεί ως η συνισταμένη των παλαιότερων λεξικών, όπως του Βαρίνου που ξανατυπώθηκε από τον Γλυκύ το 1779 χάρη στην οικονομική χειρονομία της Μεγάλης Αικατερίνης, όπως του Ησύχιου που ξανακυκλοφόρησε το 1668, για να αναφερθούμε σε δύο πολύ γνωστές περιπτώσεις.

Από την άλλη μεριά η λατινική γλώσσα έδινε τη δική της μάχη, κυρίως με τις επανεκδόσεις του ελληνολατινικού και λατινοελληνικού λεξικού του Schrevelii. Επισημαίνομε, ιδίως, τη μεγάλη έκδοση του 1752 της Πάδοβας.

Τον 19ο αι. η μάχη των λεξικών θα συνεχιστεί σε πολύ υψηλά επίπεδα. Ο λεξικογράφος Σκαρλάτος Βυζάντιος πέτυχε να δημοσιεύσει «το πληρέστερον και τελειότερον λεξικόν του 19ου αιώνος».

Την ίδια σημασία είχε και η έκδοση του Λεξικού ταῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης με την επιμέλεια του Αθανασίου Α. Σακελλαρίου.

Τον 20ο αιώνα και ειδικότερα τη δκαετία του ’30 κυκλοφόρησε το Μέγα λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης από τον «Αρχαίο» Εκδοτικό οίκο Δημ. Δημητράκου. Με το λεξικό αυτό η ελληνική γλώσσα εισέρχεται σε νέα φάση και αρχίζει μια καινούρια περίοδος μελέτης.

Το 2007 η εφημ. «Το Βήμα» αποφάσισε να προσφέρει στο αναγνωστικό κοινό την Επιτομή του Λεξικού των Liddell –Scott, ως ένα εύχρηστο και ποιοτικό βοήθημα. Το λεξικό των L. S. επέστρεφε με έναν άλλο, ίσως περίεργο, ωστόσο ωφέλιμο τρόπο σε ένα απαιτητικό αναγνωστικό κοινό που σίγουρα το είχε ανάγκη, αν δεν το είχε αποκτήσει ή προμηθευτεί με τους κανόνες της αγοράς.

Παραθέτουμε τους τίτλους των λεξικών με τις αναγκαίες προσφωνήσεις και τους προλόγους που τα συνοδεύουν:

1. Ησυχίου Λεξικόν, 1668
2. Cornelii Schrevelii, Lexicon manual Graeco- Latinum et Latino-Graecum, Πάδοβα 1752
3. Βαρίνου Λεξικόν, Βενετία 1779
4. Σκαρλάτου Βυζάντιου, Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης, Ἀθήνα 1852
5. Ἀθανασίου Σακελλαρίου (επιμ.), Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης, Ἀθήνα 1898
6. Δ. Δημητράκου, Μέγα Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης, Ἀθήνα 1953
7. H.G. Liddell – R. Scott, Επιτομή του Μεγάλου Λεξικού της Ελληνικής Γλώσσας, Αθήνα 2007.

ΗΣΥΧΙΟΥ
ΛΕΞΙΚΟΝ

CUM

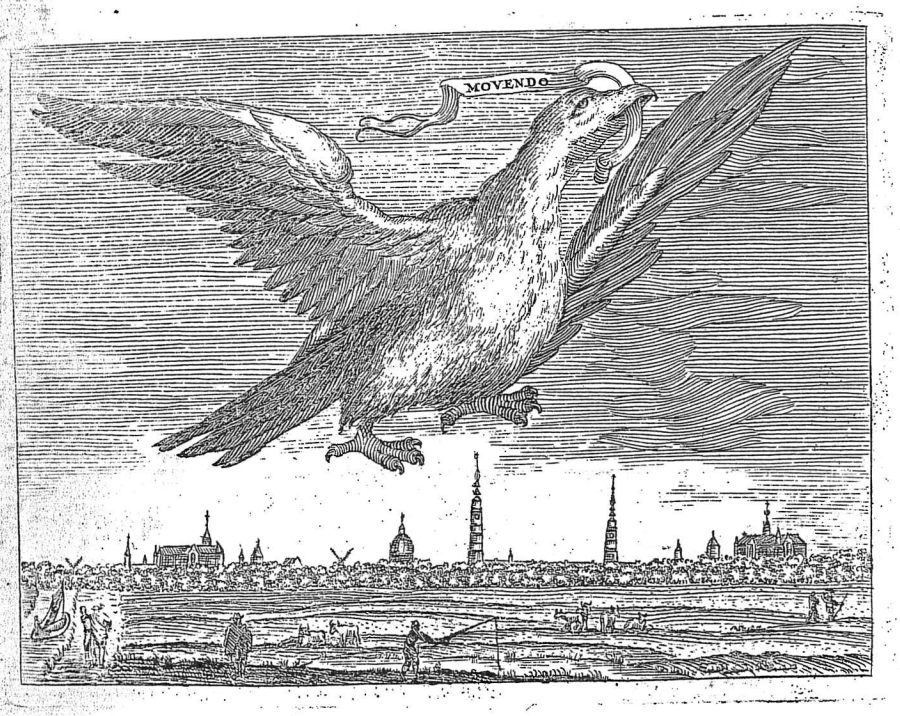
Variis Doctorum virorum
Notis vel editis antehac vel ineditis,

JUNII, SCALIGERI, SALMASII, PALMERII,
GUIETI, SOPINGII, COCCEII,
GRONOVII, TANAQ. FABRI, &c.

Accurante

CORNELIO SCHREVELIO.

Accessit JOH. PRICÆI *Index Auctorum, qui ab Hesychio laudantur.*

LUGD. BATAV. ET ROTEROD. } Ex Officina HACKIANA, Ao. 1668.

Clariſſimo & eruditiſſimo VIRO

EMERICO BIGOTIO HACKII,

S. P. D.

REdeunt ad te, Vir doctiſſime, variæ hominum doctorum in Heſychii Lexicon Annotationes, & ultro tuæ eruditioni ſeſe offerunt. Non anxie nobis dubitandum fuit, ad quem præter te mitterentur, cum tibi non minimam ſui partem debeant. Novimus enim, & nobiſcum, qui vel primis labiis ingenuas artes tetigerunt, animum tuum & omnibus literis ſtudiiſque & his, in quibus Heſychius excelluit, addictiſſimum. Ut hinc facilè nobis perſuaſerimus, fore ut, quod tibi dicamus, habeas gratum; Tibi enim convenit, qualecunque eſt: tuo hortatu potiſſimum, tuorumque adjumentorum fiduciâ id conceptum & natum eſt. Mittimus hîc tibi aperire, quid hoc in opere ſit præſtitum. Ipſe pro exquiſitioris doctrinæ tuæ copia, & judicii, quo polles, ingenuitate & magna perſpicacitate, id videbis, & invenies, quod dignum ſit, ut oculos detineat tuos. Mittimus dicantium more, excurrere per ea, quæ tui admirationem pariunt; quippe quibus incultus

sermo noster facilè fuliginem allineret: &, absque hoc periculo foret, tua nos his immorari vetaret modestia. Unum igitur tantummodo à te contendimus, ut, quo semper Scriptore delectatus es, eum non invitus videas cultum in Officina nostra eo ornatu; cujus magnam partem tuo beneficio nactum scimus optimum, & in juvandis pro copia sua studiis indefessæ industriæ Cornelium Schrevelium, τ μακαείτω. Adjunxit non parvo labore suo undique collectas partim editas partim ineditas virorum præstantium observationes, ut, quas tu ei velut mutuas dederas, tibi cum fœnore redderet. Equidem ingenuè fatemur, gratius longe futurum fuisse, quod offerimus, si id à manu ipsius Schrevelii recepisses: sed quia is maxima cum literarum clade viventium numero est exemtus, nostrarum id esse partium duximus. Accipe igitur hoc pignus nostræ erga te observantiæ, & illud pro tuo in literas candore gratum habe. Vale, Vir Clarissime, & bonarum literarum bono diutissimè incolumis esto.

Scribebamus Lugd. Batav.

PRÆ-

PRÆFATIO
AD
LECTOREM.

LEctor candide, non immeritò Poëta noſter Venuſinus exclamat, in lib. de Arte Poët. *Grajis ingenium, Grajis dedit ore rotundo Muſa loqui.* Hoc ſignificans, abſque Græcæ linguæ peritia ſaltem mediocri, doctum haberi neminem poſſe. Omnes enim artes, quæ ad humanitatem pertinent, commune habent vinculum, & quaſi cognatione quadam inter ſe continentur. Verùm, cum omnium artium parens ſemper exſtiterit Græcia, Latinumque ſermonem non diſciplinis modò, ſed & verbis locupletaverit; quicquid ferè eximium in Latinorum ſcriptis continetur, id Græcis ſolum acceptum referri debet. Et niſi illæ artes, quas olim majores noſtri excogitarunt, tum ad uſum vitæ, tum ad animi cultum, induſtriâ ſuâ poſteri auxiſſent; ſanè perexigua fuiſſet ex iis utilitas conſecuta: propterea quod qui primi eas invenerunt, informaſſe potius quàm abſolviſſe videri poſſint. Quamobrem qui pro virili pomœrium doctrinæ ſtudiorumque promovere conantur: vel nova prorſus inveniendo; vel vetera novis cumulando, vel rurſus, ab aliis jam ante tradita, meliore ſuccinctiorique methodo proponendo: vel denique ſcriptores veteres omnis generis, aut obſcuros illuſtrando; aut injuria temporum depravatos, qua ingenio, qua manuſcriptorum auctoritate freti, nativo ſplendori reſtituendo, poſteritati ſane rem utiliſſimam præſtant. Etſi verò priora ſcribendi genera, & ad famam nominis uberiora judicantur: haud ſcio tamen, annon tertium hoc multò ſit utilius fructuoſiuſque exiſtimandum. Illud certè nemo inficias ibit, hoc genus in hac literarum ætate, & librorum, ea qua laboramus propemodum infinita mole, ſolum eſſe neceſſarium. Quia enim ex infinita ferè veterum ſcriptorum copia, oppidò pauci interitum effugêre: & horum plerique ſic laceri, ſic corrupti, vix ut ipſi in ſuis ſcriptis, ſi virgula, ut ajunt, divina, huic luci fuerint redditi, ſeſe ſint agnituri, quid exſpectandum? *Tantum ævi longinqua valet mutare vetuſtas.* Miſera profectò res, & ſapientiæ ſtudioſis veris lachrymis deflenda. Unde enim nobis eruditio parabitur; unde cognitio diſciplinarum; niſi ex libris antiquorum? Iis ſi utimur depravatis, quid ſupereſt, niſi ut Ixioni ſimiles, umbram pro re, amplectamur? Enimvero, ex omnibus quorum ad nos ſcripta pervenerunt, nullus fere eſt, qui à vetuſtate pejus fuerit acceptus, quàm hic noſter ſcriptor, verè πολυμαθέστατος, verè undecunque doctiſſimus & omnis antiquitatis peritiſſimus; cujus Lexicon nihil aliud eſt, quàm perpetuæ auctorum Gloſſæ & interpretationes & antiquæ eruditionis penu; & in quo non Græciæ totius modò, ſed

143

ex parte & Orientis, ut Dan. Heinſius in Ariſtarcho ſuo ait, eruditio concluſa jacet: quemque Doctiſſimum Græcorum Criticorum Caſaubonus vocat. Quiſnam fuerit, non conſtat: de cujus patria, ætate & vita qui inquirunt, næ illi κολοιὸν Alexandriæ quærunt, vel lupum in Creta; qui ibi non facile ſe hominibus conſpiciendos præbent. Tanta enim eſt hujus auctoris obſcuritas, ut an Heſychius ſit γνήσιος auctor, ſint qui dubitent. Unde enim id conſtabit? Nemo antiquorum eum laudat, citat, nominat. Fuit tamen unicum exemplar, unde hoc turpiſſimè corruptum, & divulgatum eſt. Sed ne nomen hoc, quod jamdiu inſedit, fruſtrà movere velle videamur; age videamus, quid docti de hoc ſentiant, quæ tamen tantùm abeſt ut probemus, ut etiam falsò huic tribui omninò putemus. Primò dicunt Heſychii hujus mentionem fieri in Collectaneis Suidæ. Heſychium memorari ſcio, & affirmo; ſed hunc ipſum notari, nego. Nam ecce Suidas ſuum Mileſium dicit, filium Heſychii cujuſdam advocati. At titulus hic docet hunc noſtrum Grammaticum Alexandrinum fuiſſe. Quomodo igitur Mileſius, idem Alexandrinus erit? Dicent fortaſſe patria Mileſium fuiſſe, ſed Alexandriæ Grammatica profeſſum. Hoccine reticuiſſet Suidas, qui quæ ſunt hujuſmodi accurate notat? Sed hunc à Suida indicatum, porrò firmant his verbis: ἔγραψεν ὀνομαλόγον ἢ πίνακα τῶν ἐν παιδείᾳ ὀνομαστῶν, ἅ ἐστι μικρὸν βιβλίον. Imò ego dico ex nullo clarius evinci poſſe eſſe diverſos, quàm ex iſto loco. Nam quod ὀνομαλόγον exponunt *Lexicon*, longe falluntur. Non enim in iſto libro λέξεις recenſuit, ſed nomina virorum eruditione clarorum; vel ut ipſe reddit, πίνακα τῶν ἐν παιδείᾳ ὀνομαστῶν hoc eſt, tabulam eruditione excellentium. Probat hæc particula iſta (ἢ) quæ disjungendo copulat. Si enim (καὶ) eſſet, aliquid dicerent. Addunt ex hoc, librum hunc eſſe tantum epitomen iſtius magni. Error errorem parit. Nam præter iſta jam dicta, liber hic, quem jam terimus, loquitur, & ipſos redarguit, nec video, cujus libri epitome aut compendium eſſe poſſet. Apparent hic omnia, quæ ipſe auctor ſe præſtitiſſe dicit. Quid igitur reſtat, quod huic ſcripto deſit? promiſitne etiam alia plura? legant epiſtolam *Eulogio* nuncupatam, & ſentient, ſpero quoque aſſentient. Porrò interpretentur ipſi verba iſta (τῶν ἐν παιδείᾳ ὀνομαστῶν) de ſignificationibus, explicationibus vocabulorum, ſi poſſint. Fragmenta itaque nuperrime edita virorum qui doctrina claruerunt, erunt τοῦ πίνακος ἐκείνου. Fuiſſe Chriſtianum nec ne, dubium nobis eſt, probamus tamen iſtud. Primò claudit epiſtolam ſuam formula illa Chriſtiano digniſſima: Εὔχομαι δὲ τῷ θεῷ σωζόμενόν σε. Si enim fuiſſet ἑλληνικῆς μαλαιοπονίας ἀνάπλεως, ut Suidas ait, abſtinuiſſet & ab hac, & ab uſurpatione ſingularis Dei. Oſtendit id quoque nomen Eulogii, cui inſcripſit hunc librum, quod Chriſtianiſmum magis ſapit, quàm gentiliſmum. Teſtantur clariſſimè iſtæ omnes voces, quæ in hoc Lexico diſperſæ ſunt, & explicatæ, non ſolùm ex Veteri Teſtamento,

ſed

ſed ex Novo, adeoque Græcis Patribus citatæ. Laudat Leviticum, librum II. Regum, Jobum, & omnia obſcura totius Pſalterii, Eſaiam, Ezechielem, Ozeam. Et ne quid jam dicamus de LXX. Interpretibus, & Aquila, quorum interpretamenta interdum comparat. Nomina Matthæi, Marci, Lucæ, Johannis, Jacobi expreſſa reperies: ut taceamus, quæ ex iis citata exponit, & Actis Apoſtolorum, maxime Epiſtolis Pauli, Jacobi, &c. quæ omnia ſi neceſſum fuerit, luculenter probare poſſemus. Jam quod ὁμοούσιον & ὁμοουσιότητα dextre, perſpicue & orthodoxe interpretatur, qualis fuerit, clare ſe prodit. Denique hoc unum evincit, quod volumus, cum Ἄφθὺν ait eſſe πνεύματος ἁγίας ἐνέργειαν, clarè alludens ad locum Pauli Rom. 8. ὃν ᾧ κράζομεν Ἀββᾶ ὁ πατήρ. Addo, quod ἡσυχίαν exponit ἄγιον βάπτισμα. Ex Patribus nominatim extulit ἄγιον καὶ μέγαν Epiphanium & Cyrillum. Hæc igitur & hos omnes hominem Ἑλληνίζειν à Chriſto ejuſque Rep. tam alienum potuiſſe aut voluiſſe memorare, nemo ſano perſuadebit. Hujus igitur tam eruditi Auctoris ſcripta, priorum ſæculorum barbaries ita vexavit, ut nondum ſtatuerimus magis gaudendumne ſtudioſis fuerit non penitus illa intercidiſſe; an dolendum magis, quod ſic affecta ad nos ſint tranſmiſſa. Tamen quantum in nobis fuit, anniſi ſumus, doctiſſimum hunc Scriptorem, non ut antea truncatum & lacerum; ſed meliori & nitidiori forma exhibere. Fatemur nos uſos ſubſidio multorum Doctiſſimorum Virorum, & exemplaribus, aut excerptis ex exemplaribus Junii, Scaligeri, Salmaſii, Palmerii Grentemenilii, Guieti, (quod CL. V. Ægidii Menagii humanitati debemus) duob. Sopingii, Cocceii, Gronovii, Tanaq. Fabri, & aliorum, ſed hinc maximo cum labore excerpſimus, quæ ad illuſtrationem Auctoris fecerunt. Adhæc loca etiam Auctorum, tam ex quibus Heſychius deſumpſit ſua, & quos citat, quàm qui in Heſychii difficiliora loca aliquid commentati ſunt, annotavimus & citavimus. Meruerat hanc operam Heſychius, iſtam itaque præſtitimus & debuimus fortaſſe uberiorem. Sed primi hanc viam inſiſtimus, nec omnia quæ rariora præſertim ac recondita, intuitu amant uno pernoſci, nec ab uno. Sufficiat, nos pro tempore quod potuimus, id feciſſe. Hæc, amice Lector, ad Tuum commodum præfari voluimus, haud dubitantes, quin quod hîc exhibemus, Tibi ſit gratum, ut multis optatum. Utere ergo Heſychio, quo hactenus uti non potuiſti, & miram eruditionis Græcæ reportabis copiam. Vale & noſtris laboribus fave.

Teſti-

ΗΣΥΧΙΟΣ

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ,

Εὐλογίῳ τῷ Ἑταίρῳ, Χαίρειν.

Πολλοὶ μὲ καὶ ἄλλοι τῶν παλαιῶν, τὰς καθ' ἕκαστον στοιχεῖον συντεθείκασι λέξεις, ὦ πάντων ἐμοὶ φιλέταιρε Εὐλόγιε· ἀλλ' οἱ μὲν, τοὺς Ὁμηρικοὺς μόνας, ὡς Ἀπίων καὶ Ἀπολλώνιος ὁ τοῦ Ἀρχιβίου. οἱ δὲ, τὰς Κωμικὰς ἰδίᾳ, καὶ τὰς Τραγικὰς, ὡς Θέων καὶ Δίδυμος καὶ ἕτεροί τοιγε τοι. ὁμοῦ δὲ πάσας τούτων, οὐδεὶς εἰς. Διογενιανὸς δέ τις μετὰ τούτους γεγονὼς ἀνὴρ ἀσκητικὸς καὶ φιλόκαλος, τά τε φερόμενα βιβλία, καὶ πάσας τὰς ἀποφάσεις τοῦ πάσι κειμένας λέξεις συναγαγών, ὁμοῦ πάσας, καθ' ἕκαστον στοιχεῖον συντέθεικε· λέγω δὴ τάς τε Ὁμηρικὰς, καὶ Κωμικὰς, καὶ Τραγικὰς, τάς τε τοῦ τοῖς Λυρικοῖς, τάς τε τοῦ τοῖς Ῥήτορσι κειμένας. ἃ μὲν ἀλλὰ καὶ τοῦ τοῖς Γλώσσαις, τάς τε τοῦ τοῖς Ἱστοριογράφοις. συλλήβδην δὲ ὁμοῦ ἁπάσας λέξεις, ὥστε ἡμᾶς εἰδέναι, παρέλιπε, οὔτε τῶν παλαιῶν, οὔτε τῶν ἐπ' ἐκείνοις γεγενημένων. προσέθηκε δὲ καὶ ἔκ τινων ἑκάστης λέξεως, τελῶν καὶ τεττάρων στοιχείων τάξιν, ἵν' ἔτως εὐμαρεστέραν ἔχοι τινὰ εὕρεσιν, ἧς ὀφείλεται τάξεως ὁ τοῖς βιβλίοις ἐντυγχάνειν προαιρούμενος. καὶ πρὸς τούτοις ὅσας οἷός τε ἦν παροιμίας εὑρεῖν, οὐδὲ ταύτας παρέλιπεν. ὀπτήσας τὰ βιβλία, διεργοπόνησας. καὶ ταύτῃ χρησάμενος τῇ ἀφανοίᾳ, ἤγετο γὰρ, οἶμαι, μὴ μόνοις πλουσίοις, ἀλλὰ καὶ τοῖς πένησι τῶν ἀνθρώπων χρησιμεύσειν τε καὶ ἀντὶ διδασκάλων δεχέσθαι αὐτά, εἰ μόνον προεργασάμενοι παντάχοθεν ἀνθυρεῖν ταῦτα δυνηθεῖεν, καὶ ἐκπράττεις αὐτῶν γενέσθαι. ἐπαινῶ μὲν ἔγωγε τὸν ἄνδρα καὶ τὸν φιλοκαλίας καὶ τῆς ἀσκήσεως, ὅτι χρησιμωτάτην προσμαλείαν καὶ τοῖς ἀσκουμένοις τῶν φιλολόγων ὠφελιμωτάτην χορηγίαν προὔθηκε πάσαν παιδείαν προσείλετο παρέχειν. ἐκλόμην δὲ αὐτὸν μήτε τὰς πλείστας τῶν παροιμιῶν ψιλῶς καὶ ἄνευ τῶν ἐπιθέτων τεθεικέναι, μήτε τὰς ἐζητημένας τῶν λέξεων, οὐκ ἐχούσας τότε τὸ κεχρημένων ὀνόματα, καὶ τὰς τῶν βιβλίων ὑπογραφὰς, ἔνθα φέρονται. τάς τε πολυσήμους αὐτῶν μὴ προδεδρακέναι καὶ ἀσαφεῖς προλιπεῖν. δέον δὲ καὶ ἐν ταύταις ἑκάστης διαφόρους διανοίας τινὰ προθέσθαι ἀπὸ τῶν ἐξησαμένων μνήμης παρασχεῖν, ἅπερ σύμπαντα καὶ τῆς [1] παρ' ἡμῶν ἐπιμελείας δεηθέντα τυχεῖν δυνάμενα τετύχηκε. πάσης δὲ δευτέρου κειμένης τῆς τῶν Φιλεπιλήπτων μέμψεως. ἐγὼ δὲ οὐκ ἀνήσω, μὴ παρρησίας εἰπεῖν, ὅτι τῶν Ἀριστάρχου καὶ Ἀπίωνος καὶ [2] Ἡλιοδώρου λέξεων θαυμάσας, καὶ τὰ βιβλία προθεὶς Διογενιανοῦ, ὃ πρῶτον καὶ μέγιστον ἐπάρχει πλεονέκτημα ταῦτα δ' αὐτὸς ἰδίᾳ χειρὶ γεγραφὼν ἐγὼ, μετὰ πάσης ὀρθότητος καὶ ἀκριβεστάτης γραφῆς, καὶ τοῦ γραμματικοῦ Ἡρωδιανοῦ, λέξιν μὲν οὐδεμίαν παρέλιπον κειμένην οὐ αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ πλείστας ἐχ' εὑρών, προσ-

---

1 Παρ' ἡμῶν.] Ergò iste liber est tantum epitome ejus, quem conscripsit auctor. *Fab.*

2 Ἡλιοδώρου.] Lege, Ἡρωδώρου. Hesychius testatur se hoc opus compilasse ex iis qui Homerum illustrarunt. inter quos præcipui sunt Aristarchus, Apion, & Herodorus. Hinc Eustathius Apionem & Herodorum frequenter conjungit. Iliad. ε. p. 49. edit. Basil. Τινὲς δέγε τῶν παλαιῶν συγχέοντες τὸν πῶν καὶ τοῦτα διέλυσαν ὡς οὐ τοῖς Ἀπίωνος καὶ Ἡρωδώρου φέρεται. Idem paulo ante: Ἀπίων καὶ Ἡρωδωρος, ὧν βιβλίον εἰς τὰ Ὁμήρου φέρεται, & sæpissime in aliis locis. Fuit Heracleota, de quo nonnulla Vossius de Historicis. *Græv.*

**

1 Αὐτῶν.]

τεθεικα. ἐκείνῳ δὲ γεγραφὼς ἠξίωσα, ἧς εὕρισκον ἡ τ Ἀθήναιαν, τέλος προσέχασαν, ἡ τῷ φθόνῳ, μᾶ᾽ ἧ δοκίμασα σαφῆ. ταῖς τε παροιμίαις ἀποδέδωκα τὰς ὑποθέσεις. ἡ τῶν πλειόνων λέξεων, καὶ ἀσαφῶς εἰρημένων, ἃ μόνον αὐτῶν τῶν ζητησαμένων τὰ ὀνόματα προσγέγραφα, ἀλλὰ ἡ τὰς ὑπογραφάς, πάντων μὲ ἀπὸ τῶν ἀνθυπογράφων προτεθείς, ἐδημοῦ δὲ πονεῖν παραιτησάμενος, ὡς ἂν μὴ ἡ [1] αὐτῶν μέμψιν ὀφλήσαιμι δικαίως τινὰ, καὶ οἷς ἐγκαλῶ Διογενιανῷ πεπλωκὼς φανείλιν. ἡ πληρώσας τ περιγραφείαν, [2] ὅσον εἰς ἀνθρωπίνιν ἐλήλυθε κρίσιν τέλος γεγενημένιν. εἰ μή τις ἢ σαφὴς ἔσα λέξις, ἢ οὐκ ἀναγκαία, παραλέλειπ, ἀπέστειλα πρὸς τ σὲ [3] ἀναμίλικτον φιλίαν. πεπεισμένος μὲ εἶναι τὸ κίνημα μᾶ᾽ δὲ τ σὸν καὶ μειζόνων ἀξίαν ὑπάρχασαν. εὔχομαι δὲ τῷ θεῷ σωζόμενόν σε ἡ ὑγιαίνοντα χρήσασθαι τοῖς βιβλίοις.

[4] Δεῖ εἰδέναι τ λέξιν τινὰ ζητεῖται ἐν τῷ λεξικῷ τάτῳ, ὅτι εἰ συνθετὸς ὅτι ἡ λέξις ἰῷ ζητεῖ, πολλάκις διαιρῶν αὐτὸν εἰς τὰς ἐξ ὧν σύκειτ), [5] εὑείσκ αὐτῆς τ ἑρμίνειαν, ἐν τῷ ἀλφαβήτῳ αὐτῆς γράμματι· ἑνὸς τῶν μερῶν αὐτῆς οἷον ἀνθρωποείκελος μᾶ, ὡς κεῖται ἐν συνθέσ, οὐκ ἔχ· ἐὰν δὲ διέλης τ λέξιν ἡ ζητήσης ἐν τῷ εἴκω, [6] εὑρὸς ἂν, Εἴκελος, ὅμοιος. ὡς εἶναι τ πᾶσαν λέξιν, ἀνθρώπῳ ὅμοιος. ἡ ὅτι πολλῶν λέξεων τοῦτο ποιῶν πολλάκις ὡς εἴρηται, [7] εὑρήσεις τὸ ζητούμενον.

---

1 Αὐτῶν.] Lege, αὐτὸς. *Fab.*

2 Ὅσον εἰς ἀνθρωπίνιν, &c.] L. εἰς ὅσον ἀνθρωπίνη ἐλήλυθε κρίσις, πεπελεσιουργημένιν. *Idem.*

3 Ἀναμίλικτον.] L. ἀναμίλητον. *Idem.*

4 Δεῖ εἰδέναι, &c.] Hæc usque ad finem non esse Hesychii censet *Fab.*

5 Εὑείσκ.] L. εὑρήσ. *Idem.*

6 Εὑρὸς.] L. εὕροις. *Idem.*

7 Εὑρήσεις.] L. εὑρήσεις. *Idem.*

Ex SUIDA:

Ησύχιος, Μιλήσιος, υἱὸς Ησυχίου δικαιοδότου ἡ Σοφίας. γεγονὼς ἐπὶ Ἀναστασίου βασιλέως, ἔγραψεν ὀνομαστὶ λόγον ἢ πίνακα τῶν ἐν παιδείᾳ ὀναμαστῶν. ἔ᾽ ὅπου μή ἐστι τοῦτο τὸ βιβλίον. ἡ χρονικήν τινα ἱστορίαν, ἣν τινα διεξῆλθεν εἰς ἔξ ἀφορήματα. ἅτινα νῦ καλεῖται ἕκαστον βιβλίον, ἐν οἷς ἐμφέρονται αἱ κατ᾽ καιρὰς πράξεις τῶν Ρωμαίων βασιλέων. ἡ αἱ διαφοραὶ τῶν κατ᾽ ἐθνος κρατησάντων τυράννων, ἡ τὰ κατ᾽ τὸ Βυζάντιον πραχθέντα ἕως τῆς βασιλείας Ἀναστασίου ᾧ ἐπονομαζομένου Δικόρου, εἰς δὲ τ πίνακα τῶν ἐν παιδείᾳ λαμπράντων ἐκκλησιαστικῶν διδασκάλων ἑκάστου μνημονεύει, ὡς ἐκ τούτου ἀποίαν παρέχειν μὴ εἶναι αὐτὸν Χριστιανὸν, ἀλλὰ τῆς Ἑλληνικῆς μαθητοπονίας ἀνάπλεων.

ΗΣΥ-

CORNELII SCHREVELII

LEXICON MANUALE GRÆCO-LATINUM,

ET

LATINO-GRÆCUM,

Utrumque hac ultima Editione multo auctius, & locupletius.

VIDE EPISTOLAM AD LECTOREM.

PATAVII, Typis Seminarii, MDCCLII.

Apud Joannem Manfrè.

SUPERIORUM PERMISSU, ET PRIVILEGIO.

148

CORNELII SCHREVELII

LEXICON MANUALE GRÆCO-LATINUM ET LATINO-GRÆCUM.

149

AD LECTOREM.

Oviſſima hac noſtra editione Cornelii Schrevelii Lexicon Manuale multo auctius, & locupletius, quam antea, tibi exhibemus, eoque conſilio diligentem operam in eo amplificando adhibuimus, ut conatus tuos in Lingua Græca addiſcenda juvaremus, parvoque hoc volumine non ſolum majore vocum ſupellectile, ſed rerum etiam Græcarum eruditione te ditaremus. Habebas quidem in aliis noſtris editionibus a nobis pariter locupletatis multa, quæ in prima Schrevelii editione deerant; habebas quinque priores alphabeti litteras ita compoſitas, ut omnes pœne Græcas vocibi ſubjectas, & ab aliis quibuslibet ampliſſimis Lexicis editas complecterentur; nunc præterea habes recens adjecta litteræ ζ omnia vocabula ad eam ſpectantia, in quatuor tantummodo paginas de induſtria breviter coacta; habebas nonnulla ex Demoſthene, ex Thucydide, ex Iſocrate, ex Æſchine, ex Pindaro deprompta; at pœne nihil hauſtum ex Xenophonte, ex Platone, ex Ariſtotele, ex Plutarcho, ex Polybio, ex Sophocle, ex Lycophrone, ex Heſiodo, ex Heſychio, ex Orpheo, aliiſque auctoribus Græcis celeberrimis; nunc tibi non ſolum multæ voces, ſed multæ etiam phraſes, multi dicendi modi ex iſtis auctoribus ſumpti cum magna tua voluptate, & utilitate in Latinam linguam converſi Lexicon verſanti occurrent. Porro in hoc Lexico Jonicum, & Doricum Æmilii Porti Lexicon, Pindaricum, & Lyricum tibi ſuppetit; voces omnes Græcæ tum in Veteri, tum in Novo Teſtamento uſurpatæ præſto ſunt; quidquid in Homero cum ejus clavi, & Batrachomyomachia, in Muſæo, Theognide, Pythagora, Fabellis Æſopicis, Manuali Paſoris, Cadmo Græco-Phœnice, & Martinio continetur, additis vocibus anomalis fere omnibus, & thematibus inveſtigatu difficilioribus, eſt in promptu. Non inficior, Lexica alia extare & majora, & ampliora, ea exemplorum copia, ea vocum ſimplicium,

derivatarum, compoſitarum, decompoſitarum abundantia referta, ut nihil amplius deſiderari poſſe videatur; tanta tamen copia, & abundantia tyrones, ac præcipue pueros ad clepſydram plerumque ſtudiis operam dantes magnam temporis jacturam facere cogit, antequam voluntati ſuæ in inveſtigandis, quæ cupiunt, plane ſatisfaciant. Itaque nos commodo tuo, & uſui quotidiano inſervire volentes opus præbemus mole quidem exiguum, ſed uſu magnum; quod ſi diligenter evolveris, ex eo utilitatem magnam a te facile perceptum iri pro certo habemus. Nam præter multa, quæ ad illud auctius, & locupletius reddendum addidimus, copioſiſſimum etiam Indicem Latinarum vocum ejuſdem fini ſubtexuimus, cujus auxilio in Græcam linguam transferre poſſis quidquid volueris, & ut ſine incommodo ſtatim agnoſcas, cujus generis, ac declinationis quælibet nomina ſint, articulos ipſos, & patrios caſus adjecimus quod a nullo Lexicographo adhuc factum ſcimus. Habe itaque a nobis quemdam quaſi linguæ Græcæ apparatum, & labores noſtros æqui, bonique faciens ea aſſiduitate in eo verſando, memoriæque mandando utere, ut nos quidem curarum noſtrarum in te adjuvando fructum aliquem a te perceptum gaudeamus; cæteri vero plane intelligant, te nihil in eo tibi defuiſſe, in quo uberrime adjutum voluimus. Vale.

NOI RIFORMATORI
Dello Studio di Padova.

Vendo veduto per la Fede di Reviſione e Approbazione del P. Fra *Franceſco Antonio Mantova* Inquiſitor General del Santo Of- di Padova nel Libro intitolato *Cornelii Schrevelii Lexicon Manuale Latinum, & Latino-Græcum, & utrumque hac ultima editione multo au-* non v' eſſer coſa alcuna contro la Santa Fede Cattolica, e pari- per Atteſtato del Segretario Noſtro niente contro Principi, i coſtumi, concediamo Licenza a *Giovanni Manfrè* Stampator *zia*, che poſſi eſſere ſtampato, oſſervando gl' ordini in materia Stampe, e preſentando le ſolite Copie alle Pubbliche Librarie di nezia, e di Padova.

Dat. li 14. Maggio 1752.

Morosini Proc. Rif.
Mocenigo 4. Cav.P.Rif.

Regiſtrato in Libro a Carte 25. al Num. 263.

Gio: Girolamo Zuccato Segretario.

Adi 19. Maggio 1752.

Reg. al Mag. Ecc. degl' Eſecut. contro la Beſtemia.

Alviſe Legrenzi Segretario.

152

ΛΕΞΙΚΟΝ

ΤΟ ΜΕΓΑ, ΚΑΙ ΠΑΝΥ ΩΦΕΛΙΜΟΝ,

ΒΑΡΙΝΟΥ

ΦΑΒΩΡΙΝΟΥ ΚΑΜΗΡΤΟΣ,

ΤΟΥ ΤΗΣ ΝΟΥΚΕΡΙΑΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ.

ΕΚ ΠΟΛΛΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΣΥΛΛΕΧΘΕΝ ΑΠΑΣΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΩΝΗΣ ΥΠΟΜΝΗΜΑ.

Νεωτὶ μὲν τυπωθὲν, ἐπιμελῶς τε ἅμα ἐξηκριβωμένως, ὡς οἷόν τε ἦν, διορθωθὲν, καὶ παραβληθὲν ἐπὶ τιμὶ παλαιῷ αὐτιγράφῳ, τυπωθέντι ἐν Βασιλείᾳ ΧΨΛ΄ τὸ, ἄφλη. ἔτος, ἀναπληρωθὲν δὲ ἐν τοῖς ἐλλίπεσι, καὶ πλουτισθὲν τὰ μέγιστα ὑπὲρ τὸ πρῶτον παρεμθέσει παμπόλλων λέξεων, τῆς χρησιμωτέρων, τοῖς ἀφερίσκοις σεσημειωμένων, ἐκ τῆς τῶ Ἡσυχίου, ἐκ Σουίδα, ἐξ ἄλλων, εἰς χάριν, ἐξ χρῆσιν τῶν Φιλολόγων.

ΠΡΟΣΦΩΝΗΘΕΝ ΔΕ, ΚΑΙ ΑΝΑΦΙΕΡΩΘΕΝ

ΤΗ ΚΡΑΤΑΙΟΤΑΤΗ, ΕΝΔΟΞΟΤΑΤΗ, ΣΕΒΑΣΤΗ, ΑΥΓΟΥΣΤΗ,

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ, Β΄

ΒΑΣΙΛΙΣΣΗ, ΚΑΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΣΣΗ, ΠΑΣΩΝ ΤΩΝ ΡΩΣΣΙΩΝ.

DICTIONARIUM

MAGNUM, AC PERUTILE

VARINI

PHAVORINI CAMERTIS

NUCERINI EPISCOPI.

E multis variisque Auctoribus collectum totius Linguæ Græcæ Commentarium, nova hac Editione per Nicolaum Glichì Typographum diligentissime equidem castigatum, & copia Dictionum auctum.

αψοθ΄. ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ, 1779.

ΕΝ ΤΗ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ, ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΟΥ ΓΛΥΚΕΟΣ.

SUPERIORUM PERMISSU, AC PRIVILEGIO.

153

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΑ ΑΛΕΞΙΟΒΝΑ Β.
ΒΑΣΙΛΙΣΣΑ ΚΑΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΣΣΑ
ΠΑΣΩΝ ΤΩΝ ΡΩΣΣΙΩΝ
Κ. Τ. Κ. Τ. Κ. Τ.

TRE'S AUGUSTE
ET TRE'S GRACIEUSE SOUVERAINE.

TOus les Peuples conſerveront à jamais la mémoire de cette époque fortunée où votre grande Ame s'étend ſur les amples domaines que vous poſſedez, & y opère ſi promtement ces heureuſes révolutions, d'où dérive comme d'une ſource inépuiſable la tranquilité univerſelle, la gloire, la liberté. Ho! comme ce vaſte Génie qui la diſtingue, continuellement partagé entre les divers objets des affaires de l'état, anime tout de ſon eſprit ſupérieur comme un centre d'activité, & donne à tout un mouvement régulier que rien ne peut arrêter,

rêter, ni altérer, & qui ne craint point d'outrage ni du climat, ni du tems, ni des viciſſitudes. Il triomphe à la tête des armées; ſur Terre il encourage l'Agriculture; ſur Mer il hâte le Commerce; dans les Manufactures les travaux utiles; dans les Academies le progrès des Sciences. Au Barreau il dicte des loix admirables, & ſuggère à tout Citoyen ce qui lui eſt avantageux, pour augmenter avec ſon bonheur particulier la felicité publique, qui n'eſt autre choſe que la réunion & l'Aſſemblage des fortunes privées.

Mais combien plus mémorable ne ſera pas parmi nous un ſi heureux eſpace de tems! pendant que cette Ame généreuſe avec ſon Génie admirable, d'un vol rapide ſe tranſporte au de là même de ſes heureux états, & s'épande avec une merveilleuſe uniformité ſur la Gréce opprimée, pénétrée du ſon horrible des chaînes qui l'entourent, & du murmure ſourd & lointain des gémiſſemens qu'elle étouffe à la ſiniſtre vue de ſes Tirans. Déja le deſpotiſme tremble au glorieux nom de CATHERINE: déja l'illuſtre Eſclave peut regarder en face l'oppreſſeur, & lui demander raiſon des maux qu'il lui fait ſouffrir; déja on lui permet l'exercice libre du culte de cette auguſte Religion dont elle adore avec tant de reſpect les Myſtéres, & qui eſt le plus ſolide appui de votre Trône.

Hé! quelle douce émotion, quels tendres ſentimens ne ſe réveillent pas dans toute la Gréce pour ſa magnanime Bienfaitrice! Chaque bouche chante ſes loüanges, & fait retentir l'Air de leur ſon; tous les coeurs forment avec élancement les voeux les plus ardents pour la conſervation d'une vie ſi précieuſe; des larmes de tendreſſe coulent de tous les yeux. Hé! qui peut être inſenſible a cette ſurabondance, a ce deluge de bienfaits ſi ſignalés? Qui peut ne pas s'abandonner au ſentiment interieur de la plus tendre reconnoiſſance! Tous mes concitoyens, TRÈS AUGUSTE SOUVERAINE, depuis le premier juſqu'au dernier, en ſentent la force, & voudroient à l'envi vous en faire connoître l'étendue par leux travaux, s'ils les croyoient dignes de vous.

Et étant pénétré comme eux, moi, peut être le plus téméraire de tous, mais non le moins reſpectueux, proſterné au pié du Trône, je vous préſente ce foible eſſai de mon art, qui n'a d'autre objet que de faire revivre dans ſa premiere pureté & dans ſon ancienne magnificence la langue des Herodotes, des Démoſthenes, & des Homeres. Cette langue divine eſt toute entiere renfermée dans le livre que je dépoſe à vos piéds, & je crois que c'eſt la ſeule entre toutes les langues vivantes & mortes qui ſoit digne de célébrer vos merveilleuſes entrepriſes, & celles de l'incomparable Réformateur des Ruſſies, dont vous avez fait eriger dans Peterbourg la Statüe équeſtre, reſpirant ſon vaſte génie & le vôtre, ſur cette baſe demeſurée que la Nature ſemble avoir preparée à la reconnoiſſance publique. I'en conçûs le projet dès que votre bienfaiſance portée à l'excès envers nous, érigea dans le même Siege de l'Empire ce Collége ſi renommé pour la Jeuneſſe Gréque, où ſous vos auſpices Souverains elle eſt élevée, & formée aux beaux Arts, aux Sciences, a la Tactique, aux bonnes Moeurs, à la Piété; obſervant que le progrès des Sciences &

des

des Arts libéraux réſulte de la propreté, & de l' élégance des Langues, parcequ' à l' énergie & à la pureté des expreſſions s' appliquent des idées plus vives, & plus durables. Non pour la petiteſſe de l'offrande, mais pour le mérite de ſon objet; j' oſe eſperer de V. M. I. un accueil favorable, d' autant plus qu' elle ſait deſcendre du haut de ſon rang ſuprême qui remplit & embraſſe tout, & s' abaiſſer juſq' aux conditions les plus obſcures, & paſſer des plus grandes affaires de l' état aux plus vulgaires, quand elle s' apperçoit que la gloire de la Nation & la felicité publique y ſont intereſſées.

Que je m' eſtimerai heureux, ſi je puis apprendre que j'ai rencontré un ſeul régard favorable d'une Souveraine qui doit être l'admiration de tous les ſiecles, bienfaiſante, ſenſible; & vertueuſe au ſuprême degré! Tout rempli des ſentimens de reſpect & d' étonnement dont mon ame eſt pénétrée, dans l' acte le plus hardi de ma vie, je me glorifie de me proſterner avec la plus profonde vénération.

De Vous Très Gracieuse Souveraine.

Très humble très reſpectueux & très ſoumis Serviteur
Nicolas Glichi.

O' Tr-

ή.

Ο ΤΥΠΟΓΡΑΦΟΣ

ΤΟΙΣ ΦΙΛΟΛΟΓΟΙΣ.

Ο ἀναγκαῖον καὶ χρήσιμον ἑκάστῳ τῇ φιλομαθοῦς τῆς πολυτελοῦς ταύτης Βίβλου παρὰ πολλῶν ὠφελήσεσθαι πυθόμενος, τυποῖς ἐκδοῦναι ταύτην προὐθυμήθην· τὸ μέντοι τρόπον ἀπορῶν, ὠκνηρόν μέχρι τοῦδε, τὴν ταύτης ἀναβολὴν μῶμος ἐπιχείρησιν, ὡς δυσέργαστον παντὸς καὶ πολυδάπανον. Πολλῶν δὲ εἰς τοῦτο τὸ ἔργον προτρεπομένων με ἐν λόγῳ μόνον, (καίτοι μηδενὸς ὄντος τοῦ συναντιλαβέσθαι μου προθυμηθησομένου, ἢ συνεργῆσαι ὅπως δήποτε, ἢ ὅλως συνδραμεῖν μοι προαιρεθησομένου εἰς τὴν τούτου περαίωσιν,) ὁρῶν δὲ εἰσέτι καὶ τὴν ἐν τῷ ἡμετέρῳ Γραικῷ Λεξικῶν ἀτιμίαν, ἔκπυστον τέως, παραθεὶς πρῶτον τὰ κατ' ἐμὲ πάντα τῇ ἀνωτάτῃ Θείᾳ Προνοίᾳ, τῷ ἔργῳ καθάψασθαι μετ' ὅσης εἶχον δυνάμεως, καὶ ὡς ἠπόρουν. Οὕτεν ὅλον ἐμαυτὸν ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν κατέκαλυσα εἰς τὴν τῆς Βίβλου τύπωσιν, συναντήσας δαπάνῃ ἀνυπέρτῃ τῇ τύχῃ, οὐδὲ μικρᾷ, ἀλλὰ πολλῇ, καὶ μεγάλῃ, καὶ ἀνεκάστῳ, προσομιλήσας δὲ καὶ μόχθοις, καὶ ἱδρῶσιν οὐκ ὀλίγοις, καὶ ἵνα συνελὼν εἴπω, μηδενὸς τοῦ ἐπ' ἐμοὶ τῇ ἀνηκόντων αὐτῇ φεισάμενος, εἰς τὸ κοινωφελὲς ὑμῶν ἀφορῶν. Χάρις δὲ τῷ ἐν ὑψίστοις Ἀγίῳ Θεῷ, τῷ ἐνισχύσαντί τε ἐμοὶ ἀθυμίαν, καὶ ἀνδώσαντί με ἐκτελέσαι καὶ περαιῶσαι τοιοῦτον καὶ τηλικοῦτον ἔργον ἐπίπονον καὶ πολύμοχθον, μὴ τυχὸν τὸ παράπαν συνδρομῆς τινος, ἢ ἄλλης οἵας δήποτε ἀνθρωπίνης βοηθείας. Προσφέρω τοιγαροῦν ὑμῖν, ὦ παῖδες Ἑλλήνων, τὸν ἀξιόλογον ταύτην καὶ ἀξιάγαστον Βίβλον, τὸν ἐπιπόνως μὲν ἐπεξεργασθεῖσαν, φιλοπονηθεῖσάν τε καὶ ἀκριβωθεῖσαν, καὶ ἔστιν ὅπου, παρωθέσει παντοίᾳ λέξεων, τοῖς ἀσφαλεστέροις σεσημειωμένων, πλουτισθεῖσαν, καὶ διορθώσεσι ταῖς ἐνδεχομέναις, ὡς εἰκός, κοσμηθεῖσάν τε καὶ καλλωπισθεῖσαν, εἰ καὶ τὸ τῆς καιρὸς κατεπεῖγον καὶ βιαιότατον, καὶ μᾶλλον καὶ ἡ σύνθεσις τῶν ἐξ ὧν αὐτὸν ὁ Βαρῖνος συνελέξατο Συγγραφέων, τὸ ἀκριβὲς καὶ ὅλως ἀνεπίληπτον τῆς διορθώσεως οὐ συνεχώρησαν. Ὑμεῖς δὲ προφίλως ἅμα τε καὶ ἀσμένως, λέγω δὲ καὶ προθύμως, δέξασθε αὐτὸν, ὡς πολλοῦ γε ἄξιαν ὄντα, καὶ χρησιμώτατα, καὶ ὠφελείας μεγίστης παρεκτικὴν, καὶ ὡς μόνῳ δυναμένῳ πλουτίσαι ὑμᾶς ἐκ τῶν ἀνεκφράστων αὐτῆς θησαυρῶν, σοφίσαι, καὶ τελεωτέρους ἀπεργάσασθαι διὰ τῶν ὧν αὐτὴ παρεγγυᾶται ὑμῖν πολυειδῶν τε καὶ πολυχιδῶν καὶ ποικίλων πραγμάτων. Περιέχει γὰρ ἐν ἑαυτῷ ὁ μόνον πασῶν τῶν λέξεων ἑρμηνείαν, ἀλλὰ καὶ Ποιητῶν καὶ Ῥητόρων ἐξήγησιν, καὶ διάφορα καὶ ὁ Λεξικὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ πάσης τῆς Ἑλλάδος φωνῆς ἀπομνήματα ἀναγκαιότατα τοῖς πρὸς τὰ γράμματα προσέχειν βουλομένοις. Ἐγὼ μὲν γὰρ, ὦ ἀγαπητοὶ, τοιοῦτον θησαυρὸν πολύτιμον καὶ ἀδαπάνητον ἀνάρρυτον, καὶ κρυπτὸν εἶναι παρ' ἐμοὶ, οὐδὲ ἀφανῆ ὅλως ἠνεχόμην, ἀλλὰ φανερῶσαι ὑμῖν τοῦτον διὰ τῶν ἐμῶν τύπων ἐσπούδασα, οἰκείοις ἀναλώμασι, καὶ ἀγαθῇ προαιρέσει μετοχὰς ὑμᾶς ποιῆσαι τούτου βουλόμενος. Ὡς δὲ ἐγὼ πολλὰ καμὼν ἐκοπίασα εἰς τὴν τούτου ἀνάρρυσιν καὶ φανέρωσιν, εἰς τὴν τῆς Βίβλου φημὶ ταύτην ἔκδοσιν, οὕτω καὶ ὑμεῖς μὴ ὀλιγωροῦντες, μηδὲ ἀμελοῦντες, μὴ ἄλλῃ τινὶ προφάσει προφασιζόμενοι, ἢ χρημάτων φειδόμενοι, κατοκνοῦντες φανείητε εἰς τὴν ταύτης κτῆσιν, ἀλλὰ τῶν τοιούτων διάπυροι ἐραστὰι καὶ σπουδαῖοι γενοίσθε ταύτης, μᾶλλον δὲ ἐν προθυμίᾳ ψυχῆς καὶ σπουδῇ τὰ πάντα δόντες ταύτην καὶ μόνην κτήσασθε, δι' ἃ ἔφην εἰπὼν ὑμῖν αὐτοῦτερον, ἀποδεχόμενοι πρὸς ταῦτα καὶ τὸ κατ' ἐμὲ πρόθυμον, τὸ ἀπροαίρετον, τὸ κοινωφελὲς, τὸ ἀμεταδότου, τὸν διακαῆ καὶ σωτήριον τῆς καρδίας μου ζῆλον, τῆς ἀνιχνεύσεως ὁδοὺς ποικίλας, καὶ ἀνευρισκούσης πανταχοῦ τρόπους, τοὺς σωτηρίους εἰς τὴν τοῦ ἡμετέρου Γραικοῦ ὄρεξιν τε καὶ λυσιτέλειαν. Ἐπερειδόμενοι τοίνυν τῷ μὲν πολυτελεῖ Λεξικῷ τοῦ Βαρίνου, ἀδοκιμάστως αὐτυχῶς ἐν τοῖς μαθήμασι, τῶν Προγόνων ἡμῶν τὴν χρῆσιν καὶ τὰς Ἐπιστήμας ζηλοῦντες ἐπίδοσιν. οἱ γὰρ ἡμέτεροι πάσης σοφίας καὶ ἐπιστήμης οὐκ ἄρεταὶ μόνον ὑπῆρξαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τέλος αὐτὰς ἤγαγον. ὧν καὶ ὑμᾶς μιμητὰς γενέσθαι προσήκει, καὶ τὸν ἐμπεφυκότα ὑμῖν τῆς σοφίας σπινθῆρα ἀναζωπυρεῖν. Ἐγὼ δὲ Ἕλλην ὤν, διὰ τὸ ὁμογενὲς καὶ ὁμόφυλον, ἅμα δὲ καὶ φιλέλλην, καὶ πρὸς πολλῶν ἄλλων χρησίμων ἔκδοσιν πρόθυμον ἐμαυτὸν ὑμῖν ὑπισχνοῦμαι. Ἔρρωσθε κατ' ἄμφω τὸν ἀνθρωπον ὑγιαίνοντες.

Ο ἀγαπητὸς ὑμῶν ὁμογενὴς καὶ ὁμόφυλος,
Νικόλαος Γλυκὺς ὁ Τυπογράφος.

Ο ΕΛΛΗΝ.

ΛΕΞΙΚΟΝ

ΤΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ.

ΣΥΝΤΕΘΕΝ ΜΕΝ

ΥΠΟ

ΣΚΑΡΛΑΤΟΥ Δ. ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

Ἐπὶ τῇ βάσει πάντων τῶν ἄχρι τοῦδε ἐκδεδομένων Ἑλληνικῶν Λεξικῶν.

Ἰδίως δὲ

τοῦ ἐν Παρισίοις ἐκδιδομένου

ΘΗΣΑΥΡΟΥ ΤΟΥ ΕΡΡΙΚΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ,

Καὶ πλουτισθὲν διαφόροις πίναξι Χρονομετρικοῖς, Νομισματολογικοῖς κλπ.
κατὰ τὸ ἐν Ἑλλάδι νενομοθετημένον μετρικὸν σύστημα.

Οἷς προσετέθη ἐπὶ τέλους

ΚΑΙ

ΛΕΞΙΚΟΝ ΕΠΙΤΟΜΟΝ

τῶν ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς συγγράμμασιν ἀπαντωμένων Κυρίων Ὀνομάτων,

Ἐκδοθὲν δὲ

ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΩΣ

ΥΠΟ

ΑΝΔΡΕΟΥ ΚΟΡΟΜΗΛΑ,

ΚΑΙ ΑΦΙΕΡΩΘΕΝ

ΤΩι ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΑΤΩι ΒΑΣΙΛΕΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΟΘΩΝΙ ΤΩι Α'.

ΤΟΜΟΣ Α'.

ΕΘΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ

» Τῆς σοφίας τὸ μὲν τι ἐν τῇ τῆς
» ψυχῆς ἀρετῇ, τὸ δὲ ἐν τῇ χρείᾳ
» τῆς φωνῆς », Ἰούλ. Πολυδεύκ.
Ὀνομαστ. Α.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΕΚ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ ΑΝΔΡΕΟΥ ΚΟΡΟΜΗΛΑ.

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΟΔΟΝ ΤΟΥ ΕΡΜΟΥ ΑΡΙΘΜ. 215.

1852.

159

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ ΤΟΥ ΕΚΔΟΤΟΥ.

Ὁ σοφὸς τοῦ ἀνὰ χεῖρας Λεξικοῦ συντάκτης συνέλαβε τὴν γενναίαν ἰδέαν τοῦ νὰ καταστήσῃ πρόχειρον εἰς τοὺς ὁμογενεῖς τὴν ἀπόκτησιν τοῦ ἀνεκτιμήτου τῳόντι Θησαυροῦ τοῦ Ἑρρίκου Στεφάνου, τοῦ ὁποίου τοσοῦτον εὐφυῶς ἐν τοῖς προλεγομένοις αὐτοῦ ἱστόρησε τὴν τύχην· καὶ πρὸς τοῦτο ἐπεχείρησε τὴν, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ πρὸ ἐτῶν ἐν Παρισίοις ἐκδιδομένου μεγάλου ἐκείνου ἔργου ἀναθεώρησιν, ἐξακρίβωσιν καὶ συμπλήρωσιν τοῦ ἐν ἔτει 1839 συνταχθέντος μὲν ὑπ᾽ αὐτοῦ, δημοσιευθέντος δὲ διὰ τῶν πιεστηρίων μου Ἐπιτόμου Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, τὸ ὁποῖον ὅμως τοιαύτην ἔλαβεν ἤδη ἀλλοίωσιν καὶ αὔξησιν, ὥστε οὔτε δευτέρα ἔκδοσις ἐθεωρήθη δίκαιον νὰ ὀνομασθῇ, οὔτε τὴν ὅλως ἀκατάλληλον ἐπίκλησιν τοῦ ἐπιτόμου νὰ διατηρήσῃ. Δὲν περιωρίσθη δὲ εἰς τοῦτο ὁ ἀκάματος ἀνὴρ, ἀλλὰ προσέθηκε διαφόρους πίνακας, ἐκτιθέντας καὶ διασαφοῦντας τὸ ἀριθμητικὸν σύστημα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τὰ μέτρα τῆς ἐκτάσεως, τὰ τῆς χωρητικότητος, καὶ τῆς σταθμίσεως, παραβαλλόμενα πρός τε τὰ παρ᾽ ἡμῖν ἐν χρήσει Τουρκικὰ καὶ τὰ Γαλλικά· τὰ νομίσματα, τοὺς μῆνας καὶ τὰς ἡμέρας· ἔτι δὲ χρονολογικὸν πίνακα τῶν κυριωτέρων γεγονότων τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ πίνακα συνοπτικὸν τῆς πολιτικῆς καὶ φιλολογικῆς ἱστορίας· ἐπὶ δὲ πᾶσι, Λεξικὸν τῶν ἐν τοῖς Ἕλλησι συγγραφεῦσιν ἀπαντωμένων Κυρίων Ὀνομάτων.

Καὶ τοιοῦτο μὲν τὸ ἔργον τοῦ Κ. Σκαρλάτου Δ. Βυζαντίου, τοῦ ὁποίου ἡ πολυμάθεια καὶ ἐμπειρία ἀνεδείχθη, τολμῶ εἰπεῖν, ἐνάμιλλος τοῦ τε Θησαυροῦ, τοῦ παρ᾽ αὐτοῦ ἀνορυχθέντος, καὶ τῶν δικαίων ἀπαιτήσεων τῆς κοινωνίας, εἰς ἣν προσφέρεται τὸ νέον τοῦτο προϊὸν τῶν κόπων αὐτοῦ. Τὸ δ᾽ ἐμὸν ἔργον ὑπῆρξε μὲν βεβαίως μετριώτερον, ἀλλ᾽ οὐχὶ καὶ εὐκολώτερον, ἐξέστω δ᾽ εἰπεῖν οὔτε ἀλυσιτελέστερον. Διότι προέκειτο, παραλαβὼν τὸν μέγαν ἐκεῖνον ὄγκον τῆς διανοητικῆς ἐργασίας, νὰ δώσω εἰς αὐτὸν σῶμα ὅσον ἐνδέχεται μικρότερον, εὐχρηστότερον, εὐποριστότερον. Τὰ εἰς τὴν γλῶσσάν μας ἐκτυπωθέντα μέχρι τοῦδε μεγάλα Λεξικὰ, εἰς πολλοὺς παρεκταθέντα τόμους καὶ πωλούμενα εἰς τὴν ὑπέρογκον τιμὴν τῶν 120 δραχμῶν, τοῖς μὲν πολλοῖς ἦσαν ὅλως ἀπρόσιτα, παρ᾽ ἐκείνοις δὲ ὅσοι ἠδύναντο νὰ ἀποκτήσωσιν αὐτὰ, δύσχρηστα. Πολλοὶ τῳόντι δὲν εἶναι παρ᾽ ἡμῖν οἱ δυνάμενοι νὰ καταβάλωσι Δραχ. 120 δι᾽ ἓν Λεξικὸν, οὐδεὶς δὲ ὁ μὴ αἰσθανθεὶς τὴν ἀηδίαν τοῦ εὑρίσκειν, ὅτι ὁ τόμος τοῦ Λεξικοῦ, τὸν ὁποῖον μετὰ κόπου ἀνέσυρε, δὲν εἶναι αἴφνης ὁ ζητούμενος· ὁ σκοπὸς λοιπὸν ἦτον νὰ περισταλῇ τὸ αὐτὸ τῆς ὕλης ποσὸν εἰς τόμον ἕνα, καὶ ὁ εἷς οὗτος τόμος, καίπερ περιέχων τὴν ὕλην τῶν τριῶν τοῦ μεγαλητέρου τῶν παρ᾽ ἡμῖν ἐκδοθέντων Λεξικῶν, νὰ πωλῆται εἰς τὴν τιμὴν τοῦ ἑνὸς τῶν τόμων ἐκείνων. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον κατωρθώθη διὰ τῆς παρασκευῆς ἐπιτηδείων στοιχείων, τῆς καταλλήλου αὐτῶν διαθέσεως καὶ τῆς ἁρμοδίας ἐπεκτάσεως τοῦ σχήματος τοῦ χάρτου· ὥςε, διὰ τὴν πολλὴν τῆς ὕλης συμπίεσιν, τὸ βιβλίον οὐδὲ δυσανάγνωστον νὰ καταστῇ, οὐδὲ δυσοικονόμητον. Τὸ δὲ δεύτερον, ὅ ἐςι τὸ εὔωνον, ἐπέτυχον διὰ τῆς στερεοτυπίας. Ἀλλ᾽ ἡ στερεοτυπία παρέχει μὲν εἰς τὸν ἐκδότην τὸν τρόπον τοῦ νὰ ὑποτιμήσῃ τὰ ἐκ τῶν πιεστηρίων αὐτοῦ ἐξερχόμενα βιβλία, ἀπαιτεῖ ὅμως, ὡσάκις μάλιστα ἐφαρμόζεται εἰς τοσοῦτον ἐκτενῆ ἔργα, μεγάλην κεφαλαίων προκαταβολήν·

καὶ ὅταν κατὰ πρῶτον εἰσάγεται εἰς τόπον τινὰ, ὡς τοῦτο συνέβη παρ' ἡμῖν, συνεπάγεται, διὰ τὴν φυσικὴν τῶν ἀνθρώπων ἀπειρίαν καὶ ἕνεκα πολλῶν ἄλλων ἀπροβλέπτων περιστάσεων, ἀπροσδοκήτους καὶ ἀνυπολογίστους ζημίας. Ἀρκεῖ νὰ σημειώσω ἐνταῦθα, ὅτι εἶχεν ἤδη ἡ ἐκτύπωσις τοῦ Λεξικοῦ προχωρήσει μέχρι τοῦ ἡμίσεος, εἶχον δηλαδὴ κατασκευασθῆ ὑπὲρ τὰς 700 τῆς στερεοτυπίας πλάκας, ὅτε αἴφνης μίαν ἡμέραν, τὸ μὴ ἀποχρώντως στερεὸν ἔδαφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἦσαν σεσωρευμέναι, κατέπεσε, καὶ πολλαὶ μὲν αὐτῶν ὅλως συνετρίβησαν, αἱ δὲ πλεῖσται ἐλυμάνθησαν, ὥστε ἠναγκάσθην, τὰς μὲν ἐξ ὑπαρχῆς νὰ κατασκευάσω, τὰς δὲ οὐσιωδῶς νὰ ἐπανορθώσω. Νέα αὕτη ἀπόδειξις τοῦ πόσον δυσχερὴς εἶναι ἡ εἰσαγωγὴ μεγάλων καὶ ἀγνώστων εἰς τὸν τόπον βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ πόσον δικαία ἡ ἐμψύχωσις αὐτῶν.

Πέπεισμαι δὲ, ὅτι τὸ κοινὸν δὲν θέλει μοὶ ἀποποιηθῆ τὴν ἐμψύχωσιν ταύτην, καὶ ὅτι ἀποβλέπον εἰς τὰς θυσίας, ὅσας κατέβαλον καὶ καταβάλλω ὑπὲρ τῆς σπουδαζούσης ἡμῶν νεολαίας, θέλει ἀποδεχθῆ τὸ νέον τοῦτο τῶν κόπων μου προϊὸν μετὰ τῆς αὐτῆς ἐὰν οὐχὶ μετὰ πλείονος εὐμενείας, ἣν ηὐδόκησε νὰ δείξῃ πρὸς πάντα τὰ προηγούμενα. Διότι, ἐκ τῶν πολυαρίθμων βιβλίων, ὅσα, ἐν διαστήματι εἴκοσι περίπου ἐνιαυτῶν, ἐξῆλθον τῶν πιεστηρίων μου, οὐδὲν βεβαίως δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸ παρὸν, διά τε τὸ μέγεθος τοῦ ἔργου, καὶ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ ἀξίαν, καὶ τὴν ἀπ' αὐτοῦ προσδοκωμένην ὠφέλειαν. Καθ' ἣν δὲ στιγμὴν προσφέρω αὐτὸ εἰς τὸ Πανελλήνιον, ὁμολογῶ, ὅτι ἀπορῶ καὶ αὐτὸς ἤδη πῶς κατώρθωσα νὰ φέρω εἰς πέρας τόσον πολύμοχθον καὶ πολυδάπανον ἐπιχείρημα· ἀλλὰ λησμονῶ καὶ κόπους καὶ ἀναλώματα, ὑπὸ τῆς εὐφροσύνης, ὅτι μὲ ἠξίωσεν ἡ τύχη νὰ ὑποσυνάψω τὸ ταπεινὸν ὄνομά μου εἰς τὸ ἡρῷον τοῦτο, τὸ ὁποῖον χεῖρες δεξιαὶ ἤγειραν τῇ προγονικῇ ἡμῶν γλώσσῃ.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 14 Ἰανουαρίου 1852.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΟΡΟΜΗΛΑΣ.

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ.

Καὶ πρῶτον ὀφείλω ’να κηρύξω πανδήμως τὴν εὐγνωμοσύνην μου πρὸς τὸ Πανελλήνιον, διὰ τὴν εὐμενῆ ἀποδοχὴν, ἧς ἠξίωσε τὸ ἀνὰ χεῖρας ἔργον, εὐθὺς μετὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ πρὸ δωδεκαετίας ἔκδοσιν, καί τοι ἐλαττουμένην, ὡς πρὸς τὸ τυπογραφικὸν μέρος, ἄλλων συγχρόνων ἔργων τοῦ αὐτοῦ εἴδους, καὶ ὁμολογῶ ὅτι ἡ κολακευτικωτέρα δι’ ἐμὲ ἀμοιβὴ ὑπῆρξεν ὅταν φίλου μου υἱὸς, μόλις δωδεκαετὴς, τὴν πρώτην ὅτε μὲ εἶδεν ἐν Κωνσταντινουπόλει φορὰν, πλησιάσας μὲ ἐβεβαίωσε, μὲ τὴν συνήθη τῇ ἡλικίᾳ του ἀφέλειαν, ὅτι » εἰς τὸ Λεξικόν μου εὕρισκεν εὐκολώτερον, ὅ,τι εἰς μάτην ἀνεζήτει πολλάκις εἰς ἄλλα πολὺ ὀγκωδέστερα «. Ναί! διότι τοῦτο ἀπ’ ἀρχῆς προεθέμην σκοπὸν τριακονταετοῦς ἐφεξῆς ἀσχολίας, ’να εὐκολύνω εἰς τοὺς πρωτομαθεῖς Ἑλληνόπαιδας ἰδίως τὴν σπουδὴν τῆς προγονικῆς αὐτῶν γλώσσης, τῆς μόνης ἀναφαιρέτου καὶ πολυζήλου κληρονομίας ’των, καὶ τούτου ἐὰν ἐπέτυχον, ἔσω καὶ ὀπωσοῦν, θεωρῶ ἐμαυτὸν πληρέστατα βραβευθέντα.

Ἐφεξῆς ἀπονέμω μυρίας χάριτας τοῖς σοφοῖς συντάκταις καὶ ἐκδόταις τοῦ ἐν Παρισίοις ἐκδιδομένου Θησαυροῦ τοῦ Ἑρρίκου Στεφάνου, ἐκ τοῦ ὁποίου, καθὼς ἀπὸ τοῦ Ὠκεανοῦ, πάντες μὲν ποταμοί, πᾶσα δὲ θάλασσα λεξικογραφίας Ἑλληνικῆς ἀπορρέει. Διότι, χωρὶς τοῦ βοηθήματος τούτου, μοὶ ἦτον ἀπολύτως ἀδύνατον ’να δώσω εἰς τὴν δευτέραν ταύτην ἔκδοσιν τοῦ πονήματός μου τὴν ἐντέλειαν ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ὑποχρεωτικὴν μὲν δι’ ἐμὲ κατέστησεν αὐτὴ ἡ περὶ αὐτὸ τοῦ Κοινοῦ εὐμένεια, εὐκολωτέραν δὲ βαθμηδὸν τοῦ λοιποῦ ἡ τῆς στερεοτυπίας μέθοδος, εἰς ἣν, εὖ γε ποιῶν ὁ μεγαλεπιχειρηματικὸς αὐτοῦ ἐκδότης, ἐνέκρινε ’να τὸ ὑποβάλῃ. Καὶ ἐπειδὴ περὶ τῆς Διδωτείου ταύτης ἐκδόσεως ὁ λόγος, ἐνὸς πῶν μεγαλουργημάτων τοῦ αἰῶνος, εἰς τὸν ὁποῖον ζῶμεν, νομίζω ὅτι καταλληλότερον ’δὲν δύναμαι ’νὰ ἐκφράσω τὴν ὑφ’ ἑνὸς ἑκάστου τῆς Ἑλληνικῆς μούσης λάτρου ὀφειλομένην εὐγνωμοσύνην εἴς τε τὴν μνήμην τοῦ μοναδικοῦ ἐκείνου ἀνθρώπου, ὅς τις πρῶτος καὶ μόνος καὶ συνέταξε καὶ ἐξέδωκεν ὅ,τι ὁλόκληρος γενεὰ λογίων μόλις ’να κατορθώσῃ, καὶ εἰς τοὺς ἐφεξῆς αὐτὸ πλουτήσαντας, μεθαρμόσαντας καὶ ἐπανορθώσαντας, εἰμὴ ἐκθέτων συνοπτικώτατα τὸ ἱστορικὸν τῶν τριῶν ἄχρι τοῦδε αὐτοῦ ἐκδόσεων.

Εἰς τὴν ἀνάλυσιν τοῦ παραδόξου ἀληθῶς τούτου ἔργου, τὸ ὁποῖον ἐπὶ δύο καὶ ἐπέκεινα αἰῶνας ἦτον τὸ μόνον ταμεῖον τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ’δὲν ἐνδιατρίβω, ἀφ’ οὗ ὁ πολὺς Ἐρμάννος ἓν τινι κριτικῇ αὐτοῦ διατριβῇ (*) ἐξήντλησε τὸ ἀντικείμενον τοῦτο. Ἀλλ’ εἰς τὸ διάστημα τοῦτο, καθ’ ὃ τὸ βιβλίον εἶχε καταντήσῃ κτῆμα σπάνιον τῶν βιβλιοθηκῶν καὶ ὀλίγων ἰδιωτῶν μόνον, ἡ λεξικογραφία ἔλαβε, διὰ τῆς ἀνακαλύψεως νέων, γραμματικῶν μάλιστα, πονημάτων, ἔκτασιν πολλῷ πλειοτέραν· ἡ κριτικὴ, καταστᾶσα αὐστηροτέρα, ὑπέδειξε πλῆθος ἑρμηνειῶν καὶ χωρίων ἡμαρτημένων. Ἡ ἀνάγκη ἄρα μιᾶς ἀναχωνεύσεως τοῦ Θησαυροῦ τοῦ Ε. Στεφάνου ἦτον κοινῶς εἰς ὅλους ἐπαισθητὴ, ἀλλ’ οὐδεὶς ἐτόλμα ’να ἀνακομβωθῇ πρὸς τὸν ἄθλον· διότι ἡ τύχη τοῦ ἀοιδίμου αὐτοῦ συντάκτου, ἀποθανόντος, ὡς γνωστὸν, ἐν τῷ τοῦ Δουγδούνου νοσοκομείῳ, ἀφ’ οὗ ἐθυσίασεν ὅλην του τὴν περιουσίαν καὶ τὴν ζωὴν εἰς τὴν σύνταξιν καὶ τύπωσίν του, ἀνέστελλε τὴν ὁρμὴν καὶ αὐτῶν τῶν τολμηροτέρων.

(*) Hermann Opusc. II, p. 219 et c.

ΛΕΞΙΚΟΝ

ΤΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΛΕΞΙΚΟΝ

ΤΟΥ

ΓΟΥΛΙΕΛΜΟΥ ΠΑΠΕ

ΤΗΙ ΣΥΜΠΡΑΞΕΙ ΠΟΛΛΩΝ ΛΟΓΙΩΝ ΣΥΝΤΑΧΘΕΝ ΚΑΙ ΣΥΜΠΛΗΡΩΘΕΝ
ΕΚ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΛΕΞΙΚΩΝ

ΕΡΡΙΚΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΚΑΙ ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΥ ΠΑΣΣΟΒ

ΕΚΔΙΔΟΤΑΙ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑΙ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΠΕΜΠΤΗ
ΜΕΤΑ ΠΟΛΛΩΝ ΒΕΛΤΙΩΣΕΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΛΩΜΑΣΙ Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ
1898

163

ΟΛΓΑι

ΤΗι

ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΑΤΗι ΒΑΣΙΛΙΣΣΗι

ΤΩΝ

ΕΛΛΗΝΩΝ

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΤΟΥΤΟ ΛΕΞΙΚΟΝ

ΕΥΛΑΒΩΣ ΑΝΑΤΙΘΗΣΙΝ

Ο ΕΚΔΟΤΗΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ

Τέλος πάντων συνετελέσθη τὸ πρό τινων μηνῶν ἀγγελθέν, ἀπὸ πολλοῦ δὲ χρόνου ἐκδιδόμενον Ἑλληνικὸν Λεξικὸν καὶ ἤδη εἰς τὰς χεῖρας παραδίδοται τῶν λογίων καὶ ἐν γένει ἁπάντων τῶν εἰς τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα ἀσχολουμένων.

Εἰς τὰς τοιαύτας μεγάλας διὰ τὴν Ἑλλάδα ἐργασίας ἔτι μᾶλλον πρέπει ὁ ἀναγνώστης νὰ ἦνε ἐπιεικής· διότι τὰ πάντα ἐνταῦθα εἶνε ἐν τῷ γίγνεσθαι καὶ τῶν πάντων ἔτι στερούμεθα. Οὐδὲ ἦτο δυνατὸν εἰς ἡμᾶς ἐκ τοιαύτης φοβερᾶς καὶ πολυχρονίου δουλείας ἐξελθόντας ἐν καλλιτέρᾳ καταστάσει νὰ εὑρισκώμεθα.

Μετὰ θάρρους δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι οὔτε κόπων οὔτε τῆς ἀναγκαίας πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ ἔργου δαπάνης ἐφείσθημεν, ἅπαντας τοὺς πρὸς τοῦτο καταλλήλους τοὺς τὴν Γερμανικὴν γλῶσσαν καλῶς εἰδότας προσκαλέσαντες. Καί τινες μὲν τούτων διὰ διαφόρους οὓς εἶχον δικαίους λόγους δὲν ἠθέλησαν νὰ λάβωσι μέρος, οἱ πλεῖστοι ὅμως μετὰ προθυμίας εἰς αὐτὸ εἰργάσθησαν.

Εἰς σύνταξιν τοῦ λεξικοῦ τούτου βάσιν ἐλάβομεν τὸ Ἑλληνικὸν λεξικὸν τοῦ σοφοῦ γερμανοῦ Πάπε, ἐν ᾧ συντόμως μέν, ἀλλὰ λίαν ἐπιστημονικῶς ἐξερευνᾶται ἡ χρῆσις τῶν λέξεων παρὰ τοῖς δοκίμοις καὶ μάλιστα παρὰ τοῖς Ἀττικοῖς συγγραφεῦσι. Πᾶν δὲ τὸ μὴ ἐν αὐτῷ ὑπάρχον ἠρανίσθημεν ἐκ τοῦ Θησαυροῦ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης τοῦ Ἑρρίκου Στεφάνου, καὶ ἐκ τοῦ σπουδαιοτάτου Ἑλληνικοῦ λεξικοῦ τοῦ γερμανοῦ Πάσσοβ.

Ὡσαύτως ἐκ τοῦ λεξικοῦ μάλιστα τῶν Κυρίων Ὀνομάτων τοῦ Πάπε παρελήφθησαν τὰ πλεῖστα τῶν κυρίων ὀνομάτων, ἀλλὰ μετὰ τῆς μεγαλειτέρας συντομίας. Ἐν δὲ τῷ τέλει ἑκάστης Ἑλληνικῆς λέξεως ἐτέθη ὡς ἐξήγησις σχεδὸν παντοῦ μία ἢ δύο λατινικαὶ λέξεις, ἵνα βλέπῃ ἑκάστοτε ὁ ἀναγινώσκων τὴν μεγάλην τῶν δύο γλωσσῶν συγγένειαν.

Ἀλλὰ καὶ ἄρθρα ὁλόκληρα κάλλιον ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Πάσσοβ ἐκτεθειμένα παρελήφθησαν μετὰ τῶν ἀναγκαίων τροποποιήσεων ἐν τῷ λεξικῷ τούτῳ ἀντὶ τῶν τοιούτων ἄρθρων τοῦ Πάπε. Ἐνιαχοῦ δὲ μάλιστα ἐν μικραῖς Ἑλληνικαῖς λέξεσιν ἐκρίθη κάλλιον ὡς ἐξηγήσεις τῶν λέξεων αὐτῶν ἀντὶ τῶν ἐκ τοῦ γερμανικοῦ αὐτῶν μεταφράσεων νὰ

λαμβάνωνται εἰ δυνατὸν κατὰ λέξιν αἱ ἐξηγήσεις αὐταὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων γραμματικῶν καὶ λεξικογράφων.

Οὕτω δὲ καὶ κατὰ τὸ ποσὸν τῶν λέξεων εἶνε αὐτὸ πληρέστατον ἁπάντων τῶν μέχρι νῦν δημοσιευθέντων Ἑλληνικῶν λεξικῶν. Ἐτέθησαν δ' ἐν αὐτῷ ἅπασαι τῶν γλωσσαρίων αἱ λέξεις καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν λίαν μεταγενεστέρων· διότι τὰ Ἑλληνικὰ λεξικὰ τὰ διὰ τοὺς Ἕλληνας φρονοῦμεν ὅτι πρέπει νὰ περιλαμβάνωσιν οὐ μόνον τὰς λέξεις τῶν δοκίμων Ἑλλήνων συγγραφέων, ἀλλὰ καὶ ἁπάσας τὰς ἁπανταχοῦ τεθησαυρισμένας Ἑλληνικὰς λέξεις, ἵνα ἔχῃ ἐν ὄψει ὁ Ἕλλην πλήρη τὸν θησαυρὸν τῆς γλώσσης του καὶ νὰ κάμῃ ἑκάστοτε κατὰ τὰς ἀνάγκας του τὴν πρέπουσαν αὐτῶν χρῆσιν.

Πρὸς ἐξήγησιν ἑκάστης λέξεως παρατίθενται συχνὰ πολλὰ χωρία τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, δι' ὧν κάλλιστα διακρίνονται αἱ διάφοροι ἐν τῇ σημασίᾳ ἑκάστης λέξεως συνεκδοχαί. Καὶ πρῶτον μὲν παρατίθεται χωρίον τοῦ συγγραφέως, παρ' ᾧ πρῶτον ἡ λέξις εὑρίσκεται· μετὰ ταῦτα χωρία τῶν ἄλλων συγγραφέων κατὰ χρονολογικὴν σειράν, δι' ἧς ἐμφαίνεται ἡ ἱστορικὴ ἀνάπτυξις τῆς ἐννοίας ἑκάστης λέξεως, καὶ ἐπὶ πόσον ἡ χρῆσις αὐτῆς ἐκτείνεται. Ἄλλοτε δὲ σημειοῦται τὸ χωρίον τοῦ συγγραφέως, ἐν ᾧ ἀναφέρεται ἡ λέξις, καὶ ἄλλοτε πολλάκις ὅταν ἡ λέξις ἦνε μεταγενεστέρα ἢ σημειοῦται μόνον ὁ συγγραφεὺς ἢ ἐν γένει αἱ συντετμημέναι λέξεις μτγν. = μεταγενέστερον, ἐκκλ. = ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς κλπ. περὶ ὧν ἰδὲ ἀμέσως μετὰ τὸν πρόλογον ἐν ταῖς συντετμημέναις λέξεσιν.

Πρὸς ἀκριβέστερον δ' ὁρισμὸν τῆς σημασίας τῶν λέξεων ἐκτίθενται ἐν αὐτῷ αἱ συνώνυμοι λέξεις καὶ αἱ λέξεις ἢ αἱ φράσεις αἱ τὴν ἀντίθετον ἔννοιαν σημαίνουσαι, ὡς καὶ αἱ διάφοροι συντάξεις, καθ' ἃς ἡ λέξις παρὰ τοῖς ἀρχαίοις συγγραφεῦσιν εὑρίσκεται.

Μεγάλη ἔτι προσοχὴ κατεβλήθη ἵνα ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τῶν λέξεων μὴ γίνηται χρῆσις ξένων λέξεων καὶ μάλιστα Τουρκικῶν, παντοῦ ἐν αὐτῷ ἐπιζητηθείσης τῆς κυριολεξίας καὶ τῆς ἑρμηνείας κατὰ τὰς καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα σωζομένας ἔτι ἐν τῷ λαῷ Ἑλληνικὰς λέξεις. Ἐνιαχοῦ δὲ μάλιστα καὶ ὁλόκληροι φράσεις τῆς κατὰ τόπους δημώδους γλώσσης μεταφέρονται ἐν αὐτῷ· ὡσαύτως παροιμίαι, δημώδη ἄσματα, γνωμικὰ κλ. δι' ὧν ἔτι μᾶλλον διασαφοῦνται αἱ ἀρχαῖαι παροιμίαι, τὰ γνωμικὰ κλ. καὶ πλουσιώτερον γίνεται τὸ λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης.

Πρὸς ἀποφυγὴν συχνῶν ἐπαναλήψεων μόνον ἐν τοῖς ἁπλοῖς ῥήμασι σημειοῦνται οἱ ἀνωμάλως σχηματιζόμενοι αὐτῶν τύποι, καὶ εἰς ταῦτα πρέπει νὰ προσφεύγωμεν, ὅταν ἐν τοῖς συνθέτοις ἐκ προθέσεων ῥήμασι δὲν εὑρίσκωμεν ἐκτεθειμένους τοὺς διαφόρους αὐτῶν τύπους. Ἐὰν ὅμως σύνθετά τινα ῥήματα ἰδίας ἔχουσιν ἀνωμαλίας, μὴ ἐν τοῖς ἁπλοῖς ὑπαρχούσας, ἢ ἐὰν τὰ ἁπλᾶ αὐτῶν ῥήματα δὲν εἶνε εὔχρηστα ἢ καὶ ἀπηρχαιωμένα, ἐξ ἀνάγκης τότε σημειοῦνται ἐν τοῖς συνθέτοις οἱ ἀνώμαλοι αὐτῶν τύποι.

Ἐν τοῖς διχρόνοις τῶν φωνηέντων σημειοῦται μόνον ἡ προσῳδία, ὅταν τὸ δίχρονον μακρὸν ὂν δὲν διακρίνηται ὅτι εἶνε τοιοῦτον διὰ τοῦ τονισμοῦ. Πάντα λοιπὸν τὰ δίχρονα τὰ μὴ φέροντα προσῳδίας σημεῖον θεωρητέα ὡς φύσει βραχέα. Πρὸς εὐκολίαν ὅμως τοῦ ἀναγινώσκοντος σημειοῦται ἐνίοτε ἐν παρόδῳ ἐπὶ τῶν διχρόνων ἡ προσῳδία καὶ ὅταν αὐτὰ ἦνε βραχέα.

Αἱ σύνθετοι λέξεις διαιροῦνται ἐν αὐτῷ εἰς τὰ μέρη, ἐξ ὧν συντίθενται, διὰ τοῦ ἁπλοῦ διαιρετικοῦ σημείου (-)· οἷον ἀ-δόκιμος, ἀγ-χιγείτων, συν-ίστημι, ἐπ-αν-έρχομαι. Ἐν ταύταις ταῖς λέξεσιν εὐκόλως διακρίνεται πόθεν ἑκάστη αὐτῶν εἶνε συντεθειμένη. Ὡσαύτως εὐκόλως ἐννοεῖται πόθεν αἱ λέξεις συντίθενται, ἐν αἷς τὰ συνθετικὰ αὐτῶν μέρη ὑφίστανται τὰς κανονικὰς γραμματικὰς μεταβολάς· οἷον ἀγλαό-μορφος, ἐκ τοῦ ἀγλαὸς καὶ μορφή, ξιφο-υλκέω ἐκ τοῦ ξῖφος καὶ ἕλκω ἀντὶ ξιφο-ελκέω, ἐπί-ρρημα, κατα-ρράκτης, συρ-ράπτω. Ἐν τούτοις ὁ τόνος φυλάττεται ἐπὶ τοῦ δευτέρου γράμματος τῆς ἐκ συναιρέσεως προκυψάσης διφθόγγου καὶ προφέρεται ἡ δίφθογγος ὡς ἐὰν ἦτο ἀδιαίρετος.

Καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐτυμολογίαν τῶν λέξεων παρελήφθησαν λίαν συντόμως ἔκ τε τοῦ ἐτυμολογικοῦ τοῦ Γ. Κουρτίου καὶ ἐξ ἄλλων ἐτυμολόγων ὅσα ἐφάνησαν τοῖς συντάκταις ὅτι παρεῖχον πολλὴν τὴν πιθανότητα. Συχνὰ δ' ἀναφέρονται καὶ ἐτυμολογίαι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων γραμματικῶν ὄχι τόσον διὰ τὸ ὀρθὸν αὐτῶν· διότι πολλαὶ αὐτῶν εἶνε λίαν βεβιασμέναι ἢ καὶ ἀλλόκοτοι, ἀλλὰ διότι πολλάκις ἐξ αὐτῶν δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν κατὰ πόσον παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι γραμματικοῖς διετηρεῖτο ἢ εἶχεν ἀπολεσθῇ ἡ γνῶσις τῆς γενέσεως τῶν λέξεων.

Ἐκτὸς δὲ τούτων ἐν τέλει τοῦ δευτέρου τόμου προσετέθησαν ὀκτὼ πίνακες περὶ μέτρων καὶ σταθμῶν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, παραβαλλομένων πρὸς τὰ Γαλλικὰ μέτρα καὶ σταθμά· ἔτι δὲ χρονολογικὸς πίναξ τῶν Ὀλυμπιάδων κατ' ἀντιπαραβολὴν πρὸς τὴν χρονολογίαν τὴν ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης καὶ τὴν πρὸ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως, ὡς καὶ κατάλογος τῶε ἐπισημοτέρων ἑορτῶν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Συντάκται τοῦ λεξικοῦ τούτου εἶνε οἱ κ. Ἐμμ. Γαλάνης, Ἀντ. Ἀντωνιάδης, Ν. Γεωργιάδης, Ν. Νικοκλῆς, Ν. Χαλκιόπουλος, Π. Ῥαζέλος, Εὐστ. Σταθάκης, Μ. Δέφνερ, Ἰ. Δημητριάδης, Ἰ. Πρωτόδικος, Πολύβιος Α. Σακελλάριος, Δ. Ἰωαννίδης Ὀλύμπιος.

Ἐπειδὴ δὲ πολλοὶ εἶνε οἱ συντάκται, ἕκαστος δ' αὐτῶν διάφορον ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τὴν ἐν τῷ λεξικῷ γλῶσσαν, ἀνελάβομεν τὴν φροντίδα εἰς ἕκαστον αὐτῶν ἐκ πρώτης ἀρχῆς νὰ ὑποδείξωμεν ὁποίαν ἀπὸ κοινοῦ γλῶσσαν ἐν τῷ ἔργῳ πρέπει ἅπαντες νὰ ἀκολουθήσωσι, παντοῦ ἡμεῖς αὐτοὶ ἐπιβλέποντες, ὅπως ὅσον τὸ δυνατὸν τοῦτο πληρέστατα ἐφαρμόζηται. Οὕτω δὲ δυνάμεθα ἀνενδοιάστως νὰ εἴπωμεν ὅτι καθ' ἅπαν τὸ ἔργον ἐπικρατεῖ καθόλου ἐν τῇ γλώσσῃ τὸ ὁμοιόμορφον.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΤΡΙΤΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ

Ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐκδόσει τοῦ Λεξικοῦ τούτου μικραὶ βελτιώσεις καὶ διορθώσεις ἐγένοντο, καὶ διὰ τοῦτο οὐδένα λόγον περὶ αὐτῆς ἐποιησάμεθα.

Ἐν δὲ τῇ τρίτῃ συνετάχθη ἐκ νέου ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Δ. Ἰωαννίδου Ὀλυμπίου τό στοιχεῖον Α καὶ ἀπὸ τριάκοντα πέντε τυπογραφικῶν φύλλων μετὰ τοῦ αὐτοῦ παραρτήματος ἀπετέλεσε τεσσαράκοντα τέσσαρα τυπογραφικὰ φύλλα. Ἐπίσης ἀνεθεωρήθησαν τὰ στοιχεῖα Ζ, Η, Θ, Ι, Λ, Μ, Ν, Ρ, Φ.

Ὡσαύτως ἐκ τῆς Συναγωγῆς τῶν Ἀθησαυρίστων Ἑλληνικῶν Λέξεων τοῦ σοφωτάτου καθηγητοῦ ἡμῶν κ. Στεφάνου Κουμανούδη παρελάβομεν καὶ ἐθέσαμεν ἐν τῷ καταλλήλῳ τοῦ λεξικοῦ τόπῳ τὰ πλεῖστα τῶν ἀποβλεπόντων τὰς Ἑλληνικὰς διαλέκτους, διαφόρους καταλήξεις ὀνομάτων, ἀντωνυμιῶν, μετοχῶν, ῥημάτων, ἐπιῤῥημάτων κλ. οἷον α ἀντὶ ε, αε ἀντὶ αι, ἄλλοιρ, ἄλλυ ἀντὶ ἄλλους, ἄλλο, ἀναγραφήμειν, ἀναθέμειν ἀντὶ ἀναγραφῆναι, ἀναθεῖναι, ἀνεθέθη, ἀνεὶρ ἀντὶ ἀνετέθη, ἀνήρ, ἄνεο ἀντὶ ἄνευ, ανθι, ανθο ἀντὶ ασι, αντο, ανς ἀντὶ ας, ἀοτὸς ἀντὶ αὐτός, ἀπόλυπυ ἀντὶ ἀπόλοιποι, ἀπὺ ἀντὶ ἀπό, ἀσουλία ἀντὶ ἀσυλία, ἀτὸ ἀντὶ αὐτό, αυ ἀντὶ αο καὶ ας, αὐτὸρ ἀντὶ αὐτός, αὐτῦ ἀντὶ αὐτῷ, βαθόεντι ἀντὶ βοηθοῦντι, βασιλεὸς ἀντὶ βασιλεύς, βάτθρα ἀντὶ βάθρα, Βελφοὶ καὶ Δολφοὶ ἀντὶ Δελφοί, βοικίαρ ἀντὶ οἰκίας, βολλευτήριον ἀντὶ βουλευτήριον, βωλόμενος, βωλουόμενος ἀντὶ βουλόμενος, βουλευόμενος, βωρθέα καὶ βωρσέα ἀντὶ ὀρθία, γνούμα ἀντὶ γνώμη, γράππατα ἀντὶ γράμματα, δαμετᾶν ἀντὶ δημοτῶν, δαμιώνθω ἀντὶ ζημιούντω, δεῖ ἀντὶ δή, δείηται ἀντὶ δέηται, δείληται ἀντὶ βούληται, δεύει ἀντὶ δεῖ, διαικρίνει ἀντὶ διακρίνει, διαφυλάδεν ἀντὶ διαφυλάττειν, δικάδδεθαι ἀντὶ δικάζεσθαι, δοϜέναι ἀντὶ δοῦναι, δόμειν ἀντὶ δοῦναι, δώει ἀντὶ ζώη, ε ἀντὶ α, ἐ ἀντὶ ἐκ, ἑαοτῶν ἀντὶ ἑαυτῶν, ἑατὸν καὶ εἰαυτὸν ἀντὶ ἑαυτόν, ἐγβάτης ἀντὶ ἐκβάτης, ἐγδοτὴρ ἀντὶ ἐκδιδούς, ἐγϜηληθίωντι ἀντὶ ἐκβληθῶσιν, εἰὰν ἀντὶ ἐάν, Ϝειζὼς ἀντὶ εἰδώς, εἴμειν ἀντὶ εἶναι, εἶμεν ἀντὶ ἰέναι, εἴπασαν ἀντὶ εἶπαν, εἴραις ἀντὶ ἱεράς, εἴσχηκαν ἀντὶ ἔσχηκαν, ἑλέσται ἀντὶ ἑλέσθαι, ἐλεύθαρος ἀντὶ ἐλεύθερος, ἔμειν ἀντὶ εἶναι, ἐμὲν ἀντὶ ἐμένα, εν ἀντὶ ες, ἐνεῖσαν ἀντὶ ἐνῆσαν, ἑξᾶν ἀντὶ ἑξῆς, ἑξείκοντα ἀντὶ ἑξήκοντα, ἐξήμειν ἀντὶ ἐξεῖναι, ἔξς ἀντὶ ἕξ, ἐοεργέτης ἀντὶ εὐεργέτης, ἐπανιτακὼφ ἀντὶ ἐπανελθών, ἐπὲς ἀντὶ ἐπέκ, ἐπειδεί, ἐπιδεὶ καὶ ἐπιδὴ ἀντὶ ἐπειδή, ἐπίϜοιρος ἀντὶ ἔποικος, ἐπί κα ἀντὶ ἐπεί κα, ἐπιτάδουμα ἀντὶ ἐπιτήδευμα, ἐποήσανθο ἀντὶ ἐποιήσαντο, ἐς δὲ καὶ ἀντὶ πρὸς δὲ καί, ες ἀντὶ ας, ἐσδέλλοντες ἀντὶ ἐκβάλλοντες, ἐσίμειν ἀντὶ εἰσιέναι,

ἐσκλησία ἀντὶ ἐκκλησία, ἐσοῦ ἀντὶ σοῦ, Ϝεσπάριοι ἀντὶ ἑσπέριοι, ἐσς ἀντὶ ἐκ ἢ ἐξ, ἐσσάρχι ἀντὶ ἐξάρχει, ἐσσέσθειν ἀντὶ ἔσεσθαι, ἐττοῖ ἀντὶ ἐπὶ τοῦ, εὔϊδε ἀντὶ εἶδε, Ϝεϝυκονομειόντων ἀντὶ ᾠκονομηκότων, ἔχωνθι ἀντὶ ἔχωσιν, ἔωντι, ἐώσας ἀντὶ ὦσιν, οὔσης, ζᾶ ἀντὶ γῆ, ζάμαχλος, ὁ λίαν πόρνος, ζαφάγος, ὁ γαστρίμαργος, ζὲ ἀντὶ δέ, ζευγῶχος ἀντὶ ζευγοῦχος, Ζὶ ἀντὶ Διΐ, ζίφιον ἀντὶ δίφυον. Τὰ αὐτὰ λεκτέον καὶ ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ στοιχεῖα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου.

Καὶ λέξεις δὲ πολὰς ἐξ αὐτῆς προσελάβομεν· οἷον ἐν τοῖς στοιχείοις Ζ, Ι, Μ, Ν, καὶ ὅπου τὸ βιβλίον ἐκ νέου μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς ῥηθείσης Συναγωγῆς συνετάχθη, ἐνιαχοῦ προσθέτοντες μετὰ τοῦ ἐρωτηματικοῦ σημείου καὶ τὴν μὴ ὑπάρχουσαν ἐν αὐταῖς ἑρμηνείαν. Ἐν ταῖς λέξεσι δὲ ταύταις ἢ καταλήξεσιν ἐτέθησαν συντομώταται παραπομπαὶ συγγραφέων ἢ καὶ ἐπιγραφῶν, ἐνιαχοῦ δ' ἐτέθη ἔτι καὶ Συν. Λεξ. Ἑλ. Κουμαν. ἀντὶ Συναγωγὴ Λέξεων Ἀθησαυρίστων Ἑλληνικῶν Κουμανούδη. Ὁ δὲ πλείονα ἐπιθυμῶν περὶ αὐτῶν νὰ μάθῃ, δύναται νὰ προσφεύγῃ ἑκάστοτε εἰς αὐτὴν τὴν Συναγωγὴν Λέξεων Ἀθησαυρίστων ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς Λεξικοῖς ὑπὸ Στεφάνου Ἀθ. Κουμανούδη.

Ἐν τῇ ἐκδόσει ταύτῃ ἔτι ὑπ' ὄψει εἴχομεν ἐν πολλοῖς καὶ τὴν τελευταίαν ἔκδοσιν τοῦ λεξικοῦ τοῦ Πάπε, ἐν ᾗ πολλῶν λέξεων ἡ ἡμαρτημένη ἢ ἀτελὴς ἐν ταῖς προτέραις ἐκδόσεσιν ἑρμηνεία διωρθώθη ἢ συνεπληρώθη.

Ἵνα δὲ τὸ ἔργον καταστῇ ἔτι μᾶλλον εὔχρηστον, ἐτυπώθη αὐτὸ ἐπὶ μεγαλειτέρου χάρτου καὶ διηρέθη εἰς τρεῖς τόμους ἀντὶ τῶν πρότερον τῶν ἄλλων ἐκδόσεων δύο τόμων.

Τοιαύτη εἶνε ἡ τρίτη αὕτη ἔκδοσις, ἱκανὴ φρονοῦμεν νὰ θεραπεύσῃ τὰς περισσοτέρας ἀνάγκας τῶν περὶ τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα ἀσχολουμένων.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 15 Μαΐου 1885.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΤΕΤΑΡΤΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ

Ἐξαντληθείσης ἐντὸς ἔτους τῆς τρίτης ἐκδόσεως τοῦ Λεξικοῦ τούτου, ἐκδίδομεν αὐτὸ ἤδη τό τέταρτον. Ἐν τῇ ἐκδόσει ταύτῃ ἀναθεωρήθησαν τὰ στοιχεῖα Β, Γ, Δ καὶ Ε. Ἐν δὲ τῇ ἀναθεωρήσει καὶ ἐπεξεργασίᾳ τῶν στοιχείων τούτων πρὸ ὀφθαλμῶν εἴχομεν τὴν ὑπὸ τοῦ M. Sengebusch ἐπεξεργασθεῖσαν τρίτην ἔκδοσιν τοῦ ἑλληνογερμανικοῦ Λεξικοῦ τοῦ Pape καὶ τὴν ἑβδόμην ἔκδοσιν τοῦ ἑλληνοαγγλικοῦ Λεξικοῦ τοῦ Henry George Liddell καὶ Robert Scott (Oxford 1883). Πολλαὶ δ' ἔτι προσθῆκαι καὶ διορθώσεις ἐγένοντο ἐν τοῖς δύο μάλιστα

τόμοις, ὧν τὸ πλεῖστον μέρος εὐγενῶς ἐπέστειλεν ἡμῖν ὁ σοφία καὶ ἀρετῇ κεκοσμημένος καθηγητὴς κύριος Στέφανος Α. Κουμανούδης.

Ἀναμφιβόλως τὸ βιβλίον τοῦτο οὐκ ὀλίγας ἔχει ἔτι τὰς ἐλλείψεις· ἐν τούτοις ἡ τετάρτη αὕτη ἔκδοσις εἶνε ἀναντιρρήτως πολὺ βελτίων τῆς οὕτω ταχέως ἐξαντληθείσης τρίτης ἐκδόσεως. Ἀείποτε δὲ τὴν βελτίωσιν διώκοντες ἐπεμελήθημεν τῆς καλλιτέρας τυπογραφικῆς ἐκτελέσεως καὶ τῆς ἐλλείψεως τυπογραφικῶν σφαλμάτων. Ἐν τέλει δὲ παρακαλοῦμεν τοὺς ἁπανταχοῦ λογίους τῆς φίλης πατρίδος, ὅπως τὰ τυχὸν ὑπ' αὐτῶν παρατηρηθέντα πλημμελῶς ἔχοντα πέμψωσιν ἡμῖν, ἵνα οὕτω τὸ Λεξικὸν τοῦτο ἀποβῇ, τῷ χρόνῳ προϊάντι, ἔτι ὠφελιμώτερον τοῖς χρησομένοις.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 25 Ἰανουαρίου 1887.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΠΕΜΠΤΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ

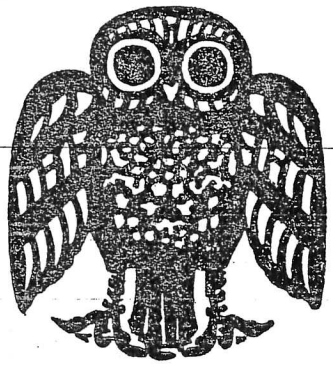
Ὡς καὶ ἐν τῇ τετάρτῃ οὕτω καὶ ἐν τῇδε τῇ πέμπτῃ ἐκδόσει τοῦ λεξικοῦ τούτου πολλαὶ ἐγένοντο διορθώσεις καὶ προσθῆκαι, ὀφειλόμεναι κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τοὺς ἁπανταχοῦ Ἕλληνας λογίους, οἵτινες μετὰ πολλῆς εὐμενείας καὶ προθυμίας παρέσχον ὑμῖν τὰ ἐν ταῖς μελέταις αὐτῶν κατὰ τὴν χρῆσιν τοῦ βιβλίου εὑρεθέντα ἡμαρτημένα. Πρὸς δὲ προσηρτήθη ἐν ἀρχῇ τοῦ πρώτου τόμου, ὡς τοῦτο ἐγένετο καὶ ἐν τῇ ἑβδόμῃ ἐκδόσει τοῦ ἑλληνοαγγλικοῦ λεξικοῦ τοῦ Henry George Liddell καὶ Robert Scott, ἀλφαβητικὸς πίναξ τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων μετὰ τοῦ χρόνου τῆς ἀκμῆς αὐτῶν, ἐν περιλήψει δὲ ἀνεγράφησαν αἱ κύριαι περίοδοι τῆς ἑλληνικῆς γραμματολογίας. Οὕτω εὐκόλως δύναταί τις περίπου νὰ γνωρίζῃ τῇ βοηθείᾳ τοῦ πίνακος τούτου τὸν χρόνον καθ' ὃν λέξεώς τινος ἐγένετο τὸ πρῶτον χρῆσις καὶ τὰς ἐν ἑκάστῃ χρονικῇ περιόδῳ ἐπελθούσας μεταβολὰς ἐν τῇ σημασίᾳ αὐτῆς.

Παραδίδοντες τῷ Ἑλληνικῷ δημοσίῳ καὶ τὴν ἔκδοσιν ταύτην οὐδαμῶς δυνάμεθα νὰ ἀποκρύψωμεν ὅτι πολλαὶ εἶνε ἴσως αἱ ἐν αὐτῇ ὑπάρχουσαι ἔτι ἐλλείψεις, εἰς ἃς ἀνάγκη ὑπόκεινται τὰ τοιαύτης φύσεως ἐκτενῆ λεξικογραφικὰ ἔργα. Τοιοῦτον δὲ ὂν τὸ νῦν ἤδη τὸ πέμπτον ἐκδιδόμενον λεξικὸν τοῦτο, οὐδαμῶς ἀμφιβάλλομεν ὅτι θὰ τύχῃ πλείονος ὑποδοχῆς παρὰ τῶν λογίων, παρ' ὧν θὰ δεχθῶμεν μετ' εὐγνωμοσύνης τὰς ἀμερολήπτους αὐτῶν παρατηρήσεις.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 15 Ἰουλίου 1898.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΣ

Δ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ—ΜΕΣΙΣΚΛΗ

ΜΕΓΑ ΛΕΞΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ΑΡΧΑΙΟΣ ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΔΗΜ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ Α. Ε.
ΑΘΗΝΑΙ: ΠΛΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ
1953

171

ΟΙ ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΕΡΟΙ ΣΥΝΤΑΚΤΑΙ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ

1. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, Ἀρχιεπίσκοπος, Καθηγητὴς Πανεπ. Ἀθηνῶν, Ἀκαδημαϊκός.
2. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, Καθηγητὴς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀκαδημαϊκός.
3. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
4. ΠΕΖΟΠΟΥΛΟΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ, Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
5. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ ΧΑΡΙΤΩΝ, Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου, Ἀκαδημαϊκός.
6. ΦΑΒΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου.
7. ΣΥΚΟΥΤΡΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, Ὑφηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
8. ΓΑΡΔΙΚΑΣ Γ., ἔκτ. Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
9. ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ, Καθηγητὴς Γλωσσολογίας Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
10. ΚΡΙΑΡΑΣ ΕΜΜ., Καθηγητὴς Βυζ. καὶ Νέας Φιλολογίας Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
11. ΣΤΑΜΑΤΑΚΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
12. ΤΖΑΡΤΖΑΝΟΣ ΑΧΙΛΛΕΥΣ, Φιλόλογος, Ἀνώτατος Ἐκπαιδευτικὸς Σύμβουλος.
13. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ, Φιλόλογος, Ἀνώτατος Ἐκπαιδευτικὸς Σύμβουλος.
14. ΜΠΑΞΕΒΑΝΑΚΗΣ ΝΙΚ., Γυμνασιάρχης ἐν Ἀθήναις.
15. ΙΩΑΝΝΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, Γυμνασιάρχης ἐν Ἀθήναις.
16. ΤΖΑΝΕΤΑΤΟΣ ΘΗΣΕΥΣ, Καθηγητὴς Κολλεγίου Ἀθηνῶν.
17. ΦΙΛΙΠΠΑΣ ΣΠΥΡ., Φιλόλογος, συγγραφεὺς (ἑλληνιστής).
18. ΣΟΥΛΙΑΣ ΝΙΚΟΛ., Καθηγητὴς Γυμνασίου ἐν Ἀθήναις.
19. ΑΣΒΕΣΤΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, Καθηγητὴς Γυμνασίου Ρόδου.

Διευθυντὴς τῆς συντάξεως : Ι. ΖΕΡΒΟΣ

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ
ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ ΟΛΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Β. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ - ΜΕΣΙΣΚΛΗ

Ἡ ἱστορία τοῦ Μεγάλου Λεξικοῦ ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης ἔχει χρονολογικῶς καὶ ἐν συνόψει ὡς ἑξῆς :

1919. Μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου μετέβην εἰς Παρισίους ἵνα συμβουλευθῶ καθηγητήν τινα ἰατρὸν περὶ τοῦ σοβαροῦ κλονισμοῦ τῆς ὑγείας μου. Προσῆλθον εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ριβολὶ ἰατρεῖόν του ὀλίγα λεπτὰ ἐνωρίτερον τῆς ὁρισθείσης μοι ὥρας, καὶ εἰσαχθεὶς εἰς τὸν προθάλαμον ἀνέμενα τὴν κλῆσιν τοῦ κ. καθηγητοῦ. Εἰς τὸν προθάλαμον ἤμην μόνος, καὶ τὸ μάτι μου προσέπεσεν ἀμέσως εἰς πολυτελὲς βιβλίον (λεύκωμα) εὑρισκόμενον εἰς τὸ σύνηθες τραπεζάκι τῶν ἐντύπων τῶν ἰατρικῶν προθαλάμων.

Ὁ τίτλος τοῦ Λευκώματος ἦτο «Ἡ Βουλγαρικὴ Μακεδονία». Εἰς τὴν πρώτην δὲ σελίδα παρουσιάζετο εἰς διπλῆν σελίδα ἡ εἰκὼν τῆς Θεσσαλονίκης. Βουλγαρικὸς στρατὸς παρήλαυνε πρὸ τοῦ Λευκοῦ Πύργου. Φωτογραφίαι οἰκημάτων βουλγαρικῶν. Μνημεῖα Θεσσαλονίκης (Ἅγ. Δημήτριος, Ἅγ. Γεώργιος, Ἁγ. Σοφία κλπ.), χαρακτηριζόμενα ὡς βουλγαρικὰ ἀπὸ Βουλγάρους στρατιώτας ἢ πολίτας εὑρισκομένους εἰς τὸ προαύλιον ἑκάστου μνημείου.

Καθ' ὅμοιον τρόπον παρήλαυνον διὰ τῶν σελίδων τοῦ Λευκώματος ὅλαι αἱ πόλεις τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς Μακεδονίας μὲ εἰκόνας σχολείων, μαθητῶν, χοροὺς κατοίκων Βουλγάρων καὶ Βουλγαρίδων, διαφόρων ἐργασιῶν των κλπ.

Πρὶν ὅμως τελειώσω τὸ ξεφύλλισμα τοῦ Λευκώματος, ὁ κ. καθηγητὴς μὲ ἐκάλεσεν. Ἀφοῦ ἐπὶ πολλὴν ὥραν μὲ ἐξήτασε λεπτομερῶς, μοῦ λέγει μὲ εὔθυμον τόνον : «Τὸ στομάχι σου δὲν ἔχει τίποτε, ἡ καρδιά σου εἶναι γερή, οἱ πνεύμονές σου εἶναι ἀνέπαφοι· κατὰ συνέπειαν εἶσαι ἕνας ἄνδρας ὑγιὴς καὶ κατάλληλος διὰ στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν !».

Μολονότι ἡ διάγνωσις ἦτο ἐξαιρετικὰ εὐχάριστος, ἐγὼ ἐξῆλθον τοῦ ἰατρείου ὑπερβολικὰ κατηφὴς καὶ κουρασμένος. Τὸ Λεύκωμα εἶχε κυριαρχήσει τοῦ ὑποσυνειδήτου μου.

Ὅταν ἐγύρισα στὴν Ἀθήνα, ἔσπευσα νὰ προμηθευθῶ τὸν Φαλμεράϊερ, ὁ ὁποῖος ἔγραψε τὰ γνωστά : « ὅτι τὸ γένος τῶν Ἑλλήνων ἐξωλοθρεύθη ἐν Εὐρώπῃ καὶ οὐδὲ σταγὼν γνησίου καὶ ἀμιγοῦς ἑλληνικοῦ αἵματος ρέει εἰς τὰς φλέβας τῶν χριστιανῶν κατοίκων τῆς σημερινῆς Ἑλλάδος », καὶ τὸν Παπαρρηγόπουλον καὶ ἄλλους, οἱ ὁποῖοι ἀντέκρουσαν τὰς θεωρίας αὐτὰς τοῦ Γερμανοῦ ἱστορικοῦ. Ἔπειτα ἀπερροφήθην πάλιν ἀπὸ τὴν ἐργασίαν τῆς ἐκδοτικῆς μου Ἐπιχειρήσεως καὶ τὸ Λεύκωμα ἐξεχάσθη.

1930. Ὁ Οἶκος μου ἠγόρασε τὸν ἐν Ἀθήναις ὀνομαστὸν Ἐκδοτικὸν Οἶκον τῶν Ἀθανασίου καὶ Πολυβίου Σακελλαρίου μὲ τὴν πνευματικὴν ἰδιοκτησίαν τῶν ἐκδόσεών του, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ τὸ 3τομον Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, οὗτινος μᾶς παρεδόθησαν αἱ στερεοτυπίαι του καὶ 40 μόνον ἀντίτυπα. Ἔπρεπε λοιπὸν τὸ περίφημον Λεξικὸν τοῦτο νὰ ἀνατυπωθῇ ἀμέσως. Παρεκάλεσα τότε τὸν μὲν Βασίλειον Φάβην νὰ μελετήσῃ τὸ Λεξικὸν Σακελλαρίου καὶ νὰ μοῦ κάμῃ ἔκθεσιν γραπτήν, ἐὰν τὸ Λεξικὸν χρειάζεται συμπλήρωσιν, καὶ ἂν ἠμπορῇ αὕτη νὰ γίνῃ χωρὶς ν' ἀχρηστευθοῦν αἱ στερεότυποι πλάκες του. Τὸν δὲ Ἀχιλλέα Τζάρτζανον παρεκάλεσα ἐπίσης νὰ κάμῃ ὁμοίαν ἐργασίαν διὰ συμπλήρωμα περιλαμβάνον εἰς ἰδιαίτερον τόμον τὴν καθαρεύουσαν καὶ τὴν δημοτικήν. Τὰς δὲ ἐκθέσεις των ὑπέβαλα πρὸς τὸν Ἐμμ. Πεζόπουλον. Καὶ οἱ τρεῖς οὗτοι ἠργάζοντο τότε εἰς τὰς στερεοτύπους ἐκδόσεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων τοὺς ὁποίους ἐξέδιδεν ὁ Οἶκος μου. Καὶ οἱ τρεῖς συνεφώνησαν ὅτι ἔπρεπε νὰ γίνῃ νέον Λεξικόν.

Τότε, κατὰ τὰς ὁλονυκτίους ἀϋπνίας μου κατὰ τὰς ὁποίας ὠργίαζεν ἡ φαντασία μου ἀπὸ τὴν νευρικήν μου ὑπερδιέγερσιν, ἀνεσύρθη πάλιν ἀπὸ τὰ βάθη τοῦ ὑποσυνειδήτου μου τὸ Λεύκωμα τῆς ὁδοῦ Ριβολί. Μοῦ ἐγεννήθη ἡ ἰδέα, ὅτι: ἂν ἐξέδιδα ἕνα Λεξικὸν ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης μὲ παραδείγματα εἰλημμένα ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τῆς τρισχιλιετοῦς παραδόσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, θὰ παρεῖχον μίαν ἀδιαφιλονείκητον ἐπιστημονικὴν ἀπόδειξιν, ἡ ὁποία θὰ κατέρριπτε τὰς θεωρίας τοῦ Φαλμεράϊερ. Ἤρχισα λοιπὸν πειραματιζόμενος, ἑρμηνεύων διάφορα λήμματα, παραθέτων παραδείγματα ἐκ κειμένων συγγραφέων διαφόρων χρονικῶν περιόδων. Τὰ ἀποτελέσματα συνεφώνουν ἀπολύτως μὲ τὴν ἰδέαν ποὺ μοῦ ἐγεννήθη, καὶ ἡ ἰδέα αὐτὴ τότε μοῦ ἔγινεν ἔμμονος καὶ ἐκόλλησα ἐπάνω της ὡς ὄστρακον.

1931. Ἀνήγγειλα λοιπὸν τὴν ἔκδοσιν τοῦ Μεγάλου Λεξικοῦ ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἡ ἀναγγελία τῆς ἐκδόσεως τοῦ Λεξικοῦ τούτου προεκάλεσε θύελλαν διαμαρτυριῶν καὶ ἀπὸ τὰς δύο τότε γλωσσικὰς παρατάξεις, καθαρευουσιάνων καὶ δημοτικιστῶν, ἑκάστη τῶν ὁποίων διεξεδίκει ἔκδοσιν Λεξικοῦ μόνον τῆς Ἀρχαίας, ἢ μόνον τῆς Δημοτικῆς, ἀρνουμένων τὴν συνεργασίαν των καὶ τῶν μὲν καὶ τῶν δέ. Ἦτο ἐποχὴ ὅπου αἱ γλωσσικαὶ ἀντιθέσεις ἦσαν ὀξεῖαι λόγῳ τῆς πρὸ ὀλίγου εἰσαγωγῆς τῆς Δημοτικῆς γλώσσης καὶ εἰς τὰς δύο ἀνωτέρας τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου (πέμπτην καὶ ἕκτην) καὶ τῆς ἐγκρίσεως ἀναγνωστικῶν βιβλίων δι' αὐτάς (1), καὶ τῆς μελετωμένης εἰσαγωγῆς της καὶ εἰς τὰ γυμνάσια. Ἀνέπτυξα κατ' ἰδίαν πρὸς τοὺς ἡγέτας ἑκάστης γλωσσικῆς παρατάξεως ὅτι εἶναι ἀκατανόητον καὶ συναντᾶται μόνον εἰς ἡμᾶς (τοὺς Ἕλληνας) τὸ νὰ ἀρκούμεθα εἰς Λεξικὰ τῆς γλώσσης μας μέχρι τοῦ 1100 ἢ ἔστω μέχρι τοῦ 1300 μ.Χ., τῆς ἀρχαίας καὶ ἐντελῶς ἀγνώστου γλώσσης εἰς τὰ ἐννέα δέκατα τουλάχιστον τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, καὶ νὰ ἐπιμένωμεν νὰ ἀγνοοῦμεν τὴν γλῶσσαν, ἡ ὁποία σήμερον ἐξυπηρετεῖ τὴν ζωήν μας ἀπὸ 700 συνεχῶς ἐτῶν.

1932. Προσέλαβον ἐπὶ μισθῷ τούς: Βασίλειον Φάβην, Νικόλαον Ἀνδριώτην, Ἐμμ. Κριαρᾶν καὶ Ἰωάννην Ζερβόν. Κατὰ τὸ ἔτος αὐτὸ εἶχον δεχθῆ νὰ ἐργασθοῦν εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ Μεγάλου Λεξικοῦ μας πλεῖστοι καθηγηταὶ καὶ τῶν δύο παρατάξεων. Ὁ δὲ Ἐμμ. Πεζόπουλος, πλὴν τῆς συγγραφικῆς του ἐργασίας, ἀνέλαβε νὰ ἐπιθεωρῇ τὰ δακτυλογραφούμενα λήμματα τῆς Ἀρχαίας.

1933. Τὸ θέρος τοῦ 1933 μὲ ἐπεσκέφθη ὁ καθηγητὴς τῆς γλωσσολογίας Γεώργιος Ἀναγνωστόπουλος (ὁ διαδεχθεὶς τὸν Γ. Χατζηδάκιν[2]), ὁ ὁποῖος μοῦ εἶπεν, ὅτι ἐνοικίασε διὰ τὴν θερινὴν περίοδον ἐκεῖ πλησίον μου οἰκίαν ὅπου διαμένει μετὰ τοῦ θείου του Γεωργίου Χατζιδάκι, ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ συνεργασθῇ εἰς τὸ Λεξικόν μου καὶ ὅτι ὁ Χατζηδάκις θέλει νὰ μὲ ἴδῃ.

Ὁ Γεώργιος Χατζιδάκις μὲ ἐδέχθη μὲ συγκίνησιν: «Ἄχ, παιδί μου, ὁ Θεὸς σ' ἐφώτισε!». Καὶ μοῦ διηγήθη τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκδόσεως ὑπὸ τοῦ Κράτους παρομοίου Λεξικοῦ ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης κατ' εἰσήγησίν του κατὰ τὸ ἔτος 1908, ὅπως τὴν ἱστορεῖ ὁ Γεωρ. Ἀναγνωστόπουλος εἰς τὸν πρόλογον τοῦ πρώτου τόμου τοῦ παρόντος Μεγάλου Λεξικοῦ μου.

«Ἐμεῖς, συνέχισεν ὁ Χατζιδάκις, ἀνηγγείλαμεν τότε τὴν ἔκδοσίν του καὶ ὁ ἐπιστημονικὸς κόσμος καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος τὴν ἐπερίμενε μὲ ἀγωνίαν. Τὸ Κράτος ὅμως ἐδειλίασε μὲ τὴν δικαιολογίαν ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν διέθετεν ἀκόμη οὔτε τὰ ὑλικὰ οὔτε τὰ πνευματικὰ κεφάλαια διὰ τὴν ἔκδοσιν ἑνὸς τοιούτου Λεξικοῦ. Ἔτσι περιωρίσθημεν εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ σημερινοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας, τοῦ γνωστοῦ μὲ τὸ ὄνομα ἱστορικοῦ, περιλαμβάνοντος μόνον τὴν δημοτικήν.

»Ὑπελόγισες καλὰ τὰς δυσκολίας τῆς ἐκδόσεως; Χρειάζονται πολλὰ χρήματα. Ἔχεις εὕρει ἀνθρώπους νὰ τὸ γράψουν; Ἐγὼ θὰ σὲ βοηθήσω μὲ συμβουλὰς καὶ μὲ τὸν Ἀναγνωστόπουλον. Νὰ γράφω δὲν ἠμπορῶ πλέον. Ἐγήρασα. Ἄρχισες νὰ τυπώνῃς;».

«Ὄχι, ἀλλὰ ἔχω δακτυλογραφημένη ὕλη γιὰ ἕνα τόμο καὶ περισσότερο».

«Πῶς συμβιβάζεις τὴν ἀρχαίαν μὲ τὴν δημοτικήν;».

«Τὶς γράφομε κάθε μιὰ σὲ χωριστοὺς παραγράφους μὲ τὴν ὑπογραφὴ τοῦ συντάκτου των».

«Ὄχι, παιδί μου! Ἐβάλατε ἀντιεπιστημονικὴν βάσιν. Πρέπει νὰ συμπλέκωνται ἀνάλογα μὲ τὴν σημασίαν των ἱστορικῶς. Ποιός διευθύνει τὴν ἔκδοσιν;».

«Ὁ Ζερβός».

«Στεῖλέ μου τον νὰ τὸν ὁδηγήσω».

Ἔτσι ἔγινε. Ὁ Ζερβὸς πήγαινε συχνὰ καὶ συνεβουλεύετο τὸν Γεώργιον Χατζιδάκιν διὰ τὴν ἔκθεσιν τῆς ὕλης ἱστορικῶς, ἀλλ' αὐτὸ συνετέλεσε νὰ καταστήσῃ ἀδύνατον τὴν ὑπογραφὴν τῶν λημμάτων ὑπὸ τῶν συντακτῶν. Τὰ δακτυλογραφημένα χειρόγραφα ἐγράφησαν ἐκ νέου κατὰ τὰς ὑποδείξεις τοῦ Γεωργίου Χατζιδάκι καὶ τὸ Λεξικὸν ἔλαβε τὴν σημερινὴν μορφήν του. Ἐκυκλοφόρησε δὲ ὁ πρῶτος τόμος πρὸ τῆς λήξεως τοῦ ἔτους τούτου (1933).

Διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ Μεγάλου Λεξικοῦ ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης προσεκάλεσα τὸ σύνολον σχεδὸν τῶν κορυφαίων τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἄλλοι ἐδέχθησαν νὰ ἐργασθοῦν καὶ ἄλλοι ἠρνήθησαν. Ἡ γλωσσικὴ ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου ἐξηκολούθει.

Ἵδρυσα γραφεῖα τοῦ Λεξικοῦ καὶ βιβλιοθήκην μὲ πολλαπλᾶ ἀντίτυπα ἀπὸ ἕκαστον βιβλίον ἐκ τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς **Βραχυγραφίας συγγραφέων καὶ συγγραμμάτων** εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ

---

1) Ἡ εἰσαγωγὴ αὕτη ἔγινε τὸ 1926 καὶ ἐνεκρίθησαν ἀναγνωστικὰ συνεχοῦς ὕλης (Διγενὴς Ἀκρίτας), διὰ 10 ἔτη, ἀλλ' ἀνεκλήθη ἀμέσως ἡ ἔγκρισις αὕτη καὶ ἐνεκρίθησαν τὸ 1927 ἄλλα, καὶ τὸ 1929 ἄλλα. (Εἰς τὰς τέσσαρας πρώτας τάξεις τοῦ δημοτικοῦ εἶχεν εἰσαχθῆ ἡ δημοτικὴ γλῶσσα βαθμιαίως ἀπὸ τὸ 1918. Εἰς τὰ 1922 ἐπικρατήσαντες οἱ καθαρευουσιάνοι μὲ τὴν γνωστὴν τότε πολιτικὴν μεταβολήν, ἐπανέφεραν πάλιν τὴν καθαρεύουσαν καταργήσαντες τὰ ἐγκεκριμένα ὑπὸ τοῦ Κράτους βιβλία τῆς Δημοτικῆς γλώσσης.

2) Ὁ Γ. Ἀναγνωστόπουλος συζευχθεὶς τὴν κληρονόμον ἀνεψιὰν τοῦ Γ. Χατζιδάκι, συγκατῴκει μετ' αὐτοῦ.

Λεξικοῦ τούτου, διά τινα τῶν ὁποίων (Θησαυρὸν Ἐρρίκου Στεφάνου κ. ἄ.) ἔγραψα εἰς 300 καὶ πλέον παλαιοβιβλιοπωλεῖα τῆς Εὐρώπης καὶ ἔκαμα καὶ ὁ ἴδιος ταξίδιον εἰς τὸ ἐξωτερικὸν διὰ τὴν ταχεῖαν προμήθειαν διαφόρων βοηθημάτων.

Ἀπησχόλησα τὴν Ἐκδοτικὴν Ἐπιχείρησίν μου ἐπὶ μίαν δεκαετίαν.

Ἐτόλμησα ὅ,τι δὲν ἐτόλμησε νὰ κάμῃ τὸ Κράτος, καὶ ἔφερα εἰς αἴσιον πέρας τὸ Μέγα Λεξικόν.

Ἡ τιμὴ ὅμως αὕτη δὲν ἀνήκει μόνον εἰς ἐμὲ ὁ ὁποῖος διέθεσα τὸ ὑλικὸν κυρίως κεφάλαιον. Ἀνήκει καὶ εἰς τὸ πνευματικὸν κεφάλαιον τῶν σ υ ν τ α κ τ ῶ ν τοῦ Λεξικοῦ μου, τὸ ὁποῖον διέψευσε τοὺς φόβους τῶν ἡγετῶν τοῦ Κράτους τοῦ 1908, ὅτε ὁ ἀείμνηστος Γεώργιος Χατζιδάκις ἐπρότεινε τὴν ἔκδοσίν του. Ὅτι δηλαδὴ δ ὲ ν ὑ π ά ρ χ ο υ ν ἐν Ἑλλάδι πρὸς ἔκδοσιν τοιούτου ἔργου ὑ λ ι κ ὰ καὶ π ν ε υ μ α τ ι κ ὰ κ ε φ ά λ α ι α.

***

Ἡ σύνταξις τοῦ Λεξικοῦ ἐγένετο κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον:

α) Σ υ ν ε ρ γ ε ῖ α σ υ λ λ ε κ τ ῶ ν συνέλεγον καὶ κατέτασσον λεξικογραφικῶς τὰς ἑρμηνευτέας λέξεις (λήμματα) ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν συγγραφέων (ΠΗΓΩΝ) τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς ἐν ἀρχῇ ἑκάστου τόμου ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΑΣ (σελ. α'-λ'), ἀναγράφοντα παραπλεύρως τοῦ λήμματος τὰς σελίδας ἑκάστου ἔργου εἰς ἃς τοῦτο εὑρίσκετο.

β) Σ υ ν ε ρ γ ε ῖ α χ ω ρ ί ω ν συνεπλήρουν τὰ λήμματα, ἀνατρέχοντα εἰς τὰς σημειουμένας ὑπὸ τῶν συλλεκτῶν σελίδας καὶ λαμβάνοντα τὰς προτάσεις εἰς ἃς τὸ λῆμμα εὑρίσκετο ὑπὸ διαφόρους ἐννοίας.

γ) Σ υ ν ε ρ γ ε ῖ α σ υ ν τ α κ τ ῶ ν συνέτασσον τὴν ἑρμηνείαν ἑκάστου λήμματος τῇ βοηθείᾳ τῶν διαφόρων βοηθημάτων (Λεξικῶν ἀναφερομένων ἐν τῇ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ) ἀναγράφοντα καὶ τὰ ἐκ τῶν ΠΗΓΩΝ καταλληλότερα παραδείγματα. Πᾶν τὸ ἀσαφὲς ἢ διφορούμενον καθωρίζετο ἀπὸ ἐπιστημονικὸν συμβούλιον.

δ) Σ υ ν ε ρ γ ε ῖ α Ἐ λ έ γ χ ο υ. Τὰς ἑτοίμους πλέον ἑρμηνείας τῶν λημμάτων ὁ Ἔ λ ε γ χ ο ς συνεπλήρωνε διὰ προσθηκῶν καὶ ἀφαιρέσεων, ἀνάλογα μὲ τὴν ἔκτασιν τὴν ὁποίαν ἤθελε νὰ δώσῃ εἰς ἕκαστον λῆμμα, ἤλεγχε τὰ ὀνόματα τῶν συγγραφέων καὶ τὴν χρονολογικὴν τάξιν των, τὰς παραπομπὰς καὶ τὰς χρονολογίας, καὶ παρέδιδε τὴν ὕλην πρὸς στοιχειοθεσίαν.

Αἱ ἐργασίαι αὗται ἐγίνοντο μὲ τόσην προσοχήν, ὥστε πολλάκις μία χρονολογία μᾶς ἔτρωγε τὴν ἡμέραν καὶ πολλὰ λήμματα διὰ νὰ ὁλοκληρωθοῦν ἐχρειάσθη ἐργασία πολλῶν ἡμερῶν καὶ κάποτε καὶ μηνὸς δι' ἕκαστον.

Ἡ αὐτὴ προσοχὴ κατεβάλλετο καὶ εἰς τὸ τυπογραφεῖον. Ἐτυπώναμεν συχνὰ μετὰ τὴν 7ην διόρθωσιν καὶ πολλάκις μετὰ τὴν 10ην, μὲ πολύωρον παραβολὴν ἐπὶ τοῦ πιεστηρίου.

Ὁ κ. Gregoire, ἑλληνιστὴς καὶ ἀκαδημαϊκός, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Βρυξελλῶν, μοῦ ἔλεγε τὸν παρελθόντα Ὀκτώβριον ἐν Ἀθήναις (1951): «Πέρασα ὅλο τὸ Λεξικό σου περισσότερες ἀπὸ μιὰ φορές! Δὲ βρῆκα κανένα τυπογραφικὸ λάθος. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι δὲν ἔχει λάθη, ἢ ἐγὼ δὲν τὰ βλέπω;».

Ἀλλὰ καὶ κανείς, ἐκ τῶν μέχρι σήμερον χρησιμοποιούντων τὸ Λεξικόν μου, δὲν μοῦ εἶπε μέχρι τοῦδε, ὅτι εὗρε τυπογραφικὸν λάθος εἰς τὰς 8.360 σελίδας του.

Ὑπερπανεπιστήμιον. Ὁ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ἐμμ. Πεζόπουλος παρακολουθῶν τὸν ἀνωτέρω τρόπον τῆς συντάξεως τοῦ Λεξικοῦ, τὴν ἐπιμέλειαν μὲ τὴν ὁποίαν αὕτη ἐγίνετο, καὶ τὴν ἀνωτέραν ἐπιστημονικὴν μόρφωσιν τὴν ὁποίαν ἀπέκτων οἱ φιλόλογοι οἱ ἐργαζόμενοι εἰς αὐτὸ ἐκ τῆς γνώσεως καὶ χρήσεως ὅλων τῶν ἐπιστημονικῶν πηγῶν, τοῦ μηχανισμοῦ καὶ τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ὠνόμασε τὰ γ ρ α φ ε ῖ α τῆς συντάξεως τοῦ Μεγάλου Λεξικοῦ Ὑ π ε ρ π α ν ε π ι σ τ ή μ ι ο ν. Ἦτο δὲ ὁ Ἐμμ. Πεζόπουλος ἀρχικῶς ὁ πλέον ἀσυμβίβαστος πολέμιός του.

Τὸ Μέγα τοῦτο Λεξικὸν ἐμύησε εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Λεξικογραφίαν καὶ κατέστησεν ἱκανοὺς διὰ μακροχρονίου πείρας δεκάδας φιλολόγων. Ἀλλὰ καὶ εἰς πάντα φιλόπονον φιλόλογον παρέχει τὴν δυνατότητα συντάξεως Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης μικροῦ ἢ μεγάλου, διότι δίδει ἕτοιμον καὶ ἐπιστημονικῶς διατεταγμένον, ὁλόκληρον τὸν λεξιλογικὸν θησαυρὸν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἤτοι δεκαετῆ ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν 100 περίπου ἐπιστημόνων. Ἡ ὠφέλεια εἶναι καταφανής. Ἐπιχειροῦν πολλοὶ ἐκεῖ ὅπου οὐδεὶς ἐτόλμα νὰ πλησιάσῃ, πάντες δὲ οὗτοι εἶναι εἰς θέσιν νὰ προσθέσουν καὶ κάτι νέον. Ἰδοὺ ἡ πρόοδος.

Φιλόλογος κεκτημένος πιστοποιητικὸν συνεργασίας εἰς τὸ Μέγα τοῦτο Λεξικόν μου προτιμᾶται εἰς πᾶσαν θέσιν καὶ εἰς πᾶσαν ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν ἀπὸ τὸν μὴ κεκτημένον τοιοῦτο.

Τὸ Μέγα Λεξικὸν συνετέλεσεν ἀκόμη εἰς ἄμβλυνσιν τῆς γλωσσικῆς διαιρέσεως τῶν Ἑλλήνων λογίων, ἥτις ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ Ἔθνους καὶ ἐντεῦθεν τόσον βαθέως εἶχε διαιρέσει τὸν Ἑλληνικὸν Λαόν, ὥστε ἔργα εἰς γλῶσσαν δημοτικὴν νὰ μὴ ἀναγινώσκωνται ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τῆς καθαρευούσης καὶ τἀνάπαλιν, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν νέκρωσιν τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας.

Ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Ἰ. Καλιτσουνάκης, παρουσιάζων τὸ Μέγα Λεξικὸν εἰς τὴν ὁλομέλειαν τῆς Ἀκαδημίας κατὰ τὴν συνεδρίαν αὐτῆς τῆς 6ης Μαρτίου 1952, εἶπε μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἑξῆς:

«Τελειώνων τὴν παρουσίασιν τοῦ Λεξικοῦ τούτου ἐπιθυμῶ νὰ προσθέσω ὅτι ὁ «Ἀρχαῖος Ἐκδοτικὸς Οἶκος Δημητρίου Δημητράκου» δύναται νὰ εἶναι ὑπερήφανος ὅτι κατώρθωσε μετὰ εἰκοσαετεῖς σχεδὸν μόχθους καὶ δαπάνας νὰ φέρῃ εἰς πέρας τοιοῦτον ἔργον, τῇ βοηθείᾳ πλείστων ὅσων Ἑλλήνων λογίων καὶ ἐπιμελείᾳ τοῦ μακαρίτου Ἰω. Ζερβοῦ, τὸ ὁποῖον ἔργον ὄχι μόνον αὐτὸν τιμᾷ, ἀλλὰ ἀνυψώνει καὶ τὴν Ἑλλάδα εἰς τὰ ὄμματα τοῦ ξένου ἐπιστημονικοῦ κόσμου, ὅστις οὕτω βλέπει ὅτι γίνεται καὶ παρ' ἡμῖν πρωτότυπος καὶ σοβαρὰ ἐπιστημονικὴ ἐργασία δι' ἀποδελτιώσεως ἐκ τῶν πηγῶν, ἐξ ἧς ἐργασίας καὶ οἱ ξένοι θὰ δύνανται πολλαπλῶς νὰ βοηθῶνται εἰς τὰς μελέτας των».

Ἐγὼ προσωπικῶς, βλέπων τώρα τὸ Μεγα Λεξικὸν τελειωμένον, κυκλοφοροῦν καὶ ἐπαινούμενον, αἰσθάνομαι ἱκανοποίησιν καὶ ὑπερηφάνειαν, καὶ ἀδιαφορῶν τελείως διὰ τοὺς κόπους τόσων ἐτῶν, τὰς ὑπερβολικὰς δαπάνας καὶ τὰς πικρίας τὰς ὁποίας ὑπέστην, ἀναφωνῶ ὡς ὁ εὐσεβὴς Συμεών, ὅτε εἶδε τὸ παιδίον Ἰησοῦν: νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, Δέσποτα!

***

Συμπλήρωμα. Τέλος, μετ' ὀλίγον ἀναγγέλλεται ἡ ἔκδοσις ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΟΣ ἐκ δύο τόμων, 10ου καὶ 11ου, οἱ ὁποῖοι θὰ περιλαμβάνουν:

1. Πλήρη ἐτυμολογίαν τῶν λέξεων κατὰ τὰς σημερινὰς ἀντιλήψεις τῆς Γλωσσολογίας (Λεξικὸν ἐτυμολογικόν).

2. Τὰ κύρια ὀνόματα προσώπων καὶ πραγμάτων ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου μέχρι σήμερον (Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικόν).

3. Τὰς νέας διεθνεῖς λέξεις π.χ: γενοκτονία, δολιοφθορά, διαστημόπλοιον, ἐπιδότησις, κομάντος, κουϊσλιγκ, μοναρχοφασίστας, μότορσιπ, ναζί, ναζισμός, ὀπορτουνισμός, πρίμ, πριμοδότησις, ραιγιόν, συνοδοιπόρος, σουρεαλισμός, τελεβίζιον, φωνοβίζιον, φεστιβὰλ κλπ.

Θὰ καλέσωμεν πάλιν τοὺς φιλολόγους τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ προσφέρουν ἐπιστημονικὰς ὑπηρεσίας εἰς τὴν πατρίδα των. Ἐὰν ἡ νέα μας αὐτὴ προσπάθεια ἐπιτύχῃ, ἡ μεγαλυτέρα τιμὴ πάλιν θὰ εἶναι ἰδική των.

Δημήτριος Β. Δημητράκος—Μεσίσκλης

Σημ. Ἡ σύνταξις, ἡ στοιχειοθεσία, ἡ στερεοτύπησις καὶ ἡ ἐκτύπωσις τῶν τόμων 1—6 ἐπερατώθησαν μέχρι τέλους τοῦ ἔτους 1940. Τὸ 1942 ἐξετυπώθη ὁ 7ος τόμος. Κατὰ τὰ γεγονότα ὅμως τοῦ Δεκεμβρίου (2—25) 1944 τὸ ἐργοστάσιόν μας χρησιμοποιηθὲν ὡς ὀχυρὸν ἐναλλὰξ ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν ἀντιμαχομένων, λόγῳ τῆς τοποθεσίας του καὶ τοῦ ὕψους του, ἐπυρπολήθη καὶ τὰ ἀντίτυπα τῶν τόμων 1—7 κατεστράφησαν ὅλα ὑπὸ τῆς πυρκαϊᾶς.

ΜΕΡΙΚΑΙ ΚΡΙΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ

1.—ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ—ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ—'Αριθμ. Πρωτ. 22357, ἀριθμ. 'Εγκυκλ. 41 «Περὶ συστάσεως τοῦ Μεγάλου Λεξικοῦ τῆς 'Ελληνικῆς Γλώσσης Δ. Δημητράκου».

Πρὸς τοὺς κ.κ. Γενικοὺς 'Επιθεωρητὰς τῶν Σχολείων Μέσης 'Εκπαιδεύσεως, τοὺς Διευθυντὰς τῶν Παιδαγωγικῶν 'Ακαδημιῶν, τοὺς 'Επιθεωρητὰς τῶν Δημοτικῶν Σχολείων καὶ τοὺς Δ)τὰς τῶν Σχολείων Μέσης καὶ Δημοτικῆς 'Εκπαιδεύσεως τοῦ Κράτους.

"Εχοντες ὑπ' ὄψει τὰς κειμένας διατάξεις «περὶ Διδακτικῶν Βιβλίων κλπ.» καὶ τὴν πρότασιν τοῦ 'Ανωτάτου Συμβουλίου 'Εκπαιδεύσεως, τὴν περιλαμβανομένην εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 16 ἐ. ἔ. πρᾶξιν αὐτοῦ, ἧς ἀπόσπασμα παρατίθεται κατωτέρω, συνιστῶμεν τὴν χρῆσιν τοῦ Μεγάλου Λεξικοῦ τῆς 'Ελληνικῆς Γλώσσης Δημητρίου Δημητράκου, Βιβλιεκδότου, ὁδὸς Μητροπόλεως 'Αθῆναι, ὑπὸ πάντων τῶν λειτουργῶν τῆς 'Εκπαιδεύσεως καὶ τῶν Παιδαγωγικῶν 'Ακαδημιῶν, ὡς καὶ τὴν προμήθειαν αὐτοῦ παρὰ τῶν Βιβλιοθηκῶν τῶν σχολείων τῆς τε Μέσης καὶ Δημοτικῆς 'Εκπαιδεύσεως καὶ τῶν Παιδαγωγικῶν 'Ακαδημιῶν διὰ τοὺς ἐν τῇ πράξει ταύτῃ τοῦ Α.Ε.Σ. ἀναγραφομένους λόγους.

'Εν 'Αθήναις 12—2—38

'Ο 'Υπουργὸς Γ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Πρᾶξις 16η 'Ανωτάτου 'Εκπαιδ. Συμβουλίου

"Εχον ὑπ' ὄψει σχετικὴν εἰσήγησιν τοῦ κ. Προέδρου τοῦ Συμβουλίου περὶ τοῦ εἰς κρίσιν του ὑποβληθέντος «Μεγάλου Λεξικοῦ τῆς 'Ελληνικῆς Γλώσσης» Δημητρίου Δημητράκου, ἀποφαίνεται ὅτι τὸ Σὸν 'Υπουργεῖον δύναται νὰ συστήσῃ θερμότατα τὴν χρῆσιν τοῦ ἔργου τούτου ὑπὸ πάντων τῶν λειτουργῶν τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τῶν μαθητῶν τῶν ἀνωτέρων τάξεων τῶν σχολείων τῆς Μ. 'Εκπαιδεύσεως καὶ τῶν σπουδαστῶν τῶν Π. 'Ακαδημιῶν, ὡς καὶ τὴν προμήθειαν αὐτοῦ παρὰ τῶν βιβλιοθηκῶν τῶν Σχολείων τῆς Μέσης καὶ Δημοτικῆς 'Εκπαιδεύσεως καὶ τῶν Π. 'Ακαδημιῶν, διότι τὸ Λεξικὸν τοῦτο συντασσόμενον ἐπὶ τῇ βάσει πασῶν τῶν χρησιμοποιησίμων πηγῶν καὶ μὲ πᾶσαν τὴν ποθητὴν ἐπιστημονικὴν ἀκρίβειαν καὶ καλαίσθητον ἐμφάνισιν καὶ περιέχον πάντα τὸν θησαυρὸν τῆς 'Ελληνικῆς γλώσσης ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων μνημείων αὐτῆς μέχρι τῆς σημερινῆς ἐποχῆς μὲ τὴν φωνητικήν, σημασιολογικὴν καὶ συντακτικὴν ἐξέλιξιν ἑκάστης λέξεως, ἀποτελεῖ φωτεινὸν ὁδηγὸν καὶ πολύτιμον βοήθημα διὰ τὴν σπουδὴν καὶ τὴν ἀσφαλῆ γνῶσιν καὶ χρῆσιν τῆς 'Ελληνικῆς γλώσσης. 'Ο Πρόεδρος ΔΗΜ. ΛΑΜΨΑΣ

2.—Κριτικὴ Γ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ, καθηγ. τῆς Γλωσσολογίας τοῦ Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν.

'Ο πολυμαθὴς Κοραῆς εἶπε: τὸ πρῶτον βιβλίον ἑκάστου "Εθνους εἶναι τὸ Λεξικὸν τῆς γλώσσης του. Τὴν ἀλήθειαν τοῦ ρητοῦ τούτου ὅλοι ἐννοοῦμεν. Εἰς τὸ Λεξικὸν εἶναι, ἢ πρέπει τοὐλάχιστον νὰ εἶναι συγκεντρωμένος ὅλος εἰ δυνατὸν ὁ πλοῦτος ἑκάστης γλώσσης, καὶ εἰς αὐτὸ ἔχουν ἀνάγκην νὰ καταφεύγουν καὶ οἱ γράφοντες τὴν γλῶσσαν καὶ οἱ μελετοῦντες τὴν λογοτεχνίαν της καὶ τὴν παράδοσίν της.

"Οσον μακροτέρα καὶ πλουσιωτέρα εἶναι ἡ παράδοσις αὐτή, τόσον πλουσιώτερος εἶναι καὶ ὁ λεξιλογικὸς θησαυρός της. 'Υπὸ τὴν ἄπεψιν αὐτὴν ἡ 'Ελληνικὴ γλῶσσα εὑρίσκεται εἰς τὴν πρώτην σειράν.

'Η συνεχὴς σχεδὸν τρισχιλιετὴς γραπτὴ παράδοσίς της περιλαμβάνει πλοῦτον λέξεων, τύπων, σημασιῶν καὶ χρήσεων τόσον μεγάλον, ὥστε ἡ πλήρης συγκέντρωσίς του θὰ ἀπετέλει ὄγκον παμμέγιστον, καὶ θὰ ἀπῄτει ὑπερβολικῶς μεγάλας ὑλικὰς καὶ ἐπιστημονικὰς δυνάμεις. 'Ο λόγος οὗτος ἐπέβαλε τὴν σύνταξιν πολλῶν μικροτέρων Λεξικῶν ἀναφερομένων εἰς μόνην τὴν 'Αρχαίαν ἢ μόνην τὴν μεσαιωνικὴν ἢ νεωτέραν περίοδον ἢ μικροτέρας περιόδους τῆς γλώσσης μας.

'Αλλὰ τὰ λεξικὰ αὐτὰ εἶναι προφανές, ὅτι δὲν πληροῦν τὴν ἀνάγκην τοῦ "Ελληνος, διότι δὲν περιλαμβάνουν ὅλον τὸν λεξικολογικόν, τὸν σημασιολογικὸν καὶ τὸν φραστικὸν πλοῦτον τῆς γλώσσης καὶ διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συνταχθῇ Λεξικὸν πλῆρες καὶ τέλειον οὔτε τῆς 'Αρχαίας, ἂν τεθῶσιν ὅρια διαχειρίζοντα αὐτὴν ἀπὸ τῆς Μεταγενεστέρας ἢ τῆς Μεσαιωνικῆς ἢ τῆς Νέας 'Ελληνικῆς, οὔτε τῆς Μεταγενεστέρας, Μέσης καὶ Νεωτέρας δύναται νὰ νοηθῇ ἐπιστημονικὸν Λεξικὸν ἄνευ τῆς 'Αρχαίας καὶ τῆς ἀδιαλείπτου ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ἀναφορᾶς καὶ συσχετίσεώς των πρὸς αὐτήν.

Πρῶτος ὁ Γεώργιος Κατζηδάκις διεκήρυξε τὴν ἐπιστημονικὴν ἀνάγκην τῆς συντάξεως ἑνὸς Λεξικοῦ ὅλης τῆς 'Ελληνικῆς γλώσσης ἀπὸ τοῦ 'Ομήρου μέχρι σήμερον, καὶ νὰ εἰσηγηθῇ εἰς τὴν Κυβέρνησιν, τὸ ἔτος 1908 διὰ τοῦ τότε ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας, τὴν σύνταξιν Λεξικοῦ εἰς τὸ ὁποῖον: "Ολη ἡ 'Ελληνικὴ γλῶσσα λαλουμένη καὶ γραφομένη, 'Αρχαία, Μέση καὶ Νεωτέρα νὰ συνεξετάζεται, χωρὶς νὰ παρεμβάλεται ἀπολύτως κανὲν ὅριον οὔτε τοπικὸν οὔτε χρονικόν, οὔτε ἄλλο τι. Δυστυχῶς, τὰ ὀλίγα χρηματικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ μέσα τὰ ὁποῖα ἠδύνατο τότε νὰ διαθέσῃ τὸ Κράτος, ἐπέβαλλον τὸν περιορισμὸν τοῦ Λεξικοῦ εἰς μόνην τὴν Νεοελληνικὴν ὁμιλουμένην καὶ τὰς διαλέκτους αὐτῆς (1) μὲ σκοπὸν νὰ περισυλλέξῃ καὶ περισώσῃ τὸν εἰς ἀχρηστείαν καὶ λήθην καθεκάστην περιπίπτοντα λεξικολογικὸν πλοῦτον τῆς λαλουμένης γλώσσης μας. Καὶ τοιουτοτρόπως ἔμεινεν ἀτυχῶς ἀνεκπλήρωτος ἡ ἀνάγκη καὶ ἡ εὐχὴ ἡμετέρων καὶ ξένων λογίων, οἱ ὁποῖοι ἐχαιρέτισαν τότε μὲ ἐνθουσιασμὸν τὸ πρῶτον ἄγγελμα τοῦ Μεγάλου Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ ὅλης τῆς 'Ελληνικῆς Γλώσσης.

Εὐτυχῶς τὴν ἀνάγκην ταύτην ἀνέλαβε ὁ κάλλιστος 'Αρχαῖος 'Εκδοτικὸς Οἶκος Δημητρίου Δημητράκου. Πᾶς ἴσως ἄλλος θὰ ἐδίσταζε πρὸ τοῦ ὄγκου καὶ τοῦ μεγέθους τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ θὰ ἐθεώρει τὸ ἔργον—ὑπὸ τὰς παρούσας μάλιστα περιστάσεις—ἐντελῶς ἀνέφικτον. Τοιαύτη ὅμως μικροψυχία καὶ δισταγμὸς δὲν ἠμπόδισαν τὸν Οἶκον Δημητρίου Δημητράκου, ἀλλὰ ἐργασθεὶς οὗτος ἐντατικῶς ἐπὶ ὁλόκληρον δεκαετίαν μὲ πολυάριθμον ἐπίλεκτον ἐπιστημονικὸν ἐπιτελεῖον, ἔφερεν εἰς πέρας τὸ Λεξικὸν τοῦτο εἰς ἐννέα τόμους ἐξ 8360 μεγάλων διστήλων σελίδων.

Τὸ ἔργον ἀποτελεῖ ἡράκλειον ἀναμφισβητήτως ἆθλον καὶ θὰ εἶναι πολύτιμον διὰ μακρὰ

1) Τὸ γνωστὸν σήμερον ὡς Λεξικὸν τῆς 'Ακαδημίας, τοῦ ὁποίου ἔχουν ἐκδοθῆ 3 μόνον τόμοι, περιλαμβάνοντες τὰ στοιχεῖα Α καὶ Β.

ἔτη, καὶ τὸν μόνον πλῆρες Λεξικὸν ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης καὶ ὁ μόνος λεξικολογικὸς θησαυρὸς γραπτῆς παραδόσεως τριῶν χιλιετηρίδων. Νομίζω ὅτι ὁ Ἐκδοτικὸς Οἶκος Δ. Δημητράκου εἶναι ἄξιος ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης.

3.—Κριτικὴ Π. ΚΡΕΤΣΜΕΡ (P. Kretschmer) καθηγ. τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Βιέννης δημοσιευθεῖσα εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν περιοδικὸν Glotta τοῦ 1936, σ. 98.

ΤΟ «ΜΕΓΑ ΛΕΞΙΚΟΝ» τοῦτο περιλαμβάνει ὁλόκληρον τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου μέχρι σήμερον, δηλαδὴ τὸν ἀρχαῖον, μεσαιωνικὸν καὶ νεοελληνικὸν γλωσσικὸν θησαυρὸν ἐν ταυτῷ. Δι' αὐτοῦ πραγματοποιεῖται μία σκέψις τοῦ κ. Γ. Χατζηδάκι, ὁ ὁποῖος ἀρχικῶς συνέλαβε τὸ σχέδιον ἑνὸς τοιούτου ἐκτεταμένου λεξικοῦ τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἵνα δι' αὐτοῦ συσσωματωθῇ ἡ τρισχιλιετὴς ἑνότης τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ μάλιστα ὁ γλωσσικὸς αὐτῆς θησαυρός.

Πράγματι διὰ τῆς Νεοελληνικῆς γραφομένης, τῆς καθαρευούσης, ἐγένετο μία γέφυρα ἀπὸ τῆς Ἀρχαιότητος ἕως σήμερον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὀλίγαι γλῶσσαι κατέχουσιν. Αἱ διάφοροι χρονικαὶ μορφαὶ τῶν ἰδίων λέξεων ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψει ὡς λήμματα (1) ὅπως ἐπίσης καὶ αἱ νεοελληνικαὶ μορφαὶ (τῆς δημοτικῆς), π. χ. ἀγέρας μὲ παραπομπὴν εἰς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν λῆμμα ἀήρ. Μέθοδος παρομοία πρὸς ἐκείνην, ἣν ὁ Schade ἐφαρμόζει εἰς τὸ Παλαιογερμανικὸν λεξικόν του. Εἶναι οὕτω τὸ «ΜΕΓΑ ΛΕΞΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ» τὸ μοναδικόν, δυνάμενον νὰ παραβληθῇ καθ' ὅλα πρὸς τὸ ἡμέτερον (2) «Μέγα Λεξικόν», τὸ ὁποῖον συνάπτει τὰς Γοτθικάς, τὰς παλαιὰς Σαξονικὰς καὶ τὰς μεσαιωνικὰς Hoch γερμανικὰς μὲ τὰς παλαιὰς Hoch γερμανικὰς μορφάς, αἱ ὁποῖαι χρησιμοποιοῦνται μὲ κείμενα εἰλημμένα ἐκ τῆς φιλολογίας. Εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν καὶ ἐθνικὸν ἄμα ἐγχείρημα τοῦτο εὐχόμεθα τὴν ἀρίστην πρόοδον.

4.—Κριτικὴ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ ΡΟΣΤΑΝΙ (An. Rostagni), διαπρεποῦς ἑλληνιστοῦ, διευθυντοῦ τῆς Ἐπιθεωρήσεως τῆς Φιλολογίας καὶ Κλασσικῆς Ἐκπαιδεύσεως, δημοσιευθεῖσα εἰς τὸ τεῦχος τῆς 1ης Μαρτίου 1936.

Ὁ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαῖος Ἐκδοτικὸς Οἶκος Δημητρίου Δημητράκου ἐκδίδει ἔργον τῇ συνεργασίᾳ καθηγητῶν καὶ γλωσσολόγων τῶν Πανεπιστημίων τῆς Ἑλλάδος, μὲ τὸν τίτλον «Μέγα Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης».

Ἂν κρίνωμεν ἀπὸ τὰς 800 πρώτας σελίδας του τὰς ὁποίας ἔχομεν ὑπ' ὄψει, πρόκειται πράγματι περὶ ἔργου ἀληθῶς γιγαντιαίου καὶ νέου, διότι κανεὶς μέχρι σήμερον δὲν εἶχεν ἐπιχειρήσει νὰ συναθροίσῃ εἰς ἓν σῶμα (corpus), ὅπως εἰς τὸ Μέγα τοῦτο Λεξικόν, ὅλην τὴν Ἑλληνικὴν κληρονομίαν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ὁμήρου μέχρι τῶν ἡμερῶν μας.

Ἀλλ' ἡ ἀφετηρία τοῦ νέου Λεξικοῦ τούτου προέρχεται προδήλως ἐξ ἐθνικῆς ἀρχῆς διὰ τῆς ὁποίας ἡ σημερινὴ Ἑλλὰς ἐπιζητεῖ νὰ συνδέσῃ ἑαυτὴν πρὸς τὰς δόξας τῆς Κλασσικῆς Ἑλλάδος, ἀποδεικνύουσα διὰ τῆς γλώσσης τὴν ἑνότητα τῆς ἱστορίας της.

Τὸ νὰ εὑρεθῇ ὅμως εἰς ἓν σῶμα ὅλον τὸ γλωσσικὸν ὑλικόν, τὸ ὁποῖον ἦτο διεσπαρμένον εἰς εἰδικὰ Λεξικὰ ἢ ἦτο ἀθησαύριστον, εἶναι ἐξαιρετικῶς ὠφέλιμον καὶ πρὸς τὰς ἐπιδιώξεις τῆς ἐπιστήμης, διότι ἐκ τῆς ἀντικρίσεως καὶ συσχετίσεως αὐτῶν ἀποκαθίσταται ἡ ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης. Καὶ μάλιστα, ἐπειδὴ τὸ ἱστορικὸν κριτήριον εἰς τὸ Μέγα Λεξικὸν τοῦτο ἐφαρμόζεται ἐπακριβῶς μὲ ἐξακριβωμένην αὐστηρότητα, διότι ἕκαστον λῆμμα συνοδεύεται μὲ παραδείγματα εἰλημμένα ἀπὸ κείμενα συγγραφέων, κατὰ ἐπιστημονικῶς παραδεδεγμένας ταξινομήσεις τῶν κυρίων περιόδων τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης.

Ἡ ἑρμηνεία τῶν λημμάτων εἶναι ἐν γένει λίαν ἐπιμεμελημένη καὶ ἐπιτυχής, καὶ συντεταγμένη εἰς δόκιμον φράσιν καὶ ἄνευ δισταγμοῦ.

Οἱ συγγραφεῖς του ἠδυνήθησαν νὰ καρπωθοῦν καλῶς, καὶ ἐνίοτε νὰ συμπληρώσουν ἁρμοδίως καὶ ἐπιτυχῶς τὴν νέαν ἔκδοσιν 1925—1940 τοῦ LIDELL—SCOTT'S.

Ὁ πλοῦτος τῶν λέξεων, τῶν ἑρμηνευμάτων, καὶ τῶν παραδειγμάτων πρέπει νὰ ἐξαρθῇ ἰδιαιτέρως. Ὅθεν καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης, καὶ ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὴν γενικὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἡ συμβολὴ τοῦ νέου τούτου Μεγάλου Λεξικοῦ εἶναι ἐξαιρετικὰ ὠφέλιμος.

5.—Κριτικὴ GREGOIRE (HENRI) φιλέλληνος ἑλληνιστοῦ, καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Βρυξελλῶν, ἀκαδημαϊκοῦ.

Εἰς διάλεξίν του γενομένην πρὸ ὀλίγου εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις Γαλλικὴν Σχολὴν (Ὀκτώβριον 1951), ἐξέφρασε τὸν θαυμασμόν του διὰ τὸ Μέγα τοῦτο Λεξικόν, ὀνομάσας αὐτό: ὑπέροχον, πλῆρες, τέλειον, ἀλάθητον.

6.—Ἐφημερὶς «Καθημερινὴ» 27-7-1936. Ἐξ ἀφορμῆς ἑνὸς μνημειώδους ἔργου. Ἡ λεξικογραφία εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τὸ «ΜΕΓΑ ΛΕΞΙΚΟΝ ΟΛΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ».

Κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια στὴν Ἑλλάδα ἀνεβίωσε μιὰ καθαρὰ ἑλληνικὴ φιλολογική—ἂν ὁ ὅρος ταιριάζῃ—παράδοσις: τῆς λεξικογραφίας. Τὶς πρῶτες ἀρχές της τὶς βρίσκομε στὶς λεξικογραφικὲς προσπάθειες τοῦ Δημοκρίτου, τοῦ Γοργίου καὶ τοῦ Πλατωνικοῦ Ἡρακλείδου, τοῦ Ποντικοῦ. Οἱ βυζαντινοὶ χρόνοι καὶ ἡ μεσαιωνικὴ περίοδος τῆς ἱστορίας τῶν γραμμάτων στὸν τόπο μας, συνέχισαν αὐτὴ τὴν προσπάθεια καὶ μᾶς ἄφισαν μνημεῖα ἀρκετά. Ἡ ἀναβίωσις στοὺς νεοελληνικοὺς χρόνους, ἠμπορεῖ νὰ σημειώσῃ βασικὸ σταθμὸ ἀπὸ τὰ 1925 καὶ ἐντεῦθεν, μὲ τὴν ἔκδοσιν δύο ἄλλων Λεξικῶν: α) τοῦ Ἐγκυκλοπαιδικοῦ Λεξικοῦ τοῦ Ἐλευθερουδάκη καὶ β) τῆς Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας, ποὺ ἀποτελεῖ ἄθλημα πραγματικὸ τῆς ἐποχῆς μας. Ἀλλὰ τὰ δύο αὐτὰ λεξικὰ (Ἐγκυκλοπαιδεία καὶ Λεξικὸ Ἐλευθερουδάκη) προσφέρουν ὑπηρεσίες στὸ μελετητὴ ἁπλῶς πραγματογνωσιακὲς στὴν πιὸ πλατειὰ βέβαια ἔννοια τῆς λέξεως «πραγματογνωσία». Ἀπὸ τὰ λεξικὰ αὐτὰ λείπει ὅμως ἡ πληροφορία γιὰ τὴν κάθε λέξι, ἡ πληροφορία ποὺ ἀφορᾶ τὴν ἱστορία τῆς λέξεως, τὴν καταγωγή της, τὴ ζωή της μέσα στοὺς αἰῶνες. Γιὰ τὴ λέξι σῖτος π.χ. τὸ Ἐγκυκλοπαιδικὸ Λεξικὸ μᾶς λέγει: ἀπὸ τί χημικὰ στοιχεῖα ἀποτελεῖται, πῶς καὶ ποῦ καλλιεργεῖται, πῶς βιομηχανοποιεῖται εἰς ποιότητας ἀλεύρων καὶ ψωμιοῦ. Τί ποσὸν παράγει καὶ καταναλίσκει ἑκάστη χώρα κλπ.

---

1) Λῆμμα = ἑρμηνευομένη λέξις.
2) Τὸ Γερμανικόν.

Τὸ δὲ Γλωσσικὸ Λεξικὸ ἀντιθέτως ἀσχολεῖται μὲ τὴν παραγωγὴ τῆς λέξεως σῖτος, τὴν ὀρθογραφία της, τὴν ἱστορία της, τὴν κλίση. Πότε καὶ ποῦ ἐχρησιμοποιήθη ἡ λέξις καὶ πῶς ἐχρησιμοποιήθη καὶ χρησιμοποιεῖται (κυριολεξία) καὶ ἀπὸ ποίους λαούς. Ἀναγράφει δὲ τὰ χωρία τῶν συγγραφέων ἀπὸ τὰ ὁποῖα λαμβάνει τὶς πληροφορίες ὁ συγγραφέας πρὸς ἐπίσημον ἀπόδειξιν τῶν γραφομένων του. Τὸ Γλωσσικὸ Λεξικὸ ἐπὶ πλέον περιλαμβάνει ὅλες τὶς λέξεις, πραγματογνωστικὲς καὶ ἀφηρημένων ἐννοιῶν.

Στὰ Ἐγκυκλοπαιδικὰ Λεξικὰ οἱ λέξεις πιάνουν πολὺ χῶρο (Ἀθῆναι-Μεγ. Ἀλέξανδρος) καὶ κάποτε μιὰ λέξη πιάνει τόμο ὁλόκληρο (Ἑλλάς).

Στὰ Γλωσσικὰ Λεξικὰ ἀντίθετα πιάνουν λίγο χῶρο (σπάνια μία σελίδα καὶ περισσότερο), γι' αὐτὸ τὰ γλωσσικὰ λεξικὰ ἐνῶ ἔχουν λιγώτερες σελίδες ἔχουν ἀσυγκρίτως περισσότερες λέξεις.

Ἕνα παρόμοιο γλωσσικὸ εἶναι τὸ Μέγα Λεξικὸ Δημητράκου τὸ ὁποῖον εἰς τοὺς τόμους του περιλαμβάνει πλέον ἀπὸ τριακόσιες χιλιάδες λέξεις. Καὶ ἡ ἐργασία αὐτὴ τοῦ γλωσσικοῦ Λεξικοῦ εἶναι πιὸ πολύμοχθη καὶ πιὸ δύσκολη.

Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ παλιὲς τοῦ κόσμου. Ἔχει ἱστορία τριῶν χιλιάδων ἐτῶν. Καὶ μέσα σ' αὐτὲς τὶς τρεῖς χιλιάδες χρόνια στάθηκε ἐνιαία, στὴ βασική της μορφή, κι' ἀκατάλυτη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ὁμήρου ἕως τοῦ Παλαμᾶ. Αὐτὴ ἡ γλῶσσα ἐχρησιμοποιήθη ὡς ὄργανο γιὰ τὴν ἔκφρασι τῶν πιὸ δύσκολων, λεπτῶν καὶ πολυσύνθετων διανοημάτων τῆς ἀνθρώπινης σκέψεως. Δὲν ἦταν λοιπὸν δυνατὸ νὰ μείνῃ μιὰ τέτοια γλῶσσα ἀνερεύνητη στὸ μεγάλο κανάλι τῶν αἰώνων ποὺ διέτρεξε. «Οὐδεμία γλῶσσα—γράφει ὁ πολὺς Γ. Χατζιδάκις—ἔτυχε τοιαύτης ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης παρά τε τῶν φιλολόγων καὶ τῶν γλωσσολόγων ὡς ἡ ἑλληνική.» Γενεὲς σοφῶν ἀνθρώπων τὴν μελέτησε.

Ἀρχίζει ἀπὸ τὸν Δημόκριτο, ποὺ ἀνεφέραμε καὶ ποὺ ἔγραψε στὴν Ἰωνικὴ «περὶ ὀρθοεπείης καὶ γλωσσέων, περὶ ρημάτων κλπ.», καὶ συνεχίζεται ἀπὸ τὸν Ἡρακλείδη, γιὰ ν' ἀναφέρωμε τοὺς κυριωτέρους, τὸν Ζηνόδοτο, τὸν Ἀριστοφάνη, τὸν Βυζάντιο, τὸν Ἀπολλόδωρο, τὸν Ἀρτεμίδωρο, τὸν Τρύφωνα, τὸν Δίδυμο, τὸν Χαλκέντερο, τὸν Ἐρατιανό, τὸν Ζωπυρίονα, τὸν Ἀπολλώνιον, τὸν Δύσκολον, τὸν Διονύσιον τὸν Μαθηματικόν, τὸν Φρύνιχον, τὸν Ἰούλιον, τὸν Πολυδεύκην, ποὺ ἦσαν γραμματικοί, τὸν Κύριλλον, τὸν Στέφανον, τὸν Βυζάντιον, τὸν Παλλάδιον, τὸν Ἡσύχιον τὸν Ἀλεξανδρέα, ποὺ ἦσαν καθαρὰ λεξικογράφοι. Κι' ἔπειτα ἀπὸ τὴν πλειάδα αὐτὴ ἔρχεται ἡ πλειὰς τῶν βυζαντινῶν, Ἡσυχίου τοῦ Μιλησίου, Γεωργίου τοῦ Χοιροβοσκοῦ, τοῦ Πατριάρχου Φωτίου, τοῦ Μεθοδίου, τοῦ Σουΐδα, τοῦ Ἰωάννου Ζωναρᾶ κλπ.

Ἀλλὰ εἶναι τόσο μεγάλο τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ δημιουργεῖται γιὰ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Ἀναγεννήσεως εἰς τὴν Δύσιν, ὥστε ἀπὸ τοῦ δευτέρου τῆς Ἀναγεννήσεως αἰῶνος στὴν Ἰταλία κατ' ἀρχὰς (Μεδιόλανα 1478) καὶ κατόπιν στὴ Γαλλία, Γερμανία, Ἀγγλία καὶ Ὁλλανδία, ἀρχίζουν νὰ ἐκδίδωνται λεξικὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Στὴν ἀρχὴ τὰ λεξικὰ αὐτὰ γίνονται μὲ βάσι τὰ λεξικὰ τῶν λογίων—Ἑλλήνων τοῦ μεσαιῶνος ποὺ ἀναφέραμε πιὸ πάνω, ἕως ὅτου ἐμφανίζεται τὸ πρῶτο πληρέστερο γιὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνη λεξικὸ ὁ περίφημος Θησαυρὸς τοῦ Γάλλου Ἑρρίκου Στεφάνου (1572) μὲ σύμπραξι τοῦ Budè καὶ ποὺ ἐξεδόθη μὲ νέα ὁριστικοποιημένη μορφὴ στὰ 1831—1865. Ἀλλὰ ὅσο ἡ σπουδὴ τῆς ἑλληνικῆς κλασσικῆς φιλολογίας συνεχίζεται τόσο οἱ σοφοὶ φιλόλογοι τῆς Δύσεως νοιώθουν πὼς τοὺς χρειάζεται κάτι πιὸ πλῆρες ἀπὸ τὸν «θησαυρὸ» τοῦ Ἑρρίκου Στεφάνου. Ἔτσι φθάνομε στὸν Φραγκῖσκο Πάσσοβ, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ ἐπιμελέστερον συλλέξας καὶ ἑρμηνεύσας τοὺς ὅρους τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν συγγραμμάτων ποὺ ἀφοροῦν τὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες, τοὺς τεχνικοὺς ὅρους καὶ ἄλλες λέξεις στὸ δίτομο ἔργο ποὺ ἐξέδωκε τὸ 1831 καὶ ποὺ συνεπλήρωσε ὁ Φριδερ. Ρὸστ στὴ νέα ἔκδοσι τοῦ 1841—1857. Ἀκολουθοῦν οἱ λεξικογραφικὲς ἐργασίες τῶν Γερμανῶν Σοῦλε καὶ Σνάϊντεβιν καὶ τῶν Ἄγγλων Λίντελλ καὶ Σκότ. Καὶ οἱ δύο πρῶτοι καὶ οἱ δύο τελευταῖοι γιὰ βάσι τῶν ἐργασιῶν των ἐπῆραν τὸ ἔργο τοῦ Πάσσοβ.

Ἀπὸ τὸ πρῶτο ὅμως ἥμισυ τοῦ ΙΘ' αἰῶνος τὸ ὑλικὸ τῶν γραπτῶν μνημείων τῆς γλώσσης μας πλουτίζεται. Ἀρχίζουν νὰ ἔρχωνται στὸ φῶς οἱ πάπυροι, πάπυροι ποὺ περιέχουν συγγραφὲς καὶ κείμενα ἰδιωτικῆς φύσεως μὲ χρονολόγησι ἀπὸ τὸν 3ον π. Χ. αἰῶνα ὡς τὸν 7ον μ.Χ. αἰῶνα. Μέσα στὸ πλούσιο ὑλικὸ αὐτῶν τῶν παπύρων εὑρίσκουν οἱ σοφοὶ καινοφανεῖς λέξεις—ἄπειρο πλοῦτο τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Καὶ τοὺς παπύρους ἀκολουθεῖ ἡ ἀνεύρεσις καὶ ἀνάγνωσις τῶν ἐπιγραφῶν. Τὸ λεξικὸ τοῦ Πράϊσκε ἀποθησαυρίζει τὶς νέες λέξεις τῶν παπύρων καὶ τὸ λεξικὸ τοῦ Ἐρβέντεν τὶς λέξεις τῶν ἐπιγραφῶν.

Καθὼς ὅμως καταλαβαίνει καθένας, αὐτὸς ὁ ἀποθησαυρισμὸς ἀφορᾷ πρώτιστα καὶ κύρια τὸ γλωσσικὸ ὑλικὸ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τῆς γλώσσης τῶν Ἀλεξανδρινῶν. Ἀλλ' ὑπάρχει καὶ γλωσσικὸς πλοῦτος, μέγας καὶ μέχρι πρὸ ὀλίγων δεκάδων ἐτῶν ἄγνωστος εἰς τὰς λεπτομερείας του, τῆς Βυζαντινῆς, τῆς μεσαιωνικῆς δηλαδὴ Ἑλλάδος.

Αὐτοῦ τοῦ γλωσσικοῦ πλούτου ὑπάρχουν μερικὲς λεξικογραφικὲς ἐργασίες. Καὶ τέτοιες ἀναφέρομεν: τὸ ἑλληνοαγγλικὸ λεξικὸ τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς τοῦ Ε. Σοφοκλέους, ποὺ περιλαμβάνει τὴν ἀπὸ τοῦ 146 ἕως τοῦ 1100 μ. Χ. περίοδο τῆς γλώσσης μας, ἀλλ' ἀτελῶς καὶ ἀνεπαρκῶς, καὶ τὴ σπουδαία γραμματολογία τοῦ Ε. Κρουμβάχερ, ἀνεπαρκὴς ὅμως ἀπὸ τὴν ἄποψι τοῦ ἀποθησαυρισμοῦ τῶν λέξεων καὶ αὐτή. Ἐπίσης πρέπει ἐδῶ ν' ἀναφέρωμε τὸ Γλωσσάριον τοῦ Δουκαγγίου, ποὺ δὲν περιέχει ὅμως παρὰ μόνον λέξεις τῆς ὁμιλουμένης κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους γλώσσης, τῆς ἁπλῆς καὶ τῆς δημοτικῆς δηλαδή.

Δὲν εἶναι ὅμως μονάχα οἱ λεξικογραφικὲς ἐργασίες ποὺ διαφωτίζουν τὴν γλωσσικὴ ὕλη τῆς Ἑλλάδος. Εἶναι καὶ οἱ ἄλλες γραμματολογικὲς καὶ γλωσσολογικὲς ἐργασίες καὶ ἔχομε τέτοιες πολλὲς καὶ σπουδαῖες. Ἀναφέρομε μερικὰ ἑλληνικὰ μονάχα ὀνόματα. Ὅπως: τοῦ Κοραῆ, τοῦ Οἰκονόμου, τοῦ Σκαρλάτου Βυζαντίου, τοῦ Ἀγγέλου Βλάχου, τοῦ Νικολάου Πολίτη, τοῦ Ψυχάρη, τοῦ Φιλήντα, τοῦ Πέτρου Βλαστοῦ, τοῦ Τριανταφυλλίδη καὶ ἑνὸς τῶν μεγαλυτέρων γλωσσολόγων τοῦ κόσμου: τοῦ Γ. Χατζιδάκι.

Βλέπομε, λοιπόν, πὼς τὸ ὑλικὸ τῆς ἐπεξεργασίας, ἡ πρώτη, ἡ ἀρχικὴ καὶ ἡ βασικὴ προσπάθεια ὑπάρχει. Ὑπάρχει μέσα σὲ τεράστιες βιβλιοθῆκες ἀπὸ ἔργα πολύμοχθης ἐργασίας ποὺ κράτησε τόσες αἰῶνες ὅσους καὶ ἡ ἄνθισι τῆς γλώσσας μας. Ἂς προσέξωμε ὅμως: Τί εἶναι αὐτὴ ἡ ἐργασία; Εἶναι ἐργασία ποὺ μπορεῖ νὰ χρησιμεύσῃ σήμερα ὡς βοήθημα, ὄχι μονάχα στὸν ἁπλὸ μελετητὴ τῶν κειμένων, μὰ καὶ στὸν πιὸ ἐμβριθῆ σοφό; Ὄχι βέβαια, ἐκτὸς τοῦ ὅτι τὸ σύνολο τῆς ἐργασίας αὐτῆς ἁπλετα φωτίζει τὴν ἀρχαία γλῶσσα, ἀνεπαρκῶς καὶ μὲ ἀσθενῆ φῶτα φωτίζει τὴν μεσαιωνικὴ καὶ τὴν νεώτερη ἑλληνική. Ὁ ὄγκος τῆς ἐργασίας ποὺ ἀναφέραμε εἶναι δύσχρηστος καὶ δυσεύρετος. Καὶ εἶναι τοῦτο, ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ βασικοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ σπουδὴ τῶν κειμένων σκοντάφτει καὶ γίνεται ἀδύνατη στὴν Ἑλλάδα.

Ὁ Γεώργιος Χατζιδάκις, ποὺ ἑνωρὶς ἀντελήφθη τὸ κενό, εἶχεν εἰσηγηθῆ στὸ Κράτος στὰ 1908 τὴν σύνταξι Λεξικοῦ περιλαμβάνοντος ὅλην τὴν Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου μέχρι σήμερον. Δὲν εἰσηκούσθη ὅμως ὁ Χατζιδάκις καὶ τὸ Κράτος περιωρίσθη στὸ λεξικὸ ποὺ συντάσσει ἡ Ἀκαδημία, τῆς «λαλουμένης ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τῶν διαλέκτων της». Τὸ κενό, θὰ ἔμενε κενό, ἂν δὲν ἐμεσολάβει μιὰ προσπάθεια τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας, ἀξιέπαινη ἀληθινά, ποὺ εἶναι δίκαιο νὰ ἐξαρθῇ ἐδῶ.

Ἡ προσπάθεια αὐτὴ ἀνήκει στὸν Ἀρχαῖο Ἐκδοτικὸ Οἶκο Δημητρίου Δημητράκου καὶ οἱ δύο πρῶτοι τόμοι τοῦ «Λεξικοῦ ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης» ἐκυκλοφόρησαν ἤδη.

Ἀπὸ μία πρώτη ματιὰ στοὺς δυὸ τόμους αὐτούς, καλοτυπωμένους, κομψοὺς στὴν ἐμφάνισι, εὐκολομε-

ταχείριστους, μαθαίνομε ὅτι γιὰ τὸν ἀποθησαυρισμὸ τῶν λέξεων ποὺ περιλαμβάνονται σ' ὅλο τὸ Λεξικὸ ἀποδελτιώθηκαν 3.000 Ἕλληνες συγγραφεῖς καὶ ἐχρησιμοποιήθηκαν δέκα χιλιάδες τόμοι. Ἡ πληροφορία αὐτὴ δίδει τὴν ἐντύπωσι τῆς σοβαρῆς ἐργασίας, ἐντύπωσι ποὺ τὴν κυρώνουν τὰ ὀνόματα τῶν ἐπιστημόνων, οἱ ὁποῖοι ἐργάζονται στὴν σύνταξι τοῦ λεξικοῦ.

Ἀλλὰ ἡ κριτικὴ τοῦ Λεξικοῦ αὐτοῦ, δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ μὲ μιὰ πρώτη ἐντύπωσι. Χρειάζεται μιὰ προσεκτικὴ μελέτη, μιὰ ἐντατικὴ ἔρευνα, τὴν ὁποία θὰ προσπαθήσωμε νὰ κάμωμε σ' ἕνα δεύτερο ἄρθρο.

7.—Ἐφημερὶς «Βραδυνὴ» 21-1-50. «ΜΕΓΑ ΛΕΞΙΚΟΝ ΟΛΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ» τοῦ Ἀρχαίου Ἐκδοτικοῦ Οἴκου Δ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ.

Ἕνα πραγματικὸ μνημειακὸ ἔργο ὁλοκληρώθηκε τοῦτες τὶς ἡμέρες: Τὸ Μέγα Λεξικὸ τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς Γλώσσης, τοῦ Ἀρχαίου Ἐκδοτικοῦ Οἴκου Δημητράκου. Δέκα χρόνια χρειάστηκαν γιὰ τοὺς ἐννιὰ τόμους του μὲ τὶς 8360 μεγάλες δίστηλες σελίδες. Δώδεκα κορυφὲς τῆς Γλωσσολογίας, μὲ ἄλλους ἑκατὸ ἐπιστήμονες, συνεργάστηκαν γι' αὐτό. Ἀπαιτήθηκαν μεγάλες ὑλικὲς θυσίες, μπροστὰ στὶς ὁποῖες δὲ δίστασε ὁ Ἀρχαῖος αὐτὸς Ἐκδοτικὸς Οἶκος, πρᾶγμα ποὺ ἰδιαίτερα τὸν τιμᾷ. Νὰ μιλήσουμε γιὰ τὴν ἀξία τοῦ ἔργου αὐτοῦ, δὲ μᾶς πέφτει λόγος, μιὰ ποὺ τόσοι καὶ τόσοι, δικοί μας καὶ ξένοι εἰδικοί, τὴν ἔχουν διακηρύξει. Ἂς μᾶς ἐπιτραπῇ μόνο τὴν ἐξαιρετικὴ σημασία του νὰ τονίσουμε ἀπὸ τούτη τὴ στήλη. Τριπλῆ εἶναι ἡ σημασία αὐτή. Πρῶτο, ἐθνική: Μὲ τὴν ἑνότητα τῆς γλώσσας ποὺ παρουσιάζει, ἀποδεικνύει ταυτόχρονα τὸ ἑνιαῖο τοῦ Ἔθνους ἀπὸ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους μέχρι σήμερα. Ἐπαληθεύει ἔτσι τὴ ρήση τοῦ μεγάλου Χατζιδάκι: «Ἓν Ἔθνος, τὸ Ἑλληνικόν, ἀπαρτίζομεν καὶ μίαν γλῶσσαν, τὴν Ἑλληνικήν, ὁμιλοῦμεν». Καὶ δίνει ἔτσι ἀπαστομωτικὴ ἀπάντηση στὶς διάφορες ἀνθελληνικὲς θεωρίες. Δεύτερο, γλωσσολογική: Συγκεντρώνει ὅλο τὸν πλοῦτο τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας, ἀκόμα καὶ τὸν τῶν παπύρων, ἐπιγραφῶν καὶ γλωσσαρίων, ὄχι χωρισμένον σὲ περιόδους Ἀρχαία, Μεσαιωνικὴ καὶ Νεώτερη, ἀλλὰ ἀδιάσπαστον. Μιὰ τρισχιλιόχρονη κληρονομιά, χωρὶς τοπικὰ ἢ χρονικὰ ὅρια. Σ' ὅλη τὴν ἱστορική, σημασιολογικὴ καὶ φραστικὴ ἀνέλιξή της, ὅπως παρουσιάζεται σὲ 10.000 τόμους-μνημεῖα τοῦ γραπτοῦ λόγου 3000 συγγραφέων. Τρίτο, πρακτική: Μέσα στὴ γενικὴ ἀγραμματωσύνη ποὺ μᾶς δέρνει καὶ στὴ γλωσσικὴ ἀκαταστασία ποὺ βασιλεύει, ἀποτελεῖ φωτεινὸ ὁδηγό, σύμβολο πολύτιμο καὶ χρησιμώτατο βοηθὸ γιὰ δασκάλους, γιὰ συγγραφεῖς, γιὰ σπουδαστάς, γιὰ κάθε σκεπτόμενο ἄνθρωπο. Ἐγγύηση γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἀκρίβεια καὶ ἐπιμέλεια, μὲ τὴν ὁποία συντάχθηκε, ἀποτελεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ συνιστοῦν τόσο τὸ Ἀνώτατο Ἐκπαιδευτικὸ Συμβούλιο, ὅσο καὶ ὅλοι οἱ εἰδικοὶ ἐπιστήμονες.

8.—Ἐφημερὶς «Ἔμπρὸς» 21-12-50. ΜΕΓΑ ΛΕΞΙΚΟΝ ΟΛΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

Ὁ Ἀρχαῖος Ἐκδοτικὸς Οἶκος Δημητρίου Δημητράκου ἐπεράτωσε τὴν ἔκδοσιν τοῦ πολυπαθοῦς—καὶ πολεμοπαθοῦς—ἐννεατόμου «Μεγάλου Λεξικοῦ ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης» Δ. Δημητράκου.

Πραγματικὰ ἡ ἔκδοσις τοῦ Λεξικοῦ καὶ ἡ περάτωσις τῆς ἐκτυπώσεώς του εἶναι ἕνας ἐκδοτικὸς ἄθλος.

Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι τὸ Λεξικὸν τοῦ κ. Δημητρίου Δημητράκου εἶναι τὸ πληρέστερον τῶν μέχρι σήμερον ἐκδοθέντων καὶ ἀποτελεῖ τὸν «θησαυρὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης». Περιέχει κάθε λέξιν ληφθεῖσαν ἀπὸ τὰ ἀρχαιότατα γραπτὰ μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος μέχρις ἐκείνων τῆς σημερινῆς ἐποχῆς. Ἀναφέρει τὴν σημασίαν τῆς λέξεως, τὴν συντακτικήν της ἐξέλιξιν, τὰ χωρία, εἰς τὰ ὁποῖα εὑρίσκεται, τὰς παροιμίας ἢ τὰς παροιμιώδεις φράσεις εἰς τὰς ὁποίας συναντᾶται ἡ λέξις μὲ τὰς διαφόρους σημασίας της, καὶ γενικῶς, διὰ νὰ μεταχειρισθῶ τὴν φράσιν τοῦ Ἀνωτάτου Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου ποὺ συνιστᾶ τὸ Λεξικόν, «ἀποτελεῖ φωτεινὸν ὁδηγὸν καὶ πολύτιμον βοήθημα διὰ τὴν σπουδὴν καὶ τὴν ἀσφαλῆ γνῶσιν καὶ χρῆσιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης».

Διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ Λεξικοῦ ὁ Ἀρχαῖος Ἐκδοτικὸς Οἶκος Δημητρίου Δημητράκου ἐχρησιμοποίησεν ἑκατοντάδα εἰδικῶν ἐπιστημόνων μὲ διευθυντὴν τὸν Δ. Δημητράκον καὶ διευθυντὴν τῆς συντάξεώς του τὸν κ. Ι. Ζερβόν. Ἐκ τῶν κυριωτέρων συντακτῶν ἀναφέρονται οἱ καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ Ἀκαδημαϊκοί: Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Χρυσόστομος (ἀποδημήσας ἐν τῷ μεταξὺ εἰς Κύριον), Γεώργιος Χατζιδάκις, Γεώργιος Ἀναγνωστόπουλος, Ἐμ. Πεζόπουλος, Σωκράτης Κουγέας, οἱ καθηγηταὶ Χαρίτων Χαριτωνίδης, Βασίλειος Φάβης, Ἰωάννης Συκουτρῆς, Γ. Γαρδίκας, Ν. Ἀνδριώτης, Ἐμ. Κριαρᾶς, Ἀν. Σακελλαρίου καὶ ἄλλοι.

Εἰς τοὺς ἐννέα τόμους του «κεῖται» ὁλόκληρος ἡ νέα καὶ ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ κάθε μορφωμένος ἄνθρωπος θὰ καθοδηγηθῇ εἰς τὴν ὀρθὴν χρησιμοποίησιν τῶν λέξεων. Τὸ Λεξικὸν αὐτὸ ἀποτελεῖ τὸ μοναδικὸν βάθρον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ βασισθῇ ἡ ἀνάπτυξις τῆς «Ἑλληνομαθείας» εἰς τὸν τόπον μας. Διότι «Ἕλληνες ἐσμὲν» ἀλλά, δυστυχῶς, τὴν γλῶσσαν μας, τὴν πλουσιωτέραν ἴσως τοῦ κόσμου, ἀγνοοῦμεν.

Θὰ ἤθελα μόνον εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ νὰ προσθέσω μερικὰς διευκρινητικὰς λέξεις: Τὸ Λεξικὸν τοῦ κ. Δημητρίου Δημητράκου δὲν εἶναι λεξικὸν «ἐγκυκλοπαιδικόν». Εἶναι καθαρῶς γλωσσολογικόν. Καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς εἶναι ἕνα ἔργον ἐθνικὸν καὶ ἡ ἀπόκτησίς του ἀπὸ κάθε μορφωμένον Ἕλληνα ἐπιβεβλημένη.

ΑΓΓ. ΜΕΤΑΞΑΣ

9.—Ἐφημερὶς «Νέα» 23-12-50. ΜΕΓΑ ΛΕΞΙΚΟΝ ΟΛΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

Ἕνα ἀληθῶς ἐθνικῆς σημασίας ἔργον ἔφερεν αἰσίως εἰς πέρας ὁ Ἀρχαῖος Ἐκδοτικὸς Οἶκος Δημητρίου Δημητράκου Α. Ε. μὲ τὴν κυκλοφορίαν ἤδη τοῦ 9ου καὶ τελευταίου τόμου τοῦ «Μεγάλου Λεξικοῦ ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης». Πρόκειται ἀναμφισβητήτως περὶ ἐκδοτικοῦ ἄθλου ὑπὸ τὰς σημερινὰς συνθήκας ἰδιαιτέρως. Τὸ Λεξικὸν συνετάγη ὑπὸ τῶν ἀριστέων τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ εἰδικῶν τῆς γλωσσολογικῆς ἐπιστήμης μὲ πᾶσαν πληρότητα καὶ ἀκρίβειαν καὶ περιλαμβάνει ἁπάσας τὰς Ἑλληνικὰς λέξεις ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων γραπτῶν μνημείων της καὶ μέχρι σήμερον μὲ παράθεσιν ἀναλυτικῶς καὶ συγκριτικῶς τῆς φωνητικῆς, σημασιολογικῆς καὶ συντακτικῆς ἐξελίξεως κάθε λέξεως. Αἱ ἐπιστημονικαὶ ἀρχαὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐβασίσθη ἡ σπουδαιοτάτη αὐτὴ ἔκδοσις εἶναι τὸ ἑνιαῖον καὶ ἀδιάσπαστον ὁλοκλήρου τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ἀπὸ τῶν προομηρικῶν χρόνων μέχρι τοῦδε καὶ ἡ γλωσσολογικὴ ἀπόδειξις τῆς διαβιώσεως τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς ἐν συνεχεῖ ἑνότητι κατὰ τὸ διάστημα τῆς τρισχιλιετοῦς ἱστορίας της, γινομένη διὰ πειστικωτάτης παραθέσεως παραδειγμάτων ἀπὸ κείμενα τῶν συγγραφέων ὅλων τῶν ἐποχῶν καὶ οὕτως ἀνατρέπουσα ἐπιστημονικῶς πάσας τὰς ἀντιθέτους θεωρίας καὶ ἀμφισβητήσεις. Μὲ τοιαῦτα δεδομένα κοινὴ εἶναι ἡ ἀναγνώρισις, ἰδίᾳ ἐκ μέρους τῶν εἰδημόνων καὶ τῶν ἐπιφανεστέρων Ἑλλήνων καὶ ξένων ἐπιστημόνων, ὅτι τὸ «Μέγα Λεξικὸν ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης» Δημητρίου Δημητράκου ἀποτελεῖ πολύτιμον κεφάλαιον εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Πνεύματος.

10.—ΜΙΑ ΕΘΝΙΚΗ ΠΡΟΣΦΟΡΑ. Ἐφημερὶς «Πρωία τῆς Δευτέρας» 25 Δεκεμβρίου 1950

Μὲ αἴσθημα ἀληθοῦς ὑπερηφανείας πρέπει νὰ χαιρετισθῇ τὸ «Μέγα Λεξικὸν ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης», τοῦ ὁποίου τὴν ἔκδοσιν εἰς αἴσιον ἔφερε πέρας ὁ Ἀρχ. Ἐκδ. Οἶκος Δ. Δημητράκου, μετὰ 10ετίαν ἐπιμόχθου μὲν ἀλλὰ καὶ ἐπιστημονικῶς ἐντελοῦς ἐργασίας καὶ μὲ τεραστίας δαπάνας. Ἡ ἀρτία περάτωσις καὶ ὁλοκλήρωσις τοῦ μοναδικοῦ αὐτοῦ Λεξικοῦ—ποὺ κατ' ἀρχὴν ἔπρεπε νὰ καταστῇ ὑπόθεσις τῆς ἐπισήμου Πολιτείας καὶ ν' ἀναληφθῇ ὑπό τινος τῶν ἀνωτάτων πνευματικῶν ἱδρυμάτων τῆς χώρας—δὲν ἀποτελεῖ μένον βαρυσήμαντον ἀπὸ πνευματικῆς ἀπόψεως προσφορὰν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ ἐνέχει ἐθνικὴν οὕτως εἰπεῖν σημασίαν. Διότι ἡ ἔκδοσίς του ἐβασίσθη ἐπιστημονικῶς εἰς τὸ ἐνιαῖον καὶ ἱστορικῶς ἀδιάσπαστον ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης, ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἕως σήμερον, καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν ν' ἀποδείξῃ—ἔναντι τῶν ἀντιθέτων θεωριῶν—τὴν μὲ ἑνότητα καὶ κατὰ συνέχειαν ἱστορικὴν διαβίωσιν τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς ἐπὶ τρεῖς χιλιάδας χρόνια. Τὸ Μέγα Λεξικὸν ἀπαρτίζεται ἀπὸ ἐννέα τόμους πλέον τῶν 8.000 διστήλων σελίδων καὶ περιέχει ὅλας τὰς ἑλληνικὰς λέξεις, συμπεριλαμβανομένας καὶ ἐκείνας τῶν παπύρων καὶ ἐπιγραφῶν μὲ τὴν φωνητικήν, σημασιολογικὴν καὶ συντακτικὴν ἐξέλιξιν καθεμιᾶς, εἰς δὲ τὴν συγκρότησιν καὶ σύνταξίν του εἰργάσθησαν οἱ ἀξιώτεροι Ἕλληνες φιλόλογοι καὶ γλωσσολόγοι, ἀποδελτιώσαντες 10.000 τόμους μὲ κείμενα 3.000 συγγραφέων ἀπὸ τῆς προομηρικῆς ἐποχῆς μέχρι σήμερον. Ἡ ἀρτιότης καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἀκρίβεια τῆς συντάξεώς του, διὰ τὴν ὁποίαν ἐξεφράσθησαν ἐνθουσιωδῶς οἱ ἐπιφανέστεροι ἑλληνισταὶ καὶ γλωσσολόγοι τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς ξένης, καὶ ἡ λαμπρὰ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἐμφάνισις τοῦ Μεγάλου Λεξικοῦ καθιστοῦν αὐτὸ πολύτιμον ἀπόκτημα διὰ κάθε Ἕλληνα—νὰ ἔχῃ καὶ νὰ μελετᾷ τὸ «πρῶτον βιβλίον τοῦ Ἔθνους του, τὸ Λεξικὸν τῆς γλώσσης του»,ὅπως ἔλεγε καὶ ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς. Ἐξαίροντες τὸ σπουδαιότατον τοῦτο ἐπίτευγμα εἰς τὸν τομέα τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ τῆς χώρας μας, ὀφείλομεν νὰ συγχαρῶμεν εἰλικρινῶς τὸν Ἀρχαῖον Ἐκδοτικὸν Οἶκον Δημητρίου Δημητράκου, ὅστις εἶναι πράγματι ἐθνικῆς τιμῆς ἄξιος διὰ τὴν μνημειώδη ἐκδοτικήν του προσφορὰν εἰς τὴν Χώραν καὶ τὰ γράμματα.

11.—«Βιομηχανικὴ Ἐπιθεώρησις» Ὀκτώβριος 1951, σελ. 10. Μιὰ πραγματικὰ μνημειώδης ἔκδοσις. Τὸ «ΜΕΓΑ ΛΕΞΙΚΟΝ ΟΛΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ» ΔΗΜ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ. Ἡ πνευματικὴ καὶ ἐθνικὴ σημασία του.

Μέσα στὴν ἀμφίβολη ἀτμόσφαιραν τοῦ τελευταίου καιροῦ καὶ τοὺς φόβους τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὴν αὐριανὴν τύχην του ἔναντι τοῦ πολέμου, δὲν ἐξήρθη ὅσον εὐρύτερα ἔπρεπεν ἕνα ἔργον ἀληθῶς ἐθνικῆς σημασίας, πνευματικῶς περισπούδαστον καὶ ἀπὸ ἐκδοτικῆς ἀπόψεως ἀποτελοῦν ἀληθῆ ἆθλον.

Πρόκειται περὶ τοῦ «Μεγάλου Λεξικοῦ ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης», τοῦ ὁποίου τὴν ἔκδοσιν ἐπεράτωσεν αἰσίως ὁ εὐφήμως γνωστὸς Ἀρχαῖος Ἐκδοτικὸς Οἶκος Δημητρίου Δημητράκου, μὲ τὴν συμπλήρωσιν ἐσχάτως καὶ κυκλοφορίαν τοῦ 9ου καὶ τελευταίου τόμου του.

Ὁλόκληρον τὸ μνημειῶδες ἔργον ἀπηρτίσθη ἐξ ἐννέα μεγάλων τόμων μὲ ὑπὲρ 8.300 διστήλους σελίδας, ὅπου περιλαμβάνονται ὅλαι αἱ ἑλληνικαὶ λέξεις, ἀπὸ τῶν πρώτων γραπτῶν μνημείων τῆς ἀθανάτου γλώσσης μας καὶ μέχρι σήμερον, μὲ τὴν φωνητικήν, σημασιολογικὴν καὶ συντακτικὴν μορφὴν καὶ ἐξέλιξιν καθεμιᾶς, καὶ μὲ ἀναφορὰν τῶν χωρίων τῶν διαφόρων συγγραφέων, καὶ λαϊκῶν παροιμιῶν, ὅπου ἀπαντοῦν αὐταί.

Διὰ τὴν συγκρότησιν καὶ σύνταξιν τοῦ «Μεγάλου Λεξικοῦ ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης» εἰργάσθησαν ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν οἱ ἀξιώτεροι Ἕλληνες εἰδικοὶ ἐπιστήμονες, φιλόλογοι καὶ γλωσσολόγοι, ἀποδελτιώσαντες 10.000 τόμους μὲ κείμενα 3000 Ἑλλήνων συγγραφέων ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου μέχρι τῶν συγχρόνων μας.

Δὲν εἶναι ὅμως ἡ ἐπιστημονικὴ ἀκρίβεια καὶ ἀρτιότης, ποὺ τονίζουν τὴν σημασίαν καὶ διακρίνουν τὴν πνευματικὴν ἀξίαν τοῦ περισπουδάστου τούτου ἔργου. Εἶναι σκόπιμον ἰδιαιτέρως νὰ τονισθῇ καὶ ὁ δεύτερος, ἐθνικὸς οὗτος, τῶν σκοπῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ἐβασίσθη ἐπιστημονικῶς ἡ ἔκδοσις τοῦ «Μεγάλου Λεξικοῦ ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης». Δηλαδὴ τὸ ν' ἀποδειχθῇ—καὶ τοῦτο ἐπιτυγχάνεται πλήρως—καὶ τὸ ἐνιαῖον καὶ ἱστορικῶς ἀδιάσπαστον ὁλοκλήρου τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης καὶ ἡ μὲ ἑνότητα καὶ συνέχειαν ἱστορικὴ διαβίωσις τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς συνεχῶς ἐπὶ τρεῖς χιλιάδες χρόνια, καταρριπτομένης οὕτω παταγωδῶς καὶ ἐπιστημονικῶς ἐλεγχομένης κάθε ἀντιθέτου θεωρίας καὶ κάθε κακοπίστου ἀμφισβητήσεως.

Τὴν πληρότητα καὶ ἀξίαν τοῦ «Μεγάλου Λεξικοῦ ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης» ἀνεγνώρισαν μὲ τὸ κῦρος των οἱ ἐπιφανέστεροι ἡμέτεροι εἰδικοὶ καὶ οἱ ἑλληνισταὶ καὶ γλωσσολόγοι τῆς ξένης, ὡς καὶ ὁ Τύπος, οἵτινες καὶ τὸ ἐχαρακτήρισαν ὡς μοναδικὸν καὶ γιγαντιαῖον καὶ ὡς «πνευματικὸν θησαυρὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους», τοῦ ὁποίου ἡ ἀπόκτησις ἀποτελεῖ ἠθικὴν ὄντως ὑποχρέωσιν διὰ κάθε μορφωμένον Ἕλληνα.

12.—«Βιομηχανικὴ Ἐπιθεώρησις» Αὔγουστος 1951, σελ. 8. ΤΟ ΜΕΓΑ ΛΕΞΙΚΟΝ ΟΛΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ Δ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ

Αἰσθανόμεθα τὴν ἀνάγκην ἵνα καὶ ἐντεῦθεν ἐξάρωμεν τὴν αἰσίαν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἐκδόσεως τοῦ «Μεγάλου Λεξικοῦ ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης» καὶ θερμῶς νὰ συγχαρῶμεν τὸν Ἀρχαῖον Ἐκδοτικὸν Οἶκον Δημητρίου Δημητράκου διὰ τὴν συντελεσθεῖσαν ἐθνικὴν πράγματι καὶ λαμπρὰν ἀπὸ ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως καὶ τυποτεχνικῆς ἐμφανίσεως ἐργασίαν του αὐτήν. Ἡ ἐπιτυχία τοῦ ἔργου περιποιεῖ τιμὴν εἰς τὸν πνευματικὸν πολιτισμὸν τῆς χώρας, ἥτις οὕτως ἀποκτᾷ ὅ,τι ἐπίσημα καὶ ἀνώτατα τοῦ πνεύματος ἱδρύματα δὲν ἠδυνήθησαν νὰ δώσουν—τὸ ἐθνικόν της Λεξικόν, πλῆρες, ἐπιστημονικῶς ἄρτιον καὶ ἱστορικῶς περισπούδαστον. Ἡ ἐθνικὴ ὄντως σημασία καὶ χρησιμότης τοῦ Λεξικοῦ τούτου ἀνεγνωρίσθη παρὰ πάντων τῶν ἁρμοδίων καὶ εἰδικῶν ἐπιστημόνων. Μάλιστα ὀνομαστὸς ἑλληνιστὴς τῆς Ἰταλίας ἀπέδωσε τὴν ἔκδοσιν τοῦ Λεξικοῦ τούτου εἰς τοῦ ἐπισήμου κράτους τὴν σκοπιμότητα, τάχα, ὅτι μὲ τὸ Μέγα Λεξικὸν ἡ σημερινὴ Ἑλλὰς «θὰ συνδέσῃ ἑαυτὴν πρὸς τὰς δόξας τῆς Κλασσικῆς Ἑλλάδος, ἀποδεικνύουσα διὰ τῆς γλώσσης τὴν ἑνότητα τῆς ἱστορίας της»—ὡσὰν νὰ ἐχρειάζοντο ἀποδείξεις διὰ...τὴν ἑλληνικότητα τῆς Ἑλλάδος! Ἐν τοσούτῳ πρέπει νὰ ὑπογραμμισθῇ, ὅτι ὅλη ἡ ἐργασία τοῦ Λεξικοῦ ὡς σύλληψις, συγκρότησις καὶ ἐκτέλεσις, ἀπετέλεσεν ἆθλον τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας, τοῦ Ἐκδοτικοῦ Οἴκου Δημ. Δημητράκου.

Ὡς πρὸς δὲ τὴν συμβολὴν ἤ, ἔστω, τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ ἐπισήμου κράτους, αὕτη ὑπῆρξεν ἁπλούστατα ἀρνητική. Ἐνῷ δηλαδὴ ἐπιτρέπει τὴν ἀτελῆ χρῆσιν δημοσιογραφικοῦ χάρτου ἀκόμη καὶ εἰς λαθροβίαν ἢ καὶ ὑπόπτου κάποτε περιεχομένου καὶ σκοποῦ ἔντυπα, ἠρνήθη τὸ προνόμιον αὐτὸ εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Μεγάλου Λεξικοῦ ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης! Εἶναι, ἴσως, ἀπίστευτον. Καὶ ὅμως εἶναι πραγματικὸν καὶ τοῦτο τὸ δεῖγμα τῆς θλιβερᾶς νοοτροπίας τῶν ἐπαγγελματιῶν τῆς πολιτικῆς καὶ τῶν στενοκεφάλων ὑπηρεσιῶν—καὶ ὡς τοιοῦτο τὸ σημειοῦμεν.

13.—ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ. Συνεδρία τῆς Ὁλομελείας τῆς Ἀκαδημίας ὁ Μαρτίου 1952. Παρουσίασις τοῦ «ΜΕΓΑΛΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ» εἰς τὴν Ἀκαδημίαν, ὑπὸ τοῦ κ. Ἰωάννου Καλιτσουνάκη, καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου, Ἀκαδημαϊκοῦ.

Πρὸ ὀλίγου χρόνου ἐτελείωσεν ἡ ἔκδοσις ἑνὸς μεγάλου παρ' ἡμῖν βιβλίου, τὸ ὁποῖον ἐξεδίδετο ἐπὶ 20 ἔτη. Ἐννοῶ τὸ Μέγα Λεξικὸν ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης τοῦ «Ἀρχαίου Ἐκδ. Οἴκου Δ. Δημητράκου». Ὁ σεβαστὸς καὶ δραστήριος οὗτος ἐκδότης δύναται νὰ καυχᾶται ὅτι κατώρθωσε νὰ ἐκδώσῃ διὰ ἀτρύτων κόπων καὶ μεγάλης δαπάνης τὸ ἐννεάτομον αὐτὸ Λεξικόν, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς παρεχομένης ὕλης ὑπερέχει ὅλων τῶν Ἑλληνικῶν Λεξικῶν, τὰ ὁποῖα ἐξεδόθησαν ποτὲ παρ' ἡμῖν ἐν Ἑλλάδι.

Τὸ Λεξικὸν αὐτὸ εἶναι τὸ π ρ ῶ τ ο ν, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῷ τὸν πλοῦτον τῶν λέξεων τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς, τῆς μεσαιωνικῆς καὶ τῆς νεωτέρας ἡμῶν γλώσσης.

Ἕκαστον λῆμμα τοῦ Μεγάλου Λεξικοῦ Δ. Δημητράκου περιέχει χωρία καὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων καὶ ἐκ τῶν μεταγενεστέρων καὶ ἐκ τῶν συγχρόνων συγγραφέων, προκειμένου δὲ περὶ τῆς λαλουμένης Ἑλληνικῆς ἀναγράφει φράσεις καὶ παροιμίας ἐκ τοῦ λαλουμένου λόγου ἢ ἐκ κειμένων Ἑλλήνων λογοτεχνῶν.

.....

(Ἀναφέρει τὰ ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος (1828) μέχρι σήμερον ἐκδοθέντα ἑλληνικὰ λεξικά).

.....

Ἐπανερχόμενος νῦν εἰς τὸ παρουσιαζόμενον Λεξικὸν σημειῶ ὅτι:

Τὸ ν έ ο ν τοῦτο ἐννεάτομον «Μέγα Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης» τὸ ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Δημητράκου ἀναγράφει τὰ χωρία τῶν συγγραφέων καὶ ἑρμηνεύει αὐτά. Περιέχει ὅμως ὀλίγας ἐτυμολογίας καὶ ἴσως ἔγινε τοῦτο καλῶς, διότι ἡ ἐτυμολογία εἰς τὴν φιλολογίαν διαρκῶς προάγεται διὰ τῶν ἐρευνῶν τῶν γλωσσολόγων καὶ γρήγορα ἀπαρχαιοῦνται πολλαὶ ἐτυμολογίαι. Ὁ ἐκδότης, ἄλλως τε, Δημ. Δημητράκος ἀναγγέλλει ὅτι θὰ ἐκδώσῃ καὶ δέκατον τόμον περιέχοντα τὰς ἐ τ υ μ ο λ ο γ ί α ς τῶν ἑλληνικῶν λέξεων κατὰ τὰς τ ε λ ε υ τ α ί α ς ἐρεύνας τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης, πρὸς τούτοις δὲ καὶ Λεξικὸν τῶν κυρίων ὀ ν ο μ ά τ ω ν καὶ π ρ α γ μ ά τ ω ν ἀπὸ τῶν ἀ ρ χ α ι ο τ ά τ ω ν χρόνων μέχρι σ ή μ ε ρ ο ν.

Ὡς πρὸς τυχὸν νέαν ἔκδοσιν τοῦ περὶ οὗ τώρα ὁ λόγος Μεγάλου Λεξικοῦ τοῦ Δημητρίου Δημητράκου, θὰ προέτεινον κατ' αὐτὴν ν' ἀφαιρεθοῦν αἱ ξέναι λέξεις (τουρκικαί, ἰταλικαὶ κλπ.) καὶ νὰ καταχωρισθοῦν εἰς ἴδιον παράρτημα, καθὼς ἔκαμε ὁ Σκαρλάτος Βυζάντιος εἰς τὸ Λεξικὸν τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης, κατατάξας αὐτὰς ὡς «ἐκφυλλοφορητέας» εἰς ἰδιαίτερον παράρτημα.

Θὰ εἶχεν οὕτω ἡ νέα ἔκδοσις τοῦ Μεγάλου Λεξικοῦ Δημητράκου ἕ ν α ἰδιαίτερον τόμον (ἢ ἴσως καὶ δύο) μὲ τὸ ἐτυμολογικὸν μέρος, μὲ τὰ κύρια ὀνόματα καὶ μὲ τὸ τμῆμα τῶν ξένων λέξεων.

Τελειώνων τὴν παρουσίασιν τοῦ Λεξικοῦ τούτου ἐπιθυμῶ νὰ προσθέσω ὅτι ὁ «Ἀρχαῖος Ἐκδοτικὸς Οἶκος Δημητρίου Δημητράκου» δύναται νὰ εἶναι ὑ π ε ρ ή φ α ν ο ς, ὅτι κατώρθωσε μετὰ εἰκοσαετεῖς σχεδὸν μόχθους καὶ δαπάνας νὰ φέρῃ εἰς πέρας τ ο ι ο ῦ τ ο ν ἔργον, τῇ βοηθείᾳ πλείστων ὅσων Ἑλλήνων λογίων καὶ ἐπιμελείᾳ τοῦ μακαρίτου Ἰω. Ζερβοῦ, τὸ ὁποῖον ἔργον ὄχι μόνον αὐτὸν τιμᾷ, ἀλλὰ ἀ ν υ ψ ώ ν ε ι καὶ τὴν Ἑλλάδα εἰς τὰ ὄμματα τοῦ ξ έ ν ο υ ἐπιστημονικοῦ κόσμου, ὅστις οὕτω θὰ ἴδῃ ὅτι γίνεται παρ' ἡμῖν π ρ ω τ ό τ υ π ο ς καὶ σ ο β α ρ ὰ ἐπιστημονικὴ ἐργασία δι' ἀ π ο δ ε λ τ ι ώ σ ε ω ς ἐκ τῶν πηγῶν, ἐξ ἧς ἐργασίας καὶ οἱ ξένοι θὰ δύνανται πολλαπλῶς νὰ βοηθῶνται εἰς τὰς μελέτας των.

(Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τόμ. 27 (1952), σ. 49-52)

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗΣ

14.—Κριτικὴ τοῦ κ. MIRAMBEL. Δημοσιευθεῖσα εἰς τὸ Δελτίον τῆς Société Linguistique de Paris, σελ. 98 ὑπ' ἀριθ. 72.—D. DIMITRAKOS—Μέγα Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης 9 Volumes in 4o, Athènes, 1949-1951.

Πρόκειται περὶ ἡρακλείου ἐκδόσεως τὴν ὁποίαν ἀνέλαβεν νὰ κάμῃ ὁ ἀθηναῖος Ἐκδότης Δ. Δημητράκος. Ἐκυκλοφόρησε προπολεμικῶς εἰς τεύχη καὶ σήμερον ὅλον τὸ ἔργον περιλαμβάνει 9 τόμους εἰς 4ον σχῆμα τῶν 900 περίπου σελίδων ἕκαστος.

Πολυάνθρωποι συνεργάται ἀπεδελτίωσαν ἕνα πολὺ μεγάλον ἀριθμὸν κειμένων, καὶ ἐδῶ εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ προτερήματα τοῦ ἔργου, τοῦ ὁποίου ἡ σύνταξις ἔγινεν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ I. ZERBOY.

Μόνον τὰ κύρια σημεῖα τοῦ ἔργου δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ἐδῶ.

Τὰ Λεξικὰ Bailly καὶ Liddell-Scott, εἶναι ἀποκλειστικῶς λεξικὰ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ σταματοῦν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Μεσαίωνος. Τὸ Λεξικὸν τοῦ Σοφοκλέους περιορίζεται εἰς τὴν Βυζαντινὴν περίοδον καὶ τὸ Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν εἶναι τῆς νέας γλώσσης καὶ τῶν διαλέκτων της.

Τὸ Μέγα Λεξικὸν τοῦ Δ. Δημητράκου περιλαμβάνει ὅλην τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἀπὸ τῆς Ἀρχαιότητος μέχρι τῆς σημερινῆς ἐποχῆς.

Συμφώνως πρὸς τὸ σχέδιόν του (plan) εἶναι Ἱστορικὸν Λεξικόν, ὄχι μόνον διότι μνημονεύει τὴν ἱστορίαν τῶν λέξεων, ἀλλὰ καὶ διότι αἱ λέξεις ἀναφέρονται διαδοχικῶς, ἀναλόγως πρὸς τὴν ἐποχήν. Τοιουτοτρόπως ὁ ἀναγνώστης δύναται νὰ ἀντιληφθῇ τὴν ἐξέλιξιν τῆς σημασίας τῶν διαφόρων λέξεων διὰ μέσου τῶν αἰώνων.

Τοιαύτη ἀντίληψις εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκπλήσσῃ. Ἀλλὰ δικαιολογεῖται διὰ μίαν γλῶσσαν ὅπως ἡ Ἑλληνική, τῆς ὁποίας ἡ συνέχισις εἶναι ἀξιόλογος, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἡ ἀνάμνησις τῶν ἀρχαίων κρατῶν δὲν ἐξαφανίζεται ποτέ, παρὰ τὰς γλωσσικὰς ἀνανεώσεις καὶ τὰς γλωσσικὰς δημιουργίας.

Πολλὰ παραδείγματα συνοδευόμενα μὲ παραπομπὰς ἐπιτρέπουν νὰ γνωρίσῃ κανεὶς τὴν κυρίαν σημασίαν τῆς λέξεως. Ἡ ἐτυμολογία ἐν τούτοις ἀναφέρεται συνοπτικῶς (Λατινική, Σλαυϊκή, Ἀλβανικὴ κτλ.) καὶ χωρὶς νὰ ἀναφέρεται ὁ τόπος τῆς προελεύσεώς της.

Τὸ ἔργον ἐν τούτοις θὰ εἶναι ἀπαραίτητον εἰς ὅλους ὅσους ἐνδιαφέρονται διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Λεξιλογίου.

Πίναξ συγγραφέων καὶ πηγῶν προηγεῖται ἑκάστου τόμου.

Πρόκειται περὶ ἐργασίας, ἡ ὁποία τιμᾷ ἐξαιρετικῶς (hautement) τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπιστήμην, καὶ ἡ ὁποία θὰ προσφέρῃ τὰς μεγαλυτέρας ὑπηρεσίας εἰς τὴν ὀρθὴν χρῆσιν τῆς Ἑλληνικῆς.

A. MIRAMBEL

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

'Ο Κοραῆς, οὗ ἡ ὀρθοφροσύνη ἦτο, ὡς γνωστόν, ἐφάμιλλος πρὸς τὴν ὀξύνοιαν καὶ πολυμάθειάν του, εἶπε πρὸ ἑνὸς καὶ πλέον αἰῶνος ὅτι «τὸ πρῶτον βιβλίον ἑκάστου ἔθνους εἶναι τῆς γλώσσης του τὸ Λεξικόν». Τὴν ὀρθότητα τῆς γνώμης τοῦ σοφοῦ ἀνδρὸς ἐννοεῖ ἕκαστος εὐκόλως. Εἰς τὸ Λεξικὸν εἶναι ἡ τοὐλάχιστον πρέπει νὰ εἶναι ἀποτεθησαυρισμένος ὅλος, εἰ δυνατόν, ὁ λεξιλογικὸς πλοῦτος ἑκάστης γλώσσης καὶ εἰς αὐτὸ ἔχουν συχνάκις ἀνάγκην νὰ προστρέχουν ὄχι μόνον οἱ γραπτῶς μεταχειριζόμενοι τὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ καὶ οἱ μελετῶντες τὴν λογοτεχνίαν της καὶ ἐν γένει τὴν γραπτὴν παράδοσίν της.

Εἶναι αὐτονόητον ὅτι ὅσον μακροτέρα καὶ πλουσιωτέρα εἶναι ἡ παράδοσις αὕτη, τοσοῦτον πλουσιώτερος καὶ ποικιλώτερος εἶναι καὶ ὁ λεξιλογικὸς θησαυρός της. Ὑπὸ τὸν ἔποψιν ταύτην οὐδεμία, ἴσως, ἄλλη γλῶσσα τοῦ κόσμου ὑπερβάλλει τὴν 'Ελληνικήν. 'Η—συνεχὴς σχεδὸν—τρισχιλιετὴς γραπτὴ παράδοσίς της περιλαμβάνει πλοῦτον λέξεων, τύπων, σημασιῶν καὶ χρήσεων τοσοῦτον, ὥστε ἡ πλήρης κατὰ τὸ δυνατὸν συναγωγή του ὄχι μόνον θὰ ἀπετέλει ὄγκον παμμέγιστον, ἀλλὰ καὶ θὰ ἀπῄτει ἀσυνήθως μεγάλας ὑλικὰς καὶ ἐπιστημονικὰς δυνάμεις. Οὗτος εἶναι ὁ κυριώτερος τῶν λόγων, δι' οὓς δὲν ἔχομεν ἀκόμη πλήρες Λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἀπὸ τοῦ 'Ομήρου μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, καὶ οὗτος—μετά τινων ἄλλων—ἐπέβαλλε μέχρι τοῦδε τὴν σύνταξιν πολλῶν καὶ ποικίλων Λεξικῶν ἀναφερομένων εἰς μόνην τὴν ἀρχαίαν ἢ εἰς μόνην τὴν μεσαιωνικὴν ἢ νεωτέραν περίοδον ἢ καὶ εἰς ἔτι μικροτέρας περιόδους τῆς γλώσσης μας, μὴ λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων εἰδικῶν Λεξικῶν.

'Αλλ' ὅτι τὰ ἐπὶ μέρους ταῦτα Λεξικὰ δὲν πληροῦν οὐδὲ δύνανται νὰ πληρώσουν τὴν ἀνάγκην ἑνὸς καὶ μόνου Λεξικοῦ περιλαμβάνοντος κατὰ τὸ δυνατὸν ὅλον τὸν λεξικολογικόν, σημασιολογικὸν καὶ φραστικὸν πλοῦτον τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς γραπτῆς παραδόσεώς της μέχρις ἡμῶν, εἶναι προφανές. Τὴν ἀνάγκην ταύτην οὐδεὶς ἐτόνισεν ἐναργέστερον ἢ ὁ **Γεώργιος Χατζιδάκις,** ὅστις ἐν ἀρχῇ τῆς **«Περὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀνάγκης ἑνὸς λεξικοῦ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης»** πραγματείας του, τῆς δημοσιευθείσης ἐν τῇ Τεσσαρακονταετηρίδι τῆς καθηγεσίας Κ. Κόντου σελ. 7 κ. ἑπ. λέγει: **«Πάντες ὁμολογοῦμεν ὅτι ἀπὸ τοῦ 'Ομήρου μέχρι σήμερον ἓν ἔθνος, τὸ ἑλληνικόν, ἀπαρτίζομεν καὶ μίαν γλῶσσαν, τὴν ἑλληνικήν, λαλοῦμεν».** Θὰ ἐφαίνετο ἄρα ἤδη ἐκ τῶν προτέρων σφόδρα παράδοξον, ἐάν τις ὡμολόγει μὲν ταῦτα, διετείνετο δ' ἅμα ὅτι τοῦ ἑνὸς τούτου ἔθνους καὶ τῆς μιᾶς ταύτης γλώσσης οὐχὶ ἓν Λεξικόν, ἀλλὰ τρία ἢ τέσσαρα κατὰ περιόδους αὐτῆς ὡρισμένας πρέπει νὰ συνταχθῶσι. Καὶ ὅμως τὸ παράδοξον τοῦτο ἐλέχθη. 'Αποβαίνει δὲ τοῦτο τοσούτῳ περιεργότερον ὅσῳ προθυμότερον αὐτοὶ οὗτοι, οἱ ἀποκρούοντες τὸ ἓν Λεξικὸν καὶ ἀξιοῦντες τρία ἢ τέσσαρα, ἀποδέχονται μίαν μόνην γραμματικὴν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, καίτοι, ὡς γνωστόν, ἡ γραμματικὴ παριστῶσα εἰκόνα τῆς ἑκάστοτε φωνητικῆς, τοῦ τυπικοῦ καὶ τῆς συντάξεως τῆς γλώσσης, δύναται νὰ ποικίλλῃ κατὰ τοὺς διαφόρους χρόνους. Οὐδεὶς βεβαίως ἀγνοεῖ ὅτι ἄλλη εἶναι ἡ γραμματικὴ τοῦ 'Ομήρου, ἄλλη ἡ τῆς 'Αττικῆς διαλέκτου, ἄλλη ἡ τῆς Δωρικῆς ἢ τῆς Αἰολικῆς καὶ ἄλλη ἡ τῆς Κοινῆς, ἀλλὰ τὸ Λεξικὸν πασῶν τούτων τῶν διαλέκτων καὶ περιόδων εἶναι ἀναντιλέκτως ἓν καὶ μόνον ἕν, τὸ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. 'Αλλὰ παραλείπων τὰ παράδοξα ταῦτα θέλω ἀρκεσθῇ ν' ἀποδείξω ὅτι κατ' ἀλήθειαν οὔτε τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς εἶναι δυνατὸν νὰ συνταχθῇ Λεξικὸν πλῆρες καὶ τέλειον, ἂν τεθῶσιν ὁριά τινα διαστέλλοντα αὐτὴν ἀπὸ τῆς μεταγενεστέρας ἢ τῆς μεσαιωνικῆς ἢ τῆς νέας 'Ελληνικῆς, οὔτε τῆς μεταγενεστέρας, μέσης καὶ νεωτέρας δύναται νὰ νοηθῇ ἐπιστημονικὸν Λεξικὸν ἄνευ ἀκριβοῦς γνώσεως τῆς ἀρχαίας καὶ ἄνευ ἀδιαλείπτου, ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ἐπαναλαμβανομένης ἀνάφορᾶς εἰς αὐτήν. Καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν πάντα ταῦτα, διότι οὔτε τῆς ἀρχαίας 'Ελληνικῆς πάντα τὰ στοιχεῖα κατεγράφησαν κατὰ τοὺς δοκίμους χρόνους καὶ διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν, ἀλλὰ πάμπολλα ἐγράφησαν βραδύτερον ἢ καὶ ἐσώθησαν ἡμῖν ἁπλῶς διὰ τῆς προφορικῆς παραδόσεως, οὔτε τῆς μεταγενεστέρας μέσης καὶ νεωτέρας τὰ πλεῖστα φαινόμενα δύνανται νὰ νοηθῶσιν, ἂν μὴ ἀνάγωνται εἰς τὴν ἀρχαίαν καὶ **«ἂν μὴ ἐκεῖ ζητῆται ὁ λόγος αὐτῶν».** 'Η ἀνάγκη αὕτη ἔπεισε τὸν **Γ. Χατζιδάκιν** νὰ εἰσηγηθῇ τῇ 4 Νοεμβρίου 1908 τὴν σύνταξιν Λεξικοῦ, εἰς τὸ ὁποῖον **«σύμπασα ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, λαλουμένη καὶ γραφομένη, ἀρχαία, μέση καὶ νεωτέρα νὰ συνεξετάζηται, οὐδενὸς οὔτε τοπικοῦ οὔτε χρονικοῦ οὔτε ἄλλου τινὸς ὁρίου παρεμβαλλομένου».** 'Αλλ' ἡ ἀδήριτος ἐξ ἄλλου ἀνάγκη—ἡ προερχομένη κυρίως ἐκ τῶν **πενιχρῶν πόρων,** καὶ ἐκ τῶν **εὐαρίθμων ἐπιστημονικῶν δυνάμεων,** αἱ ὁποῖαι διετέθησαν καὶ ἠδύναντο νὰ διατεθοῦν πρὸς τοῦτο—ἐπέβαλε τὸν περιορισμὸν τοῦ λεξικοῦ εἰς μόνην τὴν νεοελληνικὴν ὁμιλουμένην καὶ τὰς διαλέκτους αὐτῆς. 'Η προτίμησις αὕτη ὑπηγορεύθη ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ὁσημέραι διάδοσις τῆς καθ' ἡμᾶς κοινῆς ὁμιλουμένης «ὡς ἄγουσα εἰς λήθην μέγαν γλωσσικὸν θησαυρὸν ἑκασταχοῦ ἀπὸ αἰώνων διασωθέντα» καθίστα ἀπόλυτον τὴν ἀνάγκην τῆς περισώσεως τοῦ οὕτως εἰς ἀχρηστίαν καὶ λήθην καθ' ἑκάστην περιπίπτοντος λεξιλογικοῦ θησαυροῦ τῆς λαλουμένης γλώσσης. Καὶ τοιουτοτρόπως ἔμεινεν ἀτυχῶς κατὰ μέγα μέρος ἀνεκπλήρωτος ἡ ἀνάγκη καὶ ἡ εὐχὴ ἡμετέρων καὶ ξένων λογίων, οἱ ὁποῖοι ἐχαιρέτισαν μετ' ἐνθουσιασμοῦ τὸ πρῶτον ἄγγελμα τοῦ σχεδιασθέντος μεγάλου ἱστορικοῦ λεξικοῦ τῆς γλώσσης μας.

Τὴν ἀνάγκην ταύτην ἀνέλαβεν, κατὰ τὸ δυνατόν, νὰ πληρώσῃ ὁ **'Αρχαῖος 'Εκδοτικὸς Οἶκος Δημητρίου Δημητράκου.** 'Ολόκληρος ὁ λεξιλογικὸς πλοῦτος τῆς γλώσσης μας (ἐξαιρουμένων τῶν ὅλως διαλεκτικῶν λέξεων) θέλει ἀποταμιευθῇ εἰς τοὺς τέσσαρας μεγάλους τόμους (1) τοῦ ὑπὸ τοῦ 'Εκδοτικοῦ τούτου Οἴκου ἐκδοθησομένου Λεξικοῦ. Πᾶς ἴσως ἄλλος θὰ ἐδίσταζε πρὸ τοῦ ὄγκου καὶ τοῦ μεγέθους τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ θὰ ἐθεώρει τὸ ἔργον—ὑπὸ τὰς παρούσας μάλιστα περιστάσεις—ἐντελῶς ἀνέφικτον. Τοιαύτη μικροψυχία καὶ δισταγμὸς δὲν ἐκώλυσαν εὐτυχῶς τὸν κ. Δημήτριον Δημητράκον καὶ οὕτως ἀνελήφθη τὸ ἔργον ὑπὸ τὰς ἐνθέρμους εὐχὰς ὅλων τῶν ποθούντων νὰ ἴδουν ἐκδιδόμενον τὸ μέγα Λεξικὸν τῆς γλώσσης μας.

"Οτι τὸ ἔργον ἀποτελεῖ τῳόντι ἆθλον, εἶναι ἀναμφισβήτητον. "Οτι—διὰ πρώτην ἤδη φορὰν ἐπιχειρούμενον—θὰ παρουσιάζῃ ἀτελείας ἀναποφεύκτους εἰς Λεξικὸν τοῦ ὄγκου καὶ τῆς ἐκτάσεως τοῦ ἤδη ἐκδιδομένου, παρ'ὅλα τὰ ἄφθονα ἐκδοτικὰ μέσα τοῦ ρηθέντος Οἴκου καὶ παρ' ὅλην τὴν ἐπιστημονικὴν ἱκανότητα, τὴν λεξικογραφικὴν πεῖραν, τὴν εὐσυνειδησίαν καὶ φιλοπονίαν τῶν διακεκριμένων Συντακτῶν του, οὐδεὶς ὡσαύτως δύναται νὰ ἀρνηθῇ.

'Αλλὰ παρὰ τὰς ἀναποφεύκτους ἐλλείψεις, τὸ ἔργον θὰ εἶναι πολύτιμον καὶ ἐπὶ μακρὰ ἴσως ἔτη τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ὁ μόνος λεξικολογικὸς θησαυρὸς γραπτῆς παραδόσεως τριῶν χιλιετηρίδων. Καὶ ὡς τοιοῦτον εἶναι, νομίζω, ἄξιον ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης.

Γ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ

Καθηγητὴς τῆς Γλωσσολογίας τοῦ Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν

1. 'Η πρώτη ἀναγγελία τῆς ἐκδόσεως τοῦ Λεξικοῦ ὥριζε τὴν ἔκτασίν του εἰς τέσσαρας τόμους.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Α'. Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἱστορικῶς.

1

Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα, οἵα πρὸ τρισχιλίων ἐτῶν ἐλαλεῖτο ὑπὸ τῶν Ἰώνων, διεσώθη ἀρτίως διὰ τῶν Ὁμηρικῶν ἐπῶν. Ἐκείνη δὲ κυρίως ἐν τοῖς μετέπειτα, κατὰ τὴν γόνιμον τῶν Ἑλλήνων ἀκμήν, ποικίλας ἔσχε μεταβολάς, πλουσίαν δὲ διαμόρφωσιν ἐν τῷ ἐξ αὐτῆς προκύψαντι Ἀττικῷ λόγῳ. Παραλλήλως ἐπίδοσιν ἔσχον, κυρίως ἐν τῇ ποιήσει, ἡ διάλεκτος τῶν Αἰολέων καὶ ἡ τῶν Δωριέων, διαφερόντως αὕτη ἀνὰ τὰς πολλὰς δωρικὰς ἀποικίας διαπλασθεῖσα.

Ἀλλ' ὁ ἀπὸ τῶν Μακεδονικῶν χρόνων ἐντονώτερος τῶν Ἑλληνικῶν φύλων συγχρωτισμός, ἡ ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ παντοδαπῶν Ἑλλήνων ἀναμὶξ ἐγκατάστασις, ἡ ἔκτοτε καὶ ὑπὸ ἀλλοφύλων χρῆσις τῆς Ἑλληνικῆς καὶ ἡ ἐπισυμβᾶσα κατάκτησις τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, ἡ καὶ πολλὰ τοῦ δημοσίου καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου μεταβαλοῦσα, ἐπήνεγκον εἰς τὴν κοινῶς λαλουμένην καὶ εἰς τὴν οὐχὶ δοκίμως τότε γραφομένην συμφυρμόν τινα τῶν διαλέκτων, ἐπέκτασιν ἢ περιορισμὸν ἢ ἀλλοίωσιν τῆς σημασίας πολλῶν λέξεων, παρείσφρησιν ξένων λέξεων καὶ τρόπων ἐκφράσεως, κατὰ τόπους δὲ καὶ φθοράν τινα προφορᾶς, ἰδίως τῶν φωνηέντων.

Εἶτα ἡ εἰς Βυζάντιον μετάθεσις τῆς ἕδρας τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους, ἣν ἐπηκολούθησεν ἡ ἐν τῷ Χριστιανισμῷ ἐξελλήνισις ὅλης τῆς ἀνατολικῆς αὐτοκρατορίας, αἱ ἔκτοτε ἀλλεπάλληλοι εἰς ταύτην εἰσβολαί, πολλαχοῦ καὶ ἐγκαταστάσεις, ἡμιβαρβάρων ἐπιδρομέων, ἰδίως Σλάβων, Ἀράβων καὶ τῶν Φράγκων σταυροφόρων, καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα ὑποδούλωσις σύμπαντος τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐπεδείνωσαν τὴν ἀσθένωσιν τῆς γλώσσης καὶ δὴ καὶ εἰς διαφθορὰν τῆς μορφῆς αὐτῆς συνέτεινον κατὰ τὰ ἀστικὰ κέντρα καὶ ἀνὰ τὰς οὐχὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ὑπὸ Ἑλλήνων οἰκουμένας χώρας τῆς Ἀνατολῆς. Ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου, ἡ ἐκ τῶν προμνημονευθέντων καὶ ἄλλων δυσμενῶν αἰτίων ἐπελθοῦσα βαθμηδὸν ἀπαιδευσία καὶ πνευματικὴ μείωσις τῶν Ἑλλήνων, μάλιστα ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ ὅπου οὗτοι φυλετικῶς ἀδιάφθοροι ἐσώθησαν, εἶχεν ὡς ἐπακόλουθον τὴν ἀχρησίαν καὶ λησμοσύνην μεγάλου μέρους τοῦ γλωσσικοῦ πλούτου, ἰδίως ἐν ταῖς περιοχαῖς τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἐπιστήμης καὶ καθόλου τῆς θεωρίας.

Τέλος ἡ μετὰ τὴν λεγομένην εὐρωπαϊκὴν Ἀναγέννησιν ἐπικοινωνία τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων μετὰ τῶν προηγμένων λαῶν τῆς Δύσεως καὶ συναφῶς αἱ ἐκ τῆς προόδου τῶν ἐπιστημῶν, τῶν τεχνῶν καὶ τῶν νέων κοινωνικῶν συνθηκῶν φραστικαὶ ἀνάγκαι πολλὰς εἰσήγαγον ξένας ἢ νεοποιήτους λέξεις εἰς τὴν Ἑλληνικὴν καὶ μεταβολὰς δὲ ἢ ἐπεκτάσεις σημασίας ἀρχαίων λέξεων προεκάλεσαν, συνάμα δὲ καὶ ἄλλους τινὰς τρόπους ἐν τῇ συνθέσει τοῦ λόγου διεμόρφωσαν.

Ἀλλ' αἱ προμνημονευθεῖσαι καὶ ἄλλαι τινὲς ἀμνημόνευτοι ὧδε ἀντιξόως ἢ εὐμενῶς ἐξελικτικαὶ περιπέτειαι τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, αἱ πολλαχῶς, ὡς εἴρηται, καὶ πολυτρόπως ἐπὶ τῆς γλώσσης αὐτοῦ ἐπιδράσασαι, οὔτε τὴν ἐσωτερικὴν ὑφήν, οὔτε τοὺς περὶ τὰ οὐσιώδη γραμματικοὺς τύπους, οὔτε τὴν βασικὴν φθογγολογίαν τῆς γλώσσης ταύτης ἠλλοίωσαν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ καταφθείρωσιν αὐτὴν καὶ ν' ἀπονεκρώσωσι. Μεμαρτυρημένως δὲ λαλουμένη καὶ γραφομένη ἐν συνεχείᾳ ἀπὸ τριῶν χιλιετηρίδων, ἱκανὴ μὲν ἐγένετο κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς καὶ πολὺ μετὰ τούτους νὰ ἐκφράζῃ, ὡς ἄριστα, πάσας καὶ τὰς ἀνωτέρας ἐκδηλώσεις τῆς σκέψεως, τοῦ συναισθήματος καὶ τῆς ἐνεργείας, ἠδυνήθη δὲ καὶ εἶτα κατὰ τὴν περίοδον τῆς παρακμῆς νὰ διασώσῃ ἐν τῇ κοινῇ καὶ ὑπὸ ἀπαιδεύτων χρήσει αὐτῆς τὴν παλαιὰν ἐνάργειαν καὶ σαφήνειαν καί τινα χάριν ἐκφράσεως. Οὐ μόνον δὲ ταύτην, τὴν ἐξαιρέτως ἐν τῇ λαϊκῇ ποιήσει καὶ τῷ παροιμιακῷ λόγῳ καταδηλουμένην ἀντοχὴν ἔσχεν ἡ Ἑλληνική, ἀλλὰ καί, ὡς ἐμφανὲς ἐγένετο κατὰ τὴν ἀπὸ αἰῶνος ἀνέλιξιν τοῦ ἐλευθέρου ἐθνικοῦ βίου, πλείστας εἶχε διαφυλάξει ἐν τῇ γλωσσικῇ τῶν Ἑλλήνων συνειδήσει φραστικὰς ἱκανότητας τοῦ δοκίμου ἀρχαίου λόγου, ἰδίως τὰς ἐκ τῶν προθέσεων καθ' ἑαυτὰς καὶ ἐν συνθέσει, τὰς ἐκ τῶν σημασιολογικῶν καταλήξεων, εἰς ἃς καὶ ἑτέρας προσέθηκε, τὰς ἐκ τῶν ρηματικῶν παραγώγων καὶ τὰς ἐκ τῆς θαυμαστῶς εὐοδούσης συνθέσεως οὐοιαστικῶν μετὰ ρημάτων ἢ ἐπιθέτων. Τοιαῦτα δὲ καὶ τοσαῦτα ἐκ τοῦ ἀρχαίου δοκίμου λόγου συγκρατήσασα, ἐν μέρει δὲ καὶ ἀναπτύξασα ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἔσχεν οὐχ ἧττον καὶ ἔχει ἐν τῇ νέᾳ, τῇ μήπω ἀποκατεστημένῃ, μορφῇ αὐτῆς, τὸν εὔπλαστον καὶ εὐπροσάρμοστον χαρακτῆρα τῶν ἐν ἀκμαίᾳ ζωῇ γλωσσῶν, διαμορφουμένη ὁσημέραι, ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἰδίᾳ αἰῶνος, κατὰ τοὺς γλωσσολογικοὺς κανόνας τοὺς διέποντας τὰς ἐκ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς καὶ τῆς Λατινικῆς παραχθείσας νεωτέρας Εὐρωπαϊκὰς γλώσσας.

***

Ἀλλ' ἐν ᾧ οὕτως ἐν ἀρρήκτῳ συνεχείᾳ ἔζησε καὶ ζῇ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα, πεπλανημένως ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν παλαιοτέρων ἐν τῇ Δύσει λογίων ὡς γλῶσσα νεκρὰ καὶ ὡς τοιαύτη ἐμελετήθη παραλ-

λήλως τῇ Λατινικῇ. Προῆλθε δὲ ἡ ἐπὶ μακρὸν ἔκτοτε κρατήσασα καὶ ἐν μέρει κρατοῦσα πλάνη αὕτη καὶ ἐξ ἄλλων μὲν αἰτίων, ἀλλὰ κυρίως ἐκ τῶν ἑξῆς:

α') Οἱ πρῶτοι κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν μεταδόντες αὐτὴν εἰς Ἰταλοὺς καὶ ἄλλους ἀλλογλώσσους Ἕλληνες λόγιοι, ζηλωταὶ ὄντες τῆς ἀρχαίας γλώσσης, ταύτην καὶ μόνον εἰς ἐκείνους ἐδίδαξαν, ἀγνοήσαντες τήν τε κατὰ τοὺς τότε χρόνους ἐν ἀστικοῖς κέντροις καὶ ἐν μοναῖς λογίως πως ὁμιλουμένην, ρητορευομένην ἢ γραφομένην καὶ τὴν ἀνὰ τὴν ὕπαιθρον ἰδίως τῆς Ἑλλάδος λαλουμένην, μάλιστα δὲ ᾀδομένην, τήν τε μεσαιωνικὴν δηλονότι, ἐξ ἧς προῆλθεν ἡ λεγομένη ἁπλῆ, καὶ τὴν κοινῶς ἐν χρήσει, τὴν κληθεῖσαν βραδύτερον δημοτικήν.

β') Οἱ ἐπιφανεῖς μετὰ τούτους ξενόγλωσσοι Ἑλληνισταὶ ἀποκλειστικῶς σχεδὸν καὶ μόνον εἰς τὴν μελέτην τῶν ἀρχαίων καὶ τινων παλαιοτέρων μεσαιωνικῶν συγγραφῶν ἐνέκυψαν καὶ κυρίως τὰ ἀρχαῖα λεξικά, λεξιλόγια καὶ σχόλια ἐγνώριζον καὶ συνεβουλεύοντο, οὐδὲν δὲ κείμενον τῆς νεωτέρας ἁπλῆς μεσαιωνικῆς καὶ τῆς δημοτικῆς εἶχον ὑπ' ὄψιν.

γ') Τὸ μεῖζον, ἐν πολλοῖς δὲ καὶ τὸ χαρακτηριστικώτερον τῶν βυζαντινῶν συγγραφῶν, ἰδίως τῶν ἀπὸ τοῦ 8ου μέχρι τοῦ 16ου αἰῶνος, καθ' οὓς χρόνους ἤρξατο ἐν τῇ Δύσει ἡ σπουδὴ τῆς Ἑλληνικῆς, ἦτο ἀνέκδοτον, ἀνερεύνητον, μάλιστα δὲ καὶ ἀκατάλεκτον, τούτου δ' ἕνεκα καὶ ἄγνωστον εἰς τοὺς Εὐρωπαίους ἑλληνομαθεῖς. Μόνον δὲ μεσοῦντος τοῦ 17ου αἰῶνος ἤρξατο συστηματική τις ἀναδίφησις τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῆς Δύσεως ἀποκειμένων βυζαντινῶν ἐν κώδιξι συγγραμμάτων. Καὶ ἀτελὴς δ' ἐγένετο τότε τὸ πρῶτον, οὐχὶ κριτικῶς ἀποκεκαθαρμένη, ἐν πολλοῖς δ' ἡμαρτημένη, καταγραφὴ καὶ ἑρμηνεία λεξιλογίου τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς ὑπὸ τοῦ σοφοῦ Δουκαγγίου (Du Cange), ἀφ' οὗ καὶ τὸ πρῶτον ἤρχισαν ἐν τῇ Δύσει αἱ λεγόμεναι **βυζαντιναὶ σπουδαί,** ἤτοι ἡ μελέτη τῆς ἱστορίας, τῆς πνευματικῆς ζωῆς καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ κυρίως βυζαντινοῦ κράτους. Καὶ ἀνεπτύχθη μὲν μετὰ πολλοῦ ζήλου καὶ εὐδοκίμως ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἡ σπουδὴ αὕτη, ἀλλ' οὐχὶ ἐν στενῇ, ὡς ὤφειλε, συναφείᾳ, συγκρίσει καὶ συσχετίσει πρὸς τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν μέσην καὶ δὴ καὶ τὴν νεωτέραν περίοδον τῆς ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων γλώσσης.

δ') Οἱ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἐν τῇ ὑποδούλῳ χώρᾳ διδάσκαλοι, ἱεροκήρυκες, ὑμνῳδοί, συναξαρισταί, χρονογράφοι καὶ ἕτεροι γράψαντες (ἐξαιρέσει τῶν κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα λογίων ἐν Κρήτῃ ποιητῶν καί τινων ἄλλων εὐαρίθμων) ἢ ἀδοκίμως τὴν ἀρχαίαν ἐπετήδευον φράσιν ἢ τὴν τότε ἁπλῆν μέν, βαρβαρικῶν δὲ λέξεων ἔμπλεων, ἔγραφον, ἀλλὰ κατὰ τὴν γραμματικὴν τῆς ἀρχαίας ἀδαῶς καὶ ἀκαταστάτως ταύτην διασκευάζοντες καὶ λέξεις τοῦ ἀρχαίου πεζοῦ ἢ ποιητικοῦ λόγου ἀτόπως παρενείροντες. Εἰς δὲ τὴν οὕτωσι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας διττῶς γραφομένην, τὴν ψ ε υ δ ο α τ τ ι κ ί ζ ο υ σ α ν δηλονότι καὶ τὴν ψ ε υ δ α π λ ῆ ν, καὶ δι' ἄλλας μὲν αἰτίας, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ ὀθνεῖον τῆς φράσεως, σχεδὸν οὐδέν τι συνεγράφη πρωτότυπον ἢ τῆς ἐθνικῆς ζωῆς ἀποδοτικόν.

ε') Ἡ κυρίως ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κοραῆ ἀρξαμένη προσπάθεια καθάρσεως καὶ διαμορφώσεως τῆς βαρβαριζούσης ἁπλῆς ἀπέβλεψεν εἰς τὴν κατὰ τὸ ἐνὸν ἀποκατάστασιν τῆς γραμματικῆς καὶ τοῦ λεκτικοῦ τῆς ἀρχαίας, ἀλλ' ἐν τῇ πράξει ὑπό τινων μὲν σοφῶν σχολαστικῶς, ὑπὸ δὲ τῶν πολλῶν ἀδαῶν ἀταλαιπώρως γενομένη, διττὴν ἔδωκε μορφὴν εἰς τὴν ἐξ αὐτῆς προελθοῦσαν νεωτέραν ἢ κ α θ α ρ ε ύ ο υ σ α ν. Ἤτοι αὕτη ὑπ' ἐκείνων μὲν κατὰ τὸν παρελθόντα ἰδίως αἰῶνα ἐπιδεξίως, ἀλλὰ πάντη διάφορος τῆς λαλουμένης ἐγράφη, ὑπὸ δὲ τῶν ἄλλων τῶν ἀδαῶν, ἰδίως μεταφραστῶν προχείρως γραφόντων, κατὰ πολλὰ ἐνοθεύθη δι' ἡμαρτημένης χρήσεως ἀρχαίων λέξεων, διὰ συνταράξεως τῆς χρήσεως τῶν μορίων, διὰ σολοίκου συντάξεως, διὰ κακῆς αὐτολεξεὶ μεταγλωττίσεως ξένων ὅρων καὶ φράσεων, διὰ προσθήκης νέων λέξεων πλημμελῶς ἐσχηματισμένων καὶ μάλιστα ἐπ' ἐσχάτων διὰ παρεμβολῆς λέξεων, ῥήσεων καὶ τυπικοῦ τῆς δημώδους. Οὕτως ἡ μὲν δόκιμος καθαρεύουσα τῇ μεταγενεστέρᾳ ἀρχαίᾳ προσπελάζουσα καὶ (ὡς περίπου μεσοῦντος τοῦ 15ου αἰῶνος ἐν Ἰταλίᾳ ἡ διὰ τοῦ Βάλλα (Valla) καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἀνακαθαρθεῖσα Λατινική) εὐχείριστον τοῖς εἰδήμοσιν ὄργανον ἐκφράσεως καταστᾶσα, ἀπέμεινεν ἔξω τῆς συγχρόνου γλωσσικῆς τοῦ λαοῦ συνειδήσεως καὶ βαθμηδὸν εἰς ἀχρηστίαν περιέπεσεν· ἡ δὲ καθ' ὑποκατάστασιν τῆς δοκίμου ἐκείνης καθαρευούσης ἀδαῶς καὶ ἀτάκτως καὶ ἀνωμάλως ἐν συνήθει χρήσει γενομένη, ἡ χαρακτηριστικῶς κληθεῖσα μ ε ι κ τ ή, αὐθαιρέτως καὶ κατὰ τὸ δοκοῦν ἄλλως ὑπ' ἄλλων γραφομένη, εἰς γραμματικὸν κυκεῶνα περιέπεσεν. Οὐχ ἧττον δὲ καὶ αὕτη τῆς γλωσσικῆς τοῦ λαοῦ συνειδήσεως ἀφισταμένη, ἐν πολλοῖς καὶ ἐπεσκότισεν αὐτήν. Διὰ τοῦτο καίπερ εἰς πάσας τὰς τοῦ δημοσίου βίου χρείας εὐχρηστήσασα καὶ τοὺς ἑτερογλώσσους ἐπιστημονικοὺς καὶ τεχνικοὺς ὅρους ἐξελληνίσασα καὶ πρὸς συνεννόησιν ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰς συνθήκας, τοὺς ὅρους καὶ τὰς περιστάσεις τῆς συγχρόνου κοινωνίας ἐπαρκέσασα, δὲν ἠδυνήθη ὅμως νὰ προσλάβῃ τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα πάσης κοινοχρήστου γλώσσης, ἤτοι νὰ καταστῇ σαφῶς συνειδητὴ καὶ ὁμαλῶς εὔχρηστος ὑπὸ τοῦ λαοῦ. Ἀλλὰ καὶ οὕτως ἡ ὅλη νεωτέρα, τουτέστιν ἥ τε δόκιμος καθαρεύουσα καὶ ἡ ἐκ ταύτης μεικτή, ἐπιτήδειον ὄργανον ἐκφράσεως γενομένη διὰ τὰς πλείστας τῆς ἐθνικῆς ζωῆς ἐκδηλώσεις, περιστάσεις καὶ ἀνάγκας, ἄμεσον δ' ἀφ' ἑτέρου, ὡς προεξετέθη, συνέχειαν ἀποτελοῦσα τῆς παλαιοτέρας Ἑλληνικῆς, τῆς ὁμοίως ἐν συνεχείᾳ ἐκ τῆς ἀρχαίας ἀπορρευσάσης, δυνατὸν μὲν ὡς μεταβατικὴ περίοδος τῆς ὅλης γλώσσης νὰ θεωρηθῇ, ἀτόπως ὅμως ἐν τῇ Δύσει ἐξελήφθη ὡς νεαρά τις γλῶσσα, οἵα ἐκ τῆς Λατινικῆς ἡ Ἰταλική.

στ') Ἡ λαλουμένη ὑπὸ τοῦ ἀνὰ τὴν ὕπαιθρον λαοῦ, τοῦ μὴ ὑποστάντος ἀλλοιωτικὰς ἐξ ἐπιμιξίας μετ' ἀλλοφύλων ἢ σχολαστικὰς ἐκ τῶν ἀστικῶν κέντρων ἐπιδράσεις, πολὺ μέν, ὡς εἴρηται, τοῦ ἀρχαίου

λεκτικοῦ εἶχεν ἀποβάλει καὶ τὴν πάλαι συνθετικὴν ὑφὴν τοῦ λόγου ἡπλοποίησεν, ἀλλὰ καὶ πλεῖστα γνησίως ἐτήρησε καὶ τὴν προφορὰν ἐν πολλοῖς διέσωσε καὶ ὅσας ξένας ἔλαβε λέξεις διὰ τῆς κοινοχρησίας ὡμάλυνεν. Ἐκ παλαιῶν δὲ χρόνων, πιθανῶς ἀπὸ τοῦ 13ου αἰῶνος, εἶχεν αὐτοτελῆ καὶ ἀπὸ τοῦ συμμείκτου ἀστικοῦ ἰδιώματος ἐναργῶς διαφέρουσαν ὑφήν, καταστᾶσαν σὺν τῷ χρόνῳ εἰς τὴν μορφὴν τὴν παραδεδομένην ἡμῖν σταθερῶς πως διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ 14ου αἰῶνος μέχρι τοῦ νῦν λίαν ἀξιολόγου λαϊκῆς ποιήσεως ὡς καὶ διὰ πλείστων παροιμιῶν, μύθων, λογίων, γνωμικῶν καὶ φράσεων τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Καθ' ὅσον ὅμως πάντων τούτων μόλις ἀπὸ ἑνὸς αἰῶνος ἤρξατο ἡ συλλογὴ καὶ ἡ σποράδην ἔκδοσις οὐχὶ κατὰ κριτικῶς ὡμαλισμένην ἐνιαίαν γλωσσικὴν μορφήν, ἀλλ' ὡς εὑρηνται φερόμενα ἐν κατὰ τόπους ἰδιώμασιν (τοῦθ' ὅπερ προκειμένου περὶ γλωσσικῶν μνημείων καὶ ἐπιβεβλημένον ἦτο διὰ τὴν πρώτην αὐτὴν καταγραφήν), ἡ ὑπ' αὐτῶν καὶ τῆς καθωμιλημένης ἐκφραζομένη Ἑλληνικὴ διατελεῖ ἐν τῇ ἀντιλήψει τῶν ἑτερογλώσσων ἑλληνιστῶν ἀσύναπτος πρὸς τὴν ἀρχαίαν οὐδ' ἐμελετήθη ὑπὸ τούτων μέχρι τοῦ νῦν. Τοῦτ' αὐτὸ λεκτέον καὶ διὰ τὰ ἐν τῇ νεοελληνικῇ ταύτῃ (τῇ δημοτικῇ) ὑπὸ λογίων γραφέντα ποιητικὰ ἔργα.

ζ') Ἡ ἀρχῆθεν ὑπὸ τῶν ἀλλοεθνῶν μελετητῶν τῆς ἀρχαίας ἄγνοια τῆς νέας Ἑλληνικῆς ἤγαγεν, αὕτη κυρίως, εἰς τὴν αὐθαίρετον καὶ οὐχί, ὡς ἁμαρτυρήτως ἐλέχθη, ἐξ εἰσηγήσεως Βυζαντινῶν λογίων προελθοῦσαν ἐκτροπὴν ἀπὸ τῆς ἐν πολλοῖς σῳζομένης παρὰ τοῖς Ἕλλησι καὶ ἰδίως ἐν τῇ δημοτικῇ γνησίας προφορᾶς, εἰς τὴν κακόηχον δηλονότι τῶν ἠτακιστῶν, τὴν ἄλλως ἐρασμικὴν καλουμένην προφοράν. Καὶ αὕτη δὲ τἀνάπαλιν ἡ προφορὰ πολὺ συνέβαλε καὶ συμβάλλει εἰς τὴν ὑπὸ τῶν ἐν τῇ Δύσει ἄγνοιαν τῆς ἐν ἀρρήκτῳ οὔσης πρὸς τὴν ἀρχαίαν συνεχείᾳ νέας Ἑλληνικῆς καὶ εἰς τὴν οὕτως ἐν τῇ διδασκαλίᾳ πεπλανημένην διχοτόμησιν τῆς μιᾶς καὶ ἐνιαίας Ἑλληνικῆς.

2

«Οὐδεμία γλῶσσα—γράφει ἐν διατριβῇ αὐτοῦ περὶ τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ὁ σοφὸς Γ. Χατζηδάκις—ἔτυχε τοιαύτης ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης παρά τε τῶν φιλολόγων καὶ γλωσσολόγων ὅπως ἡ Ἑλληνική». Ἀληθὲς δὲ τοῦτο καὶ ἀναντίλεκτον ὡς πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἐξαιρέτως καὶ τὴν μέχρι τοῦ μέσου αἰῶνος περίοδον αὐτῆς.

Ἀρχαιόθεν, καὶ μεμαρτυρημένως ἀπὸ τοῦ πέμπτου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος, ἤτοι ἀπὸ τοῦ Δημοκρίτου, τοῦ ἰωνιστὶ γράψαντος περὶ ὀρθοεπείης καὶ γλωσσέων, περὶ ῥημάτων κ. ἄ., ἤρξατο μεθοδικὴ καὶ μετ' ἐπιστασίας πραγματεία γραμματικὴ καὶ ἑρμηνευτικὴ πρῶτον περὶ τῶν ἐπῶν τοῦ Ὁμήρου, ἀκολούθως δὲ ἐπὶ τῶν ἔργων τῶν διασημοτέρων ποιητῶν καὶ πολλῶν ἐξαιρέτων πεζογράφων, ἰδίως τῶν τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν τοῦ Ἱπποκράτους.

Τοῦ χρόνου δὲ προϊόντος ἡ τῶν κατὰ μέρος γλωσσικὴ ἔρευνα καὶ μελέτη μεγάλως ἐπέδωκεν, ἐκτεθεῖσα βαθμηδὸν κατὰ τοὺς Ἀλεξανδρινοὺς χρόνους καὶ εἰς τὰς διαλέκτους καὶ εἰς τὰς κατὰ τόπους ἰδιώματα καὶ εἰς τὴν κατάρτισιν διαφόρων μηθ' ἑρμηνείας λεξιλογίων εἰδικῆς χρήσεως κατ' ἐπιστήμην ἢ τέχνην, οἷον τῶν μαθηματικῶν, τῆς γραμματολογίας, τῆς ἰατρικῆς, τῆς φυτολογίας, τῆς ζωολογίας, τῆς ὀψαρτυτικῆς κ.ἄ. Παραλλήλως δὲ πρὸς τὰς τοιαύτας συναγωγὰς καὶ μεθοδικὴ ἐγένετο κατὰ στοιχεῖον καταγραφὴ τῶν ἐν τῇ Ἀττικῇ διαλέκτῳ ἢ καὶ τῶν ἐν τῇ μεταγενεστέρᾳ συνωνύμων καὶ τῶν κατὰ σημασίαν παραπλησίων λέξεων. Μάλιστα δὲ καὶ καταλογὴ τῶν ἀττικῶν λέξεων ἐγένετο μετ' ἀντιστοίχων ἑρμηνειῶν καὶ μετὰ καθορισμοῦ τῶν καθ' ἕκαστα συντάξεων τοῦ δοκίμου λόγου. Ἀλλὰ καὶ περὶ τὴν ἐτυμολογίαν καὶ περὶ τὴν ὀρθογραφίαν καὶ τὴν συγκριτικὴν γλωσσολογίαν πολλοὶ τῶν τῆς Ἀλεξανδρινῆς περιόδου, γραμματικῶν διέτριψαν. Καὶ γενικὰ τέλος λεξικά, τῆς ὅλης τουτέστιν Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἀπ' ἐκείνου ἤδη τοῦ χρόνου κατὰ στοιχεῖον συνετάγησαν. Τόση δὲ ἦτο ἡ μέχρι καὶ τοῦ πέμπτου μετὰ Χριστὸν αἰῶνος γενομένη γραμματική, ἑρμηνευτική, σχολιαστική, ἱστορική, γλωσσολογική, λεξιλογικὴ καὶ ἄλλη ἔρευνα τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ὥστε ὑπερδιακόσιοι ἀναφέρονται ὀνομαστοὶ γραμματικοὶ τῆς περιόδου ἐκείνης, ὧν ἀποσπάσματα ἢ τίτλοι συγγραφῶν ἢ ἑρμηνεύματα καὶ κανόνες περιελήφθησαν εἰς λεξικογράφους. Μεταξὺ δὲ τούτων—ἵνα τινὰς τῶν διασημοτέρων ἀναφέρωμεν—Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός, Ζηνόδοτος, Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος, Ἀπολλόδωρος, Ἀρτεμίδωρος, Τρύφων, Δίδυμος ὁ Χαλκέντερος, Ἐρωτιανός, Ζωπυρίων, Αἴλιος Μοῖρις, Ἀπολλώνιος ὁ Δύσκολος, Διονύσιος ὁ Μαθηματικός, Φρύνιχος, Ἰούλιος ὁ Πολυδεύκης, οἱ λεξικογράφοι Κύριλλος, Στέφανος ὁ Βυζάντιος, Παλλάδιος, Ἡσύχιος ὁ Ἀλεξανδρεύς, ὁ τὴν συλλογὴν λέξεων τοῦ Ἀπίωνος, τοῦ Ἡλιοδώρου καὶ τοῦ Διογενιανοῦ περιλαβὼν ἐν τῷ λεξικῷ αὐτοῦ ὅπερ περιέχει καὶ πολλὰς «λέξεις» ἤτοι τύπους σπανίους καὶ «γλώσσας» ἤτοι τύπους ἰδιωματικούς, εἶναι δὲ οὕτω τὸ πλουσιώτατον καὶ διὰ τὴν κριτικὴν τῶν κειμένων τὸ λυσιτελέστερον τῶν περισωθέντων ἀρχαίων Λεξικῶν.

Ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν χρόνους, ἀφ' ὧν καὶ δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ἀρχομένην τὴν μεσαιωνικὴν περίοδον τῆς Ἑλληνικῆς (καίπερ οἱ λογιώτατοι τῶν γραφόντων, ἔκτοτε καὶ μέχρι τῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντίου καί τινες μετ' αὐτὴν ἐπέμενον ἀττικίζοντες) οὐκ ὀλίγοι Βυζαντινοὶ οὐδὲ ἀδοκίμως ἠσχολήθησαν εἰς παντοίας ἐρεύνας καὶ μελέτας τῆς ἀρχαίας ἰδίως Ἑλληνικῆς, εἰς γλωσσικὰ καὶ ἄλλα σύσχετα σχόλια τῶν κειμένων καὶ δὴ καὶ εἰς τὴν λεξικογραφίαν τῆς ὅλης γλώσσης. Μεταξὺ τούτων ὀνομαστότεροι ὁ ἕτερος Ἡσύχιος, ὁ Μιλήσιος, συγγραφεὺς σπουδαίου γραμματολογικοῦ λεξικοῦ, ὁ Γεώργιος Χοιροβοσκός, συγγραφεὺς περὶ πνευμάτων, ὁ πατριάρχης Φώτιος, γράψας τὴν κριτικωτάτην λέξεων συναγωγήν, ὁ Μεθόδιος, ὁ Σουΐδας, ὁ συνθέσας τὸ ἐκτενέστερον τῆς περιόδου

ταύτης γλωσσικὸν ἅμα καὶ πραγμάτων, ἤτοι ἐγκυκλοπαιδικὸν λεξικόν, ὁ Ἰωάννης Ζωναρᾶς καὶ οἱ συγγραφεῖς τοῦ Γουδιανοῦ (Gridianum) καὶ τοῦ Μεγάλου Ἐτυμολογικοῦ.

Ἐν τῇ Δύσει τέλος ἀπὸ τοῦ δευτέρου τῆς Ἀναγεννήσεως αἰῶνος, ἐν Ἰταλίᾳ τὸ πρῶτον (ἐν Μεδιολάνοις 1478) καὶ κατ' ἄμεσον συνέχειαν ἐν Γαλλίᾳ, ἐν Γερμανίᾳ, ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ἐν Ὁλλανδίᾳ πολλὰ συνεγράφησαν καὶ ἐξετυπώθησαν λεξικὰ τῆς Ἑλληνικῆς, ἐν ἀρχῇ μὲν ἐξ ἐρανισμοῦ ἀπὸ τῶν προμνημονευθέντων Ἑλλήνων λεξικογράφων συντεθέντα, εἶτα δὲ καὶ διὰ τῆς σπουδαίας ἑρμηνευτικῆς καὶ τῆς κριτικῆς ἐργασίας δεινῶν Εὐρωπαίων φιλολόγων, ἀλλὰ καὶ τινων σοφῶν Ἑλλήνων συμπληρωθέντα. Τούτων τῶν παλαιοτέρων ἐν τῇ Δύσει ἐκδοθέντων λεξικῶν τὸ πλουσιώτερον καὶ τὸ πρῶτον φιλολογικῶς ἀρτιώτερον κατηρτίσθη ὑπὸ τοῦ Γάλλου Ἑρρίκου Στεφάνου (Thesaurus Graecae linguae ab Henrico Stefano constructus) τῇ συμπράξει τοῦ Μπυντὲ (Budé) ἐκδοθὲν τῷ 1572, ἐν ὁριστικῇ δὲ κατατάξει γενόμενον ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ 1831.

Ἡ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐπίρρωσις τῆς κριτικῆς καὶ συγκριτικῆς μελέτης τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ ἡ κατ' ἀκολουθίαν ταύτης ἐκ διορθώσεως ἀποκατάστασις τῶν κειμένων, παραλλήλως δὲ ἡ τῆς γλωσσολογικῆς ἐπιστήμης προϊοῦσα κατάρτισις προεκάλεσαν νέας καὶ σημαντικὰς ἐργασίας, ἀναφερομένας εἰς τὴν ἀττικὴν καὶ εἰς τὴν μεταγενεστέραν ἢ μέσην γλῶσσαν, μάλιστα δὲ εἰς τὴν τῆς ἀρχαίας ποιήσεως καὶ εἰς τοὺς τῶν διαλέκτων τύπους. Οὕτω δὲ ταχέως προέκυψαν ἀνάγκαι ἀπαθησαυρισμοῦ λέξεων καὶ νέαι διεμορφώθησαν ἀπόψεις ἑρμηνευτικαί, πολλοὶ δὲ καὶ ἐπιφανεῖς φιλόλογοι παρωρμήθησαν ἔκτοτε εἰς συγκριτικὰς καὶ γλωσσολογικὰς ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης μελέτας καὶ δὴ καὶ εἰς συμπλήρωσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς ἑλληνικῆς λεξικογραφίας. Ἐκ τούτων ἐξαιρέτως μνημονευτέος ὁ Φραγκίσκος Πάσσοβ (Franz Passow), ὁ ἐπιμελέστερον πρῶτος συλλέξας καὶ ἑρμηνεύσας τοὺς ἐν ταῖς συγγραφαῖς τῶν ἀρχαίων ὅρους τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ πολλοὺς τεχνικοὺς καὶ ἀφ' ἑτέρου σαφῶς ἐνδιατρίψας εἰς τὴν παρὰ τοῖς ἐπικοῖς χρῆσιν τῶν λέξεων καὶ τὴν ετῶν συλλαβῶν μακρότητα ἐν τῷ διτόμῳ αὐτοῦ λεξικῷ, τῷ ἐκδοθέντι τελικῶς τῷ 1831 καὶ πληρέστερον ὑπὸ τοῦ Ρὸστ (Fried. Rost) καὶ τῶν συνεργατῶν αὐτοῦ βραδύτερον ἐπανεκδοθέντι (1841—18τ7). Μετὰ τοῦτον δὲ μνείας ἰδίας ἄξιοι εἶναι οἱ Σοῦλε καὶ Σνάϊτεβιν (B. Suhle, M. Schneidewin) διὰ νὴν ἐν τῷ ὑπ' αὐτῶν ἐκδοθέντι τῷ 1875 συντόμῳ Λεξικῷ περίληψιν τοῦ Θησαυροῦ τοῦ Ἑρρίκου Στεφά ου καὶ τοῦ λεξικοῦ τοῦ Πάσσοβ, ἔτι δὲ καὶ οἱ Ἄγγλοι Λίδδελλ καὶ Σκὸττ (H. G. Liddell, R. Scott), οἱ ἐπίσης ἀπὸ τοῦ Πάσσοβ ὁρμηθέντες καὶ κατὰ τὴν βασικὴν αὐτοῦ μελέτην «περὶ τοῦ σκοποῦ, τῆς ἐγκαταστάξεως καὶ τῆς συμπληρώσεως τῶν Ἑλληνικῶν λεξικῶν» ἐκπονήσαντες τὸ ἑλληνοαγγλικὸν λεξικὸν αὐτῶν, τὸ ὑπὸ τὸ ὄνομα Πάσσοβ ἐκδοθὲν τῷ 1843 καὶ ἤδη εἰς ἀνατύπωσιν μετὰ πολλῶν ἔκτοτε συμπληρώσεων, ἰδίως ἐκ τοῦ νεοφανοῦς ὑλικοῦ ἐπιγραφῶν καὶ παπύρων, ἐπανεκδιδόμενον.

Καθ' ὅσον δὲ ἡ ἀπὸ ἡμίσεος ἤδη αἰῶνος εὐδοκιμήσασα εὕρεσις παπύρων, ἡ μυριάδας βίβλων χρονολογουμένων ἀπὸ τοῦ τρίτου πρὸ Χριστοῦ μέχρι τῶν μέσων τοῦ ἑβδόμου μετὰ Χριστὸν αἰῶνος ἀποδώσασα, καὶ ἡ ἀνάγνωσις πολλῶν ἐξ αὐτῶν, τῶν τε περιεχόντων συγγραφὰς τὸ πρῶτον ἐρχομένας εἰς φῶς καὶ τῶν ἰδιωτικοῦ περιεχομένου, πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἡ κριτικὴ κατάταξις καὶ ἀνάγνωσις χιλιάδων ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν, ἰδίως τῶν διαλεκτικῶν καὶ τῶν τῆς μεταγενεστέρας γλωσσικῆς περιόδου, πολλὰς πρότερον ἀθησαυρίστους λέξεις καὶ δὴ καὶ τύπους καὶ διαφόρους γραφὰς καὶ φράσεις καινοφανεῖς ἤγαγον εἰς φῶς, νέα διεμορφώθη εἰδικὴ συμπληρωματικὴ λεξικογραφία, ἡ ἐκ τῶν παπύρων καὶ ἡ ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν. Καὶ ἰδίας ἐν προκειμένῳ μνείας ἄξια εἶναι, πρὸς τοῖς ἄλλοις πολλοῖς καὶ ἀξιολόγοις, τὸ ὑπὸ τοῦ Dr. Friedrich Preisigte ἐκδοθὲν ἑρμηνευτικὸν λεξικὸν τῶν ἐν παπύροις μόνον ἀπαντωσῶν ἢ τῶν ἰδίαν ἐν τούτοις ἐχουσῶν σημασίαν λέξεων καὶ τὸ συμπληρωματικὸν καὶ διαλεκτικὸν ὑπὸ τοῦ H. Herwerden ἐκδοθέν. Πρόδηλον δὲ ὅτι ἡ τοιαύτη καὶ οὕτω συνηγμένη καὶ συναγομένη γλωσσικὴ ὕλη, ἥ τε πρότερον ἀθησαύριστος καὶ ἡ ἕως ἄρτι οὐχὶ ἐπαρκῶς ἡρμηνευμένη σπουδαίως μὲν συμβάλλει εἰς τὴν γλωσσολογικὴν τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς γλώσσης μελέτην, ἀξιόλογα δὲ εἰσφέρει δεδομένα πρὸς ἐξακρίβωσιν τῶν ἐν ταῖς ἀρχαίαις διαλέκτοις τυπικῶν καὶ φθογγικῶν παραλλαγῶν, ἀλλὰ καὶ μάλιστα πολλὰ παρέχει τὰ διαφωτιστικὰ τῆς κοινῆς λαλουμένης ἐν τοῖς μεταγενεστέροις χρόνοις, ἧς πενιχρὰ στοιχεῖα διεσώθησαν ἐν τῷ κατὰ τὸ πλεῖστον σχολαστικῶς τότε ἀττικίζοντι γραπτῷ λόγῳ.

Ἀλλὰ τῇ τόσῃ ὡς πρὸς τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν μεταγενεστέραν ἑλληνικὴν ἐπιμελεῖ ἐρεύνῃ δὲν ἐγένετο ἐφάμιλλος ἡ ἐπιστασία καὶ ἡ μελέτη τῆς μεσαιωνικῆς. Καὶ ἐν προκειμένῳ, παραλείποντες τὰς εἰδικάς, ὧν τινες ἀξιολογώτατα, μελέτας μεσαιωνικῶν κειμένων, σημειοῦμεν ὧδε ὅτι τὸ μὲν ἑλληνοαγγλικὸν τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς λεξικὸν τοῦ Ε. Σοφοκλέους μόνον τὴν ἀπὸ τοῦ 146 ἕως τοῦ 1100 μ.Χ. περίοδον περιλαμβάνει καὶ ταύτην δὲ ἀτελῶς καὶ ἐν ἑρμηνείᾳ ἀνεπαρκῶς, ἡ δὲ σοφὴ τοῦ Καρόλου Κρουμβάχερ (Krumbacher) Βυζαντινὴ γραμματολογία μόνον σπουδαίαν συμβολὴν παρέχει εἰς ἔρευναν καὶ μελέτην τῆς περιόδου ἐκείνης τῆς γλώσσης. Πρὸς τοῖς δύο δὲ τούτοις μνημονευτέος ὁ Δουκάγγιος, καίπερ τὸ προαναφερθὲν Γλωσσάριον αὐτοῦ ἐκ τοῦ λεκτικοῦ μᾶλλον τῆς τότε ἁπλῆς καὶ τῆς δημοτικῆς περιέχει ὕλην.

Οὐδὲ θὰ ἦτο ἴσως ἀνάγκη μεθ' ὅσα προεξετέθησαν νὰ προσθέσωμεν ὧδε ὅτι ἥκιστα τὰ τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς καὶ ἰδίως τὰ τῆς δημοτικῆς ἠρεύνησαν καὶ ἐμελέτησαν οἱ ἐν τῇ Δύσει Ἑλληνισταί, εἰ μὴ ἔδει νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἀντιθέτως Ἕλληνες σοφοὶ καὶ λόγιοι, ἐν οἷς μνημονευτέοι ὁ Κοραῆς, ὁ Οἰκονόμου, ὁ Σκαρλᾶτος Βυζάντιος, ὁ Ἄγγελος Βλάχος, ὁ Ν. Πολίτης, ὁ Ι. Ψυχάρης, ὁ Μ. Φιλήντας, ὁ Πέτρος Βλαστός, ἐξαιρέτως δὲ ὁ Γ. Χατζηδάκις πολλὰ καὶ σημαντικὰ εἰσέφερον εἰς τὴν ἔρευναν καὶ διασάφησιν αὐτῆς καὶ τὴν πρὸς τὴν ἀρχαίαν, τὴν μεταγενεστέραν καὶ τὴν μεσαιωνικὴν συσχέτισιν.

Β'. Σκοπός, μέθοδος καὶ περιεχόμενον τοῦ Λεξικοῦ τούτου.

Ἐκ τῶν προειρημένων ἐμφαίνεται ὅτι αἱ ἀφορῶσαι εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν πολυπληθεῖς ἔρευναι καὶ μελέται ἀσυμμέτρως μέχρι τοῦ νῦν ἐγένοντο· ὅτι δηλαδὴ εὐρεῖαι μὲν καὶ ἐμβριθεῖς καὶ λεπτομερεῖς εἶναι αἱ διὰ τὴν ἀρχαίαν καὶ ἐπακολούθως διὰ τὴν μεταγενεστέραν, ἀτελεῖς δὲ αἱ διὰ τὴν μεσαιωνικὴν καὶ ἀνεπαρκεῖς μάλιστα καὶ ἀσύναπτοι αἱ διὰ τὴν παλαιότερον καὶ τὴν νῦν κοινῇ λαλουμένην. Ἔκδηλον δὲ συνάμα καὶ τὸ ὅτι αἱ ἐπὶ τῶν διαφόρων περιόδων τῆς Ἑλληνικῆς ἔρευναι καὶ μελέται αὗται, ἀσυσχέτως ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ γενόμεναι καί πως ἐν τῇ ἀντιλήψει μιᾶς ἑκάστης νεωτέρας περιόδου οἱονεὶ ὡς γλώσσης αὐθυποστάτου, ἐνέχουσιν ἔλλειψιν παρακωλύουσαν τὴν κατανόησιν τῆς ὀργανικῆς ἑνότητος τῆς ὅλης γλώσσης, ἀλλὰ καὶ ἀσθενοῦσαν ἔν τισι τὴν σαφήνειαν ἑρμηνείας τῶν ἀρχαίων κειμένων. Διότι πλείστων ἐν αὐτοῖς λέξεων καὶ ἐκφράσεων ἡ σημασία, ἀρτίως ἀναβιοῦσα ἐν λέξεσι καὶ φράσεσι τῆς κοινῇ λαλουμένης, μόνον διὰ τούτων πλήρως καὶ εὐγλώττως ἀποδίδεται. Ὅθεν καὶ ὁ Γ. Χατζιδάκις, ὁ εἴπερ τις καὶ ἄλλος εἰς τὰ τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς γλώσσης ἐπιστημονικῶς διατρίψας, ὁ καὶ ὀργανωτὴς γενόμενος τῆς συντάξεως τοῦ ἤδη ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καταρτιζομένου εἰδικοῦ λεξικοῦ τῆς ὁμιλουμένης καὶ τῶν διαλέκτων αὐτῆς, ἀρχικῶς εἰσηγήσατο τὴν σύνταξιν λεξικοῦ τῆς ὅλης γλώσσης, ἐν ᾧ «σύμπασα ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα, λαλουμένη τε καὶ γραφομένη, ἀρχαία, μέση καὶ νεωτέρα νὰ συνεξετάζηται, οὐδενὸς οὔτε τοπικοῦ οὔτε χρονικοῦ οὔτε ἄλλου τινὸς ὁρίου παρεμβαλλομένου».

Κατ' ἀκολουθίαν τῶν προδήλως ὀρθῶν τούτων περὶ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ περὶ τῆς λεξικογραφίας αὐτῆς ἀντιλήψεων συνετέθη καὶ εἰς μείωσιν τῶν περὶ τὰς μελέτας τῆς Ἑλληνικῆς ἐλλείψεων ἀποβλέπει τὸ νῦν ἐκδοθὲν «ΜΕΓΑ ΛΕΞΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ». Τοῦτο, καταρτισθὲν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐκ τῶν πραγμάτων προκυπτούσης ἀρχῆς, **ὅτι ἐνιαία καὶ ἐν συνεχείᾳ βιοῦσα διατελεῖ ἡ ἀπὸ Ὁμήρου μέχρι νῦν Ἑλληνικὴ γλῶσσα.**

Περιέχει πάσας τὰς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης λέξεις καὶ ἐκφράσεις τὰς ἐν τῷ γραπτῷ λόγῳ πασῶν τῶν περιόδων αὐτῆς, πρὸς δὲ καὶ τὰς εὐχρηστούσας ἢ εὐχρηστησάσας τοῦ προφορικοῦ λόγου, παρατιθεμένης ὅπου ἐπάναγκες καὶ ἐφικτὸν τῆς ἐτυμολογίας·

Καταγράφει πλείονας ἢ πᾶν ἄλλο μέχρι τοῦ νῦν Λεξικὸν λέξεις ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῶν παπύρων, ἐντριβῶς δὲ καὶ ταύτας καὶ τὰς ἄλλας ἐξ ἐπιγραφῶν καὶ παπύρων λέξεις συσχετίζει μετὰ τῶν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἢ τῇ μεσαιωνικῇ ἢ τῇ δημοτικῇ συγγενῶν καὶ εἰδικώτερον καὶ εὐρύτερον περὶ τὴν ἑρμηνείαν αὐτῶν διατρίβει·

Παρέχει ἀφθονώτερον ἢ ἐν τοῖς ἄλλοις τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης Λεξικοῖς τὰς μόνον ἐν συγγράμμασι τῆς μεσαιωνικῆς περιόδου ἀπαντώσας λέξεις, γενομένης πρὸς τοῦτο ἀποδελτιώσεως τοῦ λεκτικοῦ πλείστων μεσαιωνικῶν συγγραφέων θεολόγων, χρονογράφων, συναξαριστῶν κλπ. μάλιστα δὲ τῶν ν ἐκκλησιαστικοῖς κειμένοις εὐχῶν, ᾠδῶν, τροπαρίων κλπ., ὧν πρόδηλος τοῖς εἰδήμοσιν ἡ μεσαιωνικὴ προέλευσις καὶ ὑφή·

Προσδιορίζει κατὰ τὸ δυνατὸν τὴν τυπικὴν ἔκτασιν καὶ τὰ χρονικὰ ὅρια χρήσεως ἑκάστης ἐν αὐτῷ ἐκταγεγραμμένης λέξεως. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ τοιοῦτος προσδιορισμὸς ἐν μέρει μόνον καὶ οὐχὶ συστηματικῶς γινόμενος ἐν τοῖς μέχρι τοῦ νῦν Λεξικοῖς τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς, ὡς πρὸς τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν ἀμέσως ταύτῃ ἑπομένην, σπανίως ἐν αὐτοῖς ἀναφέρεται εἰς τὴν μεσαιωνικὴν καὶ μόνον ἐν τοῖς ὑπὸ Ἑλλήνων ἐκδοθεῖσιν ἐνίοτε εἰς τὴν νεωτέραν·

Καθορίζει τὴν παραλλαγὴν ἢ εἰδίκευσιν ἢ ἀλλοίωσιν σημασίας τῆς λέξεως εἴτε κατὰ τὴν ἐν χρονικῇ διαδοχῇ χρῆσιν εἴτε καὶ κατὰ τὴν ἐν μιᾷ ἐποχῇ εἴτε καὶ ὑπὸ συγχρόνων ἀλλήλοις συγγραφέων. Καὶ τοῦτο δὲ ἐν τοῖς Λεξικοῖς τῆς ἀρχαίας σημειούμενον ὡς πρὸς τὸ λεκτικὸν τῶν ποιητῶν καὶ συγγραφέων τῶν μέχρι τῆς μεσαιωνικῆς περιόδου καί τινων μόνον μεσαιωνικῶν, ἀνεξέταστον ἐν αὐτοῖς διατελεῖ ὡς πρὸς τὰς μετέπειτα τῆς γλώσσης περιόδους·

Διευκρινίζει κατὰ τὸ ἐνὸν χρονολογικῶς τὰ τοῦ τυπικοῦ, τὰ τῆς σημασίας καὶ τὰ τοῦ τρόπου χρήσεως τῶν καθ' ἕκαστα τοῦ ὅλου γραπτοῦ καὶ τοῦ νεωτέρου προφορικοῦ λόγου. Πρὸς τοῦτο σημειοῦνται πρὸ ἑκάστης ἐν τῷ Λεξικῷ τούτῳ καταγεγραμμένης καὶ ἑρμηνευομένης λέξεως ἡ περίοδος ἢ αἱ περίοδοι καθ' ἃς ἡ χρῆσις τῆς λέξεως, ὡς καὶ ἡ ἐν ἑκάστῃ περιόδῳ παραλλαγὴ ἢ ἀλλοίωσις σημασίας καὶ ἡ τυχὸν προϊούσης τῆς χρήσεως συντάξεως, εἰδικῶς δὲ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν καθωμιλημένην καὶ ἡ τῆς μεταβολῆς τυπικοῦ, οἷον καταλήξεων καὶ κλίσεων. Πρὸς εὐκρινῆ δὲ καὶ ἀμέσως ὁδηγητικὴν ἔκφρασιν τῶν ἐξακριβώσεων καὶ σαφηνίσεων τούτων αἱ τῆς ὅλης γλώσσης περίοδοι θεωροῦνται καὶ σημειοῦνται συμβατικῶς ἐν τῷ λεξικῷ τούτῳ ὡς π έ ν τ ε, κατὰ μορφικὴν μᾶλλον ἢ χρονικὴν διαδοχὴν προσδιορισταί, συμφώνως ἄλλως τε καὶ πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν εἰδημόνων ἤδη παραδεδεγμένα, ἤτοι:

1) εἰς τὴν ἀ ρ χ α ί α ν (**ἀρχ.**) ἐν ᾗ περιλαμβάνεται πρὸς τῇ Ἰάδι καὶ τῇ Ἀττικῇ καὶ σύμπας, ἰδίως ὁ ἔμμετρος, ἐν τῇ Δωρικῇ καὶ τῇ Αἰολικῇ διασωθεὶς λόγος· χωρεῖ δ' ὡς γνωστὸν ἡ περίοδος αὕτη ἀπὸ Ὁμήρου μέχρι τῶν πρώτων Μακεδονικῶν χρόνων·

2) εἰς τὴν μ ε τ α γ ε ν ε σ τ έ ρ α ν (**μτγν.**) ἄ. μ έ σ η ν λεγομένην, ἧς ἡ μὲν διαμόρφωσις, ἀπὸ τοῦ ἀττικοῦ ὁρμηθεῖσα λόγου, ἤρξατο, ὡς προεξηγήθη, ἀπὸ τῶν Μακεδονικῶν χρόνων, ἡ δὲ χρῆσις ἐχώρησε διὰ τῶν ἀττικιζόντων Βυζαντινῶν καί τινων κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας λογίων μέχρι καὶ τοῦ δεκάτου ἕκτου μ.Χ. αἰῶνος·

3) εἰς τὴν μ ε σ α ι ω ν ι κ ή ν (**μσν.**) τὴν ἀπὸ τοῦ ἕκτου μ.Χ. αἰῶνος γραπτῶς μεμαρτυρημένην, ἧς ἡ χρονικὴ διάρκεια ἀπροσδιόριστος καὶ δι' ἄλλους μὲν λόγους, μάλιστα δὲ διότι τοῦτο μὲν διετέ-

λεσεν ἐν λογίᾳ χρήσει παραλλήλως τῇ ἀγοραίᾳ ἀστικῇ καὶ τῇ ἐν ὑπαίθρῳ κοινῶς λαλουμένῃ, τοῦτο δὲ διότι ἀστάτως καὶ ἀνωμάλως ἐγράφη, συνήθως μὲν ἐπὶ τηρήσει τοῦ ἀρχαίου τυπικοῦ φιλοτιμουμένη, εἰς πλημμελῆ δὲ πολλάκις χρῆσιν τοῦ λεκτικοῦ τῆς ἀρχαίας ἐκτρεπομένη καὶ τοῦτο φύρδην μετ' ἐκφράσεων τῆς τότε καθωμιλημένης συνθέτουσα,—τοῦθ' ὅπερ καὶ θεωρητέον ὡς ὁ κυρίως προσδιορίζων αὐτὴν χαρακτήρ.

4) εἰς τὴν ν ε ω τ έ ρ α ν **(νεωτ.)** ἄ. κ α θ α ρ ε ύ ο υ σ α ν, ἧς ἡ διαμόρφωσις ἤρξατο, ὡς εἴρηται ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος, καὶ ἧς ἡ χρῆσις ἐξακολουθοῦσα πολλὰς μὲν τῆς ἀρχαίαις λέξεις, ἐν τῇ ἀρχικῇ ἢ ἠλλοιωμένῃ σημασίᾳ ἐπανήγαγεν εἰς χρῆσιν, οὐκ ὀλίγας δὲ τῆς δημοτικῆς κατ' ἀρχαῖον γραμματικὸν τύπον ἐνεφάνισεν, εἰς νεολεξιαν συνάμα ἐπιδόσασα καὶ

5) εἰς τὴν δ η μ ο τ ι κ ὴ ν **(δημ.)**, ἄ. λεγομένην κ ο ι ν ὴ ν ἢ κ α θ ω μ ι λ η μ έ ν η ν, ἧς ἡ χρῆσις μαρτυρεῖται μὲν ἀπὸ τοῦ δεκάτου τετάρτου ἤδη αἰῶνος, εὐωδώθη δὲ κατὰ τοὺς μετὰ ταῦτα χρόνους ἐν τῇ λαϊκῇ ποιήσει καὶ μεγάλως ἐπ' ἐσχάτων ἐν τῇ καθόλου λογοτεχνίᾳ, μέγα μέρος τοῦ λεκτικοῦ τῆς νεωτέρας (καθαρευούσης) προσλαβοῦσα καὶ γραμματικῶς ἀφομοιώσασα. Ταύτης αἱ λέξεις καὶ φράσεις κατεγράφησαν κατὰ τὸ δυνατὸν ἐν τῷ Λεξικῷ τούτῳ πᾶσαι μὲν αἱ τῆς κ ο ι ν ῆ ς ἐκ δὲ τῶν ἐν δ ι α λ έ κ τ ο ι ς ἢ ἰ δ ι ώ μ α σ ι ν αἱ πρὸς τὴν κοινὴν εὐάρμοστοι καὶ γενικῶς χρήσεως δεκτικαί, ἰδίως ἐκεῖναι ὧν ἀντίστοιχοι κατὰ σημασίαν ἐλλείπουσιν ἐν τῇ παλαιοτέρᾳ κοινῇ· διότι πράγματι, ὡς διδάσκει ὁ Δάντης, ἡ κοινὴ ἐν διαμορφώσει γλῶσσα «μετέχει πασῶν τῶν διαλέκτων, ἀλλὰ καὶ διακρίνεται τούτων οὐ μόνον κατὰ τὴν προφορὰν τῶν λέξεων, μὴ ἀποτελοῦσαν καθ' ἑαυτὴν νέον γλωσσικὸν ὑλικόν, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν σημασίαν πολλῶν λέξεων, μάλιστα δὲ ὡς πρὸς τὴν ἔκφρασιν, εὐχερῶς ὅμως διὰ τὸ συγγενὲς ἀρυομένη ἐξ αὐτῶν τὰ προσήκοντα».—Καὶ εἰς τὸ ἐκ τοῦ γραπτοῦ καὶ προφορικοῦ λαϊκοῦ λόγου οὕτω ληφθὲν καὶ καταγραφὲν ὑλικὸν προσετέθησαν ἐκ τῶν νεοπλάστων λέξεων αἱ κατὰ τὸν κανόνα τῆς δημοτικῆς, εὐρύθμως καὶ εὐήχως καὶ κατὰ λόγον ὑπὸ ποιητῶν καὶ πεζογράφων ἐσχηματισμέναι, αἵτινες ὡς ἐν πάσῃ γλώσσῃ «τὰ ἐνεστῶτα συμπληροῦσι καὶ τὰ ἐλλείποντα ἀναπληροῦσιν». Ὁ δὲ οὕτωσὶ ἀποθησαυρισμὸς τῶν λέξεων καὶ ἐκφράσεων τῆς δημοτικῆς συνετέθη διὰ συναγωγῆς ἐπισταμένως καὶ μετὰ συγκριτικὸν καὶ κριτικὸν ἔλεγχον γενομένης ἐκ τῶν ἐκδεδομένων ἐπιτόμων λεξικῶν τῆς καθωμιλημένης, ἐκ τῶν λεξιλογίων καὶ γλωσσαρίων διαλέκτων καὶ ἰδιωμάτων, ἐκ τῶν εἰδικῶν γλωσσικῶν μελετῶν, ἐκ τῶν ἐγκυκλοπαιδικῶν λεξικῶν, ἐξ ἀποδελτιώσεως τῶν λαϊκῶν, ἰδίως τῶν μέχρι μεσοῦντος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, βιβλίων χρονογραφικοῦ, ἐκκλησιαστικοῦ, ἠθικολογικοῦ κ.ἄ. περιεχομένου, συναξαρίων παντοίων ἐγγράφων δημοσίων ἢ ἰδιωτικῶν, ὡς καὶ τῶν ἀξιολογωτέρων λογοτεχνικῶν, γραμματικῶν, ἐπιστημονικῶν κ.ἄ. ἐν τῇ δημοτικῇ ἢ περὶ δημοτικῆς συγγραφῶν, ἰδίᾳ δὲ ἐξ ἀνεκδότου συναγωγῆς λέξεων, φράσεων, παροιμιῶν, γνωμικῶν, μύθων, ᾀσμάτων καταρτισθείσης δι' ἐνδελεχοῦς ἐπὶ τριακονταετίαν εἰδικῆς ἐργασίας.

Ἑρμηνεύει ἐν πλάτει καὶ κατὰ πάσας τὰς διαδοχικὰς σημασίας τὰς λέξεις, δι' αὔξοντος μὲν ἀριθμοῦ χωριζομένων τῶν σημαντικῶν διαφορῶν σημασίας, διὰ καθέτου δὲ διπλογραμμῆς τῶν ἐν τῇ αὐτῇ σημασίᾳ ὑπαγομένων παραλλαγῶν ἐννοίας, τῆς ἑρμηνείας γινομένης διὰ δοκίμου κατὰ τὸ δυνατὸν καθαρευούσης **(νεωτ.)** παραθετικῶς δέ, ὅπου προσήκει, καὶ διὰ τῆς κοινῆς **(δημ.)**. Πρὸς ἄμεσον δὲ ἀντίληψιν τῆς ἑρμηνείας παρατίθενται εὐθὺς μετ' αὐτὴν κατὰ κανόνα πρὸς τῇ εἰς κείμενον παραπομπῇ καὶ αὐτὴ πλήρης ἡ ἐν τῷ κειμένῳ φράσις, ἢ ἄ., ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν νεωτέραν, φράσις εἰλημμένη ἐκ τῆς συνήθους χρήσεως. Προκειμένης δὲ λέξεως συναφῶς ἢ αὐτοτελῶς εὐχρηστούσης ἐν τῇ δημοτικῇ προσπαρατίθενται κοινόχρηστοι τυπικαὶ φράσεις, στίχοι ἐκ τῆς λαϊκῆς ἢ λογίας ποιήσεως, γνωμικὰ καὶ μάλιστα παροιμίαι· καὶ τοῦτο οὐ μόνον πρὸς ἐναργῆ ἑρμηνείαν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῷ τέλει καταγραφῆς πολλοῦ μέχρι τοῦ νῦν ἀνεκδότου γνωμικοῦ, ποιητικοῦ καὶ παροιμιακοῦ θησαυροῦ, οὕτως, ὥστε νὰ ἐμφανίζηται ἐν τῷ Λεξικῷ ὁ γλωσσικὸς πλοῦτος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀπὸ τῶν τελευταίων ἰδίως βυζαντινῶν χρόνων καὶ μέχρι τοῦ νῦν·

Περιλαμβάνει πρὸς τούτοις πάντας τοὺς ἐν συνήθει χρήσει νεοποιήτους ὅρους καὶ τὰς νεοπλάστους ὀνομασίας τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν τεχνῶν, παρέχον συνάμα σύντομον, σαφῆ καὶ ἀκριβῆ πραγματολογικὴν ἑρμηνείαν. Οὕτω δείκνυται ἐν τῷ Λεξικῷ τούτῳ ὅλη ἡ ἐκ τῶν προόδων καὶ τῶν περιστάσεων τοῦ νέου πολιτισμοῦ γενομένη μεγάλη προσθήκη λέξεων καὶ δηλοῦται ἡ ἔννοια ἑκάστου τῶν νέων ὅρων·

Σαφηνίζει ἐκτενῶς τὴν σημασίαν ἑκάστης νῦν ἢ ἐν προτέροις χρόνοις εὐχρήστου λέξεως· διότι παρατίθενται μὲν δύο, τρία καὶ συνήθως πλείονα ἑρμηνεύματα δι' ἀντιστοίχων τῆς τε νεωτέρας καὶ τῆς δημοτικῆς, ὅπου δὲ προσήκει καὶ τῆς ἀρχαίας, συμπαρατάσσονται δὲ συχνάκις καὶ αἱ συγγενοῦς ἐννοίας ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἢ ἄλλου θέματος λέξεις, πολλάκις δὲ καὶ αἱ ἀντιθέτου ἐννοίας σημαντικαί. Τοῦτο δ' οὕτω πως διηυθετήθη, ὥστε ὁ ποιούμενος τοῦ προκειμένου Λεξικοῦ χρῆσιν ἢ ἑλληνομαθής, νὰ εὑρίσκῃ ἐν αὐτῷ ἀμέσως εὔληπτον καὶ ὅλως ἐπαρκῆ τὴν ἑρμηνείαν τῆς λέξεως.

Τοιαύτην δὲ τὴν ἔκδοσιν ὡς καὶ πᾶσαν διὰ τὴν σύνθεσιν καὶ τήν, ὡς πρόδηλον, ἐπιμελεστάτην καὶ καλλιτεχνικὴν ἐκτύπωσιν τοῦ ἔργου μέριμναν, ἐπιστασίαν καὶ ἀνάλωσιν ἀναλαβὼν μόνος ὁ «**Ἀρχαῖος Ἐκδοτικὸς Οἶκος Δημητρίου Δημητράκου**», ἐκ πρωτοβουλίας τοῦ διευθυντοῦ αὐτοῦ κ. Δημητρίου Δημητράκου, τοῦ πνευματικοῦ δημιουργοῦ τοῦ Μεγάλου τούτου Λεξικοῦ, σθεναρῶς μετὰ ζήλου καὶ ἀξιότητος τὸν ἡράκλειον τῷ ὄντι τοῦτον ἆθλον ἐτέλεσεν καὶ εἰς θυσίαν τῶν ἰδίων συμφερόντων προεγνωσμένως ὑποβλήθη χάριν τῆς ἐκ τῆς μεγάλης ἐπιστημονικῆς ἐν γένει καὶ ἐθνικῆς ἰδίᾳ ὠφελείας, πράγματι οὕτω γενόμενος ἄξιος ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης.

Ι. ΖΕΡΒΟΣ

H. G. LIDDELL & R. SCOTT

ΕΠΙΤΟΜΗ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

ΤΟΜΟΣ 1
Α - Γ

ΤΟ ΒΗΜΑ
λεξικά

190

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν μύχιον ἠσθανόμην πόθον ὅπως, ὡς κορωνίδα τῶν διαφόρων μου ἐκδόσεων, κατορθώνω νὰ ἐκδώσω ἓν ὡς ἔνεστι τέλειον...

Με αυτή τη φράση ξεκινούσε ο Ανέστης Κωνσταντινίδης, εκδότης, τον πρόλογό του στην πρώτη έκδοση του Λεξικού «ΜΕΓΑ ΛΕΞΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ» των H. G. Liddell, R. Scott, A. Κωνσταντινίδου το 1904. Έκτοτε το Λεξικό έγινε μέρος της πολιτιστικής μας κληρονομιάς αλλά και πολύτιμο εργαλείο ακόμα και σήμερα, μετά από 100 και πλέον έτη.

Επειδή όμως ο όγκος και ο χαρακτήρας του σοφού αυτού έργου σπανίως τού επέτρεψε ως τώρα να εξέλθει των μεγάλων βιβλιοθηκών και των πανεπιστημιακών σπουδαστηρίων, οι εκδόσεις «Πελεκάνος» ανέλαβαν την έκδοση της επίτομης σύντμησής του, που όχι μόνον δεν παραλείπει κανένα από τα ουσιώδη στοιχεία του αναλυτικού Λεξικού, αλλά ενσωματώνει, κατά το δυνατόν, και της νεότερης έρευνας τα πορίσματα.

Τα λήμματα της Επιτομής καλύπτουν το χρονικό διάστημα από την εποχή του Ομήρου έως την περίοδο των Κλασικών Αττικών δημιουργών. Επιπροσθέτως, στην Επιτομή περιλαμβάνονται λέξεις που χρησιμοποιούνται στον Αριστοτέλη, στον Πολύβιο και στον Στράβωνα, στους «Βίους» του Πλουτάρχου, στον Λουκιανό, στους Ποιητές της Ανθολογίας και στους συγγραφείς της Καινής Διαθήκης.

Στη λημματογράφηση παραδίδονται οι αρχικές σημασίες καθώς επίσης και τα κυριότερα συγγενή ερμηνεύματα – συμπληρώματα των αρχικών εννοιών. Σχετικά με την Ετυμολογία, στις παράγωγες λέξεις, αναγράφεται εντός παρενθέσεως το ρήμα ή η λέξη από την οποία προκύπτει η Ρίζα, όπως στο *νιφο-βόλος (βάλλω)*, εκτός των περιπτώσεων εκείνων όπου η Ρίζα βρίσκεται μόνον στον Αόριστο β΄ ή σε κάποιον άλλο χρόνο. Τότε δίνεται ο τύπος αυτός κι όχι το ρήμα, όπως στα *δρόμος (δραμεῖν)* και *ὄψις (ὄφομαι)*. Στις σύνθετες λέξεις, το πρώτο και δεύτερο συνθετικό διαχωρίζονται με ένα ενωτικό που παρεμβάλλεται ανάμεσά τους, όπως στα *ἀπο-βάλλω, ἄ-βατος*. Οι παρασύνθετες λέξεις παραμένουν «αχώριστες», όπως στο *φιλοσοφέω* από το *φιλό-σοφος*. Επίσης γίνεται συντακτική μνεία και παρατίθεται πληθώρα παραδειγματικών φράσεων για την καλύτερη ανάδειξη των σημασιών μέσα σε συγκεκριμένο γλωσσικό περιβάλλον.

Η επιστημονική παρουσίαση των λημμάτων δεν αναιρεί το εύχρηστον του χαρακτήρα του Λεξικού, το οποίο ανταποκρίνεται στις κατεξοχήν ανάγκες τόσο του απλού μαθητή μέσης εκπαίδευσης όσο και του φοιτητή φιλολογίας που θα το πάρει στα χέρια του ως βοήθημα. Το παρόν έργο απευθύνεται στον ευρύτερο κύκλο των φιλολόγων μα και σε όλους όσους ενδιαφέρονται για τα κλασικά μας γράμματα. Η παρουσίαση κάθε λήμματος μέσα στο Λεξικό έχει τελικό στόχο μέσα από τη μάθηση να έρθει στο προσκήνιο η ίδια η ελληνική γλώσσα με τη μοναδική της διαχρονικότητα και συντόνως να εξαφθεί η επιθυμία για περαιτέρω έρευνα και μελέτη της.

Το Λεξικό αυτό αποτελεί έναν πολύτιμο οδηγό στον μυστηριώδη όσο και μαγικό κόσμο της Αρχαίας Ελληνικής γλώσσας. Απευθύνεται σε όλους όσους αγαπούν την ελληνική φιλολογία και τους ενδιαφέρει να γνωρίσουν τον πλούτο της ελληνικής γλώσσας. Η αυλαία ανοίγει και στο προσκήνιο εμφανίζεται η ελληνική γλώσσα πλούσια και εκφραστική, αποδεικνύοντας για άλλη μια φορά τη δυναμική της αλλά και την αδιαμφισβήτητη προσφορά της στην παγκόσμια γλωσσική κοινότητα.

Η Επιτομή του Λεξικού των H. Liddell και R. Scott των εκδόσεων «Πελεκάνος», αποτελεί έναν ακόμα κρίκο στην αλυσίδα προσφοράς εύχρηστων και ποιοτικών βοηθημάτων για την ουσιαστική μελέτη των κλασικών κειμένων.

Αθήνα, 2007

Παναγιώτης Βερβάτης

192